

Sveučilište u Zagrebu

Pravni fakultet

Irena Nišević

ZAŠTITA MORSKOG OKOLIŠA U VEZI S MEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA

DOKTORSKI RAD

Mentor:
Doc. dr. sc. Trpimir Mihael Šošić

Zagreb, 2025. godina

University of Zagreb

Faculty of Law

Irena Nišević

PROTECTION OF THE MARINE ENVIRONMENT IN RELATION TO INTERNATIONAL ARMED CONFLICTS

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisor:
Trpimir Mihael Šošić, Assistant Professor

Zagreb, 2025

ŽIVOTOPIS MENTORA DOC. DR. SC. TRPIMIRA MIHAELA ŠOŠIĆA

Diplomirao je 1997. godine na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Nakon studija radio je kao odvjetnički vježbenik u odvjetničkom uredu dr. Dragutina Sikirića u Zagrebu. Pravosudni ispit položio je 2000. Od 2001. radi na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Radi znanstvenog istraživanja boravio je na Institutu Maxa Plancka za poredbeno javno i međunarodno pravo (*Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*) u Heidelbergu (Njemačka) te na Asserovom institutu (*T.M.C. Asser Instituut*) u Hagu (Nizozemska). Osim toga se znanstveno usavršavao na Haškoj akademiji za međunarodno pravo, na Akademiji za pravo mora (*Rhodes Academy of Oceans Law and Policy*) u Rodosu (Grčka), Inter-univerzitetskom centru za poslijediplomske studije u Dubrovniku te na Šangajskim institutima za međunarodne studije (*Shanghai Institutes for International Studies*) u Šangaju (NR Kina). Pridruženi je član Istraživačkog centra Sveučilišta u Macerati za Jadran i Sredozemlje (*Centro interdipartimentale di Ricerca sull'Adriatico e il Mediterraneo – CiRAM*) (od 2021.).

Osim na Pravnom fakultetu, u okviru Sveučilišta u Zagrebu predaje na prijediplomskim sveučilišnim studijima „Vojno inženjerstvo“ i „Vojno vođenje i upravljanje“ te na poslijediplomskim studijima Fakulteta političkih znanosti. Drži i predavanja o međunarodnom pravu u okviru Ratne škole „Ban Josip Jelačić“ Ministarstva obrane Republike Hrvatske. Održao je niz gostujućih predavanja na sveučilištima u inozemstvu (Seoul, Macerata, Atena). Bio je član stručne skupine Ministarstva vanjskih i europskih poslova Republike Hrvatske za pripremu stajališta Republike Hrvatske u arbitražnom postupku s Republikom Slovenijom o državnoj granici na kopnu i na moru te, u svojstvu vanjskog stručnjaka, član hrvatske delegacije u Radnoj skupini Vijeća Europske unije za pravo mora (COMAR) (2019. – 2023.). Član je Hrvatskog povjerenstva za provedbu i implementaciju Konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iz 1954. i dvaju protokola uz tu Konvenciju (od 2017.), te, u svojstvu pravnog stručnjaka, član hrvatske delegacije u Koordinacijskom odboru za zaštitu podvodne kulturne baštine na području grebena Skerki i Sicilijanskog prolaza (koji je utemeljen prema Konvenciji UNESCO-a o zaštiti podvodne kulturne baštine iz 2001.) (od 2020.). Član je sljedećih stručnih udruženja: Hrvatsko društvo za međunarodno pravo, *International Law Association* (ILA; pojedinačni član), *Association Internationale du Droit de la Mer* (AssIDMer). Ujedno je i član

uredništva časopisa *Zagrebačke pravne revije* (od 2021.) te *Poredbenog pomorskog prava* (od 2024.).

ZAHVALE

Ovaj rad posvećujem kao znak ljubavi i poštovanja suprugu Juraju i našoj djeci.

SAŽETAK

U ovome radu istražuje se postojeći međunarodnopravni okvir koji uređuje zaštitu morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima kako bi se utvrdilo odgovaraju li trenutno važeća pravila suvremenim znanstvenim spoznajama o morskome okolišu. Na temelju analize važećih pravila, kao i uočenih praznina koje su potvrđene u pravnoj doktrini i praksi između država, predlažu se daljnji koraci u međunarodnopravnom uređenju u svrhu pronalaska novih rješenja koja bi bila u skladu s temeljnim načelima zaštite morskog okoliša, a koja bi ujedno bila praktična, realna i za države izvediva.

Pri analizi važećih pravila, stavlja se naglasak na pravila dvaju podsustava međunarodnog prava. S jedne strane, analiziraju se pravila međunarodnog prava zaštite morskog okoliša koje je obilježeno dinamičnim razvojem koji je nerijetko bio praćen i nepreglednim pravnim uređenjem. S druge strane, prikazuju se pravila još jednog podsustava pravila razvijenog unutar međunarodnog prava, i to prava oružanih sukoba, koje također sadrži pravila o zaštiti okoliša. Nakon prikaza i usporedbe tih dvaju pravnih režima razvijenih unutar međunarodnog prava, odnosno detekcije pravnih praznina i nedorečenosti određenih pravnih rješenja, u ovome radu se predlaže na koji način je potrebno osuvremeniti pravno uređenje zaštite morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima.

Posebna pažnja se posvećuje analizi jednog od najvažnijih pravila prava oružanih sukoba namijenjenog zaštiti okoliša, i to onog o izravnoj zaštiti okoliša, koje je sadržano u Dopunskom protokolu I. Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (dalje u tekstu: Dopunski protokol I.). Iako su mnoga pravila Dopunskog protokola I. stekla običajnopravni status i time postala obvezna za sve države, običajnopravni status navedenog pravila, na temelju kojega je zabranjeno uzrokovati okolišu prostorno znatnu, trajniju i veliku štetu, i dalje je sporan. Prikazuju se i drugi pravni izvori koji specifično uređuju međunarodne oružane sukobe na moru, poput ugovornih i običajnih pravila o položaju neutralnih brodova u prostoru ratišta, pogotovo u sklopu instituta ratne blokade, kako bi se utvrdio doseg njihove primjene u kontekstu zaštite morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima.

Općeniti pristup zaštiti morskog okoliša u vezi s mirnodopskim aktivnostima polazi od aspekta prevencije onečišćenja, zatim nadzora nad štetnim posljedicama nastalog onečišćenja te naknade

štete. Opisani pristup zaštiti morskog okoliša primijenjen je i na predmet ovog istraživanja te prilagođen potrebama zaštite morskog okoliša u vezi sa specifičnim okolnostima oružanih sukoba. Naknada štete se pritom nameće kao pravno i tehnički najsloženiji aspekt zaštite morskog okoliša. Stoga se za uređenje tog pitanja, uz pojašnjenje postojećih pravila, predlaže i usvajanje novih pravila. U tu svrhu, analizira se uvođenje zločina ekocida u Rimski statut Međunarodnog kaznenog suda kako bi se ostvarila učinkovita i adekvatna naknada štete od pojedinaca odgovornih za štetu.

Ključne riječi: fragmentacija međunarodnog prava, Dopunski protokol I. uz ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata, prevencija onečišćenja morskog okoliša, nadzor nad onečišćenjem morskog okoliša, blokada, naknada štete morskom okolišu, ekocid

SUMMARY

In this research, the international legal framework regulating the protection of the marine environment in relation to international armed conflicts will be analysed in order to determine whether the currently valid rules correspond to modern scientific knowledge on the marine environment. On the basis of analysis of the relevant rules and of the detected gaps confirmed in legal doctrine and State practice, further steps in legal regulation are being suggested in order to find new solutions which would be in accordance with the fundamental principles of protection of the marine environment and which would be practical, realistic and feasible for States.

When analyzing the relevant rules, emphasis will be put on the rules of the two sub-systems of international law. On the one hand, the analysis focuses on the rules of the international law on the protection of the marine environment, characterized by dynamic development which was frequently accompanied by scattered legal regulation. On the other hand, the rules of the other sub-system are being reviewed. These are the rules of the law of armed conflict which contain rules on the protection of the environment as well. Following the review and comparison between these two legal regimes developed under the international law, including the detection of legal gaps and indeterminacy of certain legal solutions, this research will suggest the modernization of legal framework regulating the protection of the marine environment in relation to international armed conflicts.

A special emphasis will be put on the analysis of one of the most important rules of the law of armed conflict aimed at the protection of the environment, *i.e.* the rule on direct protection of the environment contained in Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). While many rules of the Protocol I have gained a customary international law status and have thus become obligatory for all States, the rule on the prohibition of causing widespread, long-term and severe damage to the environment still has a questionable customary international law status. Additionally, other legal sources which specifically regulate international armed conflicts at sea will be reviewed. These are the conventional and customary international law rules on the status of neutral ships in the theatre of war, especially the rules on naval blockade, which will be analyzed in order to determine the scope of their application in the context of protection of the marine environment in international armed conflicts.

The general approach to the protection of the marine environment in peacetime starts from the prevention of the pollution of the marine environment, then follows with the intervention and ends up with the issue of compensation of environmental damage. This approach will be applied to the research of this subject matter with adjustments required for regulation of protection of the marine environment in relation to specific circumstances of armed conflicts. Compensation of environmental damage arises as the most complex legal and technical aspect of protection of the marine environment. In order to regulate this issue, this research will clarify existing rules and at the same time it will suggest adoption of new legal rules. Therefore, the introduction of the new crime of ecocide in the Rome Statute of the International Criminal Court will be analyzed in order to achieve effective and adequate compensation of damage from individuals responsible for damage.

Key words: fragmentation of international law, Protocol I to the Geneva Conventions on the Protection of Victims of War, prevention of pollution of the marine environment, control over pollution of the marine environment, naval blockade, compensation of environmental damage, ecocide

PROŠIRENI (STRUKTURIRANI) SAŽETAK

Doktorski rad sastoji se od šest poglavlja, od kojih je prvo poglavlje uvod, a posljednje poglavlje zaključak. U prvom uvodnom poglavlju iznosi se predmet istraživanja doktorskog rada te pregled njegovih dosadašnjih istraživanja. U nastavku se objašnjavaju ciljevi i hipoteze istraživanja, kao i upotrijebljena metodologija. Na kraju prvog poglavlja navodi se očekivani znanstveni doprinos istraživanja.

U drugom poglavlju utvrđuju se pravni izvori zaštite morskog okoliša u vezi s oružanim sukobima. S tim u vezi, neizbježno se otvara rasprava o fragmentaciji međunarodnog prava u vezi sa zaštitom morskog okoliša. Stoga se uspoređuju mjerodavna pravila dvaju podsustava međunarodnog prava: međunarodnog prava zaštite morskog okoliša i međunarodnog prava oružanih sukoba. U konačnici, analiziraju se rješenja potencijalnih normativnih sukoba u slučaju postojanja pravnih pravila iz različitih režima koja na različiti način uređuju isti predmet.

U trećem poglavlju, u kojem se obrađuje aspekt prevencije onečišćenja morskog okoliša, analiziraju se pravila namijenjena zaštiti morskog okoliša kao izravnog cilja napada, ali i ona namijenjena zaštiti morskog okoliša od uzrokovanja prekomjerne kolateralne štete. Na temelju leksičko-gramatičke, teleološke i komparativne metode analizira se primjena postojećih pravnih pravila u praksi država i međunarodnih organizacija te donosi zaključak o tome jesu li relevantna pravila stekla status općeg običajnog međunarodnog prava. Raspravlja se i o otvorenim pitanjima prevencije onečišćenja morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima, primjerice o pravnom uređenju onečišćenja podvodnom bukom koju proizvode ratni brodovi te o uklanjanju ratnih ostataka iz mora.

U četvrtom poglavlju, u kojem se obrađuje aspekt intervencije, odnosno nadzora nad štetnim posljedicama onečišćenja morskog okoliša, analiziraju se pojedini instituti prava oružanih sukoba na moru u skladu sa stajalištima pravne doktrine koja su oblikovana nakon negativnih iskustava iz dosadašnjih međunarodnih oružanih sukoba, poput primjerice onog između Izraela i Libanona iz 2006. godine koji je izazvao štetne posljedice za okoliš Sredozemnog mora. Tako se na temelju analize instituta ratne blokade, utvrđuje jesu li postojeća pravna pravila dostatna za promptnu reakciju koja je nužna za umanjenje štete u uvjetima ekološke katastrofe. Svrha je donijeti zaključke o tome postoji li potreba poboljšanja uređenja položaja neutralnih brodova u prostoru

ratišta u svrhu ublažavanja štetnih posljedica onečišćenja morskog okoliša te u kojoj bi formi takvo unaprjeđenje bilo provedeno.

U petom poglavlju, u kojem se obrađuje aspekt naknade štete uzrokovane onečišćenjem morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, analizira se pitanje odgovornosti za štetu, i to iz aspekta odgovornosti države, kao i odgovornosti pojedinca. S tim u vezi, analiziraju se metode procjene štete te donose zaključci o čimbenicima koje treba uzeti u obzir pri naknadi štete, posebice u skladu s najnovijim znanstvenim spoznajama o održivom razvoju. Posebna pažnja se posvećuje pitanju proširenja stvarne nadležnosti Međunarodnog kaznenog suda, odnosno uvođenju zločina ekocida u Rimski statut Međunarodnog kaznenog suda. Nakon detaljne analize definicije ekocida, raspravlja se o njezinom mogućem utjecaju na popunjavanje pravnih praznina uočenih u pravilima o izravnoj zaštiti okoliša sadržanima u Dopunskom protokolu I. i Rimskom statutu.

Konačno, u posljednjem šestom poglavlju iznosi se zaključak prema postavljenim hipotezama istraživanja. U svrhu učinkovite zaštite morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, predlaže se poboljšanje postojećih pravila u sadržajnom i formalnom smislu, a tek se za pojedina pitanja, i to prvenstveno naknadu štete, predlaže i usvajanje novih pravila.

EXPANDED (STRUCTURED) SUMMARY

The dissertation consists of six chapters, among which the first chapter represents the introduction and the final chapter represents the conclusion. The first introductory chapter outlines the subject matter of the dissertation along with the review of previous research. The goals and hypotheses of the research are explained below, as well as the methodology used in the research. The end of the first chapter contains the scientific contribution which the research is expected to offer.

In the second chapter, the author determines the legal sources of protection of the marine environment in relation to armed conflicts. In this regard, it is inevitable to open the discussion on the fragmentation of international law in relation to the protection of the marine environment. Therefore, the author makes a comparative analysis of the relevant rules of two sub-systems of international law: international law on the protection of the marine environment and the law of armed conflict. Finally, the author analyzes the solutions of potential normative conflicts in the case of the existence of legal rules from different regimes which regulate the same subject in different ways.

In the third chapter, which deals with the aspect of prevention of the pollution of the marine environment, the author analyzes the rules aimed at the protection of the marine environment as the object of direct attack, as well as those rules aimed at the protection of the marine environment from causing the incidental damage which would be excessive. On the basis of the lexical-grammatical, teleological and comparative method, the author analyzes the application of existing rules in the practice of States and international organizations and draws a conclusion on the question of whether the relevant rules have gained customary international law status. The author examines some remaining issues regarding the prevention of pollution of the marine environment in relation to international armed conflicts. Some of these issues are the legal regulation of underwater noise pollution from warships and removal of war remnants at sea. Furthermore, the author analyzes the new approaches to the prevention of the pollution of the marine environment, such as the controversial approach of ecological defense based on the preemptive strike doctrine.

In the fourth chapter, which deals with monitoring and reducing of harmful consequences of pollution of the marine environment respectively, the author analyzes certain norms of the law of

armed conflict at sea in accordance with the views of the legal doctrine which were formed after the negative experiences from previous armed conflicts, such as the one between Israel and Lebanon in 2006 which caused harmful consequences to the environment of the Mediterranean Sea. Thus on the basis of analysis of rules regulating the naval blockade, the author determines whether the existing rules are sufficient for prompt reaction which is necessary for minimizing the damage in a situation of ecological disaster. The aim is to draw a conclusion on whether there is a need for enhancement of status of neutral ships in the theatre of war in order to mitigate harmful consequences of pollution of the marine environment, as well as to determine in which form such enhancement should be carried out.

In the fifth chapter, which deals with the aspect of compensation of environmental damage caused in the international armed conflict, the author analyzes the issue of responsibility for damage, from the aspect of both State responsibility and individual responsibility. In this regard, the author analyzes the methods of damage assessment and draws the conclusion on factors which should be taken into account when awarding the compensation of the damage, especially in accordance with the new scientific knowledge on sustainable development. A special focus is put on the issue of extension of the jurisdiction of the International Criminal Court, *i.e.* to the introduction of the crime of ecocide in the Rome Statute of the International Criminal Court. Following the detailed analysis of the definition of ecocide, the author discusses its possible impact on filling the legal gaps which were detected in the rules aimed at the direct protection of the environment which are contained in Protocol I. and the Rome Statute.

Finally, in the last sixth chapter, the author draws the conclusion in accordance with the set hypotheses. In order to effectively protect the marine environment in international armed conflicts, the author suggests the enhancement of the existing rules in material and formal sense, whereas for certain issues, primarily compensation of damage, the author suggests adoption of new rules.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Predmet istraživanja	1
1.2. Pregled dosadašnjih istraživanja.....	8
1.3. Ciljevi i hipoteze istraživanja	9
1.4. Metodologija istraživanja	11
1.5. Očekivani znanstveni doprinos istraživanja	12
2. IZVORI ZAŠTITE MORSKOG OKOLIŠA U VEZI S MEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA.....	13
2.1. Pristup uređenju zaštite morskog okoliša	13
2.1.1. <i>Definicija morskog okoliša</i>	13
2.1.2. <i>Biocentrizam i antropocentrizam</i>	15
2.2. Fragmentacija međunarodnog prava	17
2.2.1. <i>Koncept međunarodnog pravnog poretka</i>	17
2.2.2. <i>Izješće Komisije za međunarodno pravo o fragmentaciji međunarodnog prava</i>	21
2.2.2.1. <i>Self-contained režimi</i>	22
2.2.2.2. <i>Lex specialis derogat legi generali</i>	23
2.2.2.3. <i>Sustavna integracija</i>	26
2.3. Izvori međunarodnog prava okoliša	30
2.3.1. <i>Učinak oružanih sukoba na ugovore o međunarodnoj zaštiti morskog okoliša</i>	30
2.3.2. <i>Temeljna načela zaštite i očuvanja morskog okoliša</i>	37
2.3.2.1. <i>Načelo prevencije</i>	37
2.3.2.2. <i>Načelo opreza</i>	39
2.3.2.3. <i>Načelo "onečišćivač plaća"</i>	43
2.3.2.4. <i>Načelo održivog razvoja</i>	45
2.4. Izvori međunarodnog prava oružanih sukoba namijenjeni izravnoj i neizravnoj zaštiti morskog okoliša.....	50
2.4.1. <i>"Haško" pravo</i>	50
2.4.2. <i>"Ženevsko" pravo</i>	60
2.4.3. <i>Ugovorna pravila izvan "haškog" i "ženevskog" prava</i>	64
2.4.4. <i>Zaštita morskog okoliša kao civilnog objekta</i>	70
2.4.4.1. <i>Zaštita kulturnih dobara i mjesta bogoslužja</i>	72
2.4.4.2. <i>Zaštita dobara prijeko potrebnih za preživljavanje civilnog stanovništva</i>	74

2.4.4.3. Zaštita postrojenja i instalacija koji sadrže opasne sile	78
2.5. Neobvezujući pravni instrumenti primjenjivi na pitanje zaštite morskog okoliša u vezi s oružanim sukobima.....	81
2.5.1. <i>Sanremski priručnik</i>	81
2.5.2. <i>Helsinška načela ILA-e</i>	85
2.5.3. <i>Tallinnski priručnik iz 2017.</i>	86
2.5.4. <i>Smjernice MOCK-a iz 2020.</i>	90
2.5.5. <i>Nacrt načela Komisije UN-a za međunarodno pravo</i>	93
3. PREVENCIJA ONEČIŠĆENJA MORSKOG OKOLIŠA U VEZI S MEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA	97
3.1. Zabrana uzrokovanja prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu	97
3.1.1. <i>Praksa posebno zainteresiranih država</i>	98
3.1.2. <i>Ustrajni prigovarači ili države koje su spriječile nastanak običajnog pravila?</i>	100
3.1.3. <i>Neodređenost predmetnog pravila</i>	103
3.2. Martensova klauzula	108
3.3. "Peta ženevska konvencija"	114
3.4. Vojni priručnici.....	118
3.5. Zaštita morskog okoliša kao kolateralne žrtve napada	121
3.5.1. <i>Standard kolateralne štete</i>	125
3.6. Neka otvorena pitanja prevencije onečišćenja morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima.....	128
3.6.1. <i>Zaštita morskog okoliša od onečišćenja podvodnom bukom s ratnih brodova</i>	128
3.6.2. <i>Uklanjanje oružja i streljiva potopljenog u moru</i>	132
4. NADZOR NAD ŠTETNIM POSLJEDICAMA ONEČIŠĆENJA MORSKOG OKOLIŠA U MEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA	140
4.1. Primjena međunarodnog prava zaštite morskog okoliša	140
4.1.1. <i>Konvencija OPRC</i>	140
4.1.2. <i>Protokol II. uz Barcelonsku konvenciju</i>	145
4.2. Blokada	148
5. NAKNADA ŠTETE UZROKOVANE ONEČIŠĆENJEM MORSKOG OKOLIŠA U MEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA	155
5.1. Međunarodnopravna odgovornost država za štetu uzrokovanu onečišćenjem morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima.....	155
5.1.1. <i>Odgovornost država bez protupravnosti</i>	158

5.1.2. <i>Metode procjene štete uzrokovane onečišćenjem okoliša</i>	164
5.1.2.1. Naknada štete za gubitak ekoloških dobara i usluga	164
5.1.2.2. Komisija UN-a za kompenzaciju	169
5.1.3. <i>Uloga međunarodnih sudskih mehanizama</i>	173
5.1.3.1. Međunarodni sud.....	173
5.1.3.2. Mehanizmi rješavanja sporova o tumačenju ili primjeni odredaba Konvencije UN-a o pravu mora iz 1982. o zaštiti morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima	175
5.1.3.3. "Međunarodni okolišni sud"	177
5.2. Kaznena odgovornost pojedinca za štetu uzrokovanu onečišćenjem morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima	182
5.2.1. <i>Rimski statut</i>	184
5.2.2. <i>Ekocid</i>	186
5.2.2.1. Definicija ekocida.....	188
5.2.2.2. Prednosti uvođenja ekocida u Rimski statut	191
6. ZAKLJUČAK	197
POPIS LITERATURE	214
PODACI O AUTORICI	249

IZJAVA O IZVORNOSTI

Ja, Irena Nišević, potvrđujem da je moj doktorski rad izvorni rezultat mogega rada te da se u njegovoj izradi nisam koristila drugim izvorima od onih navedenih u radu.

1. UVOD

1.1. Predmet istraživanja

Oružani sukobi mogu uzrokovati, među ostalim, štetu okolišu. Potrebu zaštite okoliša u vezi s oružanim sukobima prepoznaju države,¹ međunarodne organizacije,² nevladine organizacije,³ najpoznatiji pravni publicisti u tom području,⁴ papa⁵ te drugi pojedinci. Ipak, čini se da rastuća društvena svijest o štetnim učincima oružanih sukoba na okoliš nije praćena učinkovitim pravnim uređenjem koje bi obuhvatilo sve šira i složenija pitanja koja se javljaju u ovom području međunarodnog prava. Neučinkovita regulativa očituje se na primjeru pravnih pravila koja su obilježena problemom neodređenosti. Tako su pojedina pravila u ovom području dvosmislena, nejasna i nepotpuna. Uz to, česta je pojava da pravno uređenje ne prethodi katastrofalnim posljedicama pojedinih oružanih sukoba, već se, odgovarajuća regulativa, naprotiv, pojavljuje naknadno. Globalni izazovi u zaštiti okoliša ne trpe spore, a kamoli izostale reakcije.

¹ Takav stav država vidljiv je, primjerice, u dokumentu Komisije za međunarodno pravo (eng. International Law Commission, dalje: ILC): Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, Comments and Observations Received from Governments, International Organizations and Others, A/CN.4/749 (2022), 17. siječnja 2022. (dalje u tekstu: Komentari na Nacrt načela), vidi komentare Kolumbije, str. 6: "Colombia reaffirms the importance of this topic for the country and recognizes the great work that the International Law Commission has done so far...", Salvadora, str. 9-10: "Armed conflicts cause direct and indirect harm to the environment that can endanger health and quality of life to such an extent that it threatens the survival of humankind, since the effects endure beyond the end of the conflict. In that regard, the international community needs a framework of principles that will help to strengthen existing instruments in order to ensure that victims receive reparations and to promote the necessary measures in the areas of environmental prevention, conservation and restoration in the context of hostilities", Irske, str. 13: "Ireland supports the Commission's elaboration of draft principles on protection of the environment in relation to armed conflicts, which is a very welcome exercise on an important topic.", Izraela, str. 14: "Israel attaches great importance to the protection of the natural environment, both in times of peace and in times of armed conflict, for the benefit of present and future generations.", Japana, str. 19: "Japan has no doubt that protection of the environment in relation to armed conflicts has become an urgent issue and fully recognizes the need for a new approach for strengthening its protection.", Libanona, str. 19: "The issue of environmental protection during armed conflicts is of great importance at the level of both individuals and States."

² Prvenstveno Ujedinjenih naroda koji su putem svojih glavnih i pomoćnih organa doprinijeli napretku u pravnom uređenju ovog pitanja. Među njegovim glavnim organima možemo izdvojiti Opću skupštinu, Vijeće sigurnosti, a posredno i Međunarodni sud u Hagu. Među pomoćnim, odnosno pobočnim organima ističemo Program UN-a za okoliš i Komisiju za međunarodno pravo. O doprinosu Opće skupštine vidi: *infra* 2.5.5., Vijeća sigurnosti vidi: *infra* 5.1.2.2., Međunarodnog suda u Hagu vidi: *infra* 5.1.2.1., Programa UN-a za okoliš vidi: *infra* 3.1.3., Komisije za međunarodno pravo vidi: *infra* 2.2.2. i 2.5.5.

³ Međunarodni odbor Crvenog križa, Institut za pravo okoliša i brojni drugi.

⁴ Michael Bothe, Carl Bruch, Yoram Dinstein, Wolff Heintschel von Heinegg, Michael N. Schmitt, Philippe Sands i mnogi drugi autori čiji radovi su korišteni u ovom istraživanju.

⁵ Enciklika Svetog Oca Franje, Laudato si- o brizi za zajednički dom, 2015., par. 57., https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html (pristupljeno: 2. veljače 2023.).

More zauzima oko 70% površine Zemlje i važnost zaštite njegova okoliša za čovječanstvo je neupitna. U morskim prostranstvima ljudi su pronalazili hranu, sirovine, njime su se prevozili ljudi i roba, a danas se sve više koristi i energija dobivena iz mora. Morski okoliš obuhvaća prostor površine mora, zračnog prostora iznad njega, morsko dno i podzemlje te uzobalje, tj. kopno uz obalu koje je u izravnoj, međuzavisnoj vezi s morem.⁶ Osim potrebe osiguranja dostatne opskrbe hranom iz mora za ljude, danas se naglašava i potreba zaštite prirodnih bogatstava zbog njih samih i očuvanja ekosustava.⁷ U tom smislu, može se govoriti o međusobnoj povezanosti zaštiteorskog okoliša od onečišćenja i očuvanja živih bogatstava mora.⁸

Onečišćenjeorskog okoliša označava "...čovjekovo izravno ili neizravno unošenje tvari ili energije u morski okoliš, uključujući estuarije, koje uzrokuje ili može prouzročiti takve pogubne posljedice kao što su šteta živim bogatstvima i životu u moru, ugrožavanje ljudskog zdravlja, ometanje pomorskih djelatnosti, uključujući ribolov i druge zakonite upotrebe mora, pogoršanje upotrebne kvalitete morske vode i umanjenje privlačnosti."⁹ S obzirom na razmjere nabrojanih štetnih posljedica onečišćenja, države poduzimaju različite mjere radi njihova suzbijanja. Među tim mjerama svakako je i usvajanje specijaliziranih međunarodnih ugovora. Tako su usvojeni pravni režimi koji se međusobno razlikuju prema izvoru onečišćenja koji uređuju.¹⁰

Utvrđivanje odgovarajućeg pristupa međunarodnopravnom uređenju zaštite okoliša prisutno je od 70-ih godina prošlog stoljeća kada se počelo razvijati međunarodno pravo okoliša. Države su tada bile suočene s izazovima na koje nisu mogle primijeniti dotadašnja pravna rješenja. Javila se potreba za prilagođavanjem tradicionalnih međunarodnopravnih instituta te stvaranjem novih

⁶ Rudolf, D., Enciklopedijski rječnik međunarodnoga prava mora, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., str. 450, dalje u tekstu: Enciklopedijski rječnik.

⁷ O različitim pristupima uređenju zaštiteorskog okoliša vidi *infra* 2.1.

⁸ Seršić, M., Međunarodnopravna zaštitaorskog okoliša, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2003., dalje u tekstu: Međunarodnopravna zaštita, str. 11-12.

⁹ Čl. 1., st. 1., t. 4. Konvencije Ujedinjenih naroda o pravu mora iz 1982., Narodne novine, Međunarodni ugovori (dalje: NNMU), br. 9/2000, dalje u tekstu: Konvencija UN-a o pravu mora. Konvencija danas broji 170 država stranaka, među kojima je i Republika Hrvatska na temelju notifikacije o sukcesiji, vidi: https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-6&chapter=21&Temp=mtdsg3&clang=en#1 (pristupljeno: 17. prosinca 2024.).

¹⁰ O izvorima onečišćenjaorskog okoliša s brodova, potapanjem, s kopna, od djelatnosti u podmorju, iz zraka ili putem zraka, vidi: Sands, P., Principles of International Environmental Law – Frameworks, Standards and Implementation, Manchester University Press, Manchester i New York, 1995., dalje u tekstu: Principles, str. 291-341; Churchill, R., Lowe, V., Sander, A., The Law of the Sea, četvrto izdanje, Manchester University Press, Manchester, 2022., str. 628-717; Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8, str. 79-149.

pravnih koncepata. Unutar međunarodnog prava okoliša razvio se i poseban podsustav pravila namijenjen zaštiti morskog okoliša. Potreba takve specijalizirane zaštite javila se jer morski ekosustavi imaju različitu strukturu od kopnenih. Morski ekosustavi osjetljiviji su na štetne učinke onečišćenja zbog toga što je morski okoliš integrirani sustav. Naime, velika je vjerojatnost da će šteta uzrokovana na jednom morskom području utjecati i na drugo morsko područje upravo zbog fluidnosti koja je svojstvena za more. Tome doprinose čimbenici poput morskih struja, vjetrova i vremenskih prilika koji otežavaju kontrolu štetnih posljedica za morski okoliš.¹¹

Razvoj prava zaštite okoliša odvijao se usporedno s razvojem jednog drugog podsustava međunarodnog prava - međunarodnog prava oružanih sukoba. Svijest o važnosti zaštite okoliša u vezi s oružanim sukobima javlja se tek nakon Vijetnamskog rata u 70-im godinama prošlog stoljeća kada je SAD masovno upotrebljavala herbicide sa štetnim učincima na okoliš. To je bio poticaj usvajanju specijaliziranih odredbi o zaštiti okoliša u međunarodnim oružanim sukobima u kojima se prvi put unutar prava oružanih sukoba spominje termin "okoliš". Ovo je samo jedan primjer pravnog uređenja koje je uslijedilo tek nakon štetnih događaja s katastrofalnim posljedicama za okoliš. Osim njega, možemo izdvojiti i primjer onečišćenja morskog okoliša u iračko-kuvajtskom oružanom sukobu (1991) u Perzijskom zaljevu koje je potaknulo usvajanje rezolucije Opće skupštine Ujedinjenih naroda "Zaštita okoliša u vrijeme oružanih sukoba" iz 1992. godine¹² koja sadrži običajno pravilo o zabrani bezobzirnog uništenja okoliša.¹³

Prvenstveni cilj prava oružanih sukoba je ostvarenje ravnoteže između humanizacije oružanog sukoba i vojne potrebe. S druge strane, pravni režim zaštite okoliša naglašava zajednički interes svijeta država za ostvarenjem cilja zaštite i očuvanja okoliša. Pravna rješenja za uređenje zaštite okoliša stvarala su se zasebno unutar svakog od dvaju režima. U početku razvoja prava okoliša još se nije otvaralo pitanje usporednog važenja oba režima u vrijeme oružanog sukoba, no ono je s vremenom sve više dobivalo na važnosti, kako u judikaturi, tako i u pravnoj doktrini. Rasprave o važenju pravila prava okoliša u vrijeme oružanih sukoba, a ne samo u miru, tako su povezane i s problemom fragmentacije međunarodnog prava.¹⁴

¹¹ Vidi mrežne stranice: <https://zastita-prirode.hr/clanci/morske-struje/> (pristupljeno: 17. prosinca 2024.); https://climate.ec.europa.eu/climate-change/consequences-climate-change_hr (pristupljeno: 17. prosinca 2024.).

¹² A/RES/47/37, 25. studenoga 1992., dalje u tekstu: Rezolucija o zaštiti okoliša iz 1992.

¹³ *Infra* 2.5.5.

¹⁴ *Infra* 2.2.

Na oružane sukobe na moru primjenjuju se pravna pravila o ograničenjima ratovanja obvezatna u svim oružanim sukobima.¹⁵ Na njih se primjenjuju i dodatna pravna pravila koja se odnose samo na ratovanje na moru,¹⁶ i to zbog posebnosti oružanih sukoba na moru, kako u pogledu prostora odvijanja neprijateljstava, tako i s obzirom na objekte kojima se vrše neprijateljstva, tj. brodove. Ratište u oružanim sukobima na moru obuhvaća kopneno područje, unutarnje morske vode i teritorijalno more zajedno sa zračnim prostorom, svake od zaraćenih država, kao i sve prostore otvorenog mora.¹⁷ Naprotiv, ratište ne obuhvaća kopneno područje, unutarnje morske vode i teritorijalno more neutralnih država, kao ni područja koja su međunarodnim ugovorima neutralizirana, uključujući i zračni prostor nad njima.¹⁸ Što se tiče epikontinentalnog pojasa i isključivog gospodarskog pojasa zaraćenih država, ali i neutralnih država, prevladava mišljenje da se i na tim morskim prostranstvima mogu voditi neprijateljstva, pod uvjetom da se vodi računa o pravima i dužnostima neutralnih obalnih država u tim pojasevima.¹⁹

Promatrajući podjelu oružanih sukoba na međunarodne i nemeđunarodne, potonja vrsta oružanih sukoba danas je najzastupljenija.²⁰ Međutim, u brojnim nemeđunarodnim oružanim sukobima nije dolazilo do značajnih okršaja na moru, i to zbog toga što se radilo o državama bez morske obale, ili, pak, pobunjenici nisu raspolagali ratnim brodovljem.²¹ Stoga se rasprave o jednakom

¹⁵ Pregled i analizu pravila prava oružanih sukoba, posebice onih o ograničenju vođenja neprijateljstava vidi u: Bothe, M., Partsch, K. J., Solf, W. A., *New Rules for Victims of Armed Conflicts, Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949*, Martinus Nijhoff Publishers, Hag, 1982., dalje u tekstu: *New Rules*; Dinstein, Y., *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, Cambridge University Press, četvrto izdanje, 2022., dalje u tekstu: *The Conduct of Hostilities*; Andrassy, J., Bakotić, B., Seršić, M., Vukas, B., *Međunarodno pravo*, 3. dio, Školska knjiga, Zagreb, 2006., dalje u tekstu: *Međunarodno pravo* 3, str. 145-166; Kalshoven, F., *Ograničenja vođenja rata*, Međunarodni odbor Crvenog križa, Zagreb, 2001.

¹⁶ Pregled pravnih pravila koja uređuju oružane sukobe na moru vidi u: Degan, V. Đ., *Međunarodno pravo mora u miru i u oružanim sukobima*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2002., str. 195-214, dalje u tekstu: *Međunarodno pravo mora*; Rudolf, D., *Međunarodni ugovori pomorskog ratnog prava*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, sv. 26 (1989), str. 77-85, dalje u tekstu: *Međunarodni ugovori*; Luttenberger, A., *Pomorsko ratno pravo*, Pomorski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2008., str. 89-105.

¹⁷ Degan, *Međunarodno pravo mora*, *cit.* u bilj. 16., str. 199.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Andrassy *et al.*, *Međunarodno pravo* 3, *cit.* u bilj. 15, str. 138-139; Doswald-Beck, L. (ur.), *Sanremo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea*, Cambridge University Press, 2005., par. 34, dalje u tekstu: *Sanremski priručnik*; ILA, *Final Report: Helsinki Principles on Maritime Neutrality*, Report of the 68th Taipei, Taiwan Conference, 24.-30. svibnja 1998., načelo 4., dalje u tekstu: *Helsinška načela*.

²⁰ International Committee of the Red Cross (dalje: ICRC), *Position Paper, ICRC Engagement with Non-State Armed Groups, Why, How, for What Purpose, and Other Salient Issues*, 2021., <https://www.icrc.org/en/document/why-engaging-non-state-armed-groups>, str. 3. (pristupljeno: 9. svibnja 2023.).

²¹ Degan, *Međunarodno pravo mora*, *cit.* u bilj. 16, str. 198. Vjerojatno jedini primjer pobunjenika koji su raspolagali brodovljem u nemeđunarodnom oružanom sukobu bili su tzv. Oslobođilački tigrovi Tamil Eelama u šrilankanskom građanskom ratu (1983.-2009.), vidi mrežne stranice online časopisa *Small War Journals*: <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA549049.pdf> (pristupljeno: 17. prosinca 2024.).

pristupu uređenju zaštite okoliša u pogledu obje vrste oružanih sukoba²² ovdje pokazuju irelevantnima te u ovome radu analiziramo zaštitu morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima.

Veza između okoliša i oružanih sukoba vrlo je složena. S jedne strane, šteta okolišu je posljedica tih sukoba, a s druge strane pojedini dijelovi okoliša, poput njegovih prirodnih bogatstava, mogu biti uzrok sukoba.²³ Nadalje, treba skrenuti pozornost i da veza između onečišćenja okoliša i vojnih aktivnosti postoji već u vrijeme mira. Naime, šteta može nastati u vrijeme mira u vezi sa vojnim aktivnostima, i to kao posljedica industrijskog onečišćenja od proizvodnje oružja²⁴, zatim kao posljedica održavanja i obuke vojske²⁵ i sl. Dakako, šteta okolišu nastaje i u vrijeme mira neovisno o oružanim sukobima ili bilo kakvim vojnim aktivnostima. Analizirajući različite izvore onečišćenja, uočava se da najveći udio u onečišćenju mora predstavljaju kopneni izvori uzimajući u obzir da čak 80% onečišćenja mora dolazi s kopna.²⁶ Budući da te aktivnosti s kopna u pravilu prestaju za vrijeme rata, neki smatraju da izbijanje neprijateljstava može imati pozitivan učinak na bioraznolikost.²⁷ Stoga zagovaraju stajalište da oružani sukobi ne moraju nužno imati štetne posljedice za okoliš, nego upravo suprotno. Primjerice, zbog raširenog pada ribolova u određenim morima za vrijeme Prvog i Drugog svjetskog rata, obnovljena je populacija nekih ribljih vrsta.²⁸

Među mnogim čimbenicima u vrijeme mira koji mogu dovesti do štetnih posljedica za morski okoliš, mogu se izdvojiti pomorski promet, nezakoniti ribolov, onečišćenje kemijskim tvarima iz industrijskih postrojenja, izgradnja objekata na moru. Kada počne oružani sukob, naprijed navedene ljudske aktivnosti u pravilu prestaju, no negativan antropogeni utjecaj prisutan je i

²² *Infra* 2.5.5.

²³ Voigt, C., *Environmentally Sustainable Development and Peace: The Role of International Law*, u: Bailliet, C. M., Larsen, K. M. (ur.), *Promoting Peace Through International Law*, Oxford Academic, Oxford, 2015., str. 166; Carević, M., Rusan Novokmet, R., *Challenges for the Contemporary International Legal Framework and the Rule of Law: Is the International Community Doing Its Best for the Protection of Climate Migrants?*, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, sv. 42, br. 3 (2021), str. 602.

²⁴ Best, E. P. H., Zappi, M. E., Fredrickson, H. L., Sprecher, S. L., Larson, S. L., Ochman, M., *Screening of Aquatic and Wetland Plant Species for Phytoremediation of Explosives-contaminated Groundwater from the Iowa Army Ammunition Plant*, *Annals of the New York Academy of Sciences*, sv. 829, br. 1 (1997), str. 180.

²⁵ Davis, J. S., Hayes-Conroy, J. S., Jones, V. M., *Military Pollution and Natural Purity: Seeing Nature and Knowing Contamination in Vieques, Puerto Rico*, *GeoJournal*, sv. 69, br. 3 (2007), str. 173-176.

²⁶ Vidi mrežne stranice UNEP-a: <https://www.unep.org/explore-topics/oceans-seas/what-we-do/addressing-land-based-pollution> (pristupljeno: 15. svibnja 2023.).

²⁷ McNeely, J. A., *War and Biodiversity: An Assessment of Impacts*, u: Austin, J. E., Bruch, C. E. (ur.), *The Environmental Consequences of War- Legal, Economic, and Scientific Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000., str. 365-368.

²⁸ Machlis, G. E., Hanson, T., *Warfare Ecology*, *BioScience*, sv. 58, br. 8 (2008), str. 731.

dalje, ali u drugom obliku. Intenzivira se promet ratnih brodova i podmornica, upotrebljavaju se morske mine i sonari, uništava se infrastruktura uz morsku obalu, poglavito postrojenja za pročišćavanje otpadnih voda, što sve uzrokuje štetu morskim ekosustavima. Ta šteta može biti nepopravljiva ili se, pak, može popraviti, ali vremensko razdoblje koje je za to potrebno razlikuje se od slučaja do slučaja. U popravljanju štete čovjek može imati pozitivan utjecaj svojim promptnim reakcijama, no ni ti naponi ponekad nisu dovoljni za potpuni oporavak.²⁹

U svakom slučaju, okoliš jest tiha žrtva oružanog sukoba.³⁰ Šteta okolišu je očekivana posljedica oružanog sukoba.³¹ Okoliš može biti izravan cilj napada ili, pak, njegova kolateralna žrtva. Čini se da nije moguće potpuno izbjeći učinke napada na okoliš, ni stvarno ni pravno. Naime, pozivanjem na vojnu potrebu uvažava se činjenica da nije realno očekivati od vojnih zapovjednika da riskiraju uspjeh cjelokupne vojne misije u svrhu zaštite okoliša. Naglasak u ovoj raspravi stavljamo na pitanje učinkovitosti zabrane uzrokovanja prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu³² propisane specijaliziranim odredbama Dopunskog Protokola Ženevskim konvencijama od 12. kolovoza 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba³³ koja pretpostavlja odgovornost za štetu okolišu kao iznimku.

Uloga međunarodnog prava u zaštiti i očuvanju okoliša od posebne je važnosti kako bi se odgovorilo na moderne izazove 21. stoljeća. Suočavanje s problemom onečišćenja morskog okoliša ne može se svesti samo na pravila međunarodnog običajnog prava o dužnosti sprječavanja uzrokovanja ozbiljne prekogranične štete drugim državama,³⁴ kao ni na ugovorna

²⁹ Osim negativnog utjecaja koji čovjek može imati na okoliš, ovdje se želi istaknuti i pozitivna uloga čovjeka u zaštiti okoliša u skladu s pristupom tzv. etike zaštite okoliša, vidi definiciju etike zaštite okoliša: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/etika-zastite-okolisa> (pristupljeno: 17. prosinca 2024.).

³⁰ Izjava glavnog tajnika Ujedinjenih naroda od dana 6. studenoga 2014. u povodu obilježavanja Međunarodnog dana sprječavanja iskorištavanja okoliša u ratu i oružanom sukobu, <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2014-11-06/secretary-generals-message-international-day-preventing-exploitation> (pristupljeno: 17. svibnja 2023.).

³¹ Wright, W. H., *Naval Warfare and the Environment*, u: Grunawalt, R. J., King, J. E., McClain, R. S. (ur.), *Protection of the Environment during Armed Conflict*, *International Law Studies*, sv. 69 (1996), US Naval War College, Newport, Rhode Island, str. 35; Bouvier, A., *Protection of the Natural Environment in Time of Armed Conflict*, *International Review of the Red Cross*, br. 285 (1991), str. 569.

³² Na temelju ovog standarda štete zahtijeva se kumulativno ispunjenje svih triju navedenih elemenata, a k tomu dodatan problem stvara činjenica što ti elementi nisu ni definirani. Vidi više: *infra* 3.1.3.

³³ Čl. 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. iz 1977., NNMU, br. 5/1994, dalje u tekstu: Dopunski protokol I.

³⁴ Obveza država da osiguraju da aktivnosti pod njihovom jurisdikcijom ili nadzorom ne uzrokuju štetu okolišu drugih država ili područja izvan jurisdikcije država prisutna je u sudskoj i arbitražnoj praksi, dokumentima *soft-law* i u pravnoj doktrini, vidi: Arbitraža *Trail Smelter* (Sjedinjene Američke Države v. Kanada), 16. travnja 1938. i 11. ožujka 1941., *Reports Of International Arbitral Awards*, sv. 3, str. 1963; Deklaracija o čovjekovu okolišu usvojena

pravila koja su ograničena na neke izvore onečišćenja.³⁵ Pri oblikovanju pravnih pravila potrebno je uvažiti najnovije znanstvene spoznaje o opsegu štete iz postojećih, ali i novih izvora te oblika onečišćenja morskog okoliša. Tako se, u suočavanju s negativnim učincima onečišćenja okoliša, međunarodno pravo sve više oslanja na temeljna načela zaštite i očuvanja morskog okoliša,³⁶ i to ponajprije na načelo održivog razvoja. To se očituje i na primjeru glasovite Rezolucije Opće skupštine "Promijenimo naš svijet: Agenda održivog razvoja do 2030. godine"³⁷ iz 2015. godine usvojenoj od strane svih država članica Ujedinjenih naroda. Jedan od 17 ciljeva održivog razvoja sadržanih u navedenoj Rezoluciji izravno se bavi zaštitom morskog okoliša od onečišćenja.³⁸ Osim toga, Ujedinjeni narodi proglasili su razdoblje od 2021. do 2030. godine desetljećem znanosti o oceanima za održivi razvoj kako bi se proširile znanstvene spoznaje o moru u svrhu pružanja znanstveno utemeljenih političkih odgovora na globalne izazove.³⁹

U ovome istraživanju bavit ćemo se utvrđivanjem stupnja razvoja međunarodnopravnog uređenja pitanja zaštite okoliša u vezi s oružanim sukobima. Pritom ćemo se oslanjati na doprinos eventualnom pravnom napretku u uređenju tog pitanja koji je ostvaren zahvaljujući međudjelovanju znanosti i prakse, utemeljenom na interdisciplinarnom pristupu. Normativne aktivnosti u području zaštite okoliša u vezi s oružanim sukobima rasle su zahvaljujući novim znanstvenim spoznajama o okolišu te važnim ekosustavima.

Konačni rezultati pravnih napora usmjerenih prema uređenju ove materije ovisit će, dakle, o ishodima odgovarajućih znanstvenih istraživanja o morskom okolišu. Pritom treba imati na umu da se znanstvene spoznaje koje proizlaze iz tih istraživanja neprestano dopunjuju novim

na Konferenciji Ujedinjenih naroda o čovjekovu okolišu 1972. godine u Stockholmu, Report of the United Nations Conference on the Human Environment, A/CONF.48/14/Rev.1, Stockholm 5. - 16. lipnja 1972., str. 3-5, dalje u tekstu: Deklaracija iz Stockholma, Načelo 21.; *Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), Judgement, I.C.J. Reports 2010, str. 55-56, par. 101, dalje u tekstu: *Pulp Mills*; Seršić, Međunarodnopravna zaštita, cit. u bilj. 8, str. 22; Perez, F. X., The Relationship Between "Permanent Sovereignty" and the Obligation not to Cause Transboundary Environmental Damage, *Environmental Law*, sv. 26, br. 4 (1996), str. 1200; McIntyre, O., The Current State of Development of the No Significant Harm Principle: How Far Have We Come?, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, sv. 20 (2020).

³⁵ *Infra* 2.3.1.

³⁶ *Infra* 2.3.2.

³⁷ Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1, 25. rujna 2015., dalje u tekstu: Agenda održivog razvoja.

³⁸ Načelo 14. "Podvodni život".

³⁹ Među ciljevima proglašenog desetljeća navodi se ostvarenje čistih, zdravih i otpornih, zatim produktivnih, prilagodljivih, sigurnih i dostupnih mora, kao i onih mora koje će društvo vrednovati prema njihovu doprinosu ostvarenju dobrobiti čovjeka te ostvarenju održivog razvoja, vidi specijalizirane mrežne stranice UN-a: <https://oceandecade.org/> (pristupljeno: 2. veljače 2023.).

znanjima. Kako bismo utvrdili stupanj trenutnog razvoja međunarodnopravne zaštite morskog okoliša u vezi s oružanim sukobima, u radu ćemo iznijeti pregled relevantnih izvora međunarodnog prava i detektirati uočene pravne praznine te potom predložiti poboljšanja pravnog uređenja u skladu s novim znanstvenim spoznajama o morskom okolišu.

1.2. Pregled dosadašnjih istraživanja

Pojedina pitanja uređenja zaštite okoliša u vezi s oružanim sukobima do sada su se istraživala samo parcijalno. Primjerice, u Smjernicama Međunarodnog odbora Crvenog križa (dalje u tekstu: MOCK) o zaštiti prirodnog okoliša u oružanom sukobu iz 2020. godine⁴⁰ iznesen je pregled postojećih pravnih pravila namijenjenih zaštiti okoliša općenito. Međutim, imajući na umu predmet ovog istraživanja, potrebno je uočiti posebnosti zaštite morskog okoliša koji predstavlja zasebni podsustav pravila unutar općenitijih pravila međunarodnog prava zaštite okoliša. Nadalje, Institut za međunarodno pravo, Komisija Ujedinjenih naroda za međunarodno pravo i pravna doktrina razmatrali su pitanje učinka oružanih sukoba na važenje međunarodnih ugovora o zaštiti okoliša. Osim toga, Komisija za međunarodno pravo približila se istraživanju ove teme i u najrecentnijem dokumentu pod nazivom "Nacrt načela o zaštiti okoliša u vezi s oružanim sukobima".⁴¹

Međutim, dosadašnja istraživanja nisu sveobuhvatno pristupila ovoj temi. Naime, nedostaje povezano razmatranje sva tri elementa zaštite morskog okoliša, i to prevencije onečišćenja morskog okoliša u vezi s oružanim sukobima, intervencije te naknade štete. Potrebno je na temelju leksičko-gramatičke i teleološke metode analizirati pravna pravila namijenjena pojedinim aspektima zaštite morskog okoliša. Potom bi na temelju komparativne metode trebalo usporediti sadržaj i oblik tih pravila. Dobivene rezultate trebalo bi horizontalno povezati kako bi se donijela ukupna ocjena o trenutnom stanju međunarodnopravnog uređenja zaštite morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima te o izboru najučinkovitijeg pristupa za cjelokupno pravno uređenje ove materije. Pritom treba imati na umu važnost ostvarenja temeljnih načela zaštite morskog okoliša, i to prvenstveno načela održivog razvoja. Iz već spomenute Agenda održivog

⁴⁰ ICRC, Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict, 25. rujna 2020., <https://shop.icrc.org/guidelines-on-the-protection-of-the-natural-environment-in-armed-conflict-pdf-en.html>, dalje u tekstu: Smjernice MOCK-a iz 2020., vidi više *infra* 2.5.4.

⁴¹ Report on the work of the seventy-third session (2022), A/77/10, Chapter V, 18 April–3 June and 4 July–5 August 2022, dalje u tekstu: Nacrt načela, vidi više *infra* 2.5.5.

razvoja proizlazi zaključak da su oružani sukobi i održivi razvoj u međusobnoj korelaciji jer se u njoj navodi da se održivi razvoj ne može ostvariti bez mira i sigurnosti, a i obratno.⁴² Dosadašnjim istraživanjima nedostaje upravo spoznaja o važnosti implementacije ovog načela u sva tri aspekta zaštite morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima. Primjerice, što se tiče prevencije onečišćenja, potrebno je razmotriti mogućnost implementacije načela održivog razvoja u definiciju sastavnih elemenata pravnog pravila o zabrani uzrokovanja prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu u međunarodnim oružanim sukobima. Osim toga, načelo održivog razvoja može imati ključnu ulogu i u ublažavanju štetnih posljedica onečišćenja morskog okoliša. Na kraju, u svrhu ostvarenja adekvatne naknade štete treba razmotriti mogućnost implementacije načela održivog razvoja kroz metode za procjenu štete. Time bi se uvažile suvremene znanstvene spoznaje o morskome okolišu kao integriranom sustavu zbog čega postoji velika vjerojatnost da će šteta uzrokovana na jednom morskome području utjecati i na drugo morsko područje.

U stranoj literaturi materiju međunarodnopravne zaštite morskog okoliša istraživali su, primjerice, P. W. Birnie, A. E. Boyle, D. Freestone, C. Redgwell, P. Sands. Od domaćih autora, treba istaknuti, među ostalima, V. Barić-Punda, M. Seršić, B. Vukasa. Različita pitanja zaštite morskog okoliša, iako s naglaskom na privatno-pravni aspekt onečišćenja, istraživali su u domaćoj literaturi različiti autori među kojima možemo izdvojiti D. Ćorić, V. Filipovića, I. Grabovca.

Pravo oružanih sukoba u domaćoj literaturi obrađuju, među ostalima, autori V. Đ. Degan i M. Seršić, a u stranoj literaturi njime se bave, primjerice, C. Droege, J. M. Henckaerts, K. Hulme, M. L. Tougas. U analizi posebnih pitanja ograničenja u vođenju neprijateljstava ističu se J. E. Austin, M. Bothe, C. E. Bruch, Y. Dinstein i W. A. Solf. Međunarodnim oružanim sukobima na moru bave se ponajviše M. Donner i W. Heintschel von Heinegg, a uz njih specifične institute iz tog područja, poput ratne blokade, istraživao je, među ostalima, i M. L. Tucker.

1.3. Ciljevi i hipoteze istraživanja

Cilj istraživanja jest utvrditi trenutni stupanj razvoja međunarodnopravne zaštite morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima te predložiti međunarodnopravno uređenje koje bi

⁴² Agenda održivog razvoja, *cit.* u bilj. 37, par. 35.

doprinijelo svim aspektima njegove zaštite u specifičnim okolnostima oružanih sukoba, od prevencije pa do nadzora onečišćenja i naknade štete. Zbog specifičnosti međunarodnog pravnog uređenja ove materije koje obuhvaća pravila dvaju različitih podsustava međunarodnog prava, i to međunarodnog prava oružanih sukoba i međunarodnog prava zaštite okoliša, cilj istraživanja je ujedno utvrditi na koji bi način trebalo urediti odnos između tih pravila kako bi se izbjegli potencijalni normativni sukobi i uravnotežili njihovi (naizgled) suprotstavljeni ciljevi. Ovo istraživanje teži ostvarenju doprinosa zaštiti morskog okoliša koji je ugrožen uporabom kako tradicionalnih, tako i modernih metoda i sredstava ratovanja. Međusobnom suradnjom znanosti i prakse može se oblikovati učinkovit pravni okvir za vođenje neprijateljstava koji bi uzeo u obzir i potrebu zaštite morskog okoliša. Na taj način bi se pozitivno djelovalo na poboljšanje postojećeg pravnog uređenja koje bi pratilo najnovije znanstvene spoznaje o morskom okolišu.

Na temelju tako definiranih ciljeva istraživanja, kao i iznesenog predmeta istraživanja, proizlaze dvije hipoteze koje je u ovom istraživanju potrebno potvrditi ili opovrgnuti:

1. Postojeći međunarodnopravni okvir o zaštiti morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima ne odgovara suvremenim znanstvenim spoznajama o morskom okolišu.

U središtu analize izvora međunarodnog prava mjerodavnih za uređenje ove materije nalazi se pravilo namijenjeno izravnoj zaštiti okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, i to ono o zabrani uzrokovanja prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu. U istraživanju će se ukazati na problem neodređenosti tog pravila. Kako bi se premostila dvosmislenost i nejasnoća u njegovoj primjeni, predložit će se djelotvornija definicija sastavnih elemenata tog pravila. Prilikom definiranja tih elemenata, vodit će se računa o suvremenim znanstvenim spoznajama o međusobnoj povezanosti različitih dijelova okoliša i o međusobnoj ovisnosti ekoloških procesa. Naime, suvremene znanstvene spoznaje pokazuju da čak i naizgled ograničena, relativno kratkotrajna i neznatna šteta može naknadno izazvati ozbiljne ekološke poremećaje.

2. Istodobna primjena pravila međunarodnog prava oružanih sukoba i međunarodnog prava zaštite okoliša, temeljena na zajedničkim vrijednostima međunarodne zajednice, odnosno tzv. sustavna integracija, je najučinkovitiji pristup za zaštitu morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima.

Ne može se zanemariti činjenica postojanja pravila dvaju podsustava međunarodnog prava koja su mjerodavna za uređenje ove materije. Pitanje je samo kako urediti međusobni odnos tih pravila. Budući da su sva pravila međunarodnog prava u određenom stupnju međusobno povezana, ne možemo se prikloniti stajalištu temeljenom na načelu *lex specialis derogat legi generali* prema kojemu bi pravila jednog podsustava međunarodnog prava (u ovom slučaju međunarodnog prava oružanih sukoba) u potpunosti isključila primjenu pravila drugog podustava (u ovom slučaju međunarodnog prava zaštite okoliša) koje također može biti mjerodavno za uređenje konkretne materije. Prikladnijim pristupom za ostvarenje zaštite morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima smatramo tzv. sustavnu integraciju koja omogućuje istodobnu primjenu pravila dvaju režima uz njihovo međusobno prilagođavanje ili usklađivanje. Ovu hipotezu potkrijepit ćemo analizom stajališta iznesenih u pravnoj doktrini, prvenstveno onih o vrijednostima koje se danas smatraju zajedničkim za čitavu međunarodnu zajednicu. Uz to, analizirat ćemo, među ostalim, stajališta istaknutih pravnih stručnjaka koja su iznesena u sklopu djelovanja Instituta za međunarodno pravo i Komisije za međunarodno pravo.

1.4. Metodologija istraživanja

U istraživanju će se analizirati postojeća običajna i ugovorna pravila međunarodnog prava koja doprinose zaštiti morskog okoliša u vezi s oružanim sukobima. Ta se pravila nalaze unutar dvaju podsustava pravila razvijenih unutar međunarodnog prava: međunarodnog prava oružanih sukoba i međunarodnog prava zaštite morskog okoliša. Kako bi se utvrdilo koja su od tih pravila primjenjiva, koristit će se opisna, induktivna i teleološka metoda. To znači da će se analizirati pojedinačne tvrdnje iznesene u pravnoj doktrini i u dokumentima različitih tijela Ujedinjenih naroda, primjerice o učinku izbijanja neprijateljstava na važenje međunarodnih ugovora o zaštiti okoliša, kako bi se donijeli uopćeni zaključci o primjenjivim pravnim pravilima za zaštitu morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima. Nakon toga može se pristupiti dubljoj analizi sadržaja i oblika tih pravila i razmatrati njihovu primjenu u praksi država. U tu svrhu, na temelju komparativne metode usporedit će se vojni priručnici najjačih vojnih sila te izjave vlada, poput onih u recentnim komentarima na Nacrt načela Komisije za međunarodno pravo o zaštiti okoliša u vezi s oružanim sukobima. Komparativnom metodom će se izučavati i praksa međunarodnih sudskih i izvansudskih tijela kako bi se utvrdila učinkovitost provedbe tih pravila. U istraživanju će se voditi računa o specifičnosti zaštite morskih ekosustava koji su

osjetljiviji na štetne učinke onečišćenja od kopnenih ekosustava zbog toga što je morski okoliš integrirani sustav. Stoga će se interdisciplinarnim pristupom uzeti u obzir najnovije znanstvene spoznaje o morskom okolišu kako bi mu se pružila odgovarajuća pravna zaštita. Nakon provedenog istraživanja pojedinačni rezultati će se objediniti na temelju horizontalne sinteze kako bi se utvrdio trenutni stupanj razvoja međunarodnopravnog uređenja zaštiteorskog okoliša u vezi s oružanim sukobima te predložio najprikladniji sadržaj i oblik pravnih pravila za uređenje ove materije u skladu s hipotezama istraživanja.

1.5. Očekivani znanstveni doprinos istraživanja

Očekuje se da će ovo istraživanje doprinijeti znanstvenim spoznajama o tome kako postići učinkovito, praktično i izvedivo uređenje zaštiteorskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima, i to na sveobuhvatan način, prilagođen suvremenim zahtjevima zaštiteorskog okoliša. Zaključci ovog istraživanja trebali bi pokazati kako postići djelotvorniju provedbu postojećih pravnih pravila te ujedno ukazati na potrebu usvajanja dodatnih potrebnih akata temeljenih na međunarodnom pravu. Usporedbom prakse država te uvažavanjem novih znanstvenih spoznaja o morskom okolišu, trebale bi se prepoznati pravne praznine koje postoje u trenutnom pravnom uređenju zaštiteorskog okoliša i kako ih na odgovarajući način premostiti predlaganjem učinkovitih i stvarno primjenjivih pravnih pravila.

2. IZVORI ZAŠTITE MORSKOG OKOLIŠA U VEZI S MEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA

2.1. Pristup uređenju zaštite morskog okoliša

2.1.1. *Definicija morskog okoliša*

O pravnom statusu okoliša unutar prava oružanih sukoba postoje podijeljena mišljenja.⁴³ Kako bismo odgovorili na pitanje kakve je naravi okoliš, trebamo prvo odgovoriti na pitanje što je uopće okoliš. U tom smislu, osvrnut ćemo se na međunarodnopravna pravila kojima se definira okoliš, pa tako i morski okoliš, te uređuje njegova zaštita, koja su se razvila unutar prava zaštite okoliša. Taj razvoj kasnio je zbog nedovoljno razvijenih znanstvenih spoznaja o utjecaju različitih tvari i aktivnosti na okoliš. Definiranje okoliša dodatno je otežano raspravama o svrsi zaštite okoliša.⁴⁴ Što se tiče morskog okoliša, ni sama Konvencija UN-a o pravu mora, kao krovna konvencija za njegovu zaštitu, ne nudi izričitu definiciju. Jedino daje definiciju onečišćenja morskog okoliša⁴⁵ koja je slična definiciji prisutnoj i u drugim konvencijama namijenjenima zaštiti morskog okoliša od onečišćenja.⁴⁶ Ovisno o predmetu i svrsi nekog međunarodnog ugovora posvećenog zaštiti morskog okoliša od određenog izvora onečišćenja, razlikuje se i pristup definiciji morskog okoliša. U pravilu, ti međunarodni ugovori ne sadrže definiciju morskog okoliša, nego se, pak, u kontekstu definiranja predmetnih izvora onečišćenja, odnosno njihovih negativnih učinaka na morski okoliš, zapravo kristalizira opseg morskog okoliša. Tako pojam morskog okoliša uglavnom obuhvaća živa bogatstva i život u moru, a upravo je neometano funkcioniranje tih ekosustava važno za ljudsko zdravlje i zakonite upotrebe mora. Okoliš čovjeku omogućuje uzdržavanje i pruža mu mogućnost za intelektualni, moralni, socijalni i duhovni rast.⁴⁷

U pozadini propusta definiranja morskog okoliša u ugovornom pravu vjerojatno stoji težnja da se izbjegne sužavanje dosega njegove pravne zaštite. Definiranje morskog okoliša bi svakako bilo

⁴³ *Infra* 2.4.4.

⁴⁴ *Infra* 2.1.2.

⁴⁵ *Supra* bilj. 9.

⁴⁶ Primjerice, čl. 2.(a) Konvencije o zaštiti morskoga okoliša i obalnoga područja Sredozemlja. Konvencija je izvorno usvojena pod nazivom Konvencija o zaštiti Sredozemnog mora od onečišćenja dana 16. veljače 1976., a stupila je na snagu 12. veljače 1978. Na temelju notifikacije o sukcesiji Republika Hrvatska stranka je konvencije od 8. listopada 1991., NNMU, br. 12/1993. Izmjene konvencije usvojene su 10. lipnja 1995., a stupile su na snagu 9. srpnja 2004., NNMU, br. 17/1998, dalje u tekstu: Barcelonska konvencija.

⁴⁷ Deklaracija iz Stockholma, str. 3., par. 1.

korisno i pridonijelo bi jasnoći u provedbi njegove zaštite. Međutim, ostavljanje okoliša kao vrlo širokog i uključivog pojma, moglo bi mnogo više doprinijeti njegovoj zaštiti.⁴⁸ Na taj način omogućuje se uvažavanje specifičnosti zaštite pojedinih aspekata morskog okoliša. Jedna takva široka i sveobuhvatna definicija morskog okoliša nastala je u sklopu Međunarodne vlasti za morsko dno. Države članice Konvencije UN-a o pravu mora putem Međunarodne vlasti nadziru aktivnosti prospekcije, istraživanja i iskorištavanja mineralnih bogatstava u Zoni. U provedbi tih aktivnosti, Međunarodnoj vlasti povjerena je zadaća osiguranja učinkovite zaštite morskog okoliša od štetnih učinaka koji se mogu pojaviti vezano uz navedene aktivnosti.⁴⁹ Tako se u trima njezinim pravilnicima o prospekciji i istraživanju mineralnih bogatstava navodi da morski okoliš uključuje fizičke, kemijske, geološke i biološke sastavnice, uvjete i čimbenike koji međusobno djeluju i određuju produktivnost, stanje i kvalitetu morskog ekosustava, mora i zračnog prostora iznad njega, kao i morskog dna i podzemlja.⁵⁰

U pravnoj doktrini možemo istaknuti već spomenutu definiciju morskog okoliša koju je ponudio Rudolf,⁵¹ kao i drugi istaknuti autori koji su se bavili pitanjem međunarodnopravne zaštite okoliša, uključujući i zaštitu morskog okoliša. Primjerice, Sands naglašava da pravne definicije termina okoliš odražavaju znanstvenu kategorizaciju, ali i političku volju koja uvažava kulturne i gospodarske obzire.⁵² Spomenute znanstvene kategorije obuhvaćaju, primjerice, atmosferu, tla i sedimente, kakvoću vode, biologiju i ljude, koje se putem političkih procesa oblikuju u pravne definicije.⁵³ Što se tiče same definicije morskog okoliša, možemo se složiti sa stajalištem o važnosti uloge koju je u tome, ali i u cjelokupnoj zaštiti i očuvanju morskog okoliša, odigrao

⁴⁸ Jensen, E. T., *The International Law of Environmental Warfare: Active and Passive Damage During Armed Conflict*, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, sv. 38, br. 1 (2005), str. 152, dalje u tekstu: *Environmental Warfare*. Isto tako, u komentaru na čl. 55. Dopunskog protokola I. navodi se da koncept okoliša treba tumačiti u najširem smislu tako da obuhvati biološki okoliš u kojemu živi stanovništvo, vidi: Sandoz, Y., Swinarski, C., Zimmerman, B. (ur.), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, International Committee of the Red Cross, Martinus Nijhoff Publishers, Ženeva, 1987., str. 662, par. 2126.

⁴⁹ Vidi mrežne stranice Međunarodne vlasti: <https://www.isa.org.jm/about-isa/> (pristupljeno: 18. prosinca 2024.).

⁵⁰ Regulations on Prospecting and Exploration for Polymetallic Nodules in the Area, International Seabed Authority (dalje: ISA) Doc. ISBA/19/C/17, 22. srpnja 2013., čl. 1., st. 3., t. c.; Regulations on Prospecting and Exploration for Polymetallic Sulphides in the Area, ISA Doc. ISBA/16/A/12/Rev.1, 15. studenoga 2010., čl. 1., st. 3., t. c.; Regulations on Prospecting and Exploration for Cobalt-Rich Ferromanganese Crusts, ISA Doc. ISBA/18/A/11, 22. listopada 2012., čl. 1., st. 3., t. d. Navedeni pravilnici prihvaćeni su u okviru izrade tzv. Rudarskog zakonika (eng. *Mining Code*), vidi: <https://www.isa.org.jm/the-mining-code/exploration-regulations/> (pristupljeno: 18. prosinca 2024.).

⁵¹ *Supra* bilj. 6.

⁵² Sands, *Principles*, cit. u bilj. 10, str. 17.

⁵³ *Ibid.*, str. 18.

Program UN-a za okoliš (eng. UN Environment Programme, dalje u tekstu: UNEP), pogotovo putem svojeg Programa za regionalna mora, kako to ističe i Seršić.⁵⁴ Rad Programa za regionalna mora počeo je sa usvajanjem Akcijskog plana za zaštitu i razvitak Sredozemnog bazena iz 1975.⁵⁵ koji je poslužio kao model i za zaštitu ostalih regionalnih mora. U Sredozemnom akcijskom planu stavlja se naglasak na zaštitu morskog okoliša, promicanje modela održivog upravljanja i harmoniziranje odnosa među sredozemnim državama. Značajno je primijetiti da se, u svrhu ostvarenja tih ciljeva, u tom dokumentu spominju aktivnosti koje se odnose na zaštitu elemenata morskog okoliša poput zaštite tla, uređenje hidrografskih bazena i morskih struja, recikliranje svježe vode, poboljšanje uporabe živih bogatstava mora i sl.⁵⁶

Definiranje okoliša, pa tako i morskog okoliša, važno je zbog uspostavljanja pravnih pravila koji uređuju sva tri aspekta njegove zaštite. Iz svega iznesenog možemo zaključiti da bi uska i precizna definicija morskog okoliša mogla proizvesti negativan učinak i zanemariti nove znanstvene spoznaje o razmjeru štetnih učinaka na pojedine dijelove morskog okoliša. Stoga se čini opravdanim zadržati fleksibilan pristup pojmu morskog okoliša i staviti naglasak na utvrđivanje i otklanjanje štetnih posljedica njegova onečišćenja.

2.1.2. Biocentrizam i antropocentrizam

Globalna ekološka kriza aktualizirala je pitanje pristupa problemu štetnih učinaka znanstveno-tehničke civilizacije na okoliš. Različiti filozofski koncepti prirode i života dali su svoje odgovore na pitanje prikladnosti pojedinog pristupa uređenju zaštite okoliša. Tako razlikujemo dvije filozofske koncepcije: biocentrizam i antropocentrizam.

Biocentrizam pretpostavlja brigu za okoliš radi okoliša samog i zaštite prirode kao cjeline, dok antropocentrizam kao motiv za zaštitu okoliša ističe koristi koje ljudi primaju od okoliša, odnosno očuvanje dobrobiti čovječanstva. Oba pristupa, dakle, zagovaraju zaštitu okoliša, pri čemu biocentrizam taj cilj smatra moralnim imperativom neovisno o tome hoće li doprinijeti boljitku čovjeka.⁵⁷ Biocentristi beskompromisno naglašavaju važnost normalnog funkcioniranja

⁵⁴ Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8, str. 15, 59-63.

⁵⁵ Izvorni tekst, UNEP/WG.2/5, vidi na mrežnim stranicama UNEP-a: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/5251/75wg2_5_mapphasei_eng.pdf (pristupljeno: 18. prosinca 2024.), dalje u tekstu: Sredozemni akcijski plan.

⁵⁶ *Ibid.*, čl. 4., st. a.

⁵⁷ Rottman, J., Breaking Down Biocentrism: Two Distinct Forms of Moral Concern for Nature, *Frontiers in Psychology*, sv. 5 (2014), str. 1.

ekosustava u svojoj ukupnosti, bez obzira je li riječ o, primjerice, ekološkim procesima ispuštanja kisika ili, pak, ugljičnog dioksida iz morske trave, planktona i sl.

Iako svjesni da učinak ljudskih aktivnosti ili propusta često ne može biti utvrđen sa sigurnošću, biocentristi smatraju da to ne umanjuje ljudsku odgovornost. Naime, utjecaj čovjeka na okoliš uspoređuju, primjerice, s djelovanjem čovjeka u prometu jer u oba slučaja može biti riječ o nanošenju značajne štete nevinim žrtvama, a takva se ponašanja u brojnim pravnim sustavima kategoriziraju kao djela počinjena iz nesvjesnog, ali i svjesnog nehaja.⁵⁸

Osnovna razlika u opisana dva pristupa leži u činjenici što se na temelju biocentrizma čovjeka smatra isključivim krivcem za ekološku štetu budući da je sebe uzdignuo iznad svih drugih bića. Pritom biocentrizam u svojem radikalnom obliku zagovara ukidanje razlika između ljudskog i svih drugih oblika života. Međutim, trebalo bi uzeti u obzir da krivac ne treba biti čovjek kao takav, nego određeno shvaćanje čovjeka.⁵⁹ Antropocentrizam ne isključuje odgovornost čovjeka prema okolišu, životinjama i budućim generacijama te zabranjuje uništenje ili oštećenje bilo kojeg oblika postojanja bez odgovarajućeg razloga.⁶⁰ Čovjekovo zadiranje u okoliš jedino može biti moralno opravdano ako je utemeljeno na razumnoj prosudbi nužnosti i proporcionalnosti.⁶¹

Prisutni su pokušaji sinteze ovih dvaju suprotstavljenih pristupa zaštiti okoliša. U tu svrhu, potrebno je približiti stajališta o stupnju odgovornosti prema svim bićima. Biocentristi smatraju da tu odgovornost treba neograničeno proširiti zbog inherentne vrijednosti okoliša. Moralnu, političku i pravnu opravdanost odgovornosti prema ne-ljudskim živim bićima neki autori temelje na tzv. pripadnosti asimetričnom zajedništvu.⁶² To je odnos supripadništva istoj zajednici koja obuhvaća kako ljude tako i druge entitete.⁶³

Čovjek teži vlašću nad prirodom kako bi od nje imao praktičnu korist te sebi olakšao život. Nastoji zadovoljiti svoje temeljne ljudske potrebe, poput one za hranom i zdravljem. U tom smislu, okoliš ima instrumentalnu vrijednost jer opskrbljuje čovjeka živim i neživim prirodnim

⁵⁸ Attfield, R., *Climate Change, Environmental Ethics, and Biocentrism*, u: Nanda, V. P. (ur.), *Climate Change and Environmental Ethics*, Transaction Publishers, New Brunswick i London, 2011., str. 33.

⁵⁹ Matulić, T., *Ideja antropocentrizma u ozračju biocentričke paradigme*, *Socijalna ekologija*, sv. 15, br. 1-2 (2006), str. 24.

⁶⁰ Agazzi, E., *The Issue of Anthropocentrism in Ethics*, *Bioethics Update*, sv. 2, br. 2 (2016), str. 81.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Tićac, I.; Marinović, S., *Eko-etika između biocentrizma i antropocentrizma*, *Acta Iadertina*, sv. 9 (2012), str. 57.

⁶³ *Ibid.*

bogatstvima neophodnim za ljudski opstanak. Osim toga, u skladu s takvim poimanjem vrijednosti okoliša, njegova zaštita od onečišćenja je važna radi zaštite ljudi koji bi u suprotnom mogli trpjeti zdravstvene posljedice zbog onečišćenog hranidbenog lanca i sl.⁶⁴

U ozračju duboke ekološke krize već u vrijeme mira, otvaramo pitanje o opravdanosti zadiranja u okoliš i u vezi s oružanim sukobima. Može li i u kojem opsegu vojna potreba predstavljati nužnu i proporcionalnu korist čovjeku, odnosno opravdanje za onečišćenje okoliša u ratu? Takvo opravdanje još je teže pronaći za gubitke među civilnim stanovništvom.

Velika šteta okolišu mogla bi ozbiljno otežati ili spriječiti provedbu odredaba o zaštiti ostalih žrtava oružanih sukoba (ranjenika, bolesnika, ratnih zarobljenika ili civila) pa se, stoga, poštovanje pravila prava oružanih sukoba namijenjenih zaštiti okoliša pokazuje ključnim.⁶⁵ Trebalo bi osvijestiti da, u tom smislu, pravila namijenjena zaštiti okoliša u vezi s oružanim sukobima mogu i trebaju omogućiti i zaštitu civila. Veza između zaštite okoliša i ostalih žrtava oružanih sukoba vidljiva je u različitim pravilima prava oružanih sukoba koje počiva upravo na antropocentričnom pristupu.

2.2. Fragmentacija međunarodnog prava

2.2.1. *Koncept međunarodnog prava*

Međunarodno pravo je sustav pravnih pravila koja uređuju odnose u međunarodnoj zajednici priznatih subjekata.⁶⁶ Tijekom svog dinamičnog razvoja, u međunarodnom pravu pojavila se potreba uređenja novih odnosa u međunarodnoj zajednici. Za uređenje tih novih odnosa pojavila su se i nova pravila koja su tako dovela do stvaranja novih podsustava pravila unutar međunarodnog prava. Međutim, stavljanjem naglaska na sustavnu narav međunarodnog prava željelo se istaknuti da su pojedine njegove norme povezane u cjelovit sustav normi koji ne ostavlja prostor za pravne praznine pa dok se nova pravila još nisu iskristalizirala, moguće je urediti takve nove pravne situacije na temelju postojećeg međunarodnog prava koje bi u tom smislu moglo ponuditi potrebne smjernice. Ipak, neupitno je da je međunarodnopravni poredak zahvaćen procesom fragmentacije te je potrebno utvrditi koji su učinci tog procesa.

⁶⁴ Vidi primjer onečišćenja mora živom koje je uzrokovalo ozbiljne posljedice za zdravlje ljudi i za morski okoliš, *infra* bilj. 405.

⁶⁵ Bouvier, *cit.* u bilj. 31, str. 570.

⁶⁶ Andrassy *et al.*, Međunarodno pravo 3, *cit.* u bilj. 15, str. 1.

Usporedno s pojavom novih specijaliziranih sustava pravnih pravila unutar postojećeg međunarodnog prava, došlo je i do osnivanja specijaliziranih međunarodnih organizacija, sudova i ostalih međunarodnih tijela. Pokazalo se u praksi da tako ustanovljena nova specijalizirana međunarodna tijela u tumačenju prava posežu u prvom redu za vlastitim specijaliziranim pravilima te tek u drugom koraku razmatraju primjenu općeg međunarodnog prava ako su se specijalni podsustavi pravila pokazali nedostatnima za rješavanje slučaja.⁶⁷ Njihovo djelovanje je, stoga, izazvalo bojazan da bi u stvaranju i primjeni prava moglo doći do razlika u utvrđivanju općeg međunarodnog prava. S tim u vezi, u raspravi o fragmentaciji međunarodnog prava treba razlikovati dva aspekta problema: materijalnu i institucionalnu fragmentaciju.⁶⁸

Proces fragmentacije međunarodnog prava uobičajeno je imao negativan predznak. Među ostalim, fragmentaciju se kritizira zbog straha od gubitka pravne sigurnosti. Naime, svako takvo specijalizirano tijelo sklonije je davanju prednosti ostvarenju ciljeva vlastitog sustava. Takav pristup mogao bi, stoga, nepovoljno djelovati na koherentnost međunarodnog pravnog sustava. Rasprave o problemu fragmentacije međunarodnog prava vodile su tako, s jedne strane, između pristaša stajališta o jedinstvu međunarodnog prava, odnosno tzv. unitista te, s druge strane, pristaša stajališta o promjeni strukture međunarodnog prava iz horizontalne u vertikalnu, odnosno tzv. konstitucionalista.⁶⁹

U skladu sa stajalištem o jedinstvu međunarodnog prava, fragmentaciju se upravo smatra prijetnjom jedinstvu međunarodnog prava. Naime, nova specijalna pravila često se uspostavljaju kako bi se odstupilo od onoga što je ranije bilo propisano općim pravom. U slučaju takvih učestalih odstupanja zaista može doći do nepovoljnog ishoda za jedinstvo međunarodnog prava. Stoga unitisti naglašavaju sustavnu narav međunarodnog prava.⁷⁰ O temelju takve naravi postoje različita mišljenja. Sustavna se narav može temeljiti na odnosu formalne hijerarhije normi u međunarodnom pravu, preklapajućim globalnim vrijednostima u međunarodnom pravu te

⁶⁷ Simma, B., Pulkowski, D., Of Planets and the Universe: Self-contained Regimes in International Law, *The European Journal of International Law*, sv. 17. br. 3 (2006), str. 488, dalje u tekstu: Self-contained Regimes.

⁶⁸ Lapaš, D., "Fragmentacija međunarodnog prava" – degeneracija ili evolucija, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 55, br. 2 (2005), str. 377.

⁶⁹ Simma, B., Fragmentation in a Positive Light, *Michigan Journal of International Law*, sv. 25, br. 4 (2004), str. 845, dalje u tekstu: Fragmentation.

⁷⁰ Simma, Pulkowski, Self-contained Regimes, *cit.* u bilj. 67, str. 495-501. Autori pritom izdvajaju vodeće stručnjake međunarodnog prava koji su pobornici tog stajališta, u bilj. 76-80, poput Dominicé, C., Combacau, J., Crawford, J., Zemanek, K., Hafner, G.

mehanizmima provedbe međunarodnog prava.⁷¹ Ako se prihvati mišljenje o sustavnom jedinstvu međunarodnog prava temeljenom, primjerice, na zajedničkim prevladavajućim globalnim vrijednostima, onda je potreban i dogovor oko toga koje su to vrijednosti. U području zaštite okoliša to bi bili npr. održivi razvoj i međugeneracijska solidarnost.⁷² Kao takve, one bi trebale usmjeravati i ponašanje stranaka u oružanom sukobu u slučaju prijetnje morskom okolišu. Zajedničke vrijednosti trebale bi se primjenjivati i u miru i u oružanim sukobima. U tu svrhu, u međunarodnom je pravu jačao trend istodobnog važenja različitih režima, i to na temelju njihova uzajamnog priznanja.⁷³

Time se približavamo stajalištu konstitucionalista koji naglašavaju promjenu iz horizontalne strukture međunarodnog prava (koje isključivo uređuje odnose između suverenih država u strogo bilateralnom smislu) u vertikalnu strukturu međunarodnog prava (koje je više usmjereno na zajednicu). Tako Von Bogdandy, pozivajući se na svoje prethodnike, poput Tomuschata, ističe da se tradicionalna uloga međunarodnog prava, usmjerenog na uređenje odnosa među državama, treba izmijeniti u korist konstitucionalne uloge.⁷⁴ U tom smislu, naglašava da su potrebne izmjene u odnosu između unutarnjeg i međunarodnog prava te u odnosu između države i međunarodne zajednice.⁷⁵ To bi značilo da se unutarnje i međunarodno pravo više ne bi bavili različitim pitanjima te da bi država, unatoč tomu što bi ostala najvažniji subjekt međunarodnog prava, postala instrument za služenje interesima svojih građana, dok bi sama međunarodna zajednica osiguravala zaštitu temeljnih zajedničkih vrijednosti.⁷⁶ Iako se konstitucionalizam pokušavalo prikazati naivnim odgovorom na proces fragmentacije međunarodnog prava, njegovi pristaše smatraju da je konstitucionalizam upravo uspio očuvati ideju jedinstva međunarodnog pravnog poretka.⁷⁷ Peters tako naglašava pozitivan doprinos sudova i drugih međunarodnih tijela koji su

⁷¹ *Ibid.*, str. 495-496.

⁷² Bothe, M., Precaution in International Environmental Law and Precautions in the Law of Armed Conflict, *Goettingen Journal of International Law*, sv. 10, br. 1 (2020), str. 281, dalje u tekstu: Precaution.

⁷³ *Infra* 2.2.2.3.

⁷⁴ Von Bogdandy, A., Constitutionalism in International Law: Comment on a Proposal from Germany, *Harvard International Law Journal*, sv. 47, br. 1 (2006), str. 225-226.

⁷⁵ *Ibid.*, str. 227-228.

⁷⁶ *Ibid.*, str. 226, 228.

⁷⁷ Peters, A., The Refinement of International Law: From Fragmentation to Regime Interaction and Politicization, *International Journal of Constitutional Law*, sv. 15, br. 3 (2017), str. 672.

razvili nove pravne tehnike kako bi uskladili odnos između različitih podsustava međunarodnog prava.⁷⁸

U tom smislu, prisutna su mišljenja o pozitivnim učincima fragmentacije. To se očituje i u uporabi termina raznovrsnost (eng. *diversity, diversification*) umjesto termina fragmentacija, kako bi se istaknulo da taj proces predstavlja odgovor na zahtjeve pluralističkog svijeta.⁷⁹ Primjerice, postoje mišljenja da bi fragmentacija mogla potaknuti države na snažnije poštovanje međunarodnog prava.⁸⁰ Naime, države su sklonije pridržavanju međunarodnopravnih pravila regionalne naravi koja bolje odražavaju posebnu političku situaciju država u toj regiji.⁸¹ Nadalje, suparništvo među različitim režimima te specijaliziranim sudovima i drugim institucijama zapravo može potaknuti kreativnost i omogućiti ispravljanje pogrešaka te tako ustvari unaprijediti proces stvaranja i primjene prava.⁸² Osim toga, veći broj specijaliziranih sudova dovodi i do stvaranja više sudske prakse, a time se može doprinijeti daljnjem razjašnjavanju temeljnih načela pravnog poretka.⁸³

Primjećujemo, dakle, da proces fragmentacije u kojemu se naglasak prebacuje sa sustavne naravi međunarodnog prava prema pojedinim sastavnicama sustava može imati pozitivne, ali i negativne učinke. Iako su pravila tih sastavnica oblikovana po mjeri kako bi olakšala ostvarenje konkretnih ciljeva tog režima, ona, s druge strane, mogu zanemariti širi kontekst općih ciljeva međunarodnog prava. Ti režimi polaze od pretpostavke da je predmet njihova uređenja u potpunosti pokriven vlastitim pravilima te da se eventualne pravne praznine samo iznimno mogu popunjavati upućivanjem na opće međunarodno pravo. Navedeni režimi u međunarodnom su pravu poznati pod nazivom *self-contained regimes*.⁸⁴

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ Simma, Fragmentation, *cit.* u bilj. 69, str. 847.

⁸⁰ Hafner, G., Pros and Cons Ensuing from Fragmentation of International Law, *Michigan Journal of International Law*, sv. 25, br. 4 (2004), str. 850-851.

⁸¹ *Ibid.*

⁸² Peters, *cit.* u bilj. 77., str. 681.

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ Taj izraz oblikovao je Stalni sud međunarodne pravde u predmetu Permanent Court of International Justice, *S. S. Wimbledon*, Ser. A, br. 1, 17. kolovoza 1923., str. 23-24. Ne postoji službeni prijevod termina na hrvatski jezik te se u hrvatskoj pravnoj literaturi ustalila uporaba engleskog izvornika. Može se primijetiti naklonost uporabi termina "samodostatni" režimi, vidi: Seršić, M., Pravo Europske zajednice - *Self Contained* režim?, *Adrias*, sv. 12 (2005), str. 66. O *self-contained* režimima vidi više: *infra* 2.2.2.1.

Međutim, treba imati na umu da nijedan pravni sustav nije sveobuhvatan i potpun u smislu da može do kraja otkloniti bilo kakvu nedoumicu s obzirom na međusobni odnos svojih normi.⁸⁵

Koncept međunarodnog pravnog poretka, a s tim u vezi i poimanje fragmentacije, mijenjali su se tijekom vremena. Preokret iz negativne prema sve više prisutnoj pozitivnoj slici o fragmentaciji međunarodnog prava dogodio se pod utjecajem trenda integracije odnosno harmonizacije prava. U težnji za očuvanjem normativnog poretka, potrebno je okrenuti se zajedničkim vrijednostima sustava koje će usmjeravati odnos preklapajućih režima. Na tom tragu Komisija za međunarodno pravo još je prije dvadeset godina analizirala mogućnosti uređenja odnosa između suprotstavljenih pravnih pravila primjenom načela *lex specialis derogat legi generali*, kao i primjenom pristupa tzv. sustavne integracije. Analizirana rješenja zaslužuju našu pažnju u svrhu utvrđenja primjenjivih pravila za zaštitu morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima.

2.2.2. Izvješće Komisije za međunarodno pravo o fragmentaciji međunarodnog prava

Komisija za međunarodno pravo prepoznala je da fragmentacija može uzrokovati proceduralne i materijalne probleme u stvaranju i primjeni međunarodnog prava. Stoga je 2006. godine usvojila Izvješće⁸⁶ kako bi ponudila smjernice za rješavanje problema proizašlih iz pojave specijaliziranih sustava pravila unutar međunarodnog prava. Pritom je stavila naglasak na probleme materijalne naravi.⁸⁷ Time je, među ostalim, osvještana opasnost od sukoba između različitih pravnih pravila koja propisuju međusobno nespojive pravne obveze. U svojoj analizi normativnih sukoba, Komisija iznosi i problem sukoba između dvije vrste specijaliziranih prava na primjeru sukoba

⁸⁵ Carty, A., *The Decay of International Law: A Reappraisal of the Limits of Legal Imagination in International Affairs*, Manchester University Press, Manchester, 2019., str. 29-34. Carty tvrdi da je međunarodno pravo u regresiji zbog nedostatnog autoriteta suverene države kao središnjeg subjekta međunarodnog prava koji ga treba izvršavati. Iako je pozitivizam ovdje nastojao ponuditi doktrinalne odgovore o obvezatnosti međunarodnog prava, Carty i dalje smatra da je međunarodno pravo u najboljem slučaju sustav koji je nepotpuno uredio brojne odnose među državama.

⁸⁶ Report of the Study Group of the International Law Commission, finalized by Martti Koskenniemi, *Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law*, A/CN.4/L.682, 13. travnja 2006., dalje u tekstu: Izvješće od 13. travnja 2006.; Report of the Study Group of the International Law Commission, *Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law*, A/CN.4/L.702, 18. srpnja 2006., dalje u tekstu: Izvješće od 18. srpnja 2006. Komisija za međunarodno pravo je 2002. godine osnovala radnu skupinu kojoj je povjerila istraživanje teme fragmentacije međunarodnog prava. U oblikovanju ishoda svojeg rada, radna skupina se opredijelila za usvajanje jedinstvenog dokumenta koji se sastojao od dva dijela, te su na taj način iz njezina rada proizašla spomenuta dva izvješća. Tako Izvješće od 13. travnja 2006. predstavlja "relativno veliku analitičku studiju" predsjedavajućeg u kojoj se analizira sadržaj različitih pojedinačnih izvješća i rasprava unutar radne skupine. S druge strane, Izvješće od 18. srpnja 2006. predstavlja sažeti niz zaključaka, smjernica ili načela koja su proizašla iz istraživanja i rasprava unutar radne skupine, vidi: Izvješće od 18. srpnja 2006., str. 1, par. 1 i str. 2, par. 2.

⁸⁷ Izvješće od 18. srpnja 2006., *ibid.*, str. 5, par. 8.

između prava međunarodne trgovine i prava okoliša.⁸⁸ Na tragu toga, trebalo bi u kontekstu ovog rada razjasniti odnos međunarodnog prava oružanih sukoba i međunarodnog prava zaštite morskog okoliša.

2.2.2.1. *Self-contained* režimi

Različita područja međunarodnog prava, poput prava oružanih sukoba, svemirskog prava, prava mora ili prava zaštite okoliša sadrže vlastita pravila i načela koja čine poseban normativni sustav primjenjiv kao *lex specialis*. Kao što je već spomenuto, takvi sustavi poznati su pod nazivom *self-contained* režimi. Njihova pojava potaknula je Komisiju za međunarodno pravo na izradu spomenutog Izvješća o fragmentaciji. Te nove vrste specijaliziranih pravila ne pojavljuju se slučajno, nego kao odgovor na nove tehničke i funkcionalne zahtjeve.⁸⁹ Primjerice, pojava prava zaštite okoliša je odgovor na rastuću brigu oko stanja okoliša. Takva specijalizirana pravila često uključuju nove ugovorne odredbe i praksu koji nisu usklađeni s dotadašnjim pravilima općeg međunarodnog prava ili s pravilima drugog specijaliziranog podsustava međunarodnog prava.⁹⁰

Komisija za međunarodno pravo razlikuje tri vrste *self-contained* režima.⁹¹ Prvoj vrsti pripadaju oni režimi koji su sastavljeni od skupine sekundarnih pravila koja uređuju kršenja skupine primarnih pravila. Drugoj vrsti pripadaju režimi koji uređuju pojedine predmete s naglaskom na prostorno polje primjene (npr. pravila kojima se uređuje zaštita određene rijeke) ili s naglaskom na određenu materiju (npr. pravila o uređenju uporabe određene vrste oružja). Zadnjoj vrsti pripadaju režimi koji su sastavljeni od pravila i načela koji cjelovito uređuju određeno šire područje i tako predstavljaju "posebne režime". Pravo oružanih sukoba predstavlja jedan takav poseban režim. Kao što ćemo vidjeti, ono nastoji zadržati vlastitu koherentnost kada upotrebljava iste termine u svojim odredbama posvećenima zaštiti okoliša ("prostorno znatna, trajnija i velika šteta"). Međutim, standard zaštite okoliša u pravu oružanih sukoba i u pravu zaštite morskog okoliša se razlikuje. Ta razlika proizlazi iz suprotstavljenih stajališta o stupnju prihvatljive štete

⁸⁸ Izvješće od 13. travnja 2006., *cit.* u bilj. 86, str. 34, par. 55. U izloženom primjeru može se uočiti da specijalizirana međunarodna organizacija (u konkretnom slučaju prizivno tijelo Svjetske trgovinske organizacije) zauzima stav da se unutar dvije vrste specijalnih prava (prava međunarodne trgovine i prava okoliša) primjenjuju različita pravila koja međusobno nisu obvezujuća. Konkretno, iznosi se stav da se načelo opreza, neovisno o tome koji je njegov status unutar međunarodnog prava okoliša, ne primjenjuje unutar prava međunarodne trgovine. Pitanje primjenjivog prava u tom slučaju dodatno je otežano zbog činjenice što ne postoji jasna granica između te dvije vrste specijalnih prava.

⁸⁹ Izvješće od 18. srpnja 2006., *cit.* u bilj. 86, str. 5, par. 10.

⁹⁰ *Ibid.*, str. 5-6, par. 10.

⁹¹ Izvješće od 18. srpnja 2006., *cit.* u bilj. 86, str. 11-12, par. 12.

okolišu. Naime, stupanj štete koju je dopušteno uzrokovati u skladu s pravom oružanih sukoba nije prihvatljiv na temelju prava okoliša. Na taj način ugrožava se koherentnost cjelokupnog pravnog sustava. Pitanje je, međutim, je li postojala namjera tvoraca prava oružanih sukoba odstupiti od primjene prava zaštite morskog okoliša. U tom slučaju, potrebno je utvrditi do koje mjere se, prema pravu oružanih sukoba, smatra da bi trebalo isključiti primjenu prava zaštite morskog okoliša.

Odredbe namijenjene zaštiti okoliša sadržane u pravu oružanih sukoba pojavile su se usporedno s razvojem prava okoliša kao posebnog režima. U vrijeme nastanka navedenih odredbi prava oružanih sukoba, smatralo se da upravo oružani sukobi predstavljaju prevladavajuću prijetnju okolišu.⁹² Namjera tvoraca Dopunskog protokola I. bila je upravo istaknuti važnost zaštite okoliša, i to u kontekstu razarajućih učinaka modernog oružja koji mogu trajati i nakon završetka neprijateljstava, te se mogu proširiti i izvan područja ratišta.⁹³ Dakle, začeci stvaranja odgovarajućih odredbi dvaju režima događali su se usporedno, uvažavajući iste ciljeve koje je, pak, trebalo ostvariti uvrštenjem u odgovarajući kontekst. Razvoj tih režima tekao je neovisno i odvojeno, ali bez namjere međusobne isključivosti. Navedeni režimi razvili su vlastita načela te je potrebno koordinirati njihovu primjenu.⁹⁴

2.2.2.2. *Lex specialis derogat legi generali*

Načelo *lex specialis derogat legi generali* tradicionalno se u međunarodnom pravu upotrebljava kao sredstvo za tumačenje i za rješavanje normativnih sukoba. Bez njega, ali i drugih općih načela prava, pravno rasuđivanje bilo bi gotovo nemoguće.⁹⁵ U skladu s načelom *lex specialis*, posebno pravno pravilo ima prednost pred općim, budući da ono može prikladnije uzeti u obzir značajke konteksta u kojemu se treba primijeniti. U slučaju normativnog sukoba između dva pravila, pri čemu su oba pravila važeća i primjenjiva na konkretnu situaciju,⁹⁶ načelo *lex specialis* bi rješilo sukob na temelju pravila čije je polje primjene preciznije utvrđeno. Naime, posebna

⁹² Sandoz *et al.*, *cit.* u bilj. 48, str. 410, par. 1443.

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ Vidi više *infra* 2.2.2.3.

⁹⁵ Degan, V. Đ., *Sources of International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Hag, Boston, London, 1997. str. 17, dalje u tekstu: *Sources*.

⁹⁶ Termin "važeće" pravilo znači da pravilo pokriva činjenice konkretne situacije, a termin "primjenjivo" pravilo znači da pravilo ima obvezujuću snagu za pravne subjekte konkretne situacije, vidi: Izvješće od 18. srpnja 2006., *cit.* u bilj. 86, str. 7, par. 14, t. 2.

pravila su jasnija i određenija te se, stoga, na neki način, smatraju "više obvezujućima" od općih pravila.⁹⁷

Postoje mišljenja da pravo oružanih sukoba, u nedostatku dokaza o suprotnoj namjeri ili posebnim okolnostima, treba predstavljati *lex specialis* u usporedbi s pravilima kojima se uređuju mirnodopske aktivnosti koje se odnose na isti predmet uređenja.⁹⁸ Tim pitanjem uzgredno se bavio i Međunarodni sud u Savjetodavnom mišljenju *Dopustivost prijetnje ili uporabe nuklearnog oružja*.⁹⁹ S jedne strane, Sud je u tom predmetu istaknuo da države moraju voditi računa o okolišu kada procjenjuju nužnost i proporcionalnost u napadu na legitimni vojni cilj, odnosno da je poštovanje okoliša jedan od elemenata u procjeni je li planirana aktivnost u skladu s načelima nužnosti i proporcionalnosti.¹⁰⁰ S druge strane, Sud je u tom predmetu prosuđivao je li postojala namjera da ugovori iz područja prava zaštite okoliša nametnu obvezu potpune zabrane za vrijeme oružanih sukoba,¹⁰¹ pritom misleći na potpunu zabranu uporabe nuklearnog oružja za koje su pojedine države istaknule da se ono ni ne spominje u ugovorima iz područja prava zaštite okoliša.¹⁰² Sud je negirao takvu mogućnost nametanja obveze potpune zabrane. Zaključio je da se ugovori iz prava okoliša ne mogu tumačiti na način da uskrate državi pravo na samoobranu kako bi ispunile svoju obvezu da zaštite okoliš.¹⁰³ Stoga se može smatrati da je Sud zauzeo stav da je pravo oružanih sukoba *lex specialis* u usporedbi s pravom okoliša.¹⁰⁴

U svrhu analize stajališta o pravu oružanih sukoba kao posebnom pravu u odnosu prema pravu okoliša, potrebno je ujedno utvrditi način primjene načela *lex specialis*. Razlika između dva

⁹⁷ Izvješće od 13. travnja 2006., *cit.* u bilj. 86, str. 19-20, par. 60.

⁹⁸ Jenks, C. W., *The Conflict of Law-Making Treaties*, *British Year Book of International Law*, sv. 30 (1953), str. 446. Tako se navodi i, primjerice, u francuskom vojnom priručniku u kojemu je izričito propisano da je pravo oružanih sukoba *lex specialis* u vođenju neprijateljstva te da ako bi se i drugi pravni režimi primjenjivali za vrijeme oružanog sukoba, oni bi morali biti u skladu s pravom oružanih sukoba i morali bi biti tumačeni u svjetlu predmeta i svrhe prava oružanih sukoba. Posebice se ističe da pravo okoliša nije primjenjivo u oružanim sukobima, osim ako nije drugačije pregovarano ili ugovoreno, vidi: Ministère des armées, *Manuel de droit des opérations militaires*, 2022., str. 138.,

<https://www.defense.gouv.fr/sites/default/files/ministere-armees/Manuel%20de%20droit%20des%20op%C3%A9rations%20militaires.pdf>, dalje u tekstu: Francuski vojni priručnik iz 2022.

⁹⁹ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, str. 226.

¹⁰⁰ *Ibid.*, str. 242, par. 30.

¹⁰¹ *Ibid.*, str. 241, par. 28.

¹⁰² *Ibid.*, str. 242, par. 30.

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ Vidi više u: Boelaert-Suominen, S. A. J., *International Environmental Law and Naval War: the Effect of Marine Safety and Pollution Conventions during International Armed Conflict*, Naval War College, Newport, Rhode Island, 2000., posebice str. 101-103.

načina primjene tog načela proizlazi iz toga promatra li se posebno pravo kao sredstvo primjene, odnosno kao razrada općeg prava ili ga se, pak, promatra kao iznimku od primjene općeg prava.¹⁰⁵ U prvom slučaju zapravo ni ne dolazi do normativnog sukoba, nego posebno pravo omogućuje primjenu općeg prava, odnosno posebno pravo predstavlja njegovu dopunu.¹⁰⁶ U drugom slučaju posebno pravo može isključiti primjenu općeg prava jer posebna narav konkretnih činjenica opravdava takvo odstupanje.¹⁰⁷ Granicu između ta dva načina primjene predmetnog načela nije uvijek moguće odrediti. Međutim, u konačnici, svrha načela *lex specialis*, promatranog bilo kao sredstvo primjene općeg prava ili, pak, kao iznimku od njegove primjene, jest ukazati na pravo koje je potrebno primijeniti.¹⁰⁸

Čak i kada se posebno pravo promatra kao iznimku od primjene općenitijeg prava, potonje pravo i dalje može utjecati na tumačenje i primjenu prethodnog prava. Naime, ta iznimka može se odnositi samo na određeni aspekt prava čija je primjena isključena. Primjerice, u slučaju uzrokovanja prostorno znatne, dugotrajne i velike štete okolišu kršenjem čl. 35. st. 3. i čl. 55. st. 1. Dopunskog protokola I. radilo bi se o kršenju prava oružanih sukoba, a ne prava okoliša. Međutim, pravo oružanih sukoba moglo bi se pozvati na pravo okoliša prilikom analize kršenja prava oružanih sukoba.¹⁰⁹ Vojni zapovjednici, kao izvršitelji odredaba prava oružanih sukoba, trebaju razvijati svijest o mogućnostima prilagodbe i oporavka okoliša unutar kojega se vode neprijateljstva. Što se više upoznaju sa znanstvenim spoznajama o okolišu te odgovarajućim odredbama prava zaštite okoliša, bit će u boljem položaju donositi odluke o napadu u slučaju postojanja bilo kakve sumnje o prijetnji onečišćenja okoliša.¹¹⁰ Stoga pravo okoliša, iako isključeno od primjene u konkretnoj situaciji, može pomoći u tumačenju odredbi prava oružanih sukoba.

¹⁰⁵ Navedeno razlikovanje načina primjene načela *lex specialis* analizirala je Komisija za međunarodno pravo u Izvješću od 13. travnja 2006., cit. u bilj. 86, str. 54-59, par. 98-107.

¹⁰⁶ *Ibid.*, str. 54, par. 98.

¹⁰⁷ *Ibid.*, str. 57, par. 105.

¹⁰⁸ *Ibid.*, str. 56, par. 102.

¹⁰⁹ Schafer, B. K., The Relationship between the International Laws of Armed Conflict and Environmental Protection: The Need to Reevaluate What Types of Conduct Are Permissible During Hostilities, *California Western International Law Journal*, sv. 19, br. 2 (2015), str. 319.

¹¹⁰ *Ibid.*, str. 321.

U tom smislu, treba imati na umu i Bečku konvenciju o pravu međunarodnih ugovora¹¹¹ u dijelu u kojem razrađuje opće pravilo o tumačenju ugovora sadržano u njezinu čl. 31. U stavku 1., čl. 31. navodi se da se ugovor mora tumačiti u dobroj vjeri, prema uobičajenom smislu izraza iz ugovora u njihovu kontekstu i u svjetlu predmeta i svrhe ugovora. Međutim, ovdje treba posebno istaknuti čl. 31., st. 3, t. c) na temelju kojega će se pri tumačenju ugovora, zajedno s kontekstom, voditi računa i o "svakom mjerodavnom pravilu međunarodnog prava primjenjivom na odnose između stranaka". Ova odredba upravo se odnosi na slučajeve u kojima su, za tumačenje odredaba prava koje je primjenjivo u konkretnoj situaciji, relevantni i izvori prava koji su izvan tog primjenjivog prava. Stoga možemo reći da ova odredba zapravo odražava cilj tzv. sustavne integracije.¹¹²

Zaključno, primjena načela *lex specialis* često dovodi do pravičnijih rezultata jer posebno pravo može bolje odraziti namjeru pravnih subjekata. Unatoč tomu, režimi koji su iz naprijed navedenih razloga "posebniji" od drugih režima, ne mogu se smatrati potpuno autonomnim pravnim sustavima. Sva pravila međunarodnog prava u određenom su stupnju međusobno povezana. Nijedan ugovor ne može se primjenjivati u normativnom vakuumu,¹¹³ odnosno izolirano od preostalog dijela međunarodnog prava. Pravila jednog posebnog režima ne mogu u potpunosti isključiti pravila onog drugog općenitijeg režima. Na tragu toga, Komisija za međunarodno pravo iznijela je novi pristup rješavanju normativnih sukoba, a u tome ju je slijedila i sudska praksa i doktrina.

2.2.2.3. Sustavna integracija¹¹⁴

U međunarodnoj zajednici postoji trend okretanja zajedničkim vrijednostima kako bi se izbjegli normativni sukobi. Nedopustivo je postojanje suprotnih pravila iz različitih područja prava koja uređuju isto pitanje. Za uređenje odnosa između tih područja prava, u doktrini su se, stoga, osim primjene načela *lex specialis derogat legi generali*, pojavila i druga moguća rješenja. Komisija za

¹¹¹ Bečka konvencija o pravu međunarodnih ugovora usvojena je 23. svibnja 1969., a stupila je na snagu 27. siječnja 1980., NNMU, br. 16/1993, dalje u tekstu: Bečka konvencija iz 1969.

¹¹² *Infra* 2.2.2.3.

¹¹³ Izvješće od 13. travnja 2006., *cit.* u bilj. 86, str. 30, par. 120.

¹¹⁴ Osim ovog termina, postoji i termin "sustavna harmonizacija" koji je u sličnu svrhu upotrijebio Europski sud za ljudska prava u predmetu European Court of Human Rights (dalje: ECtHR), *Al-Dulimi i Montana Management Inc. v. Švicarska*, 21. lipnja 2016., 5809/08, str. 67, par. 140. Međutim, mi smo se opredijelili za termin "sustavna integracija" kojeg upotrebljava Komisija za međunarodno pravo kako bi ponudila rješenje normativnih sukoba koji su u užem smislu predmet ovog istraživanja.

međunarodno pravo u tom smislu zagovara sustavnu integraciju koja može pružiti prihvatljiv ishod normativnih sukoba uzimajući u obzir da je svaki od tih sukoba pogodan za rješavanje primjenom pristupa harmonizacije.¹¹⁵ Pritom samo mora postojati volja stranaka u sporu da se određeni normativni sukob riješi na taj način.¹¹⁶

Smatramo da je upravo ovaj pristup pogodan i za rješavanje potencijalnih normativnih sukoba između prava zaštite okoliša i prava oružanih sukoba. Uzimajući u obzir da postoje mišljenja da su i druga područja međunarodnog prava, poput prava zaštite okoliša, primjenjiva za vrijeme oružanih sukoba,¹¹⁷ čini nam se da bi pristup sustavne integracije mogao ublažiti negativne učinke normativnih sukoba koji se mogu pojaviti u tom slučaju. U skladu sa spomenutim mišljenjima o nastavku primjene prava zaštite okoliša u vrijeme oružanih sukoba, nedostaci postojećih međunarodnopravnih pravila prava oružanih sukoba koja se odnose na zaštitu okoliša u vezi s oružanim sukobima mogli bi se riješiti primjenom međunarodnopravnih pravila prava zaštite okoliša, uzimajući u obzir da potonja pravila sadrže detaljno razrađene standarde i mehanizme koji bi mogli pomoći u pojašnjenju temeljnih načela prava oružanih sukoba.

U skladu s pristupom sustavne integracije, predlaže se mogućnost istodobne primjene dvaju režima uz njihovo međusobno prilagođavanje ili usklađivanje. Pristup sustavne integracije temelji se na zajedničkim vrijednostima međunarodne zajednice. Primjer međudjelovanja prava zaštite okoliša i prava međunarodne trgovine odražava obilježja navedenog pristupa. Naime, vrijednosti koje tradicionalno nisu pripadale pravu međunarodne trgovine, poput vrijednosti prava zaštite okoliša, sada se uzimaju u obzir unutar tijela za rješavanje sporova Svjetske trgovinske organizacije zajedno s vrijednostima prava međunarodne trgovine.¹¹⁸ Smatra se da pravila prava međunarodne trgovine ne mogu biti oblikovana na način da interesi trgovine uvijek prevagnu nad

¹¹⁵ Izvješće od 13. travnja 2006., *cit.* u bilj. 86, str. 27, par. 42.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ Nastavno na analizu stajališta Komisije za međunarodno pravo izvršenu *supra*, o tome pišu, primjerice, njezine članice: Jacobsson, M., Lehto, M., Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts – An Overview of the International Law Commission's Ongoing Work, *Goettingen Journal of International Law*, sv. 10, br. 1 (2020), str. 31. Vidi i UNEP, Protecting the Environment During Armed Conflict - An Inventory and Analysis of International Law, 2009., str. 5., dalje u tekstu: Izvješće UNEP-a iz 2009.; Bothe, M., Bruch, C., Diamond, J., Jensen, D., International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities, *International Review of the Red Cross*, sv. 92, br. 879 (2010), dalje u tekstu: International Law Protecting the Environment, str. 579-589.

¹¹⁸ World Trade Organization, Appellate Body, Report of the Appellate Body, *United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products*, WT/DS58/AB/R, 12 October 1998, vidi stajalište SAD-a kao tuženika: str. 7, par. 12. te stajalište Svjetske trgovinske organizacije: str. 48-50, par. 129-131.

drugim interesima, uključujući okolišne ciljeve.¹¹⁹ U skladu s Izvješćem Svjetske trgovinske organizacije za 2023. godinu, prisutan je trend "re-globalizacije", odnosno pomak prema jačoj međunarodnoj suradnji i integraciji.¹²⁰ Fragmentacija, kako u smislu fragmentiranih okolišnih politika, tako i u smislu fragmentiranog svjetskog gospodarstva, izazvala je napetosti u trgovini i ugrozila učinkovitost okolišnih politika u suočavanju s izazovima u zaštiti okoliša.¹²¹ Umjesto problema koje trgovina može uzrokovati okolišu, naglasak se stavlja na ulogu koju je svjetska razmjena ostvarila u promicanju održivog razvoja.¹²² Stoga se čini razumnim primijeniti pristup koji uravnotežuje suprotstavljene ciljeve pozivanjem na zajedničke vrijednosti. Tako se pravila iz prava zaštite okoliša mogu izvršavati i djelovanjem sudova drugog režima. Oni su, doduše, pretežito vođeni ostvarenjem ciljeva i filozofije tog drugog režima, ali to ne bi trebao biti razlog za *a priori* negativno poimanje djelovanja sudova drugog režima jer bi se, u konačnici, time mogla postići veća usklađenost s načelima međunarodnog prava kao jedinstvenog pravnog poretka.¹²³

Usporedna primjena dvaju režima uključuje i vrijednosni sud o pravnoj snazi obveza sadržanih u njima. Budući da se često ističe da pravo zaštite okoliša sadrži odredbe univerzalnog značaja, potrebno je utvrditi služe li one zaista ostvarenju javnog interesa te mogu li onda sve države tvrditi da imaju pravni interes zaštititi ga u slučaju povrede odredaba prava zaštite okoliša. U tom smislu, trebalo bi utvrditi imaju li obveze iz prava zaštite okoliša značaj obveza *erga omnes*.¹²⁴ Kako bi se utvrdila normativna vrijednost obveza iz prava zaštite okoliša, potrebno je protumačiti tko su njihovi adresati, odnosno tko se na njih može pozivati u slučaju njihova kršenja.

¹¹⁹ *Ibid.*, vidi stajalište Europskih zajednica kao treće stranke u sporu: str. 24, par. 70.

¹²⁰ World Trade Organization, World Trade Report 2023: Re-globalization for a Secure, Inclusive and Sustainable Future, 12 September 2023, str. 90.

¹²¹ *Ibid.*, str. 93.

¹²² *Ibid.*, str. 90-93.

¹²³ Wyatt, J., Law-Making at the Intersection of International Environmental, Humanitarian and Criminal Law: the Issue of Damage to the Environment in International Armed Conflict, *International Review of the Red Cross*, sv. 92., br. 879 (2010), str. 638.

¹²⁴ Ovaj termin upotrijebio je Međunarodni sud u predmetu *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited*, Judgment, I.C.J. Reports 1970, str. 3. kada je naglasio da postoje: "... obveze države prema međunarodnoj zajednici kao cjelini... S obzirom na važnost prava o kojima je riječ – sve države imaju pravni interes u njihovoj zaštiti – to su obveze *erga omnes*.", str. 32, par. 33. Tams navodi da, u skladu s navedenom presudom, koncept obveza *erga omnes* omogućuje svakoj državi *ius standi in iudicio* u odnosu na kršenje obveza *erga omnes*, a ujedno služi i izvršenju prava. Iako ga u praksi države nisu primjenjivale, potencijal ovog koncepta tek treba ostvariti, vidi: Christian J. Tams on Obligations Erga Omnes in International Law, UN Audiovisual library of international law, 21. studenoga 2016., https://legal.un.org/avl/ls/Tams_IL_video_1.html (pristupljeno: 13. rujna 2023.).

Konvencija UN-a o pravu mora, u svojem dijelu XII. namijenjenom zaštiti morskog okoliša, sadrži odredbe usmjerene prema zaštiti kako individualnih, tako i kolektivnih interesa. S jedne strane, pojedine njezine odredbe obrađuju ovlaštenja određenih država u svrhu zaštite njihovih pojedinačnih interesa. S druge strane, Konvencija sadrži i opće obveze, poput one iz čl. 192., na temelju koje su države obvezane štititi i čuvati morski okoliš. Ovdje je upravo riječ o obvezi *erga omnes*.¹²⁵ Sadržaj te obveze detaljno je obrađen u ostalim odredbama dijela XII. Konvencije te u međunarodnim ugovorima usvojenima radi provedbe ove Konvencije.¹²⁶ Primjerice, na temelju čl. 194. Konvencije, države moraju poduzeti sve potrebne mjere kako bi se osiguralo da se djelatnosti pod njihovom jurisdikcijom ili nadzorom vode tako da ne uzrokuju štetu od onečišćenja drugim državama i njihovom okolišu te da se onečišćenje ne proširi izvan područja gdje one ostvaruju suverena prava. Ovo pravilo o zabrani uzrokovanja prekogranične štete okolišu ima status običajnog pravila.¹²⁷ Kršenje tog podrednog pravila uključuje i povredu općeg pravila iz čl. 192. te povlači međunarodnopravnu odgovornost. Treba još istaknuti da članak 192. obuhvaća pozitivnu obvezu država da poduzmu aktivne mjere za zaštitu i očuvanje morskog okoliša te negativnu obvezu da ne degradiraju morski okoliš.¹²⁸ Stoga treba imati na umu da su sve države, u interesu međunarodne zajednice kao cjeline, ovlaštene pozivati se na povredu tih obveza.¹²⁹

Pristup sustavne integracije, koji se temelji na načelu harmonizacije, teži ostvarenju jedinstvenog sustava međusobno usklađenih obveza. U tom duhu bi trebalo tumačiti potencijalne normativne sukobe između različitih režima. U skladu s ranije spomenutim čl. 31., st. 3., t. c) Bečke konvencije iz 1969., pri tumačenju međunarodnih ugovora, pa tako i ugovornih odredbi prava oružanih sukoba, treba voditi računa i o drugim važećim ugovorima, običajnim pravilima ili, pak,

¹²⁵ Birnie, P. W., Boyle, A. E., Redgwell, C., *International Law and the Environment*, Oxford University Press, 2009., str. 234. Vidi i: Međunarodni sud za pravo mora (eng. International Tribunal for the Law of the Sea, dalje: ITLOS), *Responsibilities and Obligations of States Sponsoring Persons and Entities with Respect to Activities in the Area*, Advisory Opinion, 1 February 2011., ITLOS Reports 2011, dalje u tekstu: *Djelatnosti u Zoni*, str. 59, par. 180. u kojem se navodi da je svaka država stranka Konvencije UN-a o pravu mora ovlaštena tražiti naknadu štete uzimajući u obzir da odredbe o zaštiti okoliša otvorenog mora i Zone imaju narav obveza *erga omnes*.

¹²⁶ *The South China Sea Arbitration* (Filipini v. NR Kina), 12. srpnja 2016., PCA Case br. 2013-19, dalje u tekstu: *Arbitraža o Južnom kineskom moru*, str. 374, par. 942.

¹²⁷ *Supra* bilj. 34.

¹²⁸ *Arbitraža o Južnom kineskom moru*, *supra* bilj. 126, str. 373-374, par. 941.

¹²⁹ Međutim, Seršić ističe da iako obveze *erga omnes* u smislu obveza prema čitavoj međunarodnoj zajednici postoje, njihova povreda nije automatski utuživa od bilo koje članice te zajednice niti se postupak može voditi bez pristanka države povrediteljice, vidi: Seršić, M., *Međunarodnopravna odgovornost države*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007., str. 74.

općim načelima prava. Pravo oružanih sukoba koje teži, među ostalim, humanizaciji ratovanja, u ostvarenju toga cilja zasigurno dijeli vrijednosti koje su zajedničke i pravu zaštite okoliša. Stoga treba težiti međusobnom usklađivanju u primjeni pravila oba režima kako bi se ostvarile vrijednosti od značaja za čitavu međunarodnu zajednicu. Ostvarenje održivog razvoja¹³⁰ treba promicati u miru i u oružanim sukobima, imajući na umu da države imaju odgovornost aktivne provedbe zaštite morskog okoliša, kao i suzdržavanja od uzrokovanja njegova onečišćenja. Stoga bi se i vojne strategije i tehnologija morale prilagoditi nastojanjima za ostvarenje održivog razvoja. Vojna potreba i degradacija morskog okoliša u bliskoj su korelaciji budući da sve intenzivnije vođenje neprijateljstava uzrokuje veću štetu okolišu. Međunarodnopravna pravila moraju pratiti takve negativne pojave i pružiti odgovarajuća rješenja.

2.3. Izvori međunarodnog prava okoliša

2.3.1. Učinak oružanih sukoba na ugovore o međunarodnopravnoj zaštiti morskog okoliša

Međunarodno pravo okoliša uglavnom se temelji na međunarodnim ugovorima,¹³¹ s time da su na temelju ugovornih odredbi nastala i načela i običajnopravna pravila koja čine same temelje globalnog režima zaštite okoliša.¹³² Ugovori o međunarodnopravnoj zaštiti morskog okoliša široko su postavljeni te uglavnom uređuju pitanja zaštite morskog okoliša od pojedinog izvora onečišćenja.¹³³ Uređenju se pristupa parcijalno, na način da se zasebno u pojedinim ugovorima uređuju različiti aspekti zaštite, počevši od prevencije,¹³⁴ preko nadzora onečišćenja,¹³⁵ a onda i

¹³⁰ *Infra* 2.3.2.4.

¹³¹ Birnie *et al.*, *cit.* u bilj. 125, str. 24.

¹³² Vidi, primjerice, načelo prevencije, *infra* 2.3.2.1.

¹³³ Vidi *supra* bilj. 10.

¹³⁴ Primjerice: *Međunarodna konvencija o sprječavanju onečišćenja mora s brodova*. Prva verzija konvencije usvojena je 2. studenoga 1973. te je na snazi od 2. listopada 1983. kako je izmijenjena Protokolom iz 1978. godine te je nakon toga višekratno mijenjana. Za eng. izvornik teksta iz 1978. koji uključuje tekst Protokola iz 1978., anekse, završni akt i tekst konvencije iz 1973. vidi mrežne stranice United Nations Treaty Series (dalje: UNTS), sv. 1340, 1983.,

<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201340/volume-1340-A-22484-English.pdf>,

dalje u tekstu: Konvencija MARPOL. *Konvencija o sprječavanju onečišćenja mora potapanjem otpadaka i drugih tvari*, usvojena 29. prosinca 1972., a stupila na snagu 30. kolovoza 1975. Za eng. izvornik teksta iz 1972. vidi: UNTS, sv. 1046, 1977., <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201046/volume-1046-I-15749-English.pdf>, dalje u tekstu: Londonska konvencija iz 1972. *Protokol iz 1996. uz Londonsku konvenciju iz 1972. o sprječavanju onečišćenja mora potapanjem otpadaka i drugih tvari*, usvojen 17. studenoga 1996., a stupio na snagu 24. ožujka 2006. Tekst Protokola na eng. jeziku, uključujući dopune iz 2006., dostupan je na mrežnim stranicama Međunarodne pomorske organizacije (eng. International Maritime Organization, dalje: IMO): <https://www.imo.org/en/OurWork/Environment/Pages/London-Convention-Protocol.aspx>, dalje u tekstu: Londonski protokol iz 1996. Spomenuti i drugi međunarodni ugovori iz područja prevencije onečišćenja morskog okoliša nastali su u sklopu IMO-a, specijalizirane agencije UN-a, kojoj je, među ostalim, upravo povjerena odgovornost za uređenje

do pitanja naknade štete.¹³⁶ Ne postoji obvezujući međunarodni ugovor usvojen na svjetskoj razini koji bi sveobuhvatno uredio prava i obveze iz područja zaštite morskog okoliša,¹³⁷ nego se različiti izvori onečišćenja obrađuju zasebno u pojedinim ugovorima. S jedne strane, brojnost međunarodnih ugovora koji uređuju zaštitu morskog okoliša pokazuje ozbiljnost u prepoznavanju i obradi pitanja zaštite morskog okoliša od onečišćenja, no s druge strane, ipak treba primijetiti da se ta pitanja, zbog mnoštva instrumenata koja ih uređuju, nesustavno obrađuju i u konačnici dovode i do pravnih praznina.¹³⁸

Svrha analize u ovom odjeljku jest utvrditi nastavlja li se, te u kojoj mjeri, primjena međunarodnih ugovora o zaštiti morskog okoliša u slučaju izbijanja oružanog sukoba. U skladu s pravilima o prestanku i suspenziji ugovora sadržanima u Bečkoj konvenciji iz 1969., potrebno je

prevencije onečišćenja morskog okoliša s brodova i u tom smislu je njezina glavna uloga stvoriti pravni okvir za pomorsku industriju koji bi bio univerzalno usvojen i implementiran, vidi više na mrežnim stranicama IMO-a: <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/ListOfConventions.aspx> (pristupljeno: 20. prosinca 2024.).

¹³⁵ Primjerice: *Međunarodna konvencija o pripravnosti, akciji i suradnji za slučaj onečišćenja uljem* usvojena 30. studenoga 1990., a stupila na snagu 13. svibnja 1995., NNMU, br. 2/1997, dalje u tekstu: Konvencija OPRC. *Protokol o pripravnosti, akciji i suradnji za slučajeve nezgode onečišćenja opasnim i štetnim tvarima* usvojen 15. ožujka 2000., a stupio na snagu 14. lipnja 2007. Izvorni tekst na eng. jeziku vidi na mrežnim stranicama UNTS, br. I-56797, str. 30-40, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No%20Volume/56797/Part/I-56797-0800000280589956.pdf>, dalje u tekstu: Protokol HNS. *Protokol o suradnji u sprječavanju onečišćavanja s brodova i, u slučajevima opasnosti, u suzbijanju onečišćavanja Sredozemnog mora* usvojen 25. siječnja 2002., a stupio na snagu 17. ožujka 2004., NNMU, br. 12/2003, dalje u tekstu: Protokol II. uz Barcelonsku konvenciju. Za razliku od dva prvo spomenuta međunarodna ugovora koja su usvojena u sklopu IMO-a, Protokol II. uz Barcelonsku konvenciju usvojen je u sklopu ranije spomenutog UNEP-ovog Programa za regionalna mora, na temelju Sredozemnog akcijskog plana, vidi *supra* bilj. 55.

¹³⁶ Primjerice: *Međunarodna konvencija o građanskoj odgovornosti za štetu zbog onečišćenja uljem* usvojena je 29. studenoga 1969., a stupila je na snagu 19. srpnja 1975., dok je Protokol o izmjenama te Konvencije usvojen 25. svibnja 1984., vidi prijevod Konvencije i Protokola na hrvatski jezik u: Grabovac, I., *Hrvatsko pomorsko pravo i međunarodne konvencije*, Književni krug, Split, 1995., str. 317-327 i 400-412. *Međunarodna konvencija o osnivanju Međunarodnog fonda za naknadu štete zbog onečišćenja uljem* usvojena je 18. prosinca 1971., a stupila je na snagu 16. listopada 1978., dok je Protokol o izmjenama te Konvencije usvojen 25. svibnja 1984., vidi prijevod Konvencije i Protokola na hrvatski jezik u: *ibid.*, str. 327-347 i 413-426. Novi Protokoli o izmjeni Konvencija iz 1969. i 1971. usvojeni su 27. studenoga 1992., a stupili su na snagu 30. svibnja 1996., *Protokol, iz 1992. godine o izmjeni Međunarodne konvencije o građanskoj odgovornosti za štetu zbog onečišćenja uljem, iz 1969. godine i Protokol iz 1992. godine, o izmjeni Međunarodne konvencije o osnivanju Međunarodnog fonda za naknadu štete zbog onečišćenja uljem, iz 1971. godine*, NNMU, br. 2/1997. U skladu s navedenim Protokolima iz 1992., Konvencija iz 1969. tumačit će se zajedno s Protokolom kao jedinstven instrument, dalje u tekstu: Konvencija CLC, a tako i Konvencija iz 1971., dalje u tekstu: Konvencija o Fondu iz 1992., vidi više: Čorić, D., *Međunarodni sustav odgovornosti i naknade štete zbog onečišćenja mora uljem*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Jadranski zavod, Zagreb, 2002., dalje u tekstu: Međunarodni sustav odgovornosti, str. 3-6.

¹³⁷ Konvencija UN-o pravu mora, kao krovna konvencija u tom području, u poglavlju XII. sadrži prava i obveze općenite naravi, dok se daljnje uređenje obrađuje u specijaliziranim globalnim i regionalnim međunarodnim ugovorima.

¹³⁸ Degan, V. Đ., *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 396, dalje u tekstu: *Međunarodno pravo*; Roch, P., Perrez, F. X., *International Environmental Governance: Striving for a Comprehensive, Coherent, Effective and Efficient International Environmental Regime*, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, sv. 16, br. 1 (2005), str. 6.

zasebno analizirati odredbe svakog pojedinog ugovora kako bi se utvrdilo je li izbijanje oružanog sukoba predviđeno kao uzrok njegova prestanka, odnosno suspenzije ili je, pak, taj ugovor i dalje na snazi za uređenje pojedinih pitanja u vezi sa zaštitom morskog okoliša.¹³⁹ Uvid u glavne svjetske i regionalne ugovore koji se tiču zaštite i očuvanja morskog okoliša pokazao nam je da većina ugovora iz područja prava okoliša ne sadrži izričitu odredbu o prestanku svoje primjene za vrijeme oružanih sukoba.¹⁴⁰ Na temelju toga bi se moglo zaključiti da se ti ugovori nastavljaju primjenjivati ne samo u miru, nego i za vrijeme trajanja oružanih sukoba. S druge strane, mogao bi se izvesti i suprotan zaključak, odnosno da odsustvo takve izričite odredbe koja bi uređivala učinak oružanih sukoba zapravo znači da se ti ugovori ne mogu nastaviti primjenjivati u oružanim sukobima.

Bečka konvencija iz 1969. ostavila je pravnu prazninu u uređenju učinka oružanih sukoba na međunarodne ugovore. U svom čl. 73. navela je da njezine odredbe "... ne diraju ni u jedno pitanje koje bi što se tiče ugovora moglo proizići... iz izbijanja neprijateljstava između država." Ipak, određeni doprinos popunjavanju ove pravne praznine dali su, među ostalima, pravni stručnjaci djelujući bilo okupljeni u Institutu za međunarodno pravo te u Komisiji za međunarodno pravo, bilo kao pojedinci.

Cilj Rezolucije Instituta za međunarodno pravo "Učinci oružanih sukoba na ugovore" iz 1985. godine¹⁴¹ upravo je bio utvrditi načela međunarodnog prava mjerodavna za uređenje pitanja koji je predmet ove analize. U skladu sa sada već prevladavajućim stajalištem,¹⁴² Institut je naveo da

¹³⁹ Čl. 54., t. a) Bečke konvencije iz 1969.

¹⁴⁰ *Konvencija UN-a o pravu mora, supra bilj. 9. Sporazum o primjeni odredaba Konvencije Ujedinjenih naroda o pravu mora od 10. prosinca 1982. koje se odnose na očuvanje i gospodarenje ribljim naseljima koja se nalaze u više različitih pojaseva i naselja vrlo migratornih vrsta riba*, usvojen 4. kolovoza 1995., a stupio na snagu 11. prosinca 2001., NNMU, br. 7/2013, dalje u tekstu: *Sporazum o ribljim naseljima. Konvencija MARPOL, supra bilj. 134. Londonska konvencija iz 1972., supra bilj. 134. Londonski protokol iz 1996., supra bilj. 134. Konvencija OPRC, supra bilj. 135. Protokol HNS, supra bilj. 135. Konvencija o biološkoj raznolikosti*, otvorena za potpisivanje 5. lipnja 1992. na Konferenciji u Riju, a stupila na snagu 29. prosinca 1993., NNMU, br. 6/1996. *Okvirna konvencija Ujedinjenih naroda o promjeni klime*, usvojena 9. svibnja 1992., a stupila na snagu 21. ožujka 1994. U Republici Hrvatskoj stupila na snagu 8. travnja 1996., NNMU, br. 2/1996. *Konvencija danas broji čak 198 stranaka (197 država te Europsku uniju). Konvencija o zaštiti morskog okoliša sjeveroistočnog Atlantika* otvorena za potpisivanje 22. rujna 1992., a stupila na snagu 25. ožujka 1998., Službeni list Europske unije L 104/2, dalje u tekstu: *Konvencija OSPAR. Konvencija o zaštiti morskog okoliša Baltičkog mora* iz 1992. godine koja je zamijenila izvorno usvojenu Konvenciju iz 1974. te stupila na snagu 17. siječnja 2000., Službeni list Europske unije L 73/20.; *Barcelonska konvencija, supra bilj. 46. Protokol II. uz Barcelonsku konvenciju, supra bilj. 135.*

¹⁴¹ Institut za međunarodno pravo, Rezolucija "The Effects of Armed Conflicts on Treaties", Session of Helsinki – 1985, 28. kolovoza 1985.

¹⁴² Andrassy *et al.*, *Međunarodno pravo* 3, cit. u bilj. 15., str. 135.; Brownlie, I., *Principles of Public International Law*, četvrto izdanje, Oxford University Press, 1990., str. 616-617.

izbijanje oružanog sukoba ne uzrokuje *ipso facto* prestanak ili obustavu primjene ugovora koji su na snazi između stranaka oružanog sukoba.¹⁴³ Isto stajalište vrijedi i za dvostrane ugovore na snazi između jedne od stranaka oružanog sukoba i treće države.¹⁴⁴ Također, u slučaju izbijanja oružanog sukoba, neće automatski prestati niti će se obustaviti primjena mnogostranih ugovora između ostalih stranaka ugovora ili između njih i stranaka oružanog sukoba.¹⁴⁵

Komisija za međunarodno pravo doprinijela je raspravi o pitanju odnosa prava oružanih sukoba i prava okoliša ne samo u prethodno analiziranom Izvješću o fragmentaciji međunarodnog prava,¹⁴⁶ nego i u svojem Nacrtu članaka o učincima oružanih sukoba na ugovore iz 2011. godine.¹⁴⁷ Komisija je također navela da izbijanje oružanog sukoba ne dovodi *ipso facto* do prestanka ili obustavljanja međunarodnih ugovora.¹⁴⁸ Osim toga, u svrhu utvrđenja je li ugovor podložen prestanku ili obustavi primjene, navela je da je potrebno uzeti u obzir sljedeće mjerodavne čimbenike: narav ugovora (posebice njegov predmet uređenja, predmet i svrhu, sadržaj ugovora i broj stranaka) i obilježja oružanog sukoba (poput njegova teritorijalnog dometa, opsega i intenziteta, trajanja sukoba).¹⁴⁹ Izdvojila je indikativan popis ugovora čiji predmet uređenja implicira da se oni nastavljaju primjenjivati i za vrijeme trajanja oružanih sukoba, a među njima su navedeni i ugovori iz područja međunarodnopravne zaštite okoliša.¹⁵⁰

Navedeno stajalište prema kojemu izbijanje oružanog sukoba ne dovodi *ipso facto* do prestanka ili obustave primjene međunarodnih ugovora u skladu je s načelom *pacta sunt servanda*. Poštovanje ovog načela nužan je preduvjet postojanja i funkcioniranja bilo kojeg pravnog poretka.¹⁵¹ Takav stav *favor contractus* prisutan je i u nedavnim nastojanjima Komisije za međunarodno pravo oko uređenja pitanja zaštite okoliša u vezi s oružanim sukobima.¹⁵² Tako Komisija navodi da je pravo oružanih sukoba *lex specialis* za uređenje ovog pitanja, ali da se

¹⁴³ *Supra* bilj. 141, čl. 2.

¹⁴⁴ *Ibid.*, čl. 5., st. 1.

¹⁴⁵ *Ibid.*, čl. 5., st. 2.

¹⁴⁶ *Supra* 2.2.2.

¹⁴⁷ Yearbook of the International Law Commission, 2011, vol. II, Part Two, Report of the International Law Commission on the work of the sixty-third session, A/66/10, Chapter VI, Draft Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties, with commentaries., str. 108-130.

¹⁴⁸ *Ibid.*, čl. 3.

¹⁴⁹ *Ibid.*, čl. 6.

¹⁵⁰ *Ibid.*, Prilog, t. (g).

¹⁵¹ Degan, Sources, *cit.* u bilj. 95, str. 395.

¹⁵² *Infra* 2.5.5.

ostala pravila međunarodnog prava nastavljaju primjenjivati dokle god nisu u sukobu s njime.¹⁵³ Komisija ističe da ta ostala pravila mogu nadopuniti primjenu prava oružanih sukoba.¹⁵⁴

U pravnoj doktrini pojedinačni doprinos analizi pitanja učinaka mnogostranih međunarodnih ugovora iz područja zaštite okoliša za vrijeme međunarodnih oružanih sukoba dali su mnogi pisci.¹⁵⁵ Upravo to pitanje bilo je u središtu analize koju je u svojoj knjizi *International Environmental Law and Naval War: The Effect of Marine Safety and Pollution Conventions during International Armed Conflict*¹⁵⁶ izvršila Sonja Ann Jozef Boelaert-Suominen. Spomenuta autorica ističe da bi bilo teško oblikovati jedno jedinstveno pravilo koje bi uredilo to pitanje.¹⁵⁷ Na temelju analize konkretnih međunarodnih ugovora iz područja zaštite morskog okoliša autorica zaključuje¹⁵⁸ da za većinu tih ugovora¹⁵⁹ nije izgledno da bi se oni nastavili primjenjivati za vrijeme oružanog sukoba, i to zbog činjenice što ti ugovori izričito isključuju ratnu odštetu ili se ne primjenjuju na ratne brodove.¹⁶⁰ O prvoj iznimci bit će govora u poglavlju 5., a ovdje će se raspraviti iznimka suverenog imuniteta ratnih brodova.

Pravilo o suverenom imunitetu ratnih brodova je običajnopravne naravi, barem što se tiče jurisdikcijskog imuniteta.¹⁶¹ Međutim, pitanje izuzeća ratnih brodova od primjene materijalnih odredaba međunarodnih ugovora iz područja zaštite morskog okoliša podložno je raspravi. Tome u prilog govori odredba iz članka 236. Konvencije UN-a o pravu mora koja glasi:

"Odredbe ove Konvencije koje se odnose na zaštitu i očuvanje morskog okoliša ne primjenjuju se na ratne brodove, pomoćne ratne brodove, ni na druge brodove ili

¹⁵³ Nacrt načela, *cit.* u bilj. 41, str. 97, par. 4.

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ Henckaerts, J. M.; Constantin, D., Protection of the Natural Environment, u: Clapham, A., Gaeta, P. (ur.), The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict, Oxford University Press, Oxford, 2014., str. 469-491; Heintschel von Heinegg, W., Donner, M., New Developments in the Protection of the Natural Environment in Naval Armed Conflicts, *German Yearbook of International Law*, sv. 37 (1994), dalje u tekstu: New Developments; Feliciano, F. P., Marine Pollution and Spoliation of Natural Resources as War Measures: A Note on Some International Law Problems in the Gulf War, *Houston Journal of International Law*, sv. 14, br. 3 (1992); Low, L., Hodgkinson, D., Compensation for Wartime Environmental Damage: Challenges to International Law After the Gulf War, *Virginia Journal of International Law*, sv. 35, br. 2 (1995).

¹⁵⁶ Boelaert-Suominen, *cit.* u bilj. 104.

¹⁵⁷ *Ibid.*, str. 250.

¹⁵⁸ *Ibid.*, str. 234-245.

¹⁵⁹ Izuzev za, primjerice Konvencije MARPOL i OPRC, vidi više *infra* poglavlje 4.

¹⁶⁰ Boelaert-Suominen, *cit.* u bilj. 104, str. 249.

¹⁶¹ Pravilo o suverenom imunitetu ratnih i drugih netrgovačkih državnih brodova proizlazi iz načela suverene jednakosti država, kao jednog od temeljnih načela međunarodnog pravnog poretka. Sadržano je u čl. 32., 95. i 96. Konvencije UN-a o pravu mora i u čl. 16., st. 2. Konvencije o jurisdikcijskim imunitetima država i njihove imovine koja je usvojena Rezolucijom Opće skupštine A/RES/59/38 od dana 2. prosinca 2004., ali nije stupila na snagu.

zrakoplove čiji je vlasnik država ili koje ona koristi, kada ih ona, u danom trenutku, upotrebljava samo za državne netrgovačke svrhe. Međutim, svaka država osigurava, prihvaćajući prikladne mjere koje ne diraju u djelatnost niti u djelatnu sposobnost takvih brodova ili zrakoplova čiji je ona vlasnik ili koje ona koristi, da ti brodovi ili zrakoplovi djeluju, koliko je to opravdano i praktički moguće, na način sukladan s Konvencijom."

Ona je oblikovana na temelju istovjetne odredbe iz članka 3., st. 3. Konvencije MARPOL.¹⁶² Boelaert-Suominen smatra da pravilo sadržano u potonjim člancima predstavlja opće međunarodno pravo.¹⁶³ Na temelju druge rečenice tog pravila, država zastave mora usvojiti odgovarajuće mjere kako bi osigurala da ratni i drugi netrgovački državni brodovi čiji je vlasnik ili koje ona koristi ne uzrokuju onečišćenje morskog okoliša. Pritom je ta obveza ograničena dvama uvjetima: da usvojene mjere "ne diraju u djelatnost niti u djelatnu sposobnost takvih brodova", kao i da se sama obveza usvajanja mjera izvrši u opsegu "koliko je to opravdano i praktički moguće".

Unatoč iznimci suverenog imuniteta ratnih brodova sadržanoj u međunarodnim ugovorima za zaštitu morskog okoliša, odredba čl. 236. Konvencije UN-a o pravu mora ipak ne isključuje u potpunosti obvezu država da zaštite morski okoliš od štetnog djelovanja ratnih brodova budući da je tom odredbom (barem) država zastave obvezana usvajati odgovarajuće mjere za zaštitu morskog okoliša. Ipak, pitanje je kako osigurati izvršenje te obveze, odnosno koji mehanizmi bi mogli prisiliti državu zastave da izvrši takvu obvezu. Naime, država zastave mogla bi pridati manji stupanj važnosti okolišu nego ostvarenju nacionalne sigurnosti. Stoga se dovodi u pitanje učinkovitost pravila sadržanog u drugoj rečenici čl. 236. Konvencije UN-a o pravu mora.

Ni Boelaert-Suominen ne podržava pozivanje na iznimku suverenog imuniteta ratnih brodova sadržanu u međunarodnim ugovorima za zaštitu morskog okoliša.¹⁶⁴ Trebalo bi razmotriti izmjenu odredaba o materijalnom izuzeću ratnih brodova kako bi bile u skladu s najnovijim

¹⁶² Čl. 3., st. 3. Konvencije MARPOL glasi: "Ova se Konvencija neće primjenjivati na bilo koji ratni brod, pomoćni brod ratne mornarice ili drugi brod koji je u tom trenutku u vlasništvu države ili kojim država upravlja i koji se upotrebljava isključivo za vladinu netrgovačku službu. Međutim, svaka će strana ugovornica, usvajanjem odgovarajućih mjera koje neće utjecati na smanjenje djelatnosti ili radne sposobnosti brodova koji su njeno vlasništvo ili kojima upravlja, osigurati da ti brodovi postupaju na način koji je sukladan, koliko je to prikladno i moguće s ovom Konvencijom."

¹⁶³ Boelaert-Suominen, *cit.* u bilj. 104, str. 227-228.

¹⁶⁴ *Ibid.*, str. 251.

znanstvenim spoznajama o morskom okolišu. Osim poznatih izvora i oblika onečišćenja morskog okoliša koji uzrokuju štetu sve većih razmjera, pojavljuju se i novi oblici onečišćenja čije učinke tek treba odgovarajuće urediti.¹⁶⁵ Budući da i ratni brodovi svojim djelovanjem mogu uzrokovati takve štetne učinke, u najmanju ruku, za vrijeme odvijanja vojnih vježbi, ali i za vrijeme trajanja samog oružanog sukoba, postupanje oružanih snaga bi također trebalo uskladiti s materijalnim odredbama iz područja zaštite morskog okoliša. Krutim pristupom zabrane primjene materijalnih odredaba o zaštiti morskog okoliša na ratne brodove zanemarili bi se aktualni standardi zaštite okoliša. Ti standardi trebali bi biti predmet proučavanja pri vojnim ustanovama za izobrazbu pripadnika oružanih snaga. Trebalo bi ih uvrštavati u vojne priručnike kako bi ih vojni zapovjednici, kao osobe koje provode pravo oružanih sukoba, mogli primijeniti u konkretnim situacijama suvremenih vojnih operacija. Na taj način mogao bi se potaknuti razvoj prakse država u smjeru ublažavanja primjene klauzule izuzeća ratnih brodova. Takva praksa praćena pravnom svijesću o obvezatnosti takvog postupanja mogla bi s vremenom doprinijeti stvaranju odgovarajućeg običajnog pravnog pravila.

Premda je u međunarodnom pravu prisutan trend favoriziranja nastavka važenja ugovora o međunarodnoj zaštiti morskog okoliša u slučaju izbijanja oružanog sukoba, ti ugovori neće se nastaviti primjenjivati ako je u ugovoru izričito isključena njegova primjena u cijelosti ili djelomično za vrijeme oružanog sukoba. Osim toga, neće se primjenjivati ni ako bi njihova primjena bila nespojiva s pravom oružanih sukoba. Opseg primjene pojedinih ugovora o međunarodnoj zaštiti morskog okoliša u vrijeme trajanja oružanih sukoba trebao bi se utvrđivati od slučaja do slučaja.¹⁶⁶ Budući da morski okoliš trećih država koje ne sudjeluju u oružanom sukobu također može biti pogođen ratnim operacijama, pitanje nastavka važenja, kao i opsega njihove primjene, ne bi trebao biti prepušten volji zaraćenih stranaka, nego treba nastojati osvijestiti potrebu pružanja učinkovite zaštite morskom okolišu. Razmjeri onečišćenja mogu biti takvi da prelaze granice područja ratnih operacija. Štetne posljedice mogu se nekontrolirano raspršiti širokim morskim prostranstvima. U nastavku rada,¹⁶⁷ analizirat će se i odredbe pojedinih

¹⁶⁵ Primjerice onečišćenje podvodnom bukom, *infra* 3.6.1.

¹⁶⁶ Vidi, primjerice: Statement by the United States, 72nd General Assembly Sixth Committee, Report of the International Law Commission on the Work of its 69th Session, 1 November, 2017, tekst dostupan na mrežnim stranicama UN-a: <https://www.un.org/en/ga/sixth/72/ilc.shtml> (pristupljeno: 20. prosinca 2024.).

¹⁶⁷ Vidi, primjerice, *infra* 4.1.1. i 4.1.2.

ugovora iz područja zaštite morskog okoliša kako bi se utvrdilo koji pristup bi najučinkovitije doprinio zaštiti morskog okoliša.

2.3.2. Temeljna načela zaštite i očuvanja morskog okoliša

Zajednička značajka temeljnih načela zaštite i očuvanja okoliša, uključujući i morskog okoliša, jest ta da oni predstavljaju određeno poželjno ponašanje u skladu s politikom zaštite i očuvanja okoliša.¹⁶⁸ Njihova pravna narav se međusobno razlikuje obzirom da neka od njih imaju izravnu normativnu vrijednost, poput načela prevencije koje odražava običajno međunarodno pravo,¹⁶⁹ dok neka druga načela nemaju normativnu vrijednost izvan međunarodnih ugovora u kojima su sadržani, nego predstavljaju običajnopravno pravilo u nastajanju,¹⁷⁰ poput načela opreza¹⁷¹ i načela onečišćivač plaća¹⁷² ili, pak, govorimo o onim načelima čiji pravni status je na najnižem stupnju razvoja¹⁷³ jer običajnopravni proces u vezi s njima još nije ni počeo, poput načela održivog razvoja.¹⁷⁴ U svakom slučaju, možemo primijetiti učestalo pozivanje na svako od njih u međunarodnom kontekstu te možemo reći da, bez obzira na različit doseg njihove pravne snage, sva navedena temeljna načela utječu na tumačenje postojećih i oblikovanje novih pravila međunarodnog prava zaštite okoliša.¹⁷⁵

2.3.2.1. Načelo prevencije

Načelo prevencije, koje proizlazi iz načela zabrane uzrokovanja prekogranične štete,¹⁷⁶ je načelo običajnog međunarodnog prava.¹⁷⁷ Ono obvezuje države da poduzmu sve potrebne mjere za sprječavanje onečišćenja. U ocjeni ispunjenja te obveze, primjenjuje se standard dužne pažnje.¹⁷⁸

¹⁶⁸ Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8, str. 21.

¹⁶⁹ *Infra* 2.3.2.1.

¹⁷⁰ Sands, *cit.* u bilj. 10, str. 183.

¹⁷¹ *Infra* 2.3.2.2.

¹⁷² *Infra* 2.3.2.3.

¹⁷³ Sands, Principles, *cit.* u bilj. 10, str. 183.

¹⁷⁴ *Infra* 2.3.2.4.

¹⁷⁵ Sands, Principles, *cit.* u bilj. 10, str. 183.

¹⁷⁶ *Supra* bilj. 34.

¹⁷⁷ Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8, str. 30-31.

¹⁷⁸ Shaw, M. N., International Law, deveto izdanje, Cambridge University Press, Cambridge, 2021., str. 748. Pojam dužne pažnje uveden je u međunarodno pravo arbitražnom odlukom u predmetu "Alabama" između SAD-a i Velike Britanije 1872., vidi: Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8, str. 166. Prisutan je u brojnim međunarodnim ugovorima namijenjenima zaštiti i očuvanju okoliša, ali i u neobvezujućim pravnim instrumentima, poput Nacrta članaka o sprječavanju prekogranične štete od opasnih djelatnosti koji je usvojen u sklopu Komisije za međunarodno pravo 2001. godine. Komisiji je tom prilikom bio povjeren zadatak uređenja, među ostalim, obveze prevencije nastanka štete u slučajevima kada se ta obveza ne zasniva na protupravnom djelovanju. U navedenom dokumentu bilo je navedeno da države trebaju poduzeti sve mjere koje su potrebne za sprječavanje ili umanjeње rizika od

Na temelju tog standarda, države su dužne poduzeti odgovarajuće i učinkovite mjere, no ako šteta, unatoč poduzetim mjerama, ipak nastupi, neće postojati međunarodnopravna odgovornost države za kršenje obveze prevencije. Pritom je Konvencija UN-a o pravu mora uzela u obzir slabiji položaj zemalja u razvoju u ispunjenju obveze prevencije¹⁷⁹ pa je istaknula da države mogu upotrebljavati "...najprikladnija sredstva kojima raspolažu, a u skladu sa svojim mogućnostima."¹⁸⁰

Standard dužne pažnje razlikuje se za različite izvore onečišćenja morskog okoliša. On se oblikovao i dalje dopunjavao u skladu s najnovijim znanstvenim spoznajama o štetnim učincima pojedinih izvora onečišćenja na okoliš. Sadržan je u međunarodnim ugovorima posvećenima zaštiti morskog okoliša od pojedinih izvora onečišćenja. Konvencija UN-a o pravu mora pritom je, za uređenje pojedinih izvora onečišćenja, dala smjernice o stupnju autonomije država u propisivanju pojedinih standarda, kako bi se uzeli u obzir i ostali interesi na koje utječu odredbe o zaštiti morskog okoliša, poput neometanog odvijanja plovidbe morem.¹⁸¹

Značaj načela prevencije je u tome što su se iz njega razvile daljnje obveze država usmjerene na sprječavanje onečišćenja, poput obveze suradnje, izrade procjene utjecaja na okoliš, monitoringa, notifikacije o prijeteloj ili stvarnoj šteti, pomoći u hitnim situacijama i sl. koje se također smatraju dijelom običajnog međunarodnog prava.¹⁸² Međutim, načelo prevencije, kako je ovdje opisano, ne može se u potpunosti primijeniti u pravu oružanih sukoba. Primjerice, u okolnostima vođenja neprijateljstava u kojima se donose brze operativne odluke, ne može se, dakako, očekivati izrada procjene utjecaja na okoliš. Ipak, načelo prevencije može poslužiti kao smjernica u naglašavanju važnosti preciziranja standarda štete. Upravo nedostatak jasne definicije standarda

nastanka značajne prekogranične štete. Tekst ovog dokumenta vidi u: ILC, Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two, Report of the International Law Commission on the work of its fifty-third session, A/56/10, Chapter V, Draft Articles on International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law (Prevention Of Transboundary Harm From Hazardous Activities), 23. travnja- 1. lipnja, 2. srpnja – 10. kolovoza 2001., dalje u tekstu: Nacrt članaka o sprječavanju prekogranične štete iz 2001., a opširnije o samom dokumentu vidi u: Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8, str. 162-169.

¹⁷⁹ *Ibid.*, str. 26-27.

¹⁸⁰ Čl. 194., st. 1. Konvencije UN-a o pravu mora.

¹⁸¹ Primjerice, Konvencija UN-a o pravu mora za pojedine izvore onečišćenja propisuje da nacionalno uređenje ne smije biti "manje djelotvorno" od međunarodnih pravila i standarda, što ovlašćuje države da propišu i stroža nacionalna pravila. S druge strane, za neke druge izvore onečišćenja samo navodi da države "moraju voditi računa" o međunarodnim pravilima i standardima, što državama omogućuje više slobode. Međutim, što se tiče onečišćenja mora s brodova, Konvencija zauzima najstroži stav, kako bi se zaštitili interesi plovidbe, pa tako države ne mogu propisivati stroža pravila o nacrtu ili konstrukciji brodova od onih usvojenih na međunarodnoj razini. Vidi više: Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8, str. 25-26.

¹⁸² *Ibid.*, str. 31.

štete koju je zabranjeno prouzročiti okolišu na temelju čl. 35., st. 3. i čl. 55., st. 1. Dopunskog protokola I. predstavlja najveći nedostatak u pravu oružanih sukoba kada je riječ o prevenciji onečišćenja.¹⁸³ Kao što je to učinjeno i u Konvenciji UN-a o pravu mora, tako i pri zaštiti morskog okoliša u pravu oružanih sukoba, treba uzeti u obzir i druge interese pri definiranju standarda štete, ponajprije vojnu potrebu. Jednom kada se jasno definira standard štete koju je zabranjeno prouzročiti okolišu u vezi s oružanim sukobima, trebat će voditi računa o tome da to bude maksimalni standard, kako bi se ograničila eventualna mogućnost nametanja viših standarda u vojnim priručnicima pojedinih država ili međunarodnih organizacija.¹⁸⁴

2.3.2.2. Načelo opreza

Načelo opreza (eng. *precautionary principle*) temelji se na načelu prevencije te također teži sprječavanju štete okolišu. Njime je uveden novi pristup zaštiti okoliša koji je ponudio smjernice u slučaju nedostatka potpune znanstvene sigurnosti oko nastupanja štetnih posljedica. Naime, za razliku od načela prevencije, načelo opreza zahtijeva poduzimanje mjera za sprječavanje štetnih posljedica već u slučaju kada znanstveni dokazi učine uvjerljivim da bi određene potencijalno štetne aktivnosti mogle uzrokovati štetne posljedice, iako to još nije sa sigurnošću znanstveno dokazano.¹⁸⁵

Svojom pojavom načelo opreza izazvalo je kontroverze u pravu okoliša. S jedne strane, smatra se da načelo opreza pruža temelj za rano djelovanje u suočavanju s ozbiljnim prijetnjama okolišu, poput klimatskih promjena. S druge strane, njegovi protivnici smatraju da ono može dovesti do pretjerane pravne regulacije i ograničavanja ljudske aktivnosti.¹⁸⁶

U tom smislu, pravni status načela opreza nije do kraja razjašnjen.¹⁸⁷ Sands smatra da postoji dovoljno raširena praksa država koja govori u prilog zaključka da se načelo opreza, onako kako je sadržano u Deklaraciji iz Rija o okolišu i razvoju,¹⁸⁸ Konvenciji o biološkoj raznolikosti i

¹⁸³ *Infra* 3.1.3.

¹⁸⁴ *Infra* 3.1.3. i 3.4.

¹⁸⁵ Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8, str. 31.

¹⁸⁶ Sands, Principles, *cit.* u bilj. 10, str. 208-209.

¹⁸⁷ Raspravu o tome ima li načelo opreza pravni status samo kao politička smjernica ili pak kao pravni standard vidi u: Boutillon, S., The Precautionary Principle: Development of an International Standard, *Michigan Journal of International Law*, sv. 23, br. 2 (2002), str. 441-447.

¹⁸⁸ Rio Declaration on Environment and Development, Report of the United Nations Conference on Environment and Development, A/CONF.151/26 (Vol. 1), Rio de Janeiro, 3.-14. lipnja 1992., dalje u tekstu: Deklaracija iz Rija, načelo 15.

Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih naroda o promjeni klime, može smatrati običajnopравnim načelom.¹⁸⁹ Zaista je u nekim dijelovima međunarodnog prava okoliša, poput područja gospodarenja i očuvanja živih morskih bogatstava, načelo opreza dobilo normativnu vrijednost i izvan međunarodnih ugovora.¹⁹⁰ S druge strane, postoje mišljenja da načelo opreza nije pravno obvezujuće pravilo, ponajviše zbog svoje nepreciznosti.¹⁹¹ To se očituje, među ostalim, u učestaloj uporabi termina "pristup zasnovan na oprezu" (eng. *precautionary approach*)¹⁹² umjesto "načelo opreza". U međunarodnoj judikaturi, izuzev odvojenih mišljenja pojedinih sudaca,¹⁹³ izbjegava se uopće uporaba termina načelo opreza (pa i pristupa zasnovanog na oprezu). U dva predmeta pred Međunarodnim sudom¹⁹⁴ u kojima su se stranke pozivale na načelo opreza, većina sudaca je odbila izjasniti se o tom načelu te je svoj stav obrazložila na drugim pravnim temeljima.

Načelo opreza sadržano je u brojnim međunarodnim ugovorima,¹⁹⁵ među kojima su i oni koji se tiču zaštite morskog okoliša.¹⁹⁶ Unatoč njegovoj širokoj prihvaćenosti, rijetko ga se tumači kao

¹⁸⁹ Sands, *Principles*, cit. u bilj. 10., str. 212-213.

¹⁹⁰ Seršić, *Međunarodnopravna zaštita*, cit. u bilj. 8., str. 35-36.

¹⁹¹ Martin-Bidou, P., *Le principe de précaution en droit international de l'environnement*, *Revue Générale de droit International Public*, sv. 103, br. 3 (1999), str. 661.

¹⁹² Primjerice, taj izraz upotrijebljen je u Načelu 15. Deklaracije iz Rija koje predstavlja kodifikaciju načela opreza na svjetskoj razini te u Ministarskoj izjavi s Druge međunarodne konferencije o zaštiti Sjevernog mora održane 1987. u Londonu koja predstavlja prvi međunarodni dokument namijenjen zaštiti okoliša koji je sadržavao taj pojam.

¹⁹³ Primjerice: Odvojeno mišljenje suca Weeramantrya u Odluci Međunarodnog suda u predmetu *Request for Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests Case* (New Zealand v. France), I.C.J. Reports 1995, str. 342-344.

¹⁹⁴ *Ibid.*, *Request for Examination...*, i *Gabčikovo-Nagymaros Project* (Hungary v. Slovakia), Judgment, 1. C. J. Reports 1997, str. 7., dalje u tekstu: *Gabčikovo-Nagymaros*.

¹⁹⁵ Primjerice: *Konvencija o biološkoj raznolikosti* - iako se u njoj načelo opreza ne spominje izričito, u al. 9. preambule Konvencije navodi se njegov sadržaj: "Također ukazujući na to da tamo gdje prijeti veće osiromašenje ili gubitak biološke raznolikosti, ne bi se smio koristiti nedostatak potpune znanstvene spoznaje kao razlog odgađanja mjera u cilju sprječavanja ili smanjenja na minimum takve prijetnje." *Okvirna konvencija Ujedinjenih naroda o promjeni klime* u čl. 3, st. 3. izričito među pobrojanim načelima spominje i načelo opreza: "Stranke bi trebale poduzeti mjere predostrožnosti, kako bi se predusrelili, spriječili ili minimalizirali uzroci promjene klime i ublažile njene negativne posljedice. Tamo gdje prijete ozbiljne ili neizbježne štete, nedostatak pune znanstvene sigurnosti ne smije se koristiti kao razlog za odgađanje primjene mjera..." Skrećemo pozornost na nedosljednost u službenom prijevodu termina "načelo opreza" koji se neispravno prevodi terminom "načelo predostrožnosti" u ovom ugovoru, kao i u Sporazumu o ribljim naseljima i u Konvenciji OSPAR, a u Konvenciji o zaštiti morskog okoliša Baltičkog mora upotrebljava se, pak, termin "načelo opreznosti" koji također odstupa od službenog prijevoda koji se ustalio u pravnoj doktrini. *Konvencija o zaštiti i uporabi prekograničnih vodotoka i međunarodnih jezera*, usvojena 17. ožujka 1992., a stupila na snagu 6. listopada 1996., NNMU, br. 4/1996. čl. 2., st. 5., t. a) Konvencije navodi da će se stranke u provedbi mjera za sprječavanje, kontrolu i smanjenje prekograničnih posljedica pridržavati, među ostalim, i načela opreza "...prema kojem se akcija za izbjegavanje mogućih prekograničnih posljedica ispuštanja štetnih tvari ne smije odgađati pod izgovorom da znanost još nije potpuno dokazala uzročnu vezu između dotičnih tvari i mogućih prekograničnih posljedica."

¹⁹⁶ U tim međunarodnim ugovorima prisutan je novi pristup zaštiti okoliša koji povezuje načelo prevencije i načelo opreza, primjerice: *Konvencija OSPAR* u čl. 2., st. 2., t. a) navodi da ugovorne stranke primjenjuju "načelo predostrožnosti, na temelju kojeg se moraju poduzimati preventivne mjere kada postoje razumni razlozi za

obvezujuće pravilo izvan konteksta međunarodnih ugovora u kojima je sadržano. U prilog tomu govori činjenica da ne postoji usuglašeni stav oko njegova značenja. Ipak, bit načela opreza sadržana je u definiciji Načela 15. Deklaracije iz Rija kojim se navodi da će države u svrhu zaštite okoliša primjenjivati načelo opreza u skladu sa svojim mogućnostima te da se nedostatak potpune znanstvene sigurnosti, u slučaju prijetnje ozbiljne ili nepovratne štete, neće moći koristiti kao razlog za odgodu mjera za sprječavanje onečišćenja okoliša. Bothe smatra da dodatna svrha ograničavanja ili zabrane određenih aktivnosti u skladu s načelom opreza zapravo leži u činjenici što je potrebno ostaviti prostora i za buduće aktivnosti.¹⁹⁷ Budući da je to važan element obveze zaštite prava budućih generacija, načelo opreza pokazuje se, prema njegovu mišljenju, ključnim alatom u provedbi održivog razvoja.¹⁹⁸

Termin sličnog naziva sadržan je u pravu oružanih sukoba u pravilima o mjerama opreza (eng. *precautions*).¹⁹⁹ Zbog ubrzanog napretka tehnologije, posebice one upotrebljavane na modernom ratištu, poštovanje mjera opreza dodatno dobiva na važnosti. Zbog pojave novih tehnologija oružja, prvenstveno autonomnih oružanih sustava,²⁰⁰ poštovanje mjera opreza moglo bi se

zabrinutost da tvari ili energija koji se izravno ili neizravno unose u morski okoliš mogu uzrokovati opasnost za ljudsko zdravlje, naškoditi živim resursima i morskim ekosustavima, nanijeti štetu blagodatima ili ometati drugo dopušteno korištenje mora, čak i kada ne postoje uvjerljivi dokazi o uzročnoj vezi između unosa i djelovanja". *Konvencija o zaštiti morskog okoliša Baltičkog mora* u čl. 3., st. 2. među temeljnim načelima i obvezama nabraja i načelo opreza: "Ugovorne stranke primjenjuju načelo opreznosti, tj. poduzimaju preventivne mjere kad se može opravdano pretpostaviti da tvari ili energija koje se izravno ili neizravno unose u morski okoliš mogu uzrokovati opasnosti za zdravlje ljudi, ugrožavati biološke resurse i biljni i životinjski svijet na moru, umanjiti privlačnost okoliša ili biti smetnja ostalim dopuštenim uporabama mora, čak i kad nema uvjerljiva dokaza za uzročnu vezu između unosa i njihovih navodnih posljedica." *Barcelonska konvencija* u čl. 4., st. 3., t. a) navodi da će ugovorne stranke, u svrhu zaštite okoliša i ostvarenja održivog razvoja područja Sredozemlja, primjenjivati načelo opreza, a nedostatak potpune znanstvene sigurnosti neće se koristiti kao razlog za odgađanje primjene mjera za sprječavanje onečišćenja okoliša. *Londonski protokol iz 1996.* u čl. 3., st. 1. navodi da će stranke u provedbi Protokola primjenjivati pristup temeljen na oprezu pri čemu će se poduzimati odgovarajuće mjere prevencije kada postoji razlog za vjerovati da otpad i druge tvari odložene u more mogu prouzročiti štetu morskom okolišu bez obzira što ne postoje konačni dokazi o uzročnoj vezi između tih odlaganja i njihovih učinaka. *Sporazum o ribljim naseljima* - čl. 6. Sporazuma nosi naziv "Primjena načela predostrožnosti" te se, primjerice, u čl. 6., st. 2. Sporazuma navodi da će države "... biti opreznije kada im nedostaje podataka ili su informacije nesigurne ili nepotpune. Nedostatak odgovarajućih znanstvenih informacija neće se koristiti kao razlog za odgađanje ili neprimjenu mjera očuvanja i zaštite."

¹⁹⁷ Bothe, *Precaution*, cit. u bilj. 72, str. 273.

¹⁹⁸ *Ibid.* Vidi i: Das, O., *Environmental Protection in Armed Conflict: Filling the Gaps with Sustainable Development*, *Nordic Journal of International Law*, sv. 82 (2013), str. 112.

¹⁹⁹ Čl. 57. i 58. Dopunskog protokola I. Vidi više: *infra* 3.4.

²⁰⁰ Iako u međunarodnom pravu ne postoji ujednačena definicija autonomnih oružanih sustava, dostupni su prijedlozi definicija pojedinih država koje djeluju u sklopu Konferencije za razoružanje Ujedinjenih naroda. Primjerice, autonomni oružani sustavi su takvi oružani "...sustavi koji uključuju autonomiju u ključnim funkcijama odabira ciljeva i napada na njih", Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons System, *Non-exhaustive Compilation of Definitions and Characterizations*, CCW/GGE.1/2023/CRP.1, 10. ožujka 2023., str. 2.

dugoročno pokazati kao najzahtjevnija obveza prava oružanih sukoba u kontekstu provedbe napada.²⁰¹ Takvi autonomni oružani sustavi, poput primjerice podmornica bez posade,²⁰² teže se podvrgavaju ljudskoj kontroli. Naime, u takvim sustavima umjetna inteligencija omogućuje obradu prikupljenih podataka s elektroničkih sustava motrenja, kao i upravljanje naoružanjem u skladu s postavljenim zadaćama. Zbog toga se postavlja pitanje koji stupanj ljudske kontrole treba biti uključen u planiranju i odlučivanju o napadu kako bi se ispunila obveza poštovanja mjera opreza.

Protivnici uporabe autonomnih oružanih sustava predlažu uključivanje ljudske kontrole sastavljene od tri dimenzije: tehnička kontrola u projektiranju oružja, zatim postavljanje operativnih granica u strateškom planiranju te odgovarajući ljudski nadzor u procesu donošenja odluka.²⁰³ Ovim pristupom omogućio bi se izravni ljudski nadzor nad svakom odlukom o uporabi sile. S druge strane, postoje mišljenja da ljudska prosudba u uporabi autonomnih oružanih sustava nije od presudne važnosti u svrhu osiguranja njihove zakonite upotrebe. Tako Jensen smatra da autonomni oružani sustavi koji se proizvedu i upotrebljavaju moraju biti u skladu s temeljnim načelima prava oružanih sukoba: obveze razlikovanja te poštovanja proporcionalnosti i mjera opreza. Pritom ističe da, budući da ne postoji suglasnost oko nužnog stupnja ljudske kontrole, naglasak treba staviti na poštovanje prava oružanih sukoba kao takvo, a ne na pitanje tko ili što osigurava to poštovanje.²⁰⁴ Zagovornici uporabe autonomnih oružanih sustava, stoga, naglašavaju da takvi sustavi nisu sami po sebi protupravni, odnosno da njihova pojava ne zahtijeva izmjenu postojećeg prava oružanih sukoba. Većina pravila prava oružanih sukoba zapravo je "tehnološki neutralna" u smislu da ih ne treba mijenjati svakim novim razvojem tehnologije.²⁰⁵ Štoviše, prilikom prihvaćanja novog oružja, novih sredstava ili nove metode ratovanja, stranke

²⁰¹ Anderson, K., Reisner, D., Waxmanstr, M., Adapting the Law of Armed Conflict to Autonomous Weapon Systems, *International Law Studies*, sv. 90 (2014), str. 405.

²⁰² O značajkama uporabe podmornica bez posade, vidi: Galić, M., *Hrvatski vojnik*, br. 686, srpanj 2023.

²⁰³ Kampanja Stop Killer Robots, Key Elements of a Treaty on Fully Autonomous Weapons, Frequently Asked Questions, veljača 2020., str. 4, <https://www.stopkillerrobots.org/wp-content/uploads/2020/04/FAQ-Treaty-ElementsvAccessible.pdf> (pristupljeno: 21. srpnja 2023.); Boulain, V.; Davison, N.; Goussac, N.; Peldán Carlsson, M., Limits on Autonomy in Weapon Systems, Identifying Practical Elements of Human Control, ICRC, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm, 2020., str. 12. i 25.

²⁰⁴ Jensen, E. T., Autonomy and Precautions in the Law of Armed Conflict, *International Law Studies*, sv. 96 (2020), str. 585, dalje u tekstu: Autonomy and Precautions.

²⁰⁵ Liivoja, R., Technological Change and the Evolution of the Law of War, *International Review of the Red Cross*, sv. 97 (2015), str. 1168-1169.

Dopunskog protokola I. obvezne su utvrditi bi li njihova uporaba bila suprotna međunarodnom pravu.²⁰⁶

Prema mišljenju zagovornika autonomnih oružanih sustava, trebalo bi uzeti u obzir prednosti modernih tehnologija koje mogu unaprijediti provedbu temeljnih načela prava oružanih sukoba tijekom vojnih operacija. Međutim, međunarodna zajednica pristupa s oprezom pitanju uporabe autonomnih oružanih sustava. Tako je glavni tajnik Ujedinjenih naroda u srpnju 2023. godine izdao preporuku "Nova agenda za mir"²⁰⁷ u kojoj je izričito istaknuo da su autonomni oružani sustavi moralno i politički neprihvatljivi te da je potrebno međunarodnim ugovorom zabraniti smrtonosne autonomne oružane sustave koji funkcioniraju bez ljudske kontrole ili nadzora.²⁰⁸

Upravo zbog destruktivnih ekoloških trendova u modernim sukobima, pravo oružanih sukoba sve više usvaja načela međunarodnog prava okoliša.²⁰⁹ Potrebno je povezati načelo opreza sadržano u različitim područjima međunarodnog prava.²¹⁰ Uzajamno djelovanje prava oružanih sukoba i međunarodnog prava okoliša značilo bi da se pri tumačenju okolišnih aspekata prava oružanih sukoba uzimaju u obzir načela međunarodnog prava okoliša.²¹¹ Čak i u slučaju restriktivnog tumačenja primjene mjera opreza, naglašava se da stranke oružanog sukoba ne mogu biti oslobođene obveze poduzimanja mjera opreza, u skladu s praktičnim mogućnostima, u odsustvu znanstvene sigurnosti oko učinaka određene vojne aktivnosti na okoliš.²¹²

2.3.2.3. Načelo "onečišćivač plaća"

Načelo "onečišćivač plaća" predstavlja načelo ekonomske naravi te se prvi put spominje u sklopu Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (dalje: OECD).²¹³ U skladu s tim načelom, naglašava se da bi troškove mjera potrebnih za suočavanje sa štetnim posljedicama onečišćenja okoliša trebali snositi oni koji su uzrokovali to onečišćenje. Slično kao i kod prethodno

²⁰⁶ Čl. 36. Dopunskog protokola I.

²⁰⁷ Glavni tajnik Ujedinjenih naroda, "Our Common Agenda Policy Brief 9: A New Agenda for Peace", 20. srpnja 2023., <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/our-common-agenda-policy-brief-new-agenda-for-peace-en.pdf> (pristupljeno: 1. rujna 2023.).

²⁰⁸ *Ibid.*, str. 27.

²⁰⁹ Schafer, *cit.* u bilj. 109, str. 324.

²¹⁰ Ma, J., Sun, S., Restrictions on the Use of Force at Sea: An Environmental Protection Perspective, *International Review of the Red Cross*, sv. 98, br. 2 (2016), str. 516.

²¹¹ Schafer, *cit.* u bilj. 109, str. 323.

²¹² Francuski vojni priručnik iz 2022., *supra* bilj. 98, str. 138.

²¹³ Prvi dokumenti u kojima se spominje ovo načelo bile su Preporuke OECD-a iz 1972. i 1974. godine, vidi: Sands, *Principles*, *cit.* u bilj. 10, str. 214-215.

analiziranog načela opreza, i ovdje se vode rasprave oko sadržaja načela "onečišćivač plaća". Nije jasno obuhvaća li ovo načelo sva tri aspekta zaštite okoliša ili samo pojedine od njih. Stoga bi se, u svrhu stjecanja statusa općeg običajnog pravila,²¹⁴ tek trebalo utvrditi bi li se na ovom načelu mogla temeljiti obveza onečišćivača za pokrivanje troškova sprječavanja onečišćenja, smanjivanja štetnih posljedica i(li) naknade štete. Za sada ne postoji ujednačena praksa o tom pitanju, nego se unutar pojedinih međunarodnih ugovora, koji se pozivaju na to načelo, definira njegov sadržaj i opseg primjene.²¹⁵ Osim u međunarodnim ugovorima, ovo načelo rasprostranjeno je i u dokumentima *soft law*-a, poput Deklaracije iz Rija.²¹⁶

U svojoj biti, načelo "onečišćivač plaća" služi ispravljanju društvene nejednakosti uzrokovane djelovanjem vanjskih čimbenika na okoliš. Naime, šteta uzrokovana onečišćenjem neselektivno pogađa sve, ali trebali bi ju proporcionalno snositi oni koji su joj doprinijeli.²¹⁷ Stoga, ovo načelo doprinosi raspodjeli ekonomskog tereta te igra važnu ulogu u utvrđivanju odgovornosti za štetu. S tim u vezi, trebalo bi razmotriti mogućnost njegove primjene i u postupku naknade štete uzrokovane okolišu u oružanim sukobima.²¹⁸

Primjerice, Opća skupština se od 2006. godine neprestano, ali bezuspješno, bavi pitanjem naknade ekološke štete uzrokovane izraelskim zračnim napadima u izraelsko-libanonskom ratu. Tijekom tih napada izraelske zračne snage uništile su spremnike nafte u blizini termoelektrane u Libanonu te je zbog izljevanja nafte u Sredozemno more, koja se proširila duž dvije trećine obale Libanona, a djelomično i susjednih država, došlo do ozbiljnih posljedica za prirodna bogatstva,

²¹⁴ Sands navodi da bi se eventualno moglo smatrati da je ovo načelo steklo status partikularnog običajnog pravila, vidi: *ibid.*, str. 213.

²¹⁵ Čl. 2., st. 2., t. b) *Konvencije OSPAR* navodi da će države stranke primjenjivati načelo "onečišćivač plaća" na temelju kojega onečišćivač snosi troškove mjera za sprječavanje onečišćenja te za nadzor nad štetnim posljedicama onečišćenja. Čl. 3., st. 4. *Konvencije o zaštiti morskog okoliša Baltičkog mora* iz 1992. propisuje općenito da će države stranke primjenjivati načelo "onečišćivač plaća", bez definiranja njegova sadržaja. U preambuli *Konvencije OPRC* navodi se da je načelo "onečišćivač plaća" opće načelo međunarodnog prava okoliša.

²¹⁶ Načelo 16.

²¹⁷ Zahar, A., The Polluter-Pays Principle and its Implications for Environmental Governance in China, *SSRN Electronic Journal*, 26. srpnja 2017., str. 4., tekst članka vidi na mrežnim stranicama: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3009547 (pristupljeno: 20. prosinca 2024.):

²¹⁸ Tako je Međunarodna udruga za očuvanje prirode i prirodnih bogatstava (eng. The International Union for Conservation of Nature, dalje: IUCN) predložila Ujedinjenim narodima da se uspostavi kompenzacijski mehanizam, po uzoru na načelo "onečišćivač plaća", za štetu uzrokovanu okolišu u oružanim sukobima, par. 1, b) vidi: https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/resrecfiles/WCC_2008_RES_97_EN.pdf (pristupljeno: 10. svibnja 2023.).

biološku raznolikost, ribarstvo, turizam, infrastrukturu i ljudsko zdravlje.²¹⁹ U jednoj od zadnjih²²⁰ u nizu svojih rezolucija, Opća skupština ponovno traži od Izraela da prizna svoju odgovornost za tu katastrofu te da naknadi nastalu ekološku štetu Libanonu i ostalim izravno pogođenim državama. Ono što je ovdje važno primijetiti jest da Opća skupština dovodi u vezu odgovornost Izraela isključivo s povredom pravila koja zabranjuju onečišćenje mora te se, u skladu s tim, poziva jedino na načela iz međunarodnog prava okoliša,²²¹ i to, među ostalim, na načelo "onečišćivač plaća".²²² Također, u svojim preporukama za poslijeratnu obnovu Ukrajine, OECD je naglasio da je za učinkovito ostvarenje okolišnih ciljeva ključna temeljita transformacija prema zelenoj ekonomiji koja treba uključiti široku uporabu načela "onečišćivač plaća".²²³

Ovo načelo često se dovodi i u vezu s ostvarenjem cilja održivog razvoja.²²⁴ Stoga, u svrhu daljnjeg razvoja načela "onečišćivač plaća" i njegove primjene u zaštiti morskog okoliša u vezi s oružanim sukobima, potrebno je ponuditi njegovu jasnu definiciju, i to s obzirom na opseg troškova saniranja onečišćenja koje bi onečišćivač trebao snositi.²²⁵

2.3.2.4. Načelo održivog razvoja

Održivi razvoj predstavlja središnji pojam u pristupu zaštiti okoliša. Proboj tog načela²²⁶ u međunarodnom pravu dogodio se na Konferenciji Ujedinjenih naroda o okolišu i razvoju održanoj u Rio de Janeiru 1992. godine. Cilj Konferencije bio je usvajanje opsežnog dokumenta kojim bi se iznio plan za međunarodnu akciju oko pitanja okoliša i razvoja koja bi pomogla u

²¹⁹ Vidi rezultate UNEP-ove procjene utjecaja ovog oružanog sukoba na okoliš: <https://www.unep.org/explore-topics/disasters-conflicts/where-we-work/lebanon>, te fotografije saniranja ekoloških posljedica na mrežnim stranicama Greenpeace-a: <https://media.greenpeace.org/archive/Jiyeh-Power-Station-Oil-Spill---Environmental-Consequences-of-the-Israel-Lebanon-War---2006-27MZIFLN8M73.html> (pristupljeno: 5. siječnja 2024.).

²²⁰ Rezolucija Opće skupštine "Oil slick on Lebanese shores", A/RES/77/157, 27. prosinca 2022.

²²¹ Primjerice, načelo 7. Deklaracije iz Stockholma i načelo održivog razvoja.

²²² *Supra* bilj. 220, al. 4. preambule.

²²³ OECD, Environmental impacts of the war in Ukraine and prospects for a green reconstruction, 1. srpnja 2022., <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9e86d691-en.pdf?expires=1704794802&id=id&accname=guest&checksum=DEFC2985F65DBEC7C42F29EFC41C6041>, str. 8. (pristupljeno: 9. siječnja 2024.).

²²⁴ *Infra* 2.3.2.4.

²²⁵ Sands navodi primjere naknade ekološke štete u međudržavnim odnosima kada su se troškovi raspodijelili u postocima između onečišćivača i žrtve, vidi: Sands, Principles, *cit.* u bilj. 10, str. 217.

²²⁶ Održivi razvoj bio je i u fokusu Svjetske komisije za okoliš i razvoj (Brundtland komisija) koja je 1987. godine objavila svoje izvješće u kojem je predstavila novi pojam održivog razvoja, kao razvoja koji zadovoljava potrebe današnjice, a pritom ne ugrožava potrebe budućih generacija, vidi: World Commission on Environment and Development, Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, usvojen kao dodatak uz UN Doc. A/42/427, 4. kolovoza 1987.

usmjeravanju međunarodne suradnje i razvojne politike u 21. stoljeću.²²⁷ Tako je na Konferenciji usvojena, među ostalim, već spominjana Deklaracija iz Rija.

Treba naglasiti da je Konferencija u Riju održana nedugo nakon završetka međunarodnog oružanog sukoba u Perzijskom zaljevu (1990-1991). Njegove katastrofalne ekološke posljedice potaknule su rasprave oko pitanja prikladnosti postojećeg sustava pravnih pravila namijenjenih zaštiti okoliša u vrijeme oružanog sukoba. Činilo se da bi konferencija koja je okupila vodeće političare, diplomate, znanstvenike, predstavnike medija i nevladinih organizacija iz čak 179 država trebala predstavljati odgovarajući forum za rješavanje mnogih otvorenih pitanja, među ostalim i onog o primjenjivosti prava okoliša u vrijeme oružanog sukoba. U Deklaraciji iz Rija održivi razvoj i oružani sukobi dovode se u vezu u načelu 24.²²⁸ Njime se utvrđuje da je oružani sukob sam po sebi štetan za održivi razvoj te da bi, stoga, države trebale poštovati međunarodno pravo koje pruža zaštitu okolišu u vrijeme oružanog sukoba i po potrebi surađivati u njegovom daljnjem razvoju. Sadržaj navedenog načela postavljen je široko i općenito. U skladu s njime, države bi trebale poštovati sva obvezujuća pravila međunarodnog prava koja pružaju zaštitu okolišu u vrijeme oružanog sukoba, bila ona ugovorne ili običajnoppravne naravi. Međutim, čini nam se da nedostaje preciznosti u sadržaju jer nije jasno odnosi li se predmetna obveza samo na poštovanje pravila prava oružanih sukoba koja pružaju izravnu i neizravnu zaštitu okolišu kao *lex specialis* ili ta obveza obuhvaća i druga područja međunarodnog prava koja bi se nastavila primjenjivati u vrijeme oružanog sukoba, poput međunarodnog prava okoliša.

Takva dvosmislena i nejasna²²⁹ formulacija načela 24 rezultat je stava Konferencije da bi se pitanje pravnih pravila za zaštitu okoliša primjenjivih u oružanim sukobima trebalo rješavati u sklopu Opće skupštine i njezinog Šestog odbora te poglavito u sklopu MOCK-a.²³⁰ Na temelju pripremljenih radova i rasprava u Općoj skupštini vidljivo je, dakle, da su sudionici Konferencije u Riju smatrali da se pitanje zaštite okoliša u vrijeme oružanog sukoba treba rješavati u sklopu odgovarajućih foruma koji se bave posebnim pravom (*lex specialis*), a to su pravo oružanih

²²⁷ Više o Konferenciji vidi na poveznici:

<https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992> (pristupljeno: 12. srpnja 2023.).

²²⁸ Treba istaknuti i načelo 23. o zaštiti okoliša i prirodnih bogatstava ugnjetavanog stanovništva te načelo 25. o međuovisnosti i nedjeljivosti mira, razvoja i zaštite okoliša.

²²⁹ Izvješće UNEP-a iz 2009., *cit.* u bilj. 117, str. 42.

²³⁰ Boelaert-Souminen, *cit.* u bilj. 104, str. 105.

sukoba, kao i pregovori o razoružanju.²³¹ To se zaista i dogodilo kada je nedugo nakon završetka Konferencije u Riju usvojena Rezolucija o zaštiti okoliša iz 1992.²³²

Prekretnica u oblikovanju međunarodne politike temeljene na održivom razvoju dogodila se 2015. godine kada je Opća skupština usvojila Agendu održivog razvoja. Okosnicu ovog dokumenta čini 17 ciljeva održivog razvoja. Zaštita morskog okoliša od onečišćenja izravno je sadržana u 14. cilju koji nosi naziv "Podvodni život". Međutim, ni u jednom cilju nije stavljen izričiti naglasak na zaštitu okoliša u vezi s oružanim sukobima. Ipak, na pojedinim mjestima tematizira se utjecaj različitih sukoba, ekstremizma, terorizma i povezanih humanitarnih kriza na održivi razvoj, ugrožavajući time dosad postignuti napredak.²³³ Dodatno, ističe se odnos održivog razvoja i oružanih sukoba navodeći da se "održivi razvoj ne može ostvariti bez mira i sigurnosti te da su mir i sigurnost izloženi riziku u slučaju izostanka održivog razvoja".²³⁴

Uzrokovanje štete okolišu u oružanim sukobima odražava se ne samo na okoliš, nego i na ratom pogođeno stanovništvo te tako utječe na njihovu sigurnost, dostupnost sredstava za život i na njihovu cjelokupnu dobrobit.²³⁵ U takvim okolnostima je ugroženo ostvarenje održivog razvoja, jer se pojavljuju zahtjevi za zadovoljenjem potreba pogođene generacije, pri čemu je potrebno uzeti u obzir i potrebe budućih generacija. Napori koji su uloženi u doba mira u pravednu raspodjelu prirodnih bogatstava za sve generacije, mogu lako izbljediti u slučaju izbijanja oružanih sukoba sa štetnim posljedicama za okoliš.

Koncept održivog razvoja obuhvaća tri aspekta: gospodarski, socijalni i ekološki koji su međusobno povezani kako bi se održivi razvoj ostvario u svim svojim dimenzijama.²³⁶ U slučaju izbijanja neprijateljstava, dolazi do poremećaja u socijalnom i gospodarskom napretku, kao i u zaštiti okoliša. Oružani sukobi predstavljaju regresiju ili, u najboljem slučaju, stagnaciju na putu prema ostvarenju održivosti.²³⁷

²³¹ *Ibid.*, str. 106.

²³² *Supra* bilj. 12.

²³³ Agenda održivog razvoja, *cit.* u bilj. 37, par. 14.

²³⁴ *Ibid.*, par. 35.

²³⁵ Das, *cit.* u bilj. 198, str. 104.

²³⁶ The Future We Want, A/RES/66/288, 27. srpnja 2012., str. 2, par. 3.

²³⁷ Pavoni, R., Piselli, D., Armed Conflicts and the Environment: An Assessment of Principle 24 of the Rio Declaration Thirty Years on, *SSRN Electronic Journal*, tekst članka vidi na mrežnim stranicama: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4071106, str. 9 (pristupljeno: 1. ožujka 2022.).

Kako bi održivi razvoj samostalno mogao proizvoditi pravne učinke, potrebno je utvrditi može li ga se uvrstiti u jedan od formalnih izvora međunarodnog prava. U doktrini se neprestano vode rasprave oko njegova pravnog statusa, i to najčešće oko njegove običajnopravne naravi. S jedne strane postoje mišljenja da održivi razvoj predstavlja načelo prava okoliša koje ima svoju normativnu vrijednost, i to kao običajnopravno načelo.²³⁸ Neki autori smatraju ga čak općim načelom prava.²³⁹ S druge strane, prisutan je stav o održivom razvoju kao konceptu koji sam po sebi nema normativnu vrijednost.²⁴⁰

Činjenica jest da se deklaracije, rezolucije i drugi *soft law* dokumenti spomenuti u ovom odjeljku, kao i obvezujući međunarodni ugovori,²⁴¹ učestalo pozivaju na održivi razvoj. Međutim, konceptu održivog razvoja nedostaje preciznost i jasnoća u definiranju njegova sadržaja. Stoga se čini da održivi razvoj i dalje predstavlja koncept bez normativne vrijednosti. Agenda održivog razvoja nije doprinijela razjašnjenju njegova pravnog statusa, niti je pružila odgovor na pitanje o primjenjivosti načela održivog razvoja u vezi s oružanim sukobima. Njome su potvrđena sva

²³⁸ Analizu argumenata pojedinih autora koji su pokušali odrediti elemente održivog razvoja, poput Sandsa, Boylea i Weeramantryja, vidi u: Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8., str. 39.

²³⁹ Voigt, C., Sustainable Development as a Principle of International Law - Resolving Conflicts between Climate Measures and WTO Law, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague/Boston/London, 2009., str. 145-186. Voigt se zalaže za šire poimanje međunarodnog prava prema kojemu, među ostalim, treba uzeti u obzir da opća načela prava ne proizlaze samo iz ponašanja država, nego i iz široko rasprostranjene svijesti u međunarodnoj zajednici.

²⁴⁰ Lowe, V., Sustainable Development and Unsustainable Arguments, u: Boyle, A., Freestone, D. (ur.), International Law and Sustainable Development, Past Achievements and Future Challenges, Oxford University Press, Oxford, 1999., str. 19-37. Lowe tvrdi da održivi razvoj djeluje kao "meta načelo" koje pomaže u postavljanju granica ostalim pravilima i načelima kada dođu međusobno u sukob ili se preklapaju. Održivi razvoj, prema njegovu mišljenju, ne može proizvoditi nova pravna pravila, nego samo može utjecati na izmjenu postojećih pravila. Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8., str. 39. Pavoni; Piselli, *cit.* u bilj. 237, str. 20.

²⁴¹ Primjerice: *Konvencija o biološkoj raznolikosti* u čl. 2. daje definiciju termina "održivo korištenje" koja glasi: "... korištenje komponenti biološke raznolikosti, na način i u obimu koji ne vodi propadanju biološke raznolikosti, na način kojim se održava njen potencijal, kako bi se udovoljilo potrebama i težnjama sadašnjih i budućih naraštaja." *Okvirna konvencija Ujedinjenih naroda o promjeni klime* u čl. 3., st. 4. među načelima kojima se države članice konvencije trebaju rukovoditi u svojim aktivnostima usmjerenima na ostvarivanje cilja konvencije i provođenje njenih odredbi, navodi se da: "Stranke imaju pravo i trebaju promicati održivi razvoj." *Konvencija o zaštiti i uporabi prekograničnih vodotoka i međunarodnih jezera* u čl. 3., st. 1., t. i) navodi da države članice konvencije u svrhu sprječavanja, kontrole i smanjenja prekograničnih posljedica moraju provesti mjere radi postizanja, među ostalim, sljedećeg cilja: "promicanje održivog gospodarenja vodnim resursima, uz uvažavanje ekosustava". *Konvencija OSPAR* u al. 3. preambule navodi važnost postizanja "...održivog upravljanja morskim područjem, tj. upravljanja ljudskim aktivnostima tako da morski sustav nastavi održavati dopušteno korištenje mora i nastavi udovoljavati potrebama sadašnjih i budućih generacija." *Konvencija o zaštiti morskog okoliša Baltičkog mora* u čl. 15 propisuje da "Ugovorne stranke... poduzimaju sve primjerene mjere... radi zaštite prirodnih staništa i biološke raznolikosti kao i očuvanja ekoloških procesa. Te se mjere također poduzimaju radi osiguranja održive uporabe prirodnih resursa na području Baltičkog mora." *Barcelonska konvencija* u čl. 3., st. 2. navodi da: "Ugovorne stranke mogu sklapati dvostrane ili višestrane sporazume ... radi promicanja održivoga razvoja, zaštite okoliša, zaštite i očuvanja prirodnih bogatstava na području Sredozemnog mora...". *Londonški protokol iz 1996.* u al. 1. preambule spominje promicanje održive uporabe i očuvanja morskih bogatstava. *Sporazum o ribljim naseljima*, primjerice, u čl. 1. navodi da je cilj tog ugovora "...osigurati dugoročno očuvanje i održivo korištenje ribljih naselja...".

načela iz Deklaracije iz Rija²⁴² i zauzet je stav da je potreban novi pristup u suočavanju s izazovima istaknutim na različitim konferencijama održanima od Rija na dalje. Taj pristup temelji se na međupovezanosti triju dimenzija održivog razvoja (gospodarski i socijalni rast te zaštita okoliša) koje su integrirane i nedjeljive. Očuvanje i održiva upotreba mora i morskih resursa za održivi razvoj, kao 14. cilj Agende održivog razvoja, može poslužiti kao primjer međusobne povezanosti triju dimenzija održivog razvoja. Naime, zaštitom mora od onečišćenja doprinosi se ostvarenju i drugih ciljeva održivog razvoja, budući da čisto i produktivno more doprinosi smanjenju gladi, boljem zdravlju, dostupnosti pitke vode, odgovornoj potrošnji i proizvodnji te životu na kopnu.²⁴³

Prilikom pravnog uređenja zaštite morskog okoliša u vezi s oružanim sukobima svakako treba težiti ostvarenju cilja održivog razvoja. More predstavlja najveći svjetski ekosustav te je njegova biološka raznolikost važna kako za morske organizme tako i za ljude. Vrlo je osjetljiv na različite ljudske aktivnosti i stoga ih treba poduzimati tako da se ne naruši njegova ravnoteža. Iako načelo održivog razvoja ne može pravno obvezati države, ono ipak ima snažan utjecaj na oblikovanje pravnih pravila za zaštitu morskog okoliša. Ta pravila trebaju biti oblikovana tako da u najvećoj mogućoj mjeri omoguće redovito funkcioniranje ekosustava. Ljudske aktivnosti, uključujući i one u vezi sa oružanim sukobima, utječu na ekosustav, a onda zauzvrat i on utječe na ljude.

Oružani sukobi pokazuju kako se njihovi štetni učinci odražavaju na sve tri dimenzije održivog razvoja. Primjerice, osim onečišćenja mora uzrokovano izlivanjem nafte, oružani sukob u Perzijskom zaljevu ostao je zapamćen i po poremećaju na svjetskom tržištu uslijed nemogućnosti izvoza nafte kroz Hormuški tjesnac i time je utjecao na funkcioniranje svjetskog gospodarstva, ali i na dobrobit lokalnog stanovništva.²⁴⁴ Također, oružani sukob u Ukrajini pokazao je učinak oružanog sukoba na sigurnost opskrbe hranom, utječući na porast cijene žitarica na svjetskom tržištu.²⁴⁵ Svi ti negativni učinci oružanih sukoba, poput onih na ribarstvo, obalnu infrastrukturu ili pomorski prijevoz, ostavljaju iza sebe posljedice na morski okoliš, gospodarstvo i socijalni

²⁴² Agenda održivog razvoja, *cit.* u bilj. 37, par. 12.

²⁴³ UNEP, Oceans: Marine pollution, 17 November 2017, tekst brošure vidi na mrežnim stranicama UNEP-a: <https://www.unep.org/resources/policy-and-strategy/oceans-marine-pollution>, str.1. (pristupljeno 14. srpnja 2023.).

²⁴⁴ Rubin, A., The Double-Edged Crisis: OPEC and the Outbreak of the Iran-Iraq War, *Middle East Review of International Affairs*, sv. 7, br. 4 (2003), str. 6-7.

²⁴⁵ Organizacija za prehranu i poljoprivredu (eng. Food and Agriculture Organization of the United Nations, dalje: FAO), Note on the impact of the war on food security in Ukraine, 20 July 2022, vidi tekst na mrežnim stranicama: <https://www.fao.org/3/cc1025en/cc1025en.pdf> (pristupljeno: 21. prosinca 2024.).

rast. Stoga treba nastaviti razvijati svijest o važnosti održivog razvoja koji će omogućiti gospodarsku i socijalnu stabilnost te očuvanje morskog okoliša. Trenutni oružani sukob između Hamasa i Izraela također pokazuje svoje negativne učinke na održivi razvoj. Iran i jemenski pobunjenici Huti pod iranskim pokroviteljstvom, potaknuti izraelskim napadima u Gazi, napadaju neutralne trgovačke brodove u Crvenom moru što uzrokuje eskalaciju regionalnih napetosti i rizik za plovne puteve. Velike brodarske tvrtke prisiljene su preusmjeriti svoje brodove prema južnom dijelu Afrike, umjesto preko Sueskog kanala, zbog čega znatno rastu troškovi prijevoza i dolazi do poremećaja u svjetskom gospodarstvu.²⁴⁶

2.4. Izvori međunarodnog prava oružanih sukoba namijenjeni izravnoj i neizravnoj zaštiti morskog okoliša

2.4.1. "Haško" pravo²⁴⁷

Iako se pravo oružanih sukoba počelo razvijati kao običajno pravo, većina tih pravila je u međuvremenu kodificirana međunarodnim ugovorima.²⁴⁸ Među najznačajnim ugovorima koji sadrže odredbe koje utječu i na zaštitu morskog okoliša treba izdvojiti haške konvencije usvojene na Drugoj haškoj mirovnoj konferenciji 1907. godine.

²⁴⁶ Vidi više na mrežnim stranicama: <https://www.statista.com/topics/12046/impact-of-the-israel-hamas-war-on-shipping-in-the-red-sea/#topicOverview> (pristupljeno: 5. siječnja 2024.).

²⁴⁷ Dihotomija prava oružanih sukoba na "haško" i "ženevsko" pravo proizlazi iz želje da se naglasi razlika između haških konvencija iz 1899. i 1907. koje su se bavile prvenstveno načinima i sredstvima ratovanja s jedne strane te ženevskih konvencija iz 1949. i njezinih protokola iz 1977. s druge strane koji su se prvenstveno bavili zaštitom osoba u oružanim sukobima. Međutim, i "haško" i "ženevsko" pravo čine jedinstven sustav pravila poznat kao međunarodno pravo oružanih sukoba te sadrže odredbe iz obje kategorije uređenja. Preglednosti radi, u ovome radu te se odredbe prikazuju odvojeno unutar ovog i sljedećeg odjeljka, vidi više: Andrassy *et al.*, Međunarodno pravo 3, *cit.* u bilj. 15, str. 128-129. Dakle, pojam "haško" pravo shvaćamo u užem smislu kao korpus pravnih pravila vezanih upravo uz spomenute haške konvencije iz 1899. i 1907.

²⁴⁸ Među prvim međunarodnim ugovorima koji sadrže odredbe od neizravnog utjecaja i na zaštitu morskog okoliša, treba izdvojiti Deklaraciju o pomorskom pravu koja je potpisana 16. travnja 1856. godine i istoga dana stupila na snagu, u: Bakotić, B., Galli, T., Izbor međunarodnih ugovora o vođenju neprijateljstava, Odjel za promidžbu i suradnju MOCK-a, Zagreb, 2001., str. 1. Njome je, primjerice, uvedena zaštita neprijateljskog tereta koji se nalazi na brodu pod neutralnom zastavom (uz iznimku kontrabande), a pravovaljanost blokade uvjetovana je efektivnim sprječavanjem pristupa obali, dalje u tekstu: Pariška pomorska deklaracija. Daljnja pravila o blokadi uvela je Londonska deklaracija o načelima međunarodnoga pomorskog prava za vrijeme rata koja je usvojena 26. veljače 1909. godine, ali je nijedna država nije ratificirala pa nikada nije stupila na snagu. Međutim, smatra se da su pravila sadržana u njoj izraz međunarodnog običajnog prava, vidi više: McNulty, J. F., Blockade: Evolution And Expectation, u: Lillich R.B., Moore, J. N., The Use of Force, Human Rights, and General International Legal Issues, International Law Studies, U.S. Naval War College, sv. 62, 1980, str. 181-184. Tekst deklaracije na eng. jeziku vidi na mrežnim stranicama MOCK-a: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/london-decl-1909> (pristupljeno: 21. prosinca 2024.), dalje u tekstu: Londonska deklaracija.

Konvencija (VIII.) o polaganju podmorskih automatskih kontaktnih mina (dalje u tekstu: VIII. haška konvencija) sadrži odredbe namijenjene prvenstveno zaštiti slobode komunikacija i pomorske trgovine općenito, kao i poštivanju načela da se trgovački brodovi neće napadati bez upozorenja.²⁴⁹ Njezine odredbe smatraju se dijelom običajnog prava na snazi.²⁵⁰ Tim više, treba razmotriti utjecaj tih odredbi na zaštitu morskog okoliša. U tom smislu, najveću opasnost za zaštitu morskog okoliša predstavljaju mine o kojima država koja ih je postavila nije pružila obavijesti ostalim državama. Naime, na temelju članaka 3., st. 2. i 4., st. 2. VIII. haške konvencije i zaraćene i neutralne države dužne su, u skladu s mjerama opreza,²⁵¹ obavijestiti treće države o prostorima u kojima su postavile mine. Isto tako, u skladu s čl. 5., st. 2. VIII. haške konvencije, zaraćena stranka koja je postavila usidrene automatske kontakne mine duž obala druge stranke, priopćit će to drugoj stranci i svaka stranka je dužna u najkraćem mogućem roku pristupiti uklanjanju mina koje se nalaze u njezinim vodama. Međutim, tijekom Drugog svjetskog rata države nisu poštivale te obveze ili su to činile samo površno. Primjerice, Velika Britanija je objavila da je mine postavila u Engleskom kanalu, Sjevernom moru i uz obale Francuske, bez preciznih podataka o područjima.²⁵²

Pitanjem notifikacije o postavljenim minama bavio se i Međunarodni sud u predmetima *Krfski tjesnac*²⁵³ i *Nikaragva*²⁵⁴ doduše izvan konteksta međunarodnog oružanog sukoba.²⁵⁵ Sud je u predmetu *Krfski tjesnac* utvrdio da se obveza notificiranja postojanja morskog polja ne zasniva na VIII. Haškoj konvenciji, nego "...na izvjesnim općim i jasno prihvaćenim načelima poput elementarnih obzira čovječnosti koji su snažniji u doba mira negoli u doba rata; na načelu

²⁴⁹ Tekst VIII. haške konvencije vidi u: Bakotić, Galli, *cit.* u bilj. 248, str. 36-40. Na temelju čl. 1. VIII. haške konvencije zabranjeno je postavljati neusidrene mine, osim ako su izrađene tako da postaju neškodljive najviše jedan sat nakon što se nad njima izgubi kontrola. Isto tako, zabranjeno je postavljati i usidrene mine koje ne postaju neškodljive nakon što se otkače od sidra. Na kraju, zabranjena je uporaba torpeda koji ne postaju neškodljivi nakon što promaše cilj.

²⁵⁰ Haines, S., 1907 Hague Convention VIII Relative to the Laying of Automatic Submarine Contact Mines, *International Law Studies*, sv. 90 (2014), str. 442-443.

²⁵¹ *Supra* 2.3.2.2.

²⁵² Rudolf, Enciklopedijski rječnik, *cit.* u bilj. 6., str. 437-438.

²⁵³ *Corfu Channel case*, Judgment of April 9th, 1949.: I.C.J. Reports 1949., p. 4.

²⁵⁴ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua* (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986, p. 14.

²⁵⁵ U prvom predmetu radilo se o događaju iz 1946. godine kada je Albanija propustila obavijestiti britanske brodove koji su se približavali njezinom teritorijalnom moru o činjenici da su u njemu, uz znanje albanske vlade, položene mine, te su tako brojni britanski časnici i mornari smrtno stradali, odnosno bili ranjeni. U drugom predmetu bilo je riječ o događaju s kraja 1983. ili početka 1984. godine kada je američki predsjednik ovlastio CIA-u da položi mine u ili u blizini luka Nikaragve, ali bez prethodnog ni naknadnog notificiranja o postojanju i položaju tih mina, zbog čega je došlo do tjelesnih ozljeda ljudi te materijalne štete.

slobode pomorskih komunikacija; te na obvezi svake države da svjesno ne dopusti da se njezin teritorij koristi za čine suprotne pravima ostalih država."²⁵⁶ Međutim, u predmetu *Nikaragva* Sud se izričito pozvao na čl. 3. i 4. VIII. haške konvencije kada je istaknuo da "...ako neka država postavlja mine u bilo koje vode u kojima brodovi neke druge države imaju pravo pristupa ili prolaska, a da ne izda upozorenje ili notifikaciju, ne obazirući se na sigurnost miroljubive plovidbe, ta država krši načela humanitarnog prava na kojima počivaju specifične odredbe Konvencije br. VIII. iz 1907. Ta je načela Sud izrazio u sporu o Krfskom tjesnacu...".²⁵⁷

Upravo zato se odredbe VIII. haške konvencije temelje na mjerama opreza kako bi se osigurala kontrola nad postavljenim minama. Iako je čl. 1. VIII. haške konvencije, koji se odnosi samo na automatske mine na kontakt, teško primijeniti na druge vrste mina, pogotovo u kontekstu modernog rata kada se minama upravlja na daljinu, treba imati na umu da se obveza obavješćavanja o postojanju mina, a onda i njihova uklanjanja, navodi i u Sanremskom priručniku o međunarodnom pravu primjenjivom na oružane sukobe na moru²⁵⁸ koji je uskladio odredbe VIII. haške konvencije s novijim razvojem međunarodnog prava i koji snagom svojeg autoriteta utječe na praksu država izraženu i u nacionalnim vojnim priručnicima.²⁵⁹

Uništavanje neprijateljskih brodova uporabom mina i torpeda neizostavno utječe i na morski okoliš. Prikazana praksa Međunarodnog suda o pitanju notifikacije o postavljenim minama, premda iznesena izvan konteksta međunarodnih oružanih sukoba, pokazala je da obveza notificiranja postoji i u miru i oružanim sukobima te da se ona, stoga, prvenstveno temelji na načelima istaknutima u predmetu *Krfski tjesnac*.²⁶⁰ Štetni utjecaj postavljenih mina svakako se može i treba ukloniti kada završe konkretne ratne operacije, odnosno oružani sukobi na moru uopće, jer tada više ne postoje vojna potreba i interesi koji bi imali prednost pred slobodama komunikacije i pomorske trgovine, a i pred zaštitom morskog okoliša.

Nadalje, u kontekstu zaštite morskog okoliša u vezi s oružanim sukobima, treba izdvojiti i Konvenciju (IX.) o bombardiranju od strane pomorskih snaga u vrijeme rata (dalje u tekstu: IX.

²⁵⁶ *Krfski tjesnac*, *supra* bilj. 253, str. 22.

²⁵⁷ *Nikaragva*, *supra* bilj. 254, str. 112, par. 215.

²⁵⁸ Sanremski priručnik, *cit.* u bilj. 19., par. 83. i 90. O Sanremskom priručniku vidi više *infra* 2.5.1.

²⁵⁹ Casey-Maslen, S., Haines, S., *Hague Law Interpreted: The Conduct of Hostilities under the Law of Armed Conflict*, Hart Publishing, Oxford, 2018, str. 291.

²⁶⁰ *Supra* bilj. 256.

haška konvencija).²⁶¹ Njezina osnovna pravila o ograničenju ratovanja s obzirom na objekte su običajnopravne naravi te su i danas na snazi.²⁶² Na temelju te konvencije zabranjeno je bombardiranje nebranih luka, gradova, sela, naselja ili zgrada, no ipak zabranom nisu obuhvaćeni točno pobrojani objekti iz čl. 2. koji predstavljaju legitimne vojne ciljeve.²⁶³ Kao i u slučaju s VIII. haškom konvencijom, IX. haška konvencija također propisuje obvezu obavješćavanja. U skladu s čl. 2., zapovjednik pomorskih snaga dužan je upozoriti mjesne vlasti, uz ostavljanje razumnog roka, prije pristupanja bombardiranju. Osim toga, istim člankom je predviđeno, kao uvjet dopustivosti bombardiranja, da mjesne vlasti nisu same uništile objekte koji mogu koristiti neprijatelju, u roku koji im je ostavio zapovjednik pomorskih snaga, no tu odredbu teško je izvršiti.²⁶⁴

Spomenuti primjeri obveze obavješćavanja u skladu su s mjerama opreza sadržanima u pravu oružanih sukoba. To je potvrđeno i dalje razvijeno u Dopunskom protokolu I. koji u člancima 57. i 58. navodi mjere opreza koje treba poduzeti strana koja vrši napad, odnosno napadnuta država. Mjere opreza koje poduzima napadač obuhvaćaju obvezu razlikovanja između civilnih i vojnih ciljeva²⁶⁵ te poštovanje proporcionalnosti.²⁶⁶ Te obveze nisu apsolutne, nego se njihovo izvršenje zahtijeva u granicama praktičnih mogućnosti.²⁶⁷ Čl. 57. u određenoj mjeri potvrđuje pravila sadržana u drugim člancima Dopunskog protokola I. Primjerice, čl. 57., st. 1. na temelju kojega se treba stalno paziti da se poštede civilno stanovništvo, građanske osobe i civilni objekti, zapravo potvrđuje čl. 48. Dopunskog protokola I. koji sadrži osnovno pravilo prema kojemu stranke sukoba moraju u svako doba razlikovati civilne i vojne ciljeve. Kodifikacija pravila i običaja ratovanja počiva upravo na osnovnom pravilu o razlikovanju. Iako se člankom 57., st. 1. samo proglašava opće načelo razlikovanja koje je već priznato u običajnom pravu, pohvalno je što je ono jasno uključeno na sam početak tog članka uzimajući u obzir da su sljedeći stavci tog

²⁶¹ Potpisana je 18. listopada 1907., a stupila je na snagu 26. siječnja 1910., vidi tekst na eng. jeziku na poveznici: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/220-IHL-24-EN.pdf> (pristupljeno: 20. rujna 2023.).

²⁶² Casey-Maslen, Haines, *cit.* u bilj. 259, str. 300.

²⁶³ U skladu s čl. 2. IX. haške konvencije dopušteno je bombardirati vojne utvrde, vojne ili mornaričke ustanove, spremište oružja ili ratnog materijala, radionice ili uređaje što mogu koristiti potrebama neprijateljske ratne mornarice te ratne brodove koji se nalaze u luci.

²⁶⁴ Degan, Međunarodno pravo mora, *cit.* u bilj. 16, str. 211.

²⁶⁵ Čl. 57., st. 2., t. a. (i) Dopunskog prokolola I. Oni koji planiraju ili odlučuju o napadu moraju precizno identificirati objekte koje namjeravaju napasti. Osim provjere je li objekt civilne ili vojne naravi, potrebno je provjeriti uživaju li ti objekti posebnu zaštitu zajamčenu Dopunskim protokolom I. na temelju koje ih je zabranjeno napasti.

²⁶⁶ Čl. 57., st. 2., t. a. (ii) i (iii) te čl. 57., st. 2., t. b. Dopunskog protokola I.

²⁶⁷ Bothe *et al.*, New Rules, *cit.* u bilj. 15, str. 362.

članka posvećeni praktičnoj primjeni obveze razlikovanja.²⁶⁸ Oni koji planiraju ili odlučuju o napadu, ali i oni koji izvršavaju napad, obvezni su poštovati i načelo proporcionalnosti. Kad god se može očekivati da će napad prouzročiti slučajne gubitke među civilnim stanovništvom, štetu na civilnim objektima ili kombinaciju toga, što bi bilo prekomjerno u odnosu na predviđenu stvarnu i izravnu vojnu prednost, od takvog se napada treba suzdržati, odnosno ako je već započet, treba ga opozvati ili prekinuti. Na taj način načelo proporcionalnosti doprinosi utvrđenju granice između vojne potrebe i humanizacije ratovanja kako bi se ostvarila ravnoteža između tih dvaju suprotstavljenih interesa u pravu oružanih sukoba.

Nadalje, u Dopunskom protokolu I. propisana je i obveza djelotvornog upozorenja u slučaju napada koji može pogoditi civilno stanovništvo, osim ako to okolnosti ne dopuštaju.²⁶⁹ Time je potvrđena odredba članka 6. IX. haške konvencije na temelju koje se također zahtijeva od zapovjednika, ako to okolnosti dopuštaju, da prije započinjanja bombardiranja učini sve što je u njegovoj moći da o tome upozori mjesne vlasti.

Među nabrojanim vojnim ciljevima u IX. haškoj konvenciji,²⁷⁰ ratni brodovi u luci, zbog svog smještaja, predstavljaju cilj čije bombardiranje može izravno uzrokovati štetu morskom okolišu. Unatoč tomu što je riječ o objektu koji bi se nakon izdanog upozorenja u ostavljenom roku mogao premjestiti (za razliku od ostalih pobrojanih vojnih ciljeva), ratni brod i dalje ostaje na moru. Bombardiranjem ratnog broda koji je, nakon upozorenja, promijenio svoj položaj unutar luke možda bi se mogli izbjeći gubici života među civilnim stanovništvom i šteta na civilnim objektima koji se nalaze na kopnu uz drugi kraj luke.²⁷¹ Međutim, uzgredna šteta morskom okolišu, koji je također civilni objekt,²⁷² i u tom je slučaju neizbježna. Unatoč ograničenoj primjeni određenih odredaba Dopunskog protokola I. u pomorskom ratovanju,²⁷³ među kojima su i odredbe o mjerama opreza, morski okoliš i dalje uživa izravnu zaštitu na temelju članka 35., st. 3. Dopunskog protokola I.²⁷⁴ koji nije obuhvaćen ovim ograničenjem. Ipak, uzimajući u obzir

²⁶⁸ Sandoz *et al.*, *cit.* u bilj. 48, str. 680, par. 2191.

²⁶⁹ Čl. 57., st. 2., t. c. Dopunskog protokola I.

²⁷⁰ *Supra* bilj. 263.

²⁷¹ U skladu s čl. 57., st. 4. Dopunskog protokola I., prilikom izvođenja vojnih operacija na moru, svaka stranka sukoba mora poduzeti sve razumne mjere opreza da bi se izbjegli takvi gubici i šteta.

²⁷² *Infra* 2.4.4.

²⁷³ *Infra* 2.4.2.

²⁷⁴ Tekst čl. 35., st. 3. Dopunskog protokola I. vidi *infra* 2.4.2.

visok standard štete propisan tim pravilom,²⁷⁵ upitno je bi li ono moglo učinkovito pridonijeti zaštiti morskog okoliša.

U takvim slučajevima, zaštita morskog okoliša mogla bi se ostvariti primjenom mjera opreza iz članka 57., st. 3. Dopunskog protokola I. Na temelju te odredbe stavlja se naglasak na subjektivnu procjenu zapovjednika u slučaju kada je moguć izbor između više vojnih ciljeva da bi se postigla slična vojna prednost. Naime, zapovjednik bi tada trebao izabrati onaj cilj za koji se može očekivati da će napad na njega izazvati najmanju opasnost za građanske osobe i civilne objekte. Iako ova odredba naizgled stavlja težak teret na zapovjednika, ona ipak nije nerazumna. Standard ove subjektivne procjene temelji se na informacijama koje su zapovjedniku razumno dostupne u vrijeme donošenja odluke (a ne s vremenskim odmakom).²⁷⁶ Pritom treba primijetiti da tekst ove odredbe ne izdvaja redoslijed prioriteta koje zapovjednik treba poštovati prilikom izbora vojnog cilja. Međutim, uzimajući u obzir sklonost Dopunskog protokola I. zaštiti civilnog stanovništva sadržanoj u drugim njegovim odredbama, izbjegavanje opasnosti za građanske osobe trebalo bi imati prednost u odnosu na izbjegavanje opasnosti za civilne objekte.²⁷⁷ To je opravdan pristup, a njime se i dalje omogućuje neizravna zaštita civilnih objekata, pa tako i morskog okoliša. Primjerice, bombardiranjem vojnih ciljeva koji su najudaljeniji od koncentracije građanskih osoba i civilnih objekata, pa i od morske obale, umanjila bi se šteta morskom okolišu.

Na smještaj većine vojnih ciljeva pobrojanih u čl. 2. IX. haške konvencije može se utjecati tako da se, u skladu s Dopunskim protokolom I., unaprijed izbjegne njihovo smještanje unutar ili u blizini gusto naseljenih zona.²⁷⁸ Ovdje je riječ o mjerama opreza koje u najvećoj mogućoj mjeri treba poduzeti napadnuta država u svrhu zaštite civilnog stanovništva i civilnih objekata što su pod njezinom kontrolom. Iako će se vojne utvrde iz strateških razloga graditi uz more, ostale pobrojane vojne ciljeve trebalo bi izbjegavati smještati u neposrednoj blizini mora. Nekim državama to može predstavljati velik ekonomski teret,²⁷⁹ ali treba imati na umu još teže

²⁷⁵ *Infra* 3.1.3.

²⁷⁶ Bothe *et al.*, New Rules, *cit.* u bilj. 15, str. 279-280. Takav standard u temelju je i poznate narodne poslovice koja glasi "Lako je biti general poslije bitke."

²⁷⁷ *Ibid.*, str. 369.

²⁷⁸ Čl. 58., t. b) Dopunskog protokola I.

²⁷⁹ To je bio razlog otpora brojnih država usvajanju ove odredbe koja je u svom izvornom tekstu ovu obvezu postavljala apsolutno. Međutim, ubrzo je postignut dogovor oko uvrštenja uvodnog teksta u sadašnji čl. 58.

ekonomske posljedice zbog ublažavanja štetnih posljedica za morski okoliš uslijed izvršenog napada na, primjerice, spremište oružja smješteno uz morsku obalu.

Na temelju svega navedenog trebalo bi, u svrhu zaštite morskog okoliša, razmotriti uvođenje obvezujućeg redoslijeda u izboru nabrojanih vojnih ciljeva iz čl. 2. IX. haške konvencije. Čini nam se da bi nacionalni vojni priručnici predstavljali prikladan dokument kojim bi se postigla učinkovitija zaštita morskog okoliša.²⁸⁰ U usporedbi s izmjenom međunarodnog ugovora, konkretno IX. haške konvencije, izmjena vojnog priručnika je jednostavnija te u njemu ima dovoljno prostora za pojašnjenje pozadine i smisla usvajanja pojedinih pravila. Zbog toga bi se moglo očekivati da bi provedba pravila iz vojnih priručnika bila učinkovitija. Budući da su ratni brodovi u luci u najužoj vezi s morskim okolišem u odnosu na ostale pobrojane vojne ciljeve, ratni brodovi u luci trebali bi biti uvršteni na posljednje mjesto u izboru vojnih ciljeva u vezi s čl. 57., st. 3. Dopunskog protokola I.

Na kraju, treba se osvrnuti i na prava i dužnosti neutralnih država u oružanim sukobima na moru koji su uređeni Konvencijom (XIII.) o pravima i dužnostima neutralnih sila u slučaju pomorskog rata (dalje u tekstu: XIII. haška konvencija)²⁸¹ te donekle i Konvencijom (XI.) o određenim ograničenjima vršenja prava plijena u pomorskom ratu (dalje u tekstu: XI. haška konvencija).²⁸² XIII. haška konvencija obvezuje stranke sukoba na poštovanje suverenosti neutralne države i na suzdržavanje, na njezinu području i u njezinim vodama, od svakog čina koji bi predstavljao povredu njezine suverenosti.²⁸³ U svrhu sprječavanja i kažnjavanja čina protivnih pravu neutralnosti, neutralna država vrši nadzor nad svojim područjem,²⁸⁴ a njezino suzbijanje takvih povreda ne može se smatrati neprijateljskim činom.²⁸⁵

Tradicionalno međunarodno pravo neutralnosti na moru teži ostvarenju slobode neutralne pomorske trgovine te počiva na dva temeljna načela: pravo plijena na moru u pravilu je ograničeno samo na neprijateljsku imovinu, a neutralna imovina može se iznimno zaplijeniti u

Dopunskog protokola I. kojim se izričito navodi da se mjere opreza trebaju poduzimati "u najvećoj mogućoj mjeri", vidi: *Bothe et al.*, *New Rules*, cit. u bilj. 15, str. 372-372.

²⁸⁰ Vidi više *infra* 3.4.

²⁸¹ Usvojena je 18. listopada 1907., a stupila je na snagu 26. siječnja 1910., vidi u: Bakotić, Galli, cit. u bilj. 248., str. 46-54.

²⁸² Usvojena je 18. listopada 1907., a stupila je na snagu 26. siječnja 1910., vidi u: *ibid.*, str. 41-45.

²⁸³ Čl. 1. XIII. haške konvencije.

²⁸⁴ Čl. 25. XIII. haške konvencije.

²⁸⁵ Čl. 26. XIII. haške konvencije.

slučaju probijanja blokade, prijevoza kontrabande, pružanja protuneutralne pomoći i opiranja provedbi pljenidbenog redarstva.²⁸⁶ Provedba tih pravila u praksi je važna i u kontekstu zaštite morskog okoliša. Neizravna zaštita morskog okoliša može se ostvariti dosljednom provedbom pravila o zaštiti neutralnih brodova od krajnjih posljedica u provedbi pljenidbenog redarstva, a to su napad na neutralni brod, kao i uništenje tog broda, uzimajući u obzir da ti čini neupitno ostavljaju posljedice za morski okoliš. Međutim ta pravila kršila su se u praksi, primjerice kada su u iransko-iračkom ratu napadani neutralni brodovi koji su prevozili robu koja nije bila namijenjena neprijatelju, nego je njezino odredište bilo u neutralnoj državi.²⁸⁷ Zbog tih i sličnih kršenja pravila o zaštiti neutralne imovine, kao i uopće zbog činjenice da se, u suvremenim uvjetima nefunkcioniranja sustava kolektivne sigurnosti, tradicionalna pravila o neutralnosti ne primjenjuju automatski, postavlja se pitanje o obvezatnosti predmetnih pravila. Seršić je mišljenja da iz prakse država nakon 1945. godine,²⁸⁸ proizlazi da su države sklone pridržavanju tradicionalnog prava neutralnosti u vezi s gospodarskim ratom na moru.²⁸⁹ Pravo neutralnosti nudi pravni temelj za zaštitu položaja neutralnih brodova na ratištu. Međutim, u svrhu zaštite morskog okoliša, taj položaj trebalo bi poboljšati. U tom smislu, trebalo bi dopuniti uređenje postojećih instituta ratne blokade²⁹⁰ i kontrabande.

Što se tiče kontrabande, riječ je o institutu međunarodnog prava oružanih sukoba pod kojim se razumijevaju stvari koje se prevoze morem te koje mogu služiti za vođenje oružanog sukoba, a namijenjene su jednoj strani u sukobu, dok je druga strana u sukobu zabranila prijevoz tih stvari.²⁹¹ Na temelju običajnog prava, strane u sukobu ovlaštene su zaplijeniti kontrabandu, bila ona neprijateljska ili neutralna imovina, ako je zateknu tijekom prijevoza. Ova mjera usmjerena je prvenstveno protiv neprijatelja kako bi se oslabio njegov ratni potencijal, ali ona ujedno pogađa i neutralnu trgovinu na moru. Stoga je razumljiv interes neutralnih država da se ukine ili ograniči provedba prava plijena kontrabande. Nastojanja prema ukidanju ostala su bez uspjeha,

²⁸⁶ Andrassy *et al.*, Međunarodno pravo 3, *cit.* u bilj. 15, str. 192.

²⁸⁷ *Ibid.*, str. 203.

²⁸⁸ Vidi analizu spomenutog iransko-iračkog rata u kojem su se zaraćene strane, kao i neutralne države, pozivale (barem deklarativno) na pravo neutralnosti, u: Heintschel von Heinegg, W., Visit, Search, Diversion, and Capture in Naval Warfare: Part II, Developments since 1945, *Canadian Yearbook of International Law*, sv. 30 (1992), str. 102-105, dalje u tekstu: Visit.

²⁸⁹ Seršić, M., Neutrality in International Armed Conflicts at Sea, u: Vukas, B., Šošić, T. M. (ur.), *International Law: New Actors, New Concepts, Continuing Dilemmas, Liber Amicorum* Božidar Bakotić, Martinus Nijhof Publishers, Leiden, Boston, 2010., str. 593.

²⁹⁰ *Infra* 4.2.

²⁹¹ Rudolf, Enciklopedijski rječnik, *cit.* u bilj. 6, str. 318.

ali zato međunarodno pravo ipak predviđa ograničenja u primjeni instituta kontrabande propisujući ispunjavanje dvaju uvjeta. Kao prvo, potrebno je ustanoviti koje vrste robe tvore kontrabandu, s time da se treba raditi o robi koja može služiti u ratne svrhe, te, uz to, roba treba biti namijenjena neprijatelju.²⁹² Londonska deklaracija razlikuje tri skupine stvari: apsolutnu kontrabandu (stvari koje služe samo za ratne svrhe, poput oružja, ratne opreme i sl.),²⁹³ relativnu kontrabandu (stvari koje mogu služiti i za ratne svrhe i za mirnu uporabu, poput hrane, odjeće, goriva i sl.)²⁹⁴ te stvari koje se ne mogu proglasiti kontrabandom (poput svile, lana, sapuna i sl.).²⁹⁵

Budući da države mogu proširiti ili ograničiti popis stvari koje su nabrojene u Londonskoj deklaraciji (pod uvjetom da to objave svim zainteresiranim državama),²⁹⁶ države su se u praksi koristile tim pravom u smjeru maksimalnog proširenja popisa stvari, što je dovelo do brisanja razlike između apsolutne i relativne kontrabande.²⁹⁷ Važnost njihova razlikovanja dolazi do izražaja u vezi s uvjetom neprijateljske namjene kontrabande. Naime, neprijateljska namjena smatra se dokazanom kod apsolutne kontrabande ako joj je cilj neprijateljsko ili od neprijatelja okupirano područje ili ako je namijenjena za neprijateljske oružane snage.²⁹⁸ Što se tiče relativne kontrabande, ona bi padala pod zapljenu samo ako je namijenjena neprijateljskim oružanim snagama ili državnoj upravi.²⁹⁹

U svakom slučaju, i za apsolutnu i za relativnu kontrabandu vrijedi načelo jedinstva putovanja prema kojem se ne gleda neposredno odredište broda, nego krajnje i stvarno odredište robe. To bi značilo da nije važno prevozi li se roba izravno neprijatelju ili se prije toga još prekrca, odnosno prevozi kopnenim putem.³⁰⁰ To se pravilo kršilo u praksi pa su tako u iransko-iračkom oružanom sukobu (1980.-1988.) napadani neutralni trgovački brodovi koji su prevozili naftu iz druge zaraćene države. Svrha tih napada bila je onemogućiti neprijatelja da prihod ostvaren od izvoza nafte uloži u ratne namjene. U iranskim napadima bilo je sporno to što je nafta koja je dolazila iz luke zaraćene države (Irak) imala odredište u neutralnoj državi (SAD), slijedom čega

²⁹² Andrassy *et al.*, Međunarodno pravo 3, *cit.* u bilj. 15, str. 201.

²⁹³ Čl. 22. Londonske deklaracije.

²⁹⁴ Čl. 24. Londonske deklaracije.

²⁹⁵ Čl. 28. Londonske deklaracije.

²⁹⁶ Čl. 25. Londonske deklaracije.

²⁹⁷ Andrassy *et al.*, Međunarodno pravo 3, *cit.* u bilj. 15, str. 202.

²⁹⁸ Čl. 30. Londonske deklaracije.

²⁹⁹ Čl. 33. Londonske deklaracije.

³⁰⁰ Čl. 30. Londonske deklaracije.

nije bio ispunjen uvjet neprijateljske namjene kontrabande.³⁰¹ Stoga se u Helsinškim načelima³⁰² i u Sanremskom priručniku³⁰³ ističe da roba koja ima odredište u neutralnoj državi nije kontrabanda. Poštovanjem ovih pravila, doprinijelo bi se većoj pravnoj sigurnosti u odvijanju neutralne pomorske trgovine, a ujedno i zaštiti morskog okoliša. Budući da se nafta smatra kontrabandom, potrebno je strogo poštovati pravila o primjeni instituta kontrabande kako bi se u provedbi pljenidbenog redarstva izbjegli protupravni napadi na tankere koji mogu imati katastrofalne posljedice za morski okoliš.

Osim u svrhu prevencije onečišćenja morskog okoliša, odredbe Sanremskog priručnika i Helsinških načela o kontrabandi mogle bi doprinijeti i smanjenju štetnih posljedica onečišćenja morskog okoliša. Naime, ti dokumenti ne čine razliku između apsolutne i relativne kontrabande. U Sanremskom priručniku samo se navodi roba koja ne smije biti uvrštena na popis kontrabande, primjerice, religijski predmeti, predmeti koji služe samo za njegu ranjenih i bolesnih i sprječavanje bolesti i sl.³⁰⁴ Helsinška načela u tom smislu samo navode da se kontrabandom smatra roba koja je namijenjena uporabi u ratne svrhe te drugoj robi korisnoj za ratne napore neprijatelja.³⁰⁵ Predmetne odredbe Sanremskog priručnika i Helsinških načela trebalo bi dopuniti na način da se u Sanremskom priručniku, među postojeći popis stvari koje ne potpadaju pod zapljenu, pobroje i stvari koje služe provedbi mjera čišćenja okoliša u slučaju nastalog onečišćenja, poput različitih prihvatnih alata, pumpi i sl., odnosno da se te stvari izričito dodaju i u Helsinška načela kao stvari koje ne potpadaju pod zapljenu.

Na kraju ovog odjeljka možemo zaključiti da haške konvencije predstavljaju važne izvore prava oružanih sukoba koje se bave načinima i sredstvima ratovanja. Većina njihovih pravila su u vrijeme uvrštenja u njih već činile dio općeg običajnog prava te ona danas vrijede ne samo *inter partes*, nego i među državama koje nisu stranke tih ugovora. Kodifikacija tih pravila i njihova daljnja razrada kao dio progresivnog razvoja svakako su predstavljali pozitivan iskorak u razvoju

³⁰¹ S druge strane, sporno je bilo i pitanje državne pripadnosti tankera uzimajući u obzir da su za vrijeme tog oružanog sukoba kuvajtski tankeri prešli pod američku zastavu. Vidi više: *Oil Platforms* (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Judgment, I. C. J. Reports 2003, str. 175, par. 24, dalje u tekstu: *Naftne platforme*. Takva praksa nije zabranjena ako postoji stvarna veza između broda i države zastave te je stavljanje broda pod zastavu određene države provedeno u skladu s unutarnjim propisima te države. O stvarnoj vezi između države i broda, vidi: Nišević, I., Mjerodavno pravo za pomorske privilegije i države otvorenog upisnika, *Poredbeno pomorsko pravo*, sv. 61, br. 176 (2022), str. 480-481.

³⁰² Helsinška načela, *cit.* u bilj. 19., načelo 5.2.5. O Helsinškim načelima vidi više *infra* 2.5.2.

³⁰³ Sanremski priručnik, par. 120., t. a).

³⁰⁴ Sanremski priručnik, par. 150.

³⁰⁵ Helsinška načela, načelo 5.2.3.

prava oružanih sukoba. Međutim, sama provedba pojedinih pravila je izostala iz različitih razloga: počevši od propisivanja obveza koje su nepotpune, koje su u praksi nemoguće, ili im nedostaju učinkoviti mehanizmi provedbe. Stoga ćemo u ovome radu raspravljati o mogućnostima izmjena i dopuna pojedinih pravila haških konvencija u svrhu zaštite morskog okoliša.

2.4.2. "Ženevsko" pravo³⁰⁶

Izravna zaštita okoliša u vezi s oružanim sukobima predstavljala je novinu u međunarodnom pravu kada je uvedena ugovornim pravilima Dopunskog protokola I., kao i Konvencije o zabrani upotrebe sredstava za promjenu okoliša u vojne ili ostale neprijateljske svrhe iz 1976. godine (dalje u tekstu: Konvencija ENMOD).³⁰⁷ Ta pravila nastala su kao odgovor na katastrofalne posljedice za okoliš uzrokovane ratom u Vijetnamu tijekom kojega su, među ostalim, masovno upotrebljavani herbicidi.³⁰⁸ Sklapanje oba ugovora teklo je gotovo usporedno, ali u sklopu različitih tijela. Dopunski protokol I. usvojen je u sklopu Diplomatske konferencije o reafirmaciji i razvoju međunarodnog humanitarnog prava održanoj u Ženevi od 1974. do 1977. ENMOD konvencija nastala je pod okriljem Konferencije Odbora za razoružanje te je usvojena 1976. godine, samo nekoliko mjeseci prije usvajanja Dopunskog protokola I.³⁰⁹

Članci 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. izravno se bave zaštitom okoliša u vezi s oružanim sukobima te njihov tekst navodimo niže u cijelosti. U ovom odjeljku analizirat ćemo njihovo polje primjene, a u sljedećem poglavlju ćemo se baviti spornim pitanjem njihove običajnopravne naravi te problemom njihove neodređenosti.³¹⁰

³⁰⁶ O dihotomiji prava oružanih sukoba vidi *supra* bilj. 247.

³⁰⁷ Konvencija je usvojena 10. prosinca 1976., UNTS, sv. 1108 (1978). Ova konvencija nije dio "ženevskog" prava, nego će se detaljnije obraditi *infra* 2.4.3. U ovom odjeljku ona se samo spominje u kontekstu izravne zaštite okoliša u međunarodnim oružanim sukobima koja se prvi put pružila upravo u ovoj konvenciji, a usporedno s njom i u spomenutom Dopunskom protokolu I.

³⁰⁸ O uporabi herbicida u Vijetnamskom ratu vidi više u: Stelman, J. M., Stelman, S. D., Agent Orange During the Vietnam War: The Lingering Issue of Its Civilian and Military Health Impact, *American Journal of Public Health*, sv. 108, br. 6 (2018). Uporaba herbicida u vojne ili ostale neprijateljske svrhe izričito je proglašena sredstvom za promjenu okoliša u smislu odredaba Konvencije ENMOD na temelju Završnog akta Druge pregledne konferencije država stranaka Konvencije ENMOD, ENMOD/CONF. II/12, 22. rujna 1992., str. 11-12.

³⁰⁹ Sandoz *et al.*, *cit.* u bilj. 48, str. 413, par. 1448.

³¹⁰ *Infra* 3.1.

Čl. 35., st. 3. Dopunskog protokola I. glasi:

"Zabranjeno je upotrebljavati metode ili sredstva ratovanja kojih je svrha, ili od kojih se to može očekivati, prouzročiti prostorno znatne, trajnije i velike štete na prirodnom okolišu."

Čl. 55., st. 1. Dopunskog protokola I. glasi:

"Prilikom ratovanja treba paziti da se prirodni okoliš zaštititi od prostorno znatnih, trajnijih i velikih šteta. Ta zaštita uključuje zabranu upotrebe metoda ili sredstava ratovanja kojih je svrha, ili od kojih se to može očekivati, prouzročiti na prirodnom okolišu takve štete da se time ugrožava zdravlje ili preživljavanje stanovništva."

Ove odredbe odražavaju osnovno načelo prema kojemu zaraćene stranke nemaju neograničeno pravo u izboru sredstava za nanošenje gubitaka neprijatelju.³¹¹ Članak 55., st. 1. nastao je kao dopuna članka 35., st. 3. kako bi se uvažilo i stajalište da je svrha zaštite okoliša zapravo zaštita preživljavanja civilnog stanovništva.³¹² Naime, članak 35., st. 3. namijenjen je zaštititi okoliša kao takvog i time polazi od biocentričnog stajališta. Za razliku od većine odredaba prava oružanih sukoba koje su postavljene u kontekst izbjegavanja ljudske patnje, članak 35., pak, djeluje unutar "kontekstualnog vakuuma".³¹³

Članak 55., st. 1. uvodi zdravlje i preživljavanje stanovništva kao svoju svrhu kada zabranjuje istu takvu štetu već propisanu člankom 35., st. 3. Stoga se smatra da time članak 55., st. 1.

³¹¹ Čl. 35., st. 1. Dopunskog protokola I. Čl. 22. Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1907. uz Konvenciju (IV.) o zakonima i običajima rata na kopnu, vidi u: Bakotić; Galli, *cit.* u bilj. 248, str. 9-20. dalje u tekstu: Haški pravilnik. Potonji pravilnik se nomotehnički nalazi u prilogu spomenute Konvencije, ali je njezin sastavni dio, a materijalne odredbe su zapravo sadržane u Haškom pravilniku. Inače, što se tiče spomenute Konvencije (IV.) o zakonima i običajima rata na kopnu usvojene na Drugoj haškoj mirovnoj konferenciji 1907., treba istaknuti da ona zapravo predstavlja prerađenu Drugu hašku konvenciju o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1899., usvojenu na Prvoj haškoj mirovnoj konferenciji iz 1899. Odredbe obje konvencije su običajnopravne naravi, vidi više na mrežnim stranicama MOCK-a: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907> (pristupljeno: 22. prosinca 2024.) i u Nahlik, S. E., International Law and the Protection of Cultural Property in Armed Conflicts, *Hastings Law Journal*, sv. 27, br. 5 (1976), str. 1072. Tekst II. haške konvencije iz 1899. vidi na mrežnim stranicama MOCK-a: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-ii-1899> (pristupljeno: 13. veljače 2025.), a tekst IV. haške konvencije iz 1907. vidi u: Bakotić; Galli, *cit.* u bilj. 248, str. 5-8.

³¹² Bothe *et al.*, New Rules, *cit.* u bilj. 15, str. 345.

³¹³ Schmitt, M. N., Humanitarian Law and the Environment, *Denver Journal of International Law & Policy*, sv. 28, br. 3 (2000), str. 313, dalje u tekstu: Humanitarian Law.

zauzima antropocentrično stajalište u zaštiti okoliša.³¹⁴ Čini se da bi time domašaj zaštite okoliša bio ograničen samo na onu štetu koja ugrožava zdravlje ili preživljavanje stanovništva.³¹⁵ Dinstein, pak, smatra da dopuna koju uvodi članak 55., st. 1. ne postavlja povredu ljudskih bića kao uvjet za primjenu zabrane uzrokovanja štete okolišu, već kao najvažniju kategoriju unutar granica šire zabrane.³¹⁶ Osnovni politički cilj koji stoji iza zaštite preživljavanja stanovništva odnosi se na dugoročnu budućnost same države, uzimajući u obzir da je ljudstvo (stanovništvo) jedan od triju konstitutivnih elemenata države.³¹⁷

Treba istaknuti da je članak 35., st. 3. smješten u odjeljku I. (Metode i sredstva ratovanja) dijela III. Dopunskog protokola I. S druge strane, članak 55., st. 1. nalazi se u glavi III. (Civilni objekti) odjeljka I. (Opća zaštita od posljedica neprijateljstava) dijela IV. Dopunskog protokola I. Odredbe navedenog odjeljka I. namijenjene su zaštiti građanskih osoba, civilnog stanovništva i civilnih objekata. Tako je člankom 49., st. 3. potonjeg odjeljka navedeno da se odredbe tog odjeljka (među kojima je, dakle, i odredba čl. 55., st. 1.) primjenjuju na ratovanje koje može pogoditi civilno stanovništvo, pojedine građanske osobe ili civilne objekte samo na kopnu, pa i ako je napad učinjen s mora ili iz zraka na ciljeve na kopnu.³¹⁸ Međutim, to ne znači da se zaštita okoliša zajamčena Dopunskim protokolom I. neće primjenjivati na sve vrste oružanih sukoba, pa tako ni na one na moru (koji ne utječu na ciljeve na kopnu). Naprotiv, treba skrenuti pozornost na činjenicu da se čl. 35., st. 3. ne nalazi unutar odjeljka na koji se odnosi definicija polja primjene iz spomenutog čl. 49., st. 3. Stoga se zabrana uzrokovanja prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu propisana Dopunskim protokolom I. primjenjuje na sve vrste oružanih sukoba, pa tako i na oružane sukobe na moru. Ta zabrana primjenjuje se, dakle, na temelju istog članka 35., st. 3., i

³¹⁴ Stahn, C., Iverson, J., Easterday, J. S., Protection of the Environment and Jus Post Bellum: Some Preliminary Reflections, u: Stahn, C., Iverson, J., Easterday, J. S. (ur.), Environmental Protection and Transitions from Conflict to Peace: Clarifying Norms, Principles, and Practices, Oxford University Press, Oxford, 2017., str. 8.

³¹⁵ Nejasno je iz teksta Dopunskog protokola I. odnosi li se zaštita i na stanovništvo država koje nisu u sukobu ili samo na stanovništvo zaraćenih strana, vidi: Feliciano, *cit.* u bilj. 154, str. 499., bilj. 71. Čini nam se ispravnim šire tumačenje prema kojemu bi zaštita obuhvatila i stanovništvo država koje nisu u sukobu uzimajući u obzir da šteta okolišu, pogotovo u skladu s najnovijim znanstvenim spoznajama o razmjeru i trajanju štetnih posljedica, neselektivno pogađa ljude bez obzira na državne granice područja na kojemu se nalaze.

³¹⁶ Dinstein, Y., Protection of the Environment in International Armed Conflict, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, sv. 5 (2001), str. 531-532, dalje u tekstu: Protection of the Environment.

³¹⁷ Feliciano, *cit.* u bilj. 155, str. 508.

³¹⁸ Treba primijetiti da čl. 55., st. 1. upotrebljava termin *stanovništvo*, namjerno propustivši dodati mu pridjev *civilno*, kako bi se naglasilo da se odnosi na cjelokupno stanovništvo, bez obzira na njihov status u oružanom sukobu, koje može biti ugroženo. Budući da je primjena čl. 55., st. 1. u oružanom sukobu na moru ograničena na uvjet da ratovanje pogađa *civilno* stanovništvo, pojedine građanske osobe ili civilne objekte na kopnu, čini se da je zaštita okoliša u oružanom sukobu na moru dodatno sužena u odnosu na kopneno ratovanje, i to u slučaju da ratovanje na moru pogađa samo pripadnike oružanih snaga smještene na kopnu.

u slučaju kada metode i sredstva ratovanja na moru nisu usmjereni na ciljeve na kopnu niti pogađaju civilno stanovništvo. Time je zaštićen cjelokupni okoliš, uključujući morski okoliš, kao i područja izvan isključive vlasti bilo koje države,³¹⁹ poput otvorenog mora.

Polje primjene članka 55., st. 1. namjerno je ograničeno kako bi se uvažila priroda oružanog sukoba na moru. Ti sukobi obilježeni su borbama između brodova pa se pri njihovom uređenju ne stavlja naglasak na zaštitu civilnog stanovništva. U pripremnim radovima za oblikovanje predmetnog članka, nastojalo se izbjeći opasnost koju bi za sobom povukla potencijalna revizija cjelokupnog ugovornog i običajnog prava oružanih sukoba na moru. Zbog izmijenjenih uvjeta, odnosno uporabe sofisticiranijih metoda i sredstava u vođenju neprijateljstava na moru nakon Drugog svjetskog rata, teško je sa sigurnošću utvrditi koja se od tih pravila i dalje primjenjuju.³²⁰ Odredbe odjeljka I. dijela IV., uključujući dakle i čl. 55., st. 1., Dopunskog protokola I. primjenjuju se na oružane sukobe na moru u svrhu zaštite civilnog stanovništva, pojedinih građanskih osoba i civilnih objekata na kopnu. Čini nam se da bi do takve primjene moglo doći, primjerice, u slučaju napada na tanker za prijevoz nafte ili na podmornicu na nuklearni pogon. Naime, može se očekivati da bi njihovo potonuće, odnosno uništenje pogodilo civilno stanovništvo na kopnu. Vjerojatnost takvog utjecaja je, doduše, manja ako do uništenja dođe u morskim pojasevima udaljenijim od obale. Ipak, čak i kada spomenuto uništenje ne bi pogađalo civilno stanovništvo na kopnu, bilo bi mjesta primjeni članka 35., st. 3. u svrhu zaštite morskog okoliša *per se*.

Treba razmotriti i moguće negativne posljedice biocentričnog pristupa zaštiti okoliša, prisutnog u odredbi članka 35., str. 3. Uzimajući u obzir da se, u skladu s tim pristupom, smatra da okoliš ima svoju neovisnu i jedinstvenu vrijednost koju kao takvu treba zaštititi,³²¹ može se dogoditi da ona prevlada u odnosu na vrijednost civilnog stanovništva. Naime, moglo bi se dogoditi da osobe koje planiraju napad odustanu od uporabe određene metode ili sredstva ratovanja koja bi mogla uzrokovati štetu okolišu zabranjenu potonjim člankom te upotrijebe alternativne metode koje ne krše standard zabranjene štete iz čl. 35., st. 3., ali, pak, uzrokuju veće štete civilnom stanovništvu ili civilnim objektima nego što bi inače bio slučaj. Unatoč tomu što ljudi i okoliš čine međusobno povezan i međuovisan ekosustav, uzdizanje okoliša iznad ljudske dobrobiti bez razmatranja

³¹⁹ Hulme, K., Taking Care to Protect the Environment Against Damage: A Meaningless Obligation?, *International Review of the Red Cross*, sv. 92, br. 879 (2010), str. 676.

³²⁰ Sandoz *et al.*, *cit.* u bilj. 48, str. 606, par. 1896.

³²¹ *Supra* 2.1.2.

konteksta ne bi bilo oportuno.³²² Treba uzeti u obzir i pozitivne humanitarne ciljeve kojima služe mnoge vojne operacije, kao što je, primjerice, slučaj s pravom na samoobranu. U tom smislu, standard zaštite okoliša ne bi trebao zanemariti prednosti koje bi se stekle određenom vojnom operacijom unatoč štetnim učincima za okoliš koji bi iz nje proizašli.

Na kraju, čini se da Dopunski protokol I. ne nudi odgovarajuća pravna rješenja za zaštitu okoliša u vezi s oružanim sukobima (na moru) uzimajući u obzir i visok kumulativni standard štete propisan člancima 35., st. 3. i 55., st. 1.³²³ Čak i kada bi bilo udovoljeno propisanom standardu štete, primjerice, u slučaju uporabe metoda i sredstava ratovanja koji uključuju nuklearno oružje, primjena Dopunskog protokola I. bila bi upitna. Naime, najveće nuklearne sile, koje bi uopće bile u mogućnosti upotrijebiti takvu vrstu oružja za masovno uništenje, nisu stranke Dopunskog protokola I. ili su se, pak, pri ratifikaciji Dopunskog protokola I. suprotstavile primjeni standarda štete okolišu kako je uspostavljen njegovim člancima 35., st. 3. i 55., st. 1.³²⁴ Osim toga, nije utvrđena ni običajnopravna narav predmetnih odredaba.³²⁵

Postojeća pravna pravila Dopunskog protokola I. namijenjena zaštiti okoliša nisu usmjerena na potpuno sprječavanje štete, nego na njezino ograničavanje na podnošljivu razinu.³²⁶ Međutim, najveći nedostatak tih pravila jest činjenica što su ona neodređena. Stoga ćemo u ovome radu razmotriti pravna rješenja u svrhu popunjavanja pravnih praznina i pružanja učinkovite zaštite morskom okolišu.³²⁷

2.4.3. Ugovorna pravila izvan "haškog" i "ženevskog" prava

Ujedinjeni narodi također su dali doprinos oblikovanju ugovornih pravila koja uređuju različita pitanja iz područja prava oružanih sukoba te koja izravno ili neizravno služe i zaštiti morskog okoliša. Među tim ugovorima prvenstveno treba istaknuti Konvenciju ENMOD.

Konvencija ENMOD zabranjuje uporabu sredstava za promjenu okoliša (eng. *environmental modification techniques*) u vojne ili ostale neprijateljske svrhe, kao sredstva uništenja, oštećenja ili povrede bilo koje druge države stranke Konvencije, ako su posljedice toga prostorno znatne,

³²² Schmitt, *Humanitarian Law*, cit. u bilj. 313, str. 313-314.

³²³ *Infra* 3.1.3.

³²⁴ Vidi više: *infra* 3.1.1.

³²⁵ *Infra* 3.1.2.

³²⁶ Bouvier, cit. u bilj. 31, str. 569.

³²⁷ *Infra* 3.2.-3.4.

trajne ili velike.³²⁸ Sredstvima za promjenu okoliša smatraju se sva ona sredstva kojima se putem namjernog upravljanja prirodnim procesima mijenjaju dinamika, sastav ili struktura Zemlje, uključujući njezinu floru i faunu, litosferu, hidrosferu, atmosferu, ili svemira.³²⁹

U svrhu tumačenja odredaba ovog ugovora, treba spomenuti Izvješće Konferencije Odbora za razoružanje koje sadrži tzv. *Understandings*,³³⁰ odnosno pojašnjenja pojedinih odredaba Konvencije. Ta pojašnjenja, doduše, nisu sastavni dio Konvencije te im je pravni status dvojbjen.³³¹ Ipak, budući da odražavaju namjere koje su tvorci Konvencije imali na umu, mogu doprinijeti njezinu jasnijem i ujednačenijem tumačenju.³³²

Konvencija ne sprječava upotrebu sredstava za promjenu okoliša u miroljubive svrhe.³³³ Primjerice, zbog klimatskih promjena svjedoci smo nepovoljnih vremenskih prilika, poput suše. Takvi problemi pokušavaju se riješiti promjenama vremenskih obrazaca, poput promjene količine ili vrste oborina iz oblaka raspršivanjem tvari u zraku u svrhu kondenzacije oblaka (tzv. *cloud seeding*).³³⁴ Međutim, kao što proizlazi iz čl. 3, st. 1. Konvencije, ona ne ozakonjuje uporabu onih sredstava za promjenu okoliša (bez obzira na svrhu upotrebe) koja su zabranjena općepriznatim načelima i primjenjivim pravilima međunarodnog prava koja se odnose na tu uporabu.³³⁵

Konvencija odražava običajnopravno načelo zabrane uzrokovanja prekogranične štete³³⁶ kada zabranjuje namjerno upravljanje prirodnim procesima kao sredstvo uništenja, oštećenja ili povrede bilo koje druge države stranke Konvencije. Pritom nije važno je li riječ o neprijateljskoj ili neutralnoj državi, dokle god je pogođena država stranka tog ugovora. Dakle, budući da

³²⁸ Čl. 1., st. 1. Konvencije ENMOD.

³²⁹ Čl. 2. Konvencije ENMOD.

³³⁰ Report of the Conference of the Committee on Disarmament, Volume 1, General Assembly Official Records: thirty-first session, Supplement, No. 27 (A/31/27), 1976, Annex I, str. 91-96.

³³¹ Tarasofsky, R. G., Legal Protection of the Environment During International Armed Conflict, *Netherlands Yearbook of International Law*, sv. 24 (1993), str. 46.

³³² Tako se njima nabrajaju primjeri pojava koje mogu biti uzrokovane uporabom sredstava za promjenu okoliša: potresi, tsunamiji, poremećaj ekološke ravnoteže regije, promjene vremenskih uzoraka, promjene klimatskih uzoraka, promjene morskih struja, promjene u stanju ozonskog omotača, promjene u stanju atmosfere, vidi *supra* bilj. 330, str. 92.

³³³ Čl. 3., st. 1. Konvencije ENMOD.

³³⁴ Vidi: <https://www.theguardian.com/environment/2021/mar/23/us-stated-cloud-seeding-weather-modification> (pristupljeno: 1. listopada 2023.).

³³⁵ U svakom slučaju, Konvencija ENMOD ne bavi se pitanjem je li određena uporaba sredstava za promjenu okoliša u miroljubive svrhe u skladu s općepriznatim načelima i primjenjivim pravilima međunarodnog prava, vidi: *supra* bilj. 330, str. 92.

³³⁶ *Supra* bilj. 34.

Konvencija kao međunarodni ugovor djeluje *inter partes*,³³⁷ njezinoj primjeni neće biti mjesta ako uništenje, oštećenje ili povreda pogađa državu koja nije stranka Konvencije. Osim toga, iz teksta Konvencije proizlazi da se ona ne primjenjuje ako uništenje, oštećenje ili povreda pogađa isključivo područje same države koja je upotrijebila zabranjena sredstva za promjenu okoliša.

O primjeni Konvencije na otvoreno more postoje, pak, različita mišljenja. Dinstein smatra da se Konvencija ne primjenjuje ako uništenje, oštećenje ili povreda isključivo pogađa područje nad kojim nijedna država nema isključivu vlast, poput otvorenog mora.³³⁸ Međutim, skloniji smo prihvatiti mišljenje Heintschel von Heinegg i Donnera koji smatraju da se Konvencija u načelu primjenjuje na otvoreno more, i to ako sredstva za promjenu okoliša usmjerena protiv kopnenog i morskog područja pod suverenostu neprijateljske države pogađaju morski okoliš područja izvan jurisdikcije država.³³⁹ U tom smislu, morski okoliš otvorenog mora bio bi kolateralna žrtva napada na područje neprijateljske države. Dinstein u tom smislu ističe da Konvencija ENMOD ne priznaje kolateralnu štetu budući da postupanje koje je njome zabranjeno mora biti učinjeno s namjerom.³⁴⁰

Konvencija ENMOD, kao i Dopunski protokol I., nastala je u okolnostima pojave novih tehnologija i načina ratovanja koji omogućuju napade širokih razmjera. Ona prvenstveno predstavlja ugovor o razoružanju koji zabranjuje određene uporabe okoliša kao oružja. Ne pruža zaštitu okolišu od štete uzrokovane uporabom konvencionalnog oružja.³⁴¹ Iako se u svrhu primjene njezinih odredaba zahtijeva uzrokovanje štete okolišu,³⁴² ona nužno ne zabranjuje štetu okolišu kao takvu. Stoga, u kontekstu zaštite okoliša u vezi s oružanim sukobima (na moru), Konvencija ENMOD ima samo ograničenu vrijednost. Kako bi okoliš uživao učinkovitu zaštitu, potrebno ga je zaštititi i od kratkoročnih i od dugoročnih štetnih učinaka uzrokovanih djelovanjem različitih štetnih čimbenika. Okoliš, i to posebice morski okoliš, ne trpi djelovanje vanjskih čimbenika koji izazivaju poremećaje u funkcioniranju njegovih ekosustava.

³³⁷ Konvencija ENMOD broji 78 država stranaka, vidi: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=en (pristupljeno: 10. svibnja 2025.).

³³⁸ Dinstein, *Protection of the Environment*, cit. u bilj. 316, str. 529.

³³⁹ Heintschel von Heinegg; Donner, *New Developments*, cit. u bilj. 155, str. 308.

³⁴⁰ Dinstein, *Protection of the Environment*, cit. u bilj. 316, str. 527.

³⁴¹ Za hipotetski primjer izazivanja promjene klimatskih uzoraka upotrebom konvencionalnog oružja, vidi: *ibid.*, str. 530.

³⁴² Heintschel von Heinegg, Donner, *New Developments*, cit. u bilj. 155, str. 285.

Dodatno, u prilog ograničene primjene Konvencije ENMOD govori i činjenica da je njome propisan visok standard zabranjene štete, slično kao i u slučaju Dopunskog protokola I. (prostorno znatna, trajnija, velika). Doduše, u usporedbi s potonjim, Konvencija ENMOD ne zahtijeva kumulativno ispunjenje triju uvjeta propisanog standarda, nego samo alternativno. Time je standard propisan Konvencijom ENMOD ipak niži. Međutim, čak i kada bi jedan od triju uvjeta propisanog standarda bio ispunjen, moglo bi se dogoditi da ni tad Konvencija ENMOD ne bi mogla doprinijeti zaštiti okoliša u vezi s oružanim sukobima. Naime, ako bi takvu povredu počinila država koja nije stranka Konvencije, odnosno ako pogođena država ne bi bila stranka Konvencije, ne bi bilo mjesta njezinoj primjeni budući da ona djeluje samo *inter partes*. U tom slučaju ne bi bilo mjesta ni pozivanju na običajnopravni temelj povrede budući da odredbe Konvencije ENMOD nisu običajnopravne naravi.³⁴³

S jedne strane, Konvencija ENMOD predstavlja pozitivan iskorak u uređenju zaštite okoliša. Svojim preciznim specijaliziranim odredbama, uz popratna pojašnjenja, nastoji ograničiti učinke uporabe sredstava koja imaju štetne prekogranične učinke. Pritom njezino polje primjene nije ograničeno na postojanje oružanog sukoba.³⁴⁴ S druge strane, na temelju svega naprijed iznesenog, učinkovitost Konvencije ENMOD u pružanju zaštite okolišu u vezi s oružanim sukobima ostaje upitna. Njezine odredbe ne djeluju *erga omnes* te stoga ne može pružiti djelotvornu zaštitu cjelokupnog morskog okoliša.

Nadalje, treba razmotriti odredbe i drugih ugovora o razoružanju, i to onih koji se odnose na oružje za masovno uništenje,³⁴⁵ uzimajući u obzir da i oni mogu doprinijeti zaštiti morskog okoliša. Započnimo s kemijskim oružjem. Konvencija o zabrani razvijanja, proizvodnje, gomilanja i korištenja kemijskog oružja i o njegovu uništenju iz 1993. (dalje u tekstu: Konvencija o kemijskom oružju)³⁴⁶ doprinosi zaštiti morskog okoliša u kontekstu uređenja postupka uništenja

³⁴³ Feliciano, *cit.* u bilj. 155, str. 501; Dinstein, *Protection of the Environment*, *cit.* u bilj. 316, str. 530.

³⁴⁴ Heintschel von Heinegg, Donner, *New Developments*, *cit.* u bilj. 155, str. 283, bilj. 4. S druge strane, čini se da postoje mišljenja da se, u svrhu utvrđenja primjene ENMOD Konvencije, prethodno treba utvrditi postojanje međunarodnog oružanog sukoba, vidi: Feliciano, *cit.* u bilj. 155., str. 499.

³⁴⁵ Ovdje nećemo posebno analizirati odredbe ugovora koji uređuju uporabu konvencionalnog oružja jer je u središtu istraživanja ovog rada analiza članaka 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. koji propisuju restriktivan standard štete zbog čega se može očekivati da bi šteta okolišu, kako je opisana tim standardom, mogla biti uzrokovana jedino uporabom oružja za masovno uništenje u oružanom sukobu, vidi *infra* 2.5.5. i, napose, 3.1.3.

³⁴⁶ Konvencija je stupila na snagu 29. travnja 1997., NNMU, br. 4/1995. Izmijenjena je u vezi Dodatka o kemikalijama te su te izmjene stupile na snagu 7. lipnja 2020. godine. Naime, u skladu s čl. 15, st. 5, t. g) Konvencije o kemijskom oružju izmjene i dopune Dodataka stupaju na snagu za sve države stranke 180 dana nakon dana

kemijskog oružja položenog u more.³⁴⁷ Iako se primarno ne bavi zaštitom morskog okoliša, Konvencija o kemijskom oružju ipak doprinosi prevenciji njegova onečišćenja, primjerice kada propisuje sveobuhvatnu zabranu potapanja kemijskog oružja u moru.³⁴⁸

Države stranke Konvencije o kemijskom oružju obvezane su uništiti kemijsko oružje koje se nalazi na području pod njihovom jurisdikcijom ili kontrolom.³⁴⁹ U tu svrhu, one moraju prethodno podnijeti Organizaciji za zabranu kemijskog oružja (eng. *Organization for the Prohibition of Chemical Weapons*) izjavu o lokaciji i količini tog kemijskog oružja te priložiti plan njegova uništenja.³⁵⁰ Daljnim odredbama konvencije teži se izbjegavanju neprikladnih metoda uništenja na temelju razmjene znanstveno-tehničkih informacija.

Prema nekim istraživanjima, procjenjuje se da će ukupna količina kemijskog oružja potopljenog u moru dosegnuti 1,6 milijuna tona.³⁵¹ Iako je teško procijeniti učinak potopljenog kemijskog oružja na pojedino morsko područje, uređenju ovog pitanja potrebno je pristupati s oprezom uzimajući u obzir dosadašnje primjere katastrofalnih posljedica koje je opasni otpad uzrokovao hranidbenom lancu i morskom okolišu.³⁵² Stoga je važno učinkovito uređenje uklanjanja ostataka rata iz mora koji predstavljaju prijetnju morskim ekosustavima. Pritom važnost odredbi Konvencije o kemijskom oružju leži u činjenici što su njome danas vezane čak 193 države stranke.³⁵³ Pravni okvir postoji, no potrebno ga je dopuniti najnovijim znanstvenim spoznajama, primjerice, o štetnim učincima korozije materijala u kojemu je skladišteno kemijsko oružje potopljeno u moru.³⁵⁴

Što se tiče biološkog oružja, zabrana njegove uporabe je dio običajnog međunarodnog prava.³⁵⁵ Ta zabrana je bila sadržana još u Protokolu o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih, otrovnih ili

obavijesti o njihovu odobrenju, vidi: <https://www.opcw.org/changes-annex-chemicals> (pristupljeno: 22. prosinca 2024.).

³⁴⁷ O uklanjanju oružja potopljenog u moru vidi više: *infra* 3.6.2.

³⁴⁸ Dodatak o provedbi i verifikaciji uz Konvenciju o kemijskom oružju, Dio IV. (C. Uništenje), par. 13 zabranjuje bacanje kemijskog oružja u bilo kakve vode.

³⁴⁹ Čl. 1, st. 2. Konvencije o kemijskom oružju.

³⁵⁰ Čl. 3, st. 1., t. a) i b) Konvencije o kemijskom oružju.

³⁵¹ Izjave nevladine organizacije Biosecure Ltd., Twenty-Sixth Session of the Conference of the States Parties (CSP-26) to the CWC, 29. studenog- 3. prosinca 2021., str. 2.

³⁵² Lott, A., Pollution of the Marine Environment by Dumping: Legal Framework Applicable to Dumped Chemical Weapons and Nuclear Waste in the Arctic Ocean, *Nordic Environmental Law Journal*, sv. 1 (2015), str. 57-58.

³⁵³ Vidi: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-3&chapter=26&clang=_en (pristupljeno: 10. svibnja 2025.).

³⁵⁴ *Infra* 3.6.2.

³⁵⁵ Andrassy *et al.*, Međunarodno pravo 3 *cit.* u bilj. 15, str. 161.

sličnih plinova i bakterioloških sredstava iz 1925. godine.³⁵⁶ Kako bi se posebno uredilo pitanje biološkog oružja, 1972. godine je usvojena Konvencija o zabrani usavršavanja, proizvodnje i stvaranja zaliha bakteriološkog (biološkog) i toksičnog oružja te o njihovom uništavanju (dalje u tekstu: Konvencija o biološkom oružju).³⁵⁷ Iako u njoj nije izričito zabranjena uporaba biološkog oružja, nego samo njegovo usavršavanje, proizvodnja i stvaranje zaliha, smatra se da je njome obuhvaćena i zabrana uporabe uzimajući u obzir da se ono što se ne smije posjedovati, ne može ni upotrijebiti.³⁵⁸ Posebna opasnost koja prijeti od ove vrste oružja leži u činjenici što je rano otkrivanje biološkog napada složen i zahtjevan posao jer se biološko oružje ne može uočiti osjetilima kao većina kemijskih agensa, a potrebno je u što kraćem vremenu iz velike kontaminirane sredine (zrak, voda i hrana) otkriti vrlo male količine mikroorganizama koji pripadaju velikom broju različitih vrsta.³⁵⁹ Stoga je važno unaprijediti znanja iz molekularne biologije i medicine kako bi ona poslužila daljnjem usavršavanju pravnih pravila iz ovog područja te u konačnici doprinijela i zaštiti morskog okoliša.

Na kraju, treba spomenuti i Ugovor o zabrani nuklearnog oružja iz 2017. godine (dalje u tekstu: Ugovor o nuklearnom oružju).³⁶⁰ Dosadašnji pokušaji međunarodnog uređenja nedopustivosti uporabe nuklearnog oružja nisu polučili mnogo uspjeha, a na tome putu dodatno razočaranje predstavljalo je i savjetodavno mišljenje *Dopustivost prijetnje ili uporabe nuklearnog oružja* kada je Međunarodni sud utvrdio da ne može sa sigurnošću zaključiti bi li prijetnja nuklearnim oružjem ili njegova uporaba bila dopustiva ili nedopustiva u iznimnim okolnostima samoobrane u kojima bi bio u pitanju sam opstanak države.³⁶¹ Osim ozbiljnih i dugotrajnih posljedica za ljudsko zdravlje, nuklearno oružje i nuklearni pokusi imaju štetne učinke i na morske ekosustave. Stoga treba istaknuti da je Ugovor o nuklearnom oružju izričito uključio i okolišne obzire kada je u svom čl. 6., st. 2. propisao obvezu državama stranaka da poduzmu nužne i prikladne mjere u svrhu sanacije okoliša onih područja koja su pod njihovom jurisdikcijom ili kontrolom, a koja su onečišćena aktivnostima u vezi sa testiranjem ili upotrebom nuklearnog oružja. Ta odredba može se smatrati jednim od ključnih doprinosa ovog ugovora u

³⁵⁶ Stupio je na snagu 8. veljače 1928., vidi u: Bakotić, Galli, *cit.* u bilj. 248, str. 55.

³⁵⁷ Stupila je na snagu 26. ožujka 1975., vidi tekst na poveznici: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/bwc-1972> (pristupljeno: 10. siječnja 2024.).

³⁵⁸ Andrassy *et al.*, Međunarodno pravo 3, *cit.* u bilj. 15, str. 161.

³⁵⁹ Bokan, S., Terorizam i biološko i toksinsko oružje, *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, sv. 54, br. 1 (2003), str. 30-31.

³⁶⁰ Stupio je snagu 22. siječnja 2021., UNTS, sv. 3370 (2021).

³⁶¹ *Supra* bilj. 99, str. 263, par. 97.

suočavanju sa štetnim posljedicama uporabe nuklearnog oružja.³⁶² Međutim, općeniti nedostatak u uređenju pitanja zaštite morskog okoliša u vezi s uporabom nuklearnog oružja, kao i uopće u uređenju zabrane razvoja, testiranja, proizvodnje, posjedovanja, skladištenja i uporabe nuklearnog oružja, leži u činjenici što mjerodavni ugovori, pa tako i predmetni ugovor, djeluju *inter partes*. Ugovor o nuklearnom oružju broji 73 države stranke,³⁶³ no među njima nisu najjače nuklearne sile. Štoviše, one učestalim prijetnjama uporabe nuklearnog oružja ne doprinose ni stvaranju običajnog pravila o zabrani njegove upotrebe. Stoga treba nastaviti s naporima u postizanju tog cilja, a tome svakako mogu doprinijeti zaključci sa sastanaka država stranaka Ugovora o nuklearnom oružju.³⁶⁴

2.4.4. Zaštita morskog okoliša kao civilnog objekta

Pravo oružanih sukoba nije nastalo sa svrhom zaštite okoliša, nego prvenstveno zaštite ljudi, i to posebice civilnog stanovništva. Ipak, mnoge njegove odredbe ostvaruju i svrhu zaštite okoliša. Primjerice, iako su odredbe koje ograničavaju uporabu određenih vrsta oružja stvorene kako bi se izbjegle nepotrebne ljudske patnje, a ne kako bi zaštitile okolne ekosustave od štetnih učinaka tog oružja,³⁶⁵ one doprinose i suočavanju s izazovima ekološke krize. Stoga ćemo u ovom odjeljku nastaviti s utvrđivanjem odredbi prava oružanih sukoba koje ostvaruju i svrhu zaštite okoliša.

Među takve odredbe prvenstveno treba svrstati odredbe o zaštiti civilnih objekata. Međutim, postoje i suprotna mišljenja koja osporavaju okolišu takav pravni status. Protivnici dodjeljivanja okolišu statusa civilnog objekta naglašavaju, među ostalim, da se pojam "objekt" nužno odnosi na materijalne stvari koje se mogu vidjeti ili dodirnuti. Budući da okoliš uključuje ukupnost različitih dijelova prirode i prirodnih procesa, on ne može biti smatran takvim objektom.³⁶⁶ Dodatno, kao razlog nepriznavanja statusa civilnog objekta okolišu, navodi se i činjenica da je u Dopunskom protokolu I. propušteno navesti da pojam "civilni objekt" obuhvaća i okoliš. Iz toga bi se, prema tom mišljenju, moglo zaključiti da je riječ o namjernom propustu jer prilikom

³⁶² Portela, C., The EU's Arms Control Challenge, *Chaillot Papers*, br. 166 (2021), str. 33.

³⁶³ Status Ugovora o nuklearnom oružju vidi na mrežnim stranicama: <https://treaties.unoda.org/tpnw/participants> (pristupljeno: 10. svibnja 2025.).

³⁶⁴ Vidi više: <https://reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/nuclear-weapon-ban> (pristupljeno: 9. rujna 2023.).

³⁶⁵ Schafer, *cit.* u bilj. 109, str. 300-301.

³⁶⁶ Heintschel von Heinegg, Donner, New Developments, *cit.* u bilj. 155, str. 288-289; Baker, B., Legal Protections for the Environment in Times of Armed Conflict, *Virginia Journal of International Law*, sv. 33 (1993), str. 364-365; Croatia, Statement, Agenda item 83, Report of the International Law Commission (Part III), 70th Session of the General Assembly Sixth Committee, 10 November 2015, vidi na mrežnim stranicama UN-a: https://www.un.org/en/ga/sixth/70/pdfs/statements/ilc/croatia_3.pdf (pristupljeno: 2. siječnja 2025.).

pripremnih radova za izradu Dopunskog protokola I. nije ni bilo namjere priznanja okolišu tog statusa. U suprotnom, da je postojala namjera, to se lako moglo i izričito navesti.³⁶⁷ Osim toga, na temelju usporedbe okoliša s tri kategorije specifičnih i opipljivih civilnih objekata zaštićenih na temelju odredaba čl. 53., 54. i 56. Dopunskog protokola I., ističe se da je okoliš nejasan i rastezljiv pojam koji se teže uklapa u kategoriju civilnih objekata.³⁶⁸

Činjenica jest da u Dopunskom protokolu I. okoliš nije izričito naveden kao civilni objekt. Međutim, budući da se čl. 55., st. 1. nalazi unutar glave Dopunskog protokola I. koja nosi naziv "Civilni objekti", moglo bi se zaključiti da je okolišu neizravno priznat status civilnog objekta.³⁶⁹ U međunarodnoj zajednici danas prevladava stav da okoliš jest civilni objekt.³⁷⁰ Upravo je priznanje statusa civilnog objekta više doprinijelo zaštiti okoliša od bilo koje specijalizirane odredbe prava oružanih sukoba namijenjene njegovoj zaštiti.³⁷¹ Na temelju tog priznanja okolišu je pružena neizravna zaštita zajamčena pravilima koja uključuju mjere opreza, obvezu razlikovanja i načelo proporcionalnosti.³⁷² Budući da su običajnoppravne naravi,³⁷³ potonja pravila pružaju zaštitu i morskom okolišu, neovisno o ograničenju iz čl. 49., st. 3. Dopunskog protokola I. Izravna posljedica dodjeljivanja okolišu statusa civilnog objekta jest da okoliš ne smije biti predmet napada. S druge strane, treba imati na umu da u slučaju da okoliš udovoljava uvjetima iz definicije vojnog cilja,³⁷⁴ on se od *prima facie* civilnog objekta pretvara u vojni cilj. Na kraju, treba istaknuti da svi dijelovi okoliša predstavljaju civilni objekt te, stoga, ne treba činiti razliku između dijelova okoliša i okoliša kao cjeline.³⁷⁵

³⁶⁷ Heintschel von Heinegg, Donner, New Developments, *cit. u bilj.* 155, str. 288.

³⁶⁸ Baker, *cit. u bilj.* 366, str. 364.

³⁶⁹ Dinstein, The Conduct of Hostilities, *cit. u bilj.* 15, str. 184.

³⁷⁰ Među zagovornicima tog stava treba istaknuti sljedeće autore: Bothe *et al.*, International Law Protecting the Environment, *cit. u bilj.* 117., str. 576; Droegge, C., Tougas, M. L., The Protection of the Natural Environment in Armed Conflict – Existing Rules and Need for Further Legal Protection, *Nordic Journal of International Law*, sv. 82 (2013), str. 24; Schmitt, Humanitarian Law, *cit. u bilj.* 313, str. 283 i 313; Hulme, *cit. u bilj.* 319, str. 677-678; Ma, Sun, *cit. u bilj.* 210, str. 523. Vidi i: Schmitt, M. N. (ur.), Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations, Cambridge University Press, New York, 2017., Pravilo 143 (a), dalje u tekstu: Tallinski priručnik iz 2017.

³⁷¹ Hulme, *cit. u bilj.* 319, str. 677-678.

³⁷² *Supra* 2.4.1.

³⁷³ *Infra* bilj. 469.

³⁷⁴ Čl. 52., st. 2. Dopunskog protokola I.

³⁷⁵ Droegge, Tougas, *cit. u bilj.* 370, str. 26; vidi i: Nacrt načela, *cit. u bilj.* 41, str. 143, par. 10.

2.4.4.1. Zaštita kulturnih dobara i mjesta bogoslužja

Analiza odredaba o zaštiti kulturnih dobara i mjesta bogoslužja u kontekstu ovog rada važna je zbog utvrđivanja mogućnosti primjene čl. 53. Dopunskog protokola I. i u svrhu zaštite morskog okoliša. Promatrajući razvoj pravnog uređenja zaštite kulturnih dobara i mjesta bogoslužja u vezi s oružanim sukobima, primjetno je da konkretni regulativni koraci sežu u doba haških deklaracija i konvencija iz 1899. i 1907. U kontekstu pomorskog rata, treba izdvojiti IX. i XI. hašku konvenciju.

IX. haška konvencija nameće obvezu zapovjedniku pomorskih snaga da poduzme sve potrebne mjere kako bi se, koliko god je to moguće, poštediti, među ostalim, zdanja namijenjena bogoslužju, umjetnosti, znanosti i dobrotvornim svrhama i povijesni spomenici, pod uvjetom da nisu istodobno upotrijebljeni u vojne svrhe.³⁷⁶ XI. haška konvencija, pak, propisuje izuzeće uzapćenja (ali nesumnjivo, iako to nije izričito navedeno, uključuje i izuzeće od napada³⁷⁷) brodova kojima su povjereni vjerski, znanstveni ili humanitarni zadaci.³⁷⁸

Nakon toga, učinjeni su daljnji pomaci u pravnom uređenju zaštite kulturnih dobara u vezi s oružanim sukobima.³⁷⁹ Ovdje treba izdvojiti Konvenciju za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanoga sukoba iz 1954. godine (dalje u tekstu: Haška konvencija iz 1954.).³⁸⁰ Njome se države stranke obvezuju na suzdržavanje od upotrebe kulturnih dobara i njihove neposredne okoline ili sredstava za njihovu zaštitu u svrhe koje bi ta dobra mogle izložiti uništenju ili oštećenju u slučaju oružanog sukoba, kao i na suzdržavanje od ikojega neprijateljskog čina prema

³⁷⁶ Čl. 5. IX. haške konvencije. Sličnu odredbu za kopneno ratovanje propisuje čl. 27. Haškog pravilnika iz 1907.

³⁷⁷ Dinstein, *The Conduct of Hostilities*, cit. u bilj. 15, str. 155.

³⁷⁸ Čl. 4. XI. Haške konvencije.

³⁷⁹ Čl. 25. Haških pravila o zračnom ratu iz 1923. Vidi u: Hanke, H. M., *The 1923 Hague Rules of Air Warfare - A Contribution to the Development of International Law Protecting Civilians from Air Attack*, *International Review of the Red Cross*, sv. 292 (1993), str. 18; Ugovor o zaštiti umjetničkih i znanstvenih ustanova i povijesnih spomenika (tzv. Roerichov pakt) iz 1935. kao prvi (regionalni) mnogostrani međunarodni ugovor koji je u cijelosti posvećen zaštiti kulturne baštine, tekst ugovora vidi na mrežnim stranicama MOCK-a: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/roerich-pact-1935> (pristupljeno: 22. prosinca 2024.).

³⁸⁰ Stupila je na snagu 7. kolovoza 1956. godine, NNMU, br. 6/2002. O običajnopravnoj naravi njezinih odredaba ne postoji usuglašen stav, izuzev u vezi odredaba Protokola uz konvenciju koji je usvojen iste godine kada i konvencija (tekst Protokola također vidi u NNMU, br. 6/2002), vidi više u: Nahlik, cit. u bilj. 311, str. 1083. Čini nam se da se ne može tvrditi da odredbe Haške konvencije iz 1954. predstavljaju običajno pravo jer kada usporedimo njezin odnos prema čl. 53., st. 1. Dopunskog protokola I., vidljivo je da se odredbe Haške konvencije iz 1954. primjenjuju samo *inter partes*. Naime, u skladu s čl. 53., st. 1. Dopunskog protokola I., ako postoji nesuglasje između tog članka i odredaba Haške konvencije iz 1954., potonji ugovor će biti primjenjiv, ali samo ako su stranke u sporu vezane njime, vidi više u: Sandoz *et al.*, cit. u bilj. 48, str. 641, par. 2046.

tim dobrima.³⁸¹ Konvencija je značajna jer je, među ostalim, obuhvatila zaštitu ne samo nepokretnih, nego i pokretnih kulturnih dobara, što do tada nije bio slučaj.³⁸² Nasuprot tomu, kao jedan od najvećih konvencijskih nedostataka,³⁸³ koji ga čini zapravo nespojivim s predmetom i svrhom tog specijaliziranog međunarodnog ugovora,³⁸⁴ ističe se čl. 4., st. 2.³⁸⁵ koji predviđa mogućnost napada na kulturna dobra pod općom zaštitom u slučaju imperativne vojne potrebe, kao i čl. 11., st. 2. koji predviđa opoziv imuniteta i za kulturna dobra pod posebnom zaštitom, i to u iznimnim slučajevima neizbježne vojne potrebe, premda i samo tako dugo dok ta potreba traje.

Za razliku od Haške konvencije iz 1954., člankom 53. Dopunskog protokola I. nije propisana iznimka od zabrane napada na kulturna dobra u slučaju (imperativne ili neizbježne) vojne potrebe. Međutim, to ne znači da se ta iznimka i dalje neće primjenjivati na države članice Haške konvencije iz 1954. To proizlazi iz čl. 53. Dopunskog protokola I. koji započinje tekstem: "Ne dirajući u odredbe Haške konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanoga sukoba od 14. svibnja 1954. i drugih međunarodnih instrumenata...". Čini se da ostavljanje te mogućnosti nije u skladu s odredbama Dopunskog protokola I. koji propisuje obvezu razlikovanja između civilnih objekata i vojnih ciljeva.³⁸⁶ Unatoč tomu, na države članice Dopunskog protokola I. koje su ujedno članice Haške konvencije iz 1954. i dalje će se primjenjivati iznimka od zabrane napada u slučaju vojne potrebe.³⁸⁷

Iako se terminologija u vezi sa zaštićenim objektima upotrijebljena u čl. 53. Dopunskog protokola I. razlikuje od one upotrijebljene u čl. 1. Haške konvencije iz 1954., temeljna ideja zaštite je zapravo ista.³⁸⁸ Čl. 53., t. a) Dopunskog protokola I. kao predmet zaštite navodi povijesne spomenike, umjetnička djela ili mjesta bogoslužja koji čine kulturnu ili duhovnu

³⁸¹ Čl. 4., st. 1. Haške konvencije iz 1954.

³⁸² O ostalim prednostima konvencije vidi više u: Nahlik, *cit.* u bilj. 311, str. 1078-1082.

³⁸³ *Ibid.*, str. 1084-1086.

³⁸⁴ Seršić, M., Protection of Cultural Property in Time of Armed Conflict, *Netherlands Yearbook of International Law*, sv. 27, br. 3 (1996), str. 15-16, dalje u tekstu: Protection of Cultural Property.

³⁸⁵ Doduše, Drugi protokol uz Hašku konvenciju iz 1999. godine (stupio na snagu 9. ožujka 2004., NNMU, br. 11/2005) u svojem čl. 6., t. a) propisuje dva uvjeta koja trebaju biti kumulativno ispunjena u svrhu primjene iznimke iz čl. 4., st. 2. Haške konvencije iz 1954.: kulturno dobro treba, po svojoj namjeni, biti pretvoreno u vojni cilj te ne smije postojati izvediva alternativa za stjecanje vojne prednosti slične onoj koja se nudi usmjeravanjem neprijateljstava protiv tog cilja. Ipak, postoje države koje nisu vezane ni Drugim protokolom uz Hašku konvenciju ni Dopunskim protokolom I. pa je za njih i dalje moguća primjena čl. 4., st. 2. Haške konvencije iz 1954.

³⁸⁶ Dinstein, The Conduct of Hostilities, *cit.* u bilj. 15, str. 160-161.

³⁸⁷ Doduše, pozivanje na vojnu potrebu bit će u tom slučaju moguće samo u odnosu na objekte koji su vojni ciljevi, vidi: Seršić, Protection of Cultural Property, *cit.* u bilj. 384, str. 22.

³⁸⁸ Sandoz *et al.*, *cit.* u bilj. 48, str. 646, par. 2064.

baštinu naroda. Riječ je o generičkim pojmovima za koje bi se, u slučaju sumnje, trebalo referirati na detaljnu definiciju kulturnih dobara iz čl. 1. Haške konvencije iz 1954.³⁸⁹

U skladu s čl. 53., t. b) Dopunskog protokola I. zaštita prestaje ako se zaštićena kulturna dobra upotrebljavaju za potporu vojnim naporima. U tom slučaju ti objekti postaju vojni ciljevi. Ipak, u slučaju zloupotrebe kulturnih dobara, ona ne mogu automatski postati predmet napada. Ona uživaju zaštitu zajamčenu civilnim objektima, a mogu biti napadnuta samo ako se pretvore u vojni cilj.³⁹⁰

Zaključno, odredbe o zabrani oštećenja kulturnih dobara, kao i uzapćenja i napada brodova kojima su povjereni vjerski, znanstveni ili humanitarni zadaci, neizravno doprinose i zaštiti morskog okoliša. Zabranom oštećenja i napada na navedene objekte okolišu se pruža učinkovitija zaštita u usporedbi s onom koja bi mu inače bila dodijeljena kao kolateralnoj žrtvi napada na temelju drugih važećih ugovornih i običajnih pravila, primjerice o mjerama opreza. Posebna zaštita zajamčena Dopunskim protokolom I. također može pružiti neizravnu zaštitu morskom okolišu, pogotovo uzimajući u obzir da, prema suvremenom shvaćanju, zaštita zajamčena nepokretnim kulturnim dobrima obuhvaća čitave graditeljske cjeline te se zaštita proširuje i na okoliš objekta, tj. prostorni kontekst u kojem se nepokretno kulturno dobro nalazi.³⁹¹

2.4.4.2. Zaštita dobara prijeko potrebnih za preživljavanje civilnog stanovništva

Članak 54., st. 1. Dopunskog protokola I. zabranjuje izgladnjivanje stanovništva kao metodu ratovanja. Time je uspostavljeno novo načelo koje je u međuvremenu steklo status običajnog prava.³⁹² U stavku 2. ilustrativno su navedeni primjeri dobara prijeko potrebnih za preživljavanje civilnog stanovništva koje je zabranjeno napasti, poput živežnih namirnica, pitke vode i objekata koji služe njihovoj proizvodnji.

Vojni priručnici mnogih država sadrže zabranu napada, uništenja, uklanjanja ili činjenja neupotrebljivim takvih objekata.³⁹³ Neki vojni priručnici pritom ne zahtijevaju ni postojanje

³⁸⁹ *Ibid.*, str. 647, par. 2068.

³⁹⁰ Andrassy *et al.*, *Međunarodno pravo* 3, *cit.* u bilj. 15, str. 153.

³⁹¹ Šošić, T. M., *Pojam kulturne baštine – međunarodnopravni pogled*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, sv. 51, br. 4 (2014), str. 842.

³⁹² Gracin, D., Kinder, I., *Status and Possible Further Development of the Prohibition of Starvation of Civilian Population in Armed Conflicts*, *Policija i sigurnost*, sv. 33, br. 1 (2024), str. 33.

³⁹³ SAD: Kraska, J., Pedrozo, R. P., Schmitt, M. N., *Annotated Supplement to the Commander's Handbook on the Law of Naval Operations*, *International Law Studies*, sv. 102 (2024), par. 8.3., vidi tekst:

namjere sprječavanja opskrbe civilnog stanovništva, već zabranjuju napad na te objekte kao takve, dakle bez obzira na motiv napada.³⁹⁴ Takva formulacija bila je prisutna i u izvornoj verziji ovog članka. Ipak, u njezinu pojašnjenju bilo je navedeno da namjera tog članka nije ujedno i pokrivanje zabrane napada u druge svrhe, uključujući opću svrhu sprječavanja neprijatelja u napredovanju.³⁹⁵ Takav stav dijelile su i Ujedinjena Kraljevina i Francuska prilikom ratifikacije Dopunskog protokola I.,³⁹⁶ a isti stav slijede i danas u svojim vojnim priručnicima. Smatraju da se pravilo iz članka 54., st. 2. ne primjenjuje na napade koji su poduzeti iz namjere koja nije sprječavanje opskrbe civilnog stanovništva. Upravo iz tih razloga, kako članak ne bi izazivao nejasnoće u primjeni, pri oblikovanju konačnog teksta ove odredbe, izabrana je današnja verzija dijela teksta o zabrani napada "Zabranjeno je napasti... dobra prijeko potrebna za preživljavanje civilnog stanovništva... kako bi se, zbog vrijednosti tih dobara za opskrbu, njih lišilo civilno stanovništvo ili protivnička stranka...". Na taj način izbjegnuto je proširivanje zabrane napada na potencijalne vojne ciljeve koji ujedno sadrže hranu za opskrbu stanovništva, a nije im namjera spriječiti opskrbu stanovništva.

Dakako, i ovo pravilo poznaje iznimke od svoje primjene, a one se odnose na slučaj pretvaranja ovih civilnih objekata u vojne ciljeve, odnosno na određene upotrebe tih dobara od strane protivničkih snaga.³⁹⁷ Osim toga, u skladu s vojnom strategijom "spaljene zemlje",³⁹⁸ dopušta se

<https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3084&context=ils>,

dalje u tekstu: Dodatak vojnom priručniku SAD-a iz 2024.; Njemačka: Federal Ministry of Defence, Law of Armed Conflict - Manual, Joint Service Regulation (ZDv) 15/2, DSK AV230100262, 1. svibnja 2013., str. 58, par. 427, vidi tekst:

<https://www.bmvg.de/resource/blob/93610/ae27428ce99dfa6bbd8897c269e7d214/b-02-02-10-download-manual-law-of-armed-conflict-data.pdf>, dalje u tekstu: Njemački vojni priručnik iz 2013.; Ujedinjena Kraljevina: Ministry of Defence, The Joint Service Manual of the Law Of Armed Conflict, 1. srpnja 2004., str. 73-74, par. 5.27, vidi tekst:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/27874/JSP3832004Edition.pdf, dalje u tekstu: Britanski vojni priručnik iz 2004.; Francuski vojni priručnik iz 2022., *supra* bilj. 98, str. 131-132, par. 4.3.

³⁹⁴ Kanada: The Law of Armed Conflict at the Operational and Tactical Levels, Office of the Judge Advocate General, 13. kolovoza 2001., par. 445, vidi tekst:

https://www.ficnl.org/fileadmin/migrated/content/uploads/Canadian_LOAC_Manual_2001_English.pdf, dalje u tekstu: Kanadski vojni priručnik iz 2001.

³⁹⁵ Bothe *et al.*, New Rules, *cit.* u bilj. 15, str. 339.

³⁹⁶ Ujedinjena Kraljevina, Rezerve i deklaracije uz ratifikaciju Dopunskog protokola I, 28. siječnja 1998., <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Notification.xsp?action=openDocument&documentId=0A9E03F0F2EE757CC1256402003FB6D2> (pristupljeno: 30. lipnja 2023.); Francuska, Rezerve i deklaracije uz ratifikaciju Dopunskog protokola I, 11. travnja 2001., <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/state-parties/fr?activeTab=default> (pristupljeno: 30. lipnja 2023.).

³⁹⁷ Čl. 54., st. 3. Dopunskog protokola I. navodi iznimku od primjene pravila o zabrani napada na dobra prijeko potrebna za preživljavanje civilnog stanovništva u dva slučaja njihove uporabe od strane protivnika. Prvi je slučaj uporaba tih dobara isključivo za opskrbu pripadnika protivničkih oružanih snaga (pritom treba skrenuti pozornost da

stranci sukoba, u obrani svog državnog područja od invazije, odstupiti od primjene tog pravila na području koje je pod njezinom kontrolom kad to zahtijevaju imperativne vojne potrebe.³⁹⁹ Primjena potonje iznimke u oružanim sukobima na moru bila bi ograničena na morske pojaseve koji čine dio državnog područja države koja poduzima inače zabranjeno uništenje predmetnih dobara (unutarnje morske vode, teritorijalno more, arhipelaške vode). Pritom to područje treba biti pod kontrolom te države, a ne pod okupacijom neprijatelja. Uvrštenje ove iznimke u Dopunski protokol I. predstavlja "...priznanje vitalnih zahtjeva države u obrani svojeg teritorija od invazije..." unatoč prisutnom nezadovoljstvu "...zbog njezinih očitih negativnih humanitarnih posljedica...".⁴⁰⁰ U kontekstu ovog rada možemo dodati: zbog njezinih očitih negativnih posljedica za okoliš. Ipak, što se tiče zaštite morskog okoliša, u skladu s naprijed navedenim, primjeni ove iznimke ne bi bilo mjesta u pogledu morskih pojaseva koji ne čine dio državnog područja (isključivi gospodarski pojas, vanjski pojas, epikontinentalni pojas, otvoreno more). U tom smislu trebalo bi uzeti u obzir, primjerice, perspektivu uzgoja hrane na umjetnim objektima na moru⁴⁰¹ koji mogu biti smješteni i u isključivom gospodarskom pojasu (taj morski pojas je, kao što je naprijed navedeno, izuzet od područja primjene ove iznimke).⁴⁰²

Okoliš bi na temelju predmetnog pravila uživao izravnu zaštitu u slučaju napada na dobra prijeko potrebna za preživljavanje civilnog stanovništva koja bi ujedno činila dio okoliša.⁴⁰³ Ako predmet zabranjenog napada ne bi bio dio okoliša, okoliš bi mogao uživati neizravnu zaštitu. Slučaj

se ova iznimka ipak neće primijeniti ako je upotreba tih dobara unutar sustava opskrbe oružanih snaga namijenjena upotrebi za ratne zarobljenike, civilno stanovništvo okupiranog teritorija ili civile koji služe ili prate oružane snage, vidi: Bothe *et al.*, *New Rules*, *cit.* u bilj. 15, str. 340-341). Drugi je slučaj uporaba tih dobara za izravnu potporu vojnoj akciji. Međutim, ni u tom slučaju se ova iznimka neće primijeniti ako bi se protiv tih dobara poduzimale akcije od kojih se može očekivati da će civilnom stanovništvu ostaviti tako malo hrane ili vode da bi to izazvalo njihovo izgladnjivanje ili ga prisililo na iseljene. U svakom slučaju, budući da je "izravna potpora vojnoj akciji" uži pojam od "djelotvornog doprinosa vojnoj akciji" iz definicije vojnog cilja, nije izgledno pozivanje na ovu iznimku (Bothe *et al.*, *New Rules*, *cit.* u bilj. 15, str. 341).

³⁹⁸ Uništenje okoliša ne samo kao posljedica rata, nego i kao vojna strategija primjenjivana je još od antičkih vremena. Riječ je o strategiji kojom se, u početku, namjerno spaljivalo poljoprivredne usjeve kako se neprijatelj ne bi mogao opskrbiti hranom, a u međuvremenu se ta strategija usmjerila i na uništenje svega ostaloga što bi moglo poslužiti neprijatelju, poput mostova, elektrana i sl. Cilj te strategije je logistički iscrpiti neprijatelja kako bi ga se natjeralo na povlačenje s vlastitog područja, vidi više u: Leebaw, B., *Scorched Earth: Environmental War Crimes and International Justice, Perspectives on Politics*, sv. 12, br. 4 (2014).

³⁹⁹ Čl. 54., st. 5. Dopunskog protokola I.

⁴⁰⁰ Bothe *et al.*, *New Rules*, *cit.* u bilj. 15, str. 342.

⁴⁰¹ Vidi: <https://www.forbes.com/sites/nishandegnarain/2020/07/29/ocean-crops-is-this-the-next-frontier-for-agriculture/?sh=1ada04a05c95> (pristupljeno: 2. srpnja 2023.). O projektu uzgoja biljaka na morskom dnu vidi: <http://www.nemosgarden.com/> (pristupljeno: 2. srpnja 2023.).

⁴⁰² Čl. 56., st. 1., t. b), (i) Konvencije UN-a o pravu mora navodi da obalna država ima jurisdikciju u isključivom gospodarskom pojasu u pogledu podizanja i upotrebe umjetnih otoka, uređaja i naprava.

⁴⁰³ Smjernice MOCK-a iz 2020., *cit.* u bilj. 40, str. 63-64, par. 150-151. Vidi više *infra* 2.5.4.

napada na, primjerice, ribogojilište⁴⁰⁴ može jasno odraziti mogućnost primjene ovog pravila kako za izravnu tako i za neizravnu zaštitu morskog okoliša. Ribogojilište kao ljudska tvorevina sastavljena od plutajućih kaveza nije dio morskog okoliša. Ipak, u slučaju napada na te instalacije, morski okoliš bio bi neizravno zaštićen primjenom predmetnog pravila o zabrani napada na dobra prijeko potrebna za preživljavanje civilnog stanovništva. Osim što bi time civilno stanovništvo ostalo bez izvora hrane prvotno namijenjene njihovoj opskrbi, takav napad bi mogao uzrokovati poremećaj u ekosustavu uzimajući u obzir okolne morske organizme također ovisne o ribama iz ribogojilišta. Dodatno, primjenom predmetnog pravila, morski okoliš uživao bi i izravnu zaštitu budući da ribe uzgojene u ribogojilištu čine dio morskog okoliša.

Važnost prevencije onečišćenja izvora hrane lokalnog stanovništva osvijestila je i pojava tzv. Minamatske bolesti koja se javila u istoimenom japanskom gradu u prošlom stoljeću.⁴⁰⁵ Radi se o neurološkoj bolesti uzrokovanoj trovanjem živom. Naime, ispuštanjem u more industrijskog otpada koji je sadržavao živine spojeve došlo je do onečišćenja ribolovnih područja i živa se akumulirala u stanice različitih morskih organizama koje je konzumiralo lokalno stanovništvo. Onečišćenje živom imalo je ozbiljne učinke na zdravlje ljudi i morski okoliš.⁴⁰⁶ Takva negativna iskustva treba imati na umu i u vođenju pomorskog rata.

Zaključno, čl. 54. Dopunskog protokola I. ostvaruje i svrhu zaštite morskog okoliša, uvažavajući činjenicu da je more važan izvor hrane za ljude i životinje. Bjelančevine iz morskih organizama značajan su izvor visokokvalitetnih hranjivih tvari i neophodne su u prehrani nekih gusto naseljenih zemalja u kojima je potrošnja bjelančevina na niskoj razini.⁴⁰⁷ Stoga, ostavljajući otvorenim popis dobara prijeko potrebnih za preživljavanje civilnog stanovništva, ovim člankom obuhvaćeno je i more kao neizostavan izvor hrane i vode za opstanak ljudske vrste.

⁴⁰⁴ O važnosti marikulture, odnosno njezinih podgrupa, poput piscikulture, za uzgoj morskih organizama uslijed sve veće iscrpljenosti ribljeg fonda vidi Basioli, J., Ribarstvo, Uzgoj morskih organizama, Akvakultura u: Brajković, V. (ur.), Pomorska enciklopedija, sv. 7, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1985., str. 47-48; FAO, Towards Blue Transformation, A Vision for Transforming Aquatic Food Systems, <https://www.fao.org/state-of-fisheries-aquaculture> (pristupljeno: 2. srpnja 2023.).

⁴⁰⁵ Minamatska bolest potaknula je i usvajanje Minamatske konvencije o živi 10. listopada 2013. godine s ciljem zaštite zdravlja ljudi i okoliša od antropogenih emisija i ispuštanja žive i živinih spojeva. Konvencija je stupila na snagu 16. kolovoza 2017. godine, NNMU, br. 8/2017.

⁴⁰⁶ Japan, Ministry of the Environment, Lessons from Minamata Disease and Mercury Management in Japan, rujun 2013., str. 6-7, vidi tekst: <https://www.env.go.jp/content/900414989.pdf> (pristupljeno: 7. srpnja 2023.).

⁴⁰⁷ Schubel, J. R.; Thompson, K., Farming the Sea: The Only Way to Meet Humanity's Future Food Needs, *GeoHealth*, br. 3 (2019), str. 239.

2.4.4.3. Zaštita postrojenja i instalacija koji sadrže opasne sile

Okoliš je zaštićen i primjenom pravila o zabrani napada na postrojenja i instalacije koji sadrže opasne sile sadržanom u čl. 56. Dopunskog protokola I. Za razliku od prethodne kategorije zaštićenih civilnih objekata, postrojenja i instalacije obuhvaćeni ovim pravilom ne mogu biti predmet napada čak ni kad se pretvore u vojni cilj.

Polje primjene ovog članka je ograničeno budući da se zabranjuje napad samo na brane, nasipe i nuklearne elektrane. U vrijeme izrade teksta ovog pravila, vodile su se rasprave oko toga treba li popis zaštićenih objekata biti zatvoren ili samo ilustrativan. Prevagnulo je postavljanje tog popisa kao *numerus clausus*. To se ispostavilo kao preduvjet uopće za usvajanje opće prihvaćenog teksta ovog pravila.⁴⁰⁸ Ipak, s vremenskim odmakom od gotovo pedeset godina, trebalo bi ponovno razmotriti svrhovitost takvog teksta. Kao prvo, treba uzeti u obzir nove znanstvene spoznaje o razmjeru štetnih učinaka napada na već poznata postrojenja i instalacije koja nisu obuhvaćena poljem primjene predmetnog pravila. Oslobođanje sila iz tvornica koje proizvode različite otrovne proizvode koji se u različitim agregatnim stanjima mogu pojaviti u okolišu samo je jedan od primjera.⁴⁰⁹ Osim toga, treba uzeti u obzir napredak tehnologije koji je doveo do pojave novih postrojenja i instalacija koji, u slučaju napada, također mogu osloboditi opasne sile, poput kopnenih i plutajućih terminala za ukapljeni prirodni plin.⁴¹⁰ Iako bi napad na ta druga postrojenja i instalacije bio zabranjen na temelju običajnog načela proporcionalnosti ako bi posljedice napada uzrokovale prekomjernu kolateralnu štetu među civilima i(li) civilnim objektima u odnosu na predviđenu stvarnu i izravnu vojnu prednost,⁴¹¹ takva razina zaštite ne bi mogla u svakom slučaju pružiti odgovarajuća rješenja za sve veće izazove u području onečišćenja morskog okoliša.

Uspoređujući standard štete koja treba biti uzrokovana kako bi napad bio kvalificiran protupravnim, može se primijetiti da postoji razlika između predmetnog članka Dopunskog protokola I. i običajnog načela proporcionalnosti. Naime, u skladu s člankom 56., st. 1. napad je zabranjen ako može prouzročiti oslobođanje opasnih sila i posljedično velike gubitke među civilnim stanovništvom. U procjeni takve štete trebalo bi uzeti u obzir objektivne kriterije

⁴⁰⁸ Bothe *et al.*, *New Rules*, cit. u bilj. 15, str. 351-352.

⁴⁰⁹ Sandoz *et al.*, cit. u bilj. 48, str. 668, par. 2148.

⁴¹⁰ Nišević, I., Plutajući terminal za ukapljeni prirodni plin na otoku Krku – pravni aspekti zaštite morskog okoliša s naglaskom na međunarodno pravo, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 70, br. 1 (2020), str. 138.

⁴¹¹ Sandoz *et al.*, cit. u bilj. 48, str. 669, par. 2153.

poput blizine naseljenih područja, gustoće naseljenosti, konfiguracije zemlje i sl.⁴¹² Ovi kriteriji mogli bi biti ispunjeni unatoč tomu što šteta istodobno možda ne bi bila prekomjerna u odnosu na predviđenu vojnu prednost, dakle, unatoč tomu što očekivani gubici među civilima ne bi bili pokriveni zabranom na temelju načela proporcionalnosti. Stoga je standard štete propisan člankom čl. 56., st. 1. viši u odnosu na kolateralnu štetu predviđenu običajnopравnim načelom proporcionalnosti. Jednom kada su u pitanju veliki gubici među civilnim stanovništvom, napad na ta postrojenja i instalacije je zabranjen, bez obzira na procjenu što ti gubici ne bi bili prekomjerni u odnosu na predviđenu vojnu prednost. Zato Dinstein odbacuje tvrdnju da odredba iz članka 56. predstavlja specifičnu primjenu načela proporcionalnosti.⁴¹³ Procjena povrede načela proporcionalnosti provodi se od slučaja do slučaja, dok je zabrana napada iz čl. 56. postavljena gotovo apsolutno, vodeći se osnovnim ciljem zaštite civilnog stanovništva.

Prije nego je ovo pravilo uvršteno u Dopunski protokol I., predmetna postrojenja i instalacije uživali su zaštitu kao civilni objekti, a u slučaju da su bili pretvoreni u vojni cilj, bili su zaštićeni na temelju načela proporcionalnosti. Pravilo iz čl. 56. unijelo je novost dodavši posebnu zaštitu tim objektima. Ono je rezultat složenog promišljanja oko temeljnog pitanja prava oružanih sukoba - kako postići ravnotežu između humanizacije ratovanja i vojne potrebe. S jedne strane, čl. 56. zabranjuje napad koji može prouzročiti velike gubitke među civilnim stanovništvom, bez obzira na predviđenu vojnu prednost. S druge strane, propisujući iznimke od svoje primjene, ovaj članak uvažava i vojnu potrebu. Naime, posebna zaštita zajamčena ovim pravilom prestaje ako se zaštićeni objekti upotrebljavaju za "redovitu, važnu i izravnu potporu" vojnim operacijama.⁴¹⁴ Tako je propisano i za ostale vojne ciljeve smještene u tim postrojenjima ili instalacijama ili u njihovoj blizini.⁴¹⁵ Pritom treba primijetiti da je ovdje riječ o višem standardu od onog predviđenog za kvalifikaciju objekta vojnim ciljem ("djelotvoran doprinos" vojnoj akciji). To znači da, unatoč tomu što bi zaštićeni objekt mogao djelotvorno doprinijeti vojnoj akciji, napad na njega bi bio zabranjen ako ne bi bio ostvaren viši standard iz čl. 56., st. 2. Osim toga, kako bi napad bio iznimno dopušten, zahtijeva se i da takav napad treba biti jedini mogući način da se prekine "redovita, važna i izravna potpora" toga objekta vojnim operacijama. Dodatno, u odnosu na brane i nasipe, propisan je i treći kumulativni uvjet koji treba biti ispunjen u svrhu dopuštenja

⁴¹² *Ibid.*, str. 669-670., par. 2154.

⁴¹³ Dinstein, *The Conduct of Hostilities*, cit. u bilj. 15, str. 264.

⁴¹⁴ Čl. 56., st. 2., t. a) i b) Dopunskog protokola I.

⁴¹⁵ Čl. 56., st. 2., t. c) Dopunskog protokola I.

napada, a on se odnosi na njihovu upotrebu u druge, a ne u uobičajene svrhe. U usporedbi s iznimkom za dobra prijeko potrebna za preživljavanje civilnog stanovništva iz čl. 54., st. 5., domašaj predmetne iznimke je proširen. Naime, čl. 56., st. 2. ne sadrži takvu odredbu kojom bi iznimno dopustio poduzimanje napada samo stranci u obrani svog državnog područja pod njezinom kontrolom. Stoga bi i okupant pod čijom kontrolom se nalazi okupirana brana, nasip ili nuklearna elektrana mogao iznimno napasti te zaštićene objekte u slučaju ispunjenja pretpostavki iz čl. 56., st. 2.⁴¹⁶

Pravilo o zabrani napada na brane, nasipe i nuklearne elektrane prisutno je u vojnim priručnicima nekih vodećih vojnih sila.⁴¹⁷ Međunarodna zajednica zauzela je osuđujući stav u odnosu na kršenje predmetnog pravila u rusko-ukrajinskom sukobu kada je u lipnju 2023. došlo do uništenja brane pod ruskom kontrolom u ukrajinskom gradu Nova Kakhovka.⁴¹⁸ Ukrajina je netom nakon uništenja brane tvrdila da je riječ o "najvećoj ekološkoj katastrofi u Europi od Černobila"⁴¹⁹ te o "ekološkoj bombi za masovno uništenje".⁴²⁰ Nastale poplave uzrokovale su gubitke života ljudi i životinja te ugrozile njihovo zdravlje. Krhotine i strvine nošene poplavom izazvale su pojavu različitih bakterija i otrovnih kemijskih spojeva u vodi.⁴²¹ Uništenje predmetne brane uzrokovalo je tako i štetu okolišu Crnog mora u koji se ulijeva rijeka Dnjepar preko koje je bila izgrađena srušena brana. Upravo su rijeke najveći izvor onečišćenja mora.⁴²² Ono je konačno odredište otpada koje dopijeva u rijeke. Na taj način lako dolazi do pogoršanja kakvoće morske vode i

⁴¹⁶ Bothe *et al.*, New Rules, *cit.* u bilj. 15, str. 353-354.

⁴¹⁷ Kanadski vojni priručnik iz 2001., *supra* bilj. 394, par. 444.; Njemački vojni priručnik iz 2013., *supra* bilj. 393, str. 59-60, par. 428-433; Britanski vojni priručnik iz 2004., *supra* bilj. 393, str. 77, par. 5.30; Francuski vojni priručnik iz 2022., *supra* bilj. 98, str. 139-140, par. 4.5.

⁴¹⁸ Netom nakon uništenja brane u gradu Nova Kakhovka u lipnju 2023., dok su u međunarodnoj zajednici još bile prisutne dvojbe oko toga koja je stranka sukoba uzrokovala uništenje, Ujedinjena Kraljevina izrazila je osuđujući stav prema takvom činu u slučaju da se dokaže da je napad učinjen namjerno, <https://www.reuters.com/world/uk/britain-cannot-yet-say-russia-responsible-dam-destruction-pm-sunak-2023-06-07/> (pristupljeno: 2. srpnja 2023.). Glavni tajnik Ujedinjenih naroda izjavio je da je uništenje brane još jedna razorna posljedica ruske invazije na Ukrajinu te pozvao na poštivanje međunarodnog prava, <https://ukraine.un.org/en/235019-secretary-general%E2%80%99s-press-encounter-situation-ukraine> (pristupljeno: 2. srpnja 2023.). Predstavnik Rusije u Vijeću sigurnosti Ujedinjenih naroda izjavio je da je (ukrajinsko) rušenje brane protivno međunarodnom pravu, <https://press.un.org/en/2023/sc15310.doc.htm> (pristupljeno: 2. srpnja 2023.).

⁴¹⁹ Vidi: https://www.lemonde.fr/en/environment/article/2023/06/08/ukraine-fears-of-environmental-disaster-after-kakhovka-dam-destruction_6030502_114.html (pristupljeno: 9. rujna 2023.).

⁴²⁰ Vidi: <https://edition.cnn.com/2023/06/07/europe/ukraine-nova-kakhovka-dam-environment-damage-intl-hnk/index.html> (pristupljeno: 9. rujna 2023.).

⁴²¹ Vidi: <https://edition.cnn.com/2023/06/17/europe/ukraine-nova-kakhovka-dam-deaths/index.html> (pristupljeno: 9. rujna 2023.).

⁴²² Činčurak Erceg, B., Problemi pravne (ne)reguliranosti (mikro) plastike u morskom i riječnom okolišu, *Poredbeno pomorsko pravo*, sv. 61, br. 176 (2022), str. 137.

umanjenja njegove privlačnosti. U konkretnom slučaju ukupni obujam nastale štete morskom okolišu tek treba utvrditi, ali rani rezultati nisu pokazali optimizam.⁴²³

Ovdje se možemo prisjetiti i neuspjelog srpskog napada u Domovinskom ratu na branu Peruća na rijeci Cetini koja je bila pod srpskom kontrolom. Dvodnevnom intervencijom utvrđivanja i sanacije oštećenja brane Peruća sa svim snagama, Hrvatska je spriječila katastrofu koju bi prouzročilo izlivanje vodenog vala iz Perućkog jezera sa svojim konačnim odredištem u Jadranskom moru.⁴²⁴

Unatoč iznesenoj praksi država koja bi mogla govoriti u prilog običajnopravne naravi pravila sadržanog u čl. 56., ipak ćemo se složiti s Dinsteinom koji tvrdi da ono nije steklo običajnopravni status.⁴²⁵ Treba primijetiti da je to i stav SAD-a koji je recentno ponovljen u njihovom vojnom priručniku.⁴²⁶ Ocjenjujući važnost čl. 56. kao ugovornog pravila, u kontekstu predmetnog istraživanja, primjećujemo na temelju izloženih primjera da, iako je primarna svrha članka 56. zaštita civilnog stanovništva, vidljivo je da ovo pravilo služi i zaštiti morskog okoliša. Ako je oslobađanje sila takvo da može uzrokovati velike gubitke među civilnim stanovništvom, onda je izgledno da ono ujedno može i nanijeti štetu okolišu u kojemu to stanovništvo živi. Stoga, na temelju pravila o zabrani napada na predmetna postrojenja i instalacije, okoliš uživa neizravnu zaštitu. Osim toga, treba uzeti u obzir i činjenicu da su okoliš i zdravlje stanovništva međusobno povezani.⁴²⁷ Naime, oslobađanje tih sila može uzrokovati onečišćenje zemlje, mora i zraka te tako utjecati i na proizvodnju hrane i dostupnost pitke vode. Tako se kao krajnja posljedica među civilnim stanovništvom može javiti smrt od izgladnjivanja.

2.5. Neobvezujući pravni instrumenti primjenjivi na pitanje zaštite morskog okoliša u vezi s oružanim sukobima

2.5.1. Sanremski priručnik

Sanremski priručnik o međunarodnom pravu primjenjivom na oružane sukobe na moru usvojen je 1994. godine u sklopu Međunarodnog instituta za humanitarno pravo. Smatra se jedinim sveobuhvatnim međunarodnim instrumentom o pravu oružanih sukoba na moru još od davne

⁴²³ Vidi: <https://ecozagroza.gov.ua/en/news/120> (pristupljeno: 2. srpnja 2023.).

⁴²⁴ Vidi: <https://hrvatski-vojniki.hr/abeceda-operacije-peruca-27-28-sijecnja-1993/> (pristupljeno: 2. srpnja 2023.).

⁴²⁵ Dinstein, *The Conduct of Hostilities*, cit. u bilj. 15, str. 263.

⁴²⁶ Dodatak vojnom priručniku SAD-a iz 2024., *supra* bilj. 393, str., par. 8.9.1.7.

⁴²⁷ Smjernice MOCK-a iz 2020., cit. u bilj. 40, str. 68., par. 165.

1913. godine kada je usvojen tzv. Oxfordski priručnik.⁴²⁸ Iako je Sanremski priručnik neobvezujući dokument, njegove odredbe uzimaju se u obzir budući da su njihovi tvorci ugledni međunarodni pravni i pomorski stručnjaci.⁴²⁹ Osim toga, uzimaju se u obzir i tzv. Pojašnjenja (eng. *Explanations*)⁴³⁰ koja tumače pojedine odredbe Sanremskog priručnika te, među ostalim, ukazuju i na to koje se njegove odredbe prihvaćaju kao običajno pravo, a koje, pak, doprinose stvaranju takvih pravila.

Sanremski priručnik dotaknuo se pitanja zaštite morskog okoliša, a posebice zaštite rijetkih i osjetljivih ekosustava, kao i postojbina vrsta i drugih oblika života u moru koji su rijetki, ugroženi ili kojima prijeti opasnost istrebljenja.⁴³¹ Predmetna odredba Sanremskog priručnika, doduše, ima samo karakter preporuke. Naime, samo se potiču stranke sukoba na dogovor oko toga da se neprijateljstva ne vrše u tim osjetljivim morskim područjima.

Nadalje, treba istaknuti i opće pravilo o zaštiti okoliša.⁴³² U skladu s njime, metode i sredstva ratovanja trebaju se upotrebljavati uz dolično poštovanje (eng. *due regard*) prema okolišu uzimajući u obzir mjerodavna pravila međunarodnog prava. Osim toga, zabranjuje se oštećenje ili uništenje okoliša koje nije opravdano vojnom potrebom te koje je bezobzirno poduzeto. Oblikovanje ove konačne verzije pravila prošlo je kroz nekoliko faza. Rasprave su se uglavnom vodile oko standarda u izvršenju obveze zaštite morskog okoliša, odnosno oko toga treba li se upotrebljavati standard "doličnog poštovanja" ili "poštovanja" (eng. *respect*) morskog okoliša. Prevagnula je upotreba standarda doličnog poštovanja koji je već bio prihvaćen u Konvenciji UN-a o pravu mora i za kojeg se smatralo da pruža potrebnu fleksibilnost u ostvarenju ravnoteže između prava sukobljenih strana na vođenje neprijateljstava na moru s jedne strane i njihove obveze da zaštite i očuvaju morski okoliš s druge strane.⁴³³ Zagovornici primjene standarda poštovanja okoliša isticali su da je potrebno postaviti viši teret u izvršenju obveze zaštite okoliša te da upravo taj standard to i omogućuje. Nasuprot tomu, standard doličnog poštovanja

⁴²⁸ Nakon što je na Drugoj haškoj mirovnoj konferenciji izražena želja da se usvoje pravila o zakonima i običajima rata na moru, Institut za međunarodno pravo imenovao je odbor koji je usvojio Priručnik o zakonima rata na moru kao analogiju Oxfordskom priručniku iz 1880. godine koji je sadržavao pravila kopnenog rata. Tekst Oxfordskog priručnika iz 1913. vidi na mrežnim stranicama MOCK-a: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/oxford-manual-1913> (pristupljeno: 28. lipnja 2025.).

⁴²⁹ Andrassy *et al*, Međunarodno pravo 3, *cit.* u bilj. 15, str. 193.

⁴³⁰ Sanremski priručnik, par. 57-245, dalje u tekstu: Pojašnjenja uz Sanremski priručnik.

⁴³¹ Sanremski priručnik, par. 11. Ova odredba nadahnuta je tekstom članka 194., st. 5. Konvencije UN-a o pravu mora.

⁴³² Sanremski priručnik, par. 44.

⁴³³ Pojašnjenja uz Sanremski priručnik, st. 44.6., str. 120.

opravdano se može smatrati suviše niskim te samim time bez mogućnosti doprinosa prevenciji onečišćenja morskog okoliša.⁴³⁴ Međutim, taj isti standard upotrijebio je i MOCK u svojoj Studiji o običajnom međunarodnom humanitarnom pravu iz 2005. godine,⁴³⁵ kao i u Smjernicama MOCK-a iz 2020. Iako pravilo 44. Studije MOCK-a iz 2005. priznaje potrebu zaštite okoliša, sadržaj te obveze ostavlja nejasnim.⁴³⁶ Ipak, određenu jasnoću navedenog standarda nastoje pružiti Smjernice MOCK-a iz 2020. navodeći da se standard doličnog poštovanja razrađuje u daljnje dvije obveze.⁴³⁷ U skladu s prvom obvezom, izraženoj u čl. 57., st. 1. Dopunskog protokola I., naglašava se da se prilikom izvođenja vojnih operacija treba "stalno paziti" (eng. "*constant care*") da se poštede civilno stanovništvo, građanske osobe i civilni objekti.⁴³⁸ Nadalje, u skladu s drugom obvezom, i to onom o poduzimanju mjera opreza,⁴³⁹ stranke sukoba moraju poduzeti potrebne korake za izbjegavanje ili svođenje na minimum štete okolišu.

Standard doličnog poštovanja upotrebljava se u Sanremskom priručniku i u svrhu zaštite prava neutralnih država kada se vode neprijateljstva, odnosno polažu mine, u području isključivog gospodarskog pojasa ili epikontinentalnog pojasa neutralnih država.⁴⁴⁰ Time se uvažavaju gospodarska prava i obveze neutralnih država u morskim pojasevima koja su također obuhvaćena pojmom ratišta na moru.⁴⁴¹ Dakle, pruža se zaštita pravima neutralnih država koja proizlaze iz suverenih prava i jurisdikcije u tim morskim pojasevima, i to, među ostalim, u vezi sa zaštitom i očuvanjem morskog okoliša. Primjerice, u vezi s polaganjem mina, naglašava se obveza notificiranja neutralnih država o položenim minama, i to kao apsolutna obveza.⁴⁴² Osim toga, u vezi s polaganjem mina, u skladu s odredbom iz par. 88. Sanremskog priručnika, države će dolično poštovati i zakonite upotrebe otvorenog mora.⁴⁴³

⁴³⁴ Hulme, *cit.* u bilj. 318, str. 685.

⁴³⁵ Henckaerts, J. M.; Doswald-Beck, L., *Customary International Humanitarian Law*, sv. 1: Rules, Cambridge University Press, Cambridge, 2009., dalje u tekstu: Studija MOCK-a iz 2005.

⁴³⁶ Hulme, *cit.* u bilj. 319, str. 686.

⁴³⁷ Smjernice MOCK-a iz 2020., *cit.* u bilj. 40, str. 27, par. 44.

⁴³⁸ Prema tome, ovdje bi bio uključen i morski okoliš kao civilni objekt. O statusu morskog okoliša kao civilnog objekta vidi *supra* 2.4.4.

⁴³⁹ O mjerama opreza vidi više *infra* 2.4.1.

⁴⁴⁰ Sanremski priručnik, par. 34 i 35.

⁴⁴¹ *Supra* bilj. 19.

⁴⁴² Pojašnjenja uz Sanremski priručnik, str. 110, par. 35.2.

⁴⁴³ Standard doličnog poštovanja upotrebljava se i u čl. 87, st. 2. Konvencije UN-a o pravu mora u ostvarivanju sloboda otvorenog mora u svrhu zaštite interesa drugih država. U skladu s tim, slobode otvorenog mora koje uživaju neutralne države, poput slobode plovidbe ili izgradnje umjetnih otoka, moraju se izvršavati u skladu sa standardom doličnog poštovanja prema slobodama sukobljenih strana na vođenje neprijateljstava na otvorenom moru, ali i

Sanremski priručnik pruža i dodatnu zaštitu morskom okolišu svrstavajući ga među civilne objekte u vezi s uzrokovanjem kolateralne štete.⁴⁴⁴ To je prvi put u pravu oružanih sukoba da se okoliš svrstava u definiciju kolateralne štete.⁴⁴⁵ Time mu se dodjeljuje i zaštita zajamčena na temelju obveze razlikovanja,⁴⁴⁶ načela proporcionalnosti⁴⁴⁷ i mjera opreza.⁴⁴⁸ Navedene odredbe oblikovane su kao jasne obveze (eng. *shall*). Primjerice, stranke sukoba su obvezane poduzeti sve razumne mjere opreza u izboru metoda i sredstava ratovanja kako bi se izbjegli ili umanjili kolateralni gubici ili šteta. Za razliku od kopnenih oružanih sukoba za koje Dopunski protokol I. propisuje poduzimanje mjera opreza i u obrani,⁴⁴⁹ u Sanremskom priručniku je taj dio izostavljen zbog naravi oružanih sukoba na moru u kojima se ne stavlja naglasak na fizičko razdvajanje vojnih ciljeva te civilnog stanovništva, građanskih osoba i civilnih objekata, izuzev u slučaju bombardiranja kopna s brodova.⁴⁵⁰ Zbog istog razloga izostavljena je i odredba iz Dopunskog protokola I. o tome da se mora unaprijed dati djelotvorno upozorenje u slučaju napada koji može pogoditi civilno stanovništvo.⁴⁵¹

Preostale odredbe Sanremskog priručnika koje ostvaruju svrhu zaštite morskog okoliša, i to one o izuzeću od napada ili uzapćenja plovila koja su namijenjena ili prilagođena isključivo za intervenciju u slučaju onečišćenja morskog okoliša, bit će analizirane *infra* u poglavlju 4.

Iako naprijed navedene rasprave i pokušaji definiranja standarda doličnog poštovanja nisu do kraja uvjerljivi, ovaj standard uvršten je u Sanremski priručnik kao kompromisno rješenje. Treba imati na umu da taj standard omogućuje ekstenzivno tumačenje obveze zaštite okoliša te, stoga,

obratno. Iako se u čl. 88. Konvencije UN-a o pravu mora navodi da se otvoreno more smije koristiti isključivo u miroljubive svrhe, time se ne zabranjuje vođenje neprijateljstava na otvorenom moru. Naime, čl. 87., st. 1. Konvencije UN-a o pravu mora navodi da se slobode otvorenog mora ostvaruju pod uvjetima koje određuju ta konvencija i "druga pravila međunarodnog prava". Među tim drugim pravilima sadržana su i pravila prava oružanih sukoba na moru koja uređuju institute blokade, kontrabande i druge mjere koje utječu na ostvarivanje sloboda otvorenog mora. Vidi: Sivakumaran, S., *Exclusion Zones in the Law of Armed Conflict at Sea: Evolution in Law and Practice*, *International Law Studies*, U.S. Naval War College, sv. 92 (2016), str. 195-196.

⁴⁴⁴ Sanremski priručnik, par. 13, t. c).

⁴⁴⁵ Pojašnjenja uz Sanremski priručnik, str. 87, par. 13.10.

⁴⁴⁶ Sanremski priručnik, par. 39.

⁴⁴⁷ Sanremski priručnik, par. 46, t. d).

⁴⁴⁸ Sanremski priručnik, par. 46, t. c).

⁴⁴⁹ Čl. 58. Dopunskog protokola I.

⁴⁵⁰ *Supra* 2.4.2.

⁴⁵¹ Pojašnjenja uz Sanremski priručnik, str. 123, par. 46.3.

može uzeti u obzir i najnovija postignuća u razvoju tog područja.⁴⁵² U međuvremenu, svakako bi bilo korisno ponuditi jasnije smjernice u definiranju njegova značenja.⁴⁵³

2.5.2. *Helsinška načela ILA-e*

Pravo neutralnosti je dio međunarodnog prava koji uređuje odnos između zaraćene države i neutralnih država.⁴⁵⁴ U kontekstu ovog istraživanja, u radu stavljamo naglasak na analizu pravila prava neutralnosti na moru koja smo spominjali ranije.⁴⁵⁵ Njima se uređuju prava i dužnosti neutralnih država u oružanim sukobima na moru. Ta pravila tradicionalno su se razvijala putem običaja, a potom su kodificirana međunarodnim ugovorima koje smo već tematizirali.⁴⁵⁶ Ona se temelje na osnovnom zahtjevu da se, za vrijeme dok su zaraćene stranke uključene u oružani sukob na moru, nastavi pomorska trgovina između neutralnih država te između njih i zaraćenih država, uz što manje prekida.⁴⁵⁷ U pozadini prava neutralnosti leže zapravo dva osnovna načela: zabrana ugrožavanja neutralne države u njezinom normalnom funkcioniranju te zabrana izokretanja ravnoteže u korist jedne od zaraćenih strana.⁴⁵⁸ Međutim, spomenuta ugovorna pravila nastala su na početku prošlog stoljeća, odnosno čak i u pretprošlom stoljeću, te je bilo potrebno osvrnuti se na njih i iz perspektive jednog međunarodnog dokumenta novijeg datuma. Stoga smo u ovom dijelu rada u kojemu obrađujemo neobvezujuće pravne instrumente primjenjive na pitanje zaštite morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima, svakako morali izdvojiti i Helsinška načela o neutralnosti na moru koja su nastala 1998. godine u sklopu Udruženja za međunarodno pravo (eng. *International Law Association*, dalje u tekstu: ILA).

⁴⁵² Doswald-Beck, L., The San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea, *American Journal of International Law*, sv. 89, br. 1 (1995), str. 205.

⁴⁵³ Heintschel von Heinegg, W., The Current State of The Law of Naval Warfare: A Fresh Look at the San Remo Manual, *International Law Studies, U.S. Naval War College*, sv. 82 (2006), str. 272.

⁴⁵⁴ Sam naziv neutralnost ima dvojako značenje. S jedne strane, možemo govoriti o neutralnosti kao stanju neke države koja ne sudjeluje u oružanom sukobu između dvije ili više drugih države, a s druge strane možemo govoriti o neutralnosti kao odnosu između zaraćene države i neutralnih država, vidi: Andrassy *et al.*, Međunarodno pravo 3, *cit.* u bilj. 15, str. 186.

⁴⁵⁵ *Supra* 2.4.1.

⁴⁵⁶ Pariška pomorska deklaracija, Londonska deklaracija, XI. haška konvencija, XIII. haška konvencija.

⁴⁵⁷ Vidi: <https://lieber.westpoint.edu/maritime-neutrality-russia-ukraine-conflict/>

(pristupljeno: 22. prosinca 2024.).

⁴⁵⁸ Marauhn, T., de Vries, B. (ur.), Legal Restraints on the Use of Military Force, Collected Essays by Michael Bothe, Brill, Nijhoff, Leiden, 2021, str. 573.

ILA je nevladina organizacija čiji je cilj proučavanje, pojašnjavanje i razvoj međunarodnog prava te promicanje razumijevanja i poštovanja međunarodnog prava.⁴⁵⁹ Upravo je njezin rad na Helsinškim načelima doprinio raspravama o pitanju nastavka važenja ugovornih pravila prava neutralnosti koja nisu revidirana još od Druge haške mirovne konferencije iz 1907. godine. Među odredbama Helsinških načela koje bi mogle doprinijeti unaprjeđenju zaštite morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima istaknuli smo one koje uređuju kontrabandu, kao važan institut prava neutralnosti na moru, uz potrebne dopune koje smo predložili.⁴⁶⁰ Smatramo da Helsinška načela, slično kao i Sanremski priručnik, mogu utjecati na praksu država vezano uz pravila koja posredno utječu i na zaštitu morskog okoliša. Države bi bile sklonije raspravljati o izmjenama i dopunama tih pravila u neobvezujućoj formi kakvu nude Helsinška načela, u usporedbi s diplomatskim konferencijama o izmjenama postojećih međunarodnih ugovora.⁴⁶¹ To bi pogotovo došlo do izražaja uzimajući u obzir sastav ILA-e unutar koje bi se vodile te rasprave. Naime, članovi ILA-e su ugledni pravници iz prakse i iz akademskih krugova, ali i stručnjaci iz drugih sektora, te bi oni snagom svojeg autoriteta mogli utjecati na svijest država o potrebnim izmjenama i dopunama pravila prava neutralnosti na moru u skladu sa suvremenim znanstvenim spoznajama o morskom okolišu.

2.5.3. Tallinnski priručnik iz 2017.

Tallinnski priručnik o međunarodnom pravu primjenjivom na *cyber* operacije iz 2017. nastavlja se na svoje prvo izdanje iz 2013. godine.⁴⁶² Rezultat je trogodišnjeg rada istaknutih stručnjaka međunarodnog prava⁴⁶³ okupljenih u sklopu Centra izvrsnosti NATO-a za kibernetičku obranu (eng. *NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence*)⁴⁶⁴ koji su oblikovali 154 pravila vezanih uz kibernetičke operacije, uz bogate popratne komentare na svaki od njih. Kao što je bio i slučaj sa Sanremskim priručnikom, tako su stručnjaci sudjelovali u osobnom svojstvu i u izradi Tallinnskog priručnika iz 2017. U uvodu priručnika jasno je istaknuto da u postupku njegova

⁴⁵⁹ Vidi više: https://www.ila-hq.org/en_GB/about-us (pristupljeno: 22. prosinca 2024.).

⁴⁶⁰ *Supra* 2.4.1.

⁴⁶¹ *Infra* 3.3.

⁴⁶² Schmitt, M. N. (ur.), *Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare*, Cambridge University Press, New York, 2013.

⁴⁶³ Među dvadeset članova Međunarodne skupine stručnjaka možemo istaknuti, primjerice, M. N. Schmitta i E. T. Jensena. Vidi više: Tallinnski priručnik iz 2017., *cit.* u bilj. 370, str. xii.

⁴⁶⁴ Centar je osnovan s ciljem pružanja podrške državama članicama NATO-a u kibernetičkoj obrani, i to na interdisciplinarni način, vidi više: <https://ccdcoc.org/about-us/> (pristupljeno: 18. ožujka 2025.). Sjedište Centra je u Tallinnu te, stoga, priručnik i nosi njegovo ime.

usvajanja nije postojala namjera stvaranja prava ili donošenja pravno obvezujućeg priručnika.⁴⁶⁵ Nakon što su stručnjaci oblikovali tekst priručnika, države su pozvane da podnesu svoje komentare prije usvajanja završne verzije. Pedeset država se uključilo na taj način, a među njima su bile i sve stalne članice Vijeća sigurnosti. Iako njihov doprinos nije izravno uključen u tekst priručnika, ipak je bio neprocjenjiv u razumijevanju njihova stajališta o provedbi međunarodnog prava u kibernetičkim operacijama.⁴⁶⁶

Moderni oružani sukobi uključuju i virtualnu dimenziju ratovanja. Zbog eskalacije sofisticiranih kibernetičkih napada koji imaju dalekosežne posljedice ne samo za državu protiv koje su usmjereni, nego i šire, važno je razvijati sustav kibernetičke obrane. Trenutni rusko-ukrajinski oružani sukob pokazuje da je širenje računalne i informacijske tehnologije dovelo do toga da se prostor ratišta znatno razlikuje od onog u dotadašnjem konvencionalnom ratovanju u razdoblju nakon Hladnog rata.⁴⁶⁷ Stoga Tallinnski priručnik ima značajnu ulogu u naglašavanju prevencije, kao i važnosti pružanja brzih odgovora na različite računalno-sigurnosne incidente.

U pravilu 143. Tallinskog priručnika iz 2017. ističe se da je "okoliš civilni objekt i kao takav uživa opću zaštitu od kibernetičkih napada i njihovih učinaka". U sljedećem stavku istog pravila naglašava se da je "državama strankama Dopunskog protokola I. zabranjeno upotrebljavati metode i sredstva ratovanja kojima je svrha, ili od kojih se može očekivati, da će prouzročiti prostorno znatnu, trajniju i veliku štetu okolišu."

Za početak, možemo primijetiti da je u ovo pravilo dosljedno uvršten prevladavajući stav u međunarodnom pravu o naravi okoliša kao civilnog objekta.⁴⁶⁸ Stručnjaci koji su oblikovali ovo pravilo suglasni su da ono odražava običajno pravo te da obuhvaća obvezu razlikovanja, proporcionalnosti, poduzimanja mjera opreza i zabranu napada na civilne objekte.⁴⁶⁹ Stoga je u planiranju kibernetičkih napada potrebno voditi računa i o zaštiti okoliša. U komentaru na

⁴⁶⁵ Tallinnski priručnik iz 2017., str. 2-3.

⁴⁶⁶ Jensen, E. T., *The Tallinn Manual 2.0: Highlights and Insights*, *Georgetown Journal of International Law*, sv. 48 (2017), str. 740.

⁴⁶⁷ Bronk, C., Collins, G., Wallach, D. S., *The Ukrainian Information and Cyber War*, *The Cyber Defense Review*, sv. 8, br. 3 (2023), dostupno na poveznici:

https://cyberdefensereview.army.mil/Portals/6/Documents/2023_Fall/CDR_V8N3_Fall_2023_03-Bronk.pdf?ver=U0B1Cl6qzBlZrFPxIjqOEg%3d%3d (pristupljeno: 9. svibnja 2024.), str. 34.

⁴⁶⁸ *Supra* 2.4.4.

⁴⁶⁹ Komentar uz pravilo 143. Tallinskog priručnika iz 2017., str. 537., par. 1 i str. 538., par. 4.

predmetno pravilo navodi se primjer planiranja kibernetičkog napada na vojno skladište nafte, pri čemu se mora uzeti u obzir očekivana šteta okolišu u slučaju izlivanja nafte.⁴⁷⁰ Upravo su se kao najčešći cilj kibernetičkih napada u rusko-ukrajinskom oružanom sukobu pokazali vlada, komunikacijski sustavi i energetska sektor.⁴⁷¹ U slučaju napada na potonje spomenuta dva cilja koji bi bili smješteni u moru ili uz morsku obalu, mogla bi se očekivati šteta morskom okolišu. Osim primjera spomenutog u komentaru na predmetno pravilo, možemo dodati i primjer kibernetičkog napada na podmorske cjevovode. Štetni učinci za okoliš uzrokovani napadom na podmorske cjevovode predmet su različitih znanstvenih istraživanja, posebice nakon eksplozija u rujnu 2022. godine u podmorskim plinovodima Sjeverni tok 1 i 2 smještenima u Baltičkom moru kojima se prevozi plin iz Rusije u Europu.⁴⁷² Iako nije do kraja jasno radi li se o klasičnom kibernetičkom napadu, on je zamisliv u ovom i drugim sličnim slučajevima. Štetne posljedice za morski okoliš posebno se odražavaju na ugrožene vrste koje žive u Baltičkom moru, poput sivog i običnog tuljana te obalne pliskavice.⁴⁷³ Potonja vrsta je posebno ugrožena, odnosno njezina populacija je toliko mala da gubitak ili ozbiljna ozljeda samo jedne njezine jedinke, pogotovo odrasle ženke, može imati učinak na cijelu populaciju.⁴⁷⁴ Udarci val uzrokovani eksplozijama može izazvati smrt tih vrsta, kao i gubitak sluha koji predstavlja posebno tešku ozljedu uzimajući u obzir njihovo oslanjanje na eholokaciju.⁴⁷⁵

Sve ove činjenice i rezultati znanstvenih istraživanja upućuju nas da je potrebno odgovarajuće pravno urediti zaštitu morskog okoliša u slučaju kibernetičkih napada. U tom smislu, u Tallinnskom priručniku iz 2017. je jasno i izričito istaknuto da je okoliš civilni objekt te da je zabranjen izravni napad na njega. Pod pojmom okoliš, Tallinnski priručnik iz 2017. obuhvaća i morski okoliš.⁴⁷⁶ Međutim, što se tiče zabrane uzrokovanja prostorno znatne, trajnije i velike

⁴⁷⁰ *Ibid.*, str. 538., par. 4.

⁴⁷¹ Vidi više: <https://nsarchive.gwu.edu/document/32116-11-microsoft-year-russian-hybrid-warfare-ukraine-ms-threat-intelligence>, str. 11. (pristupljeno: 9. veljače 2024.).

⁴⁷² Vidi: <https://press.un.org/en/2024/sc15844.doc.htm> (pristupljeno: 9. svibnja 2024.).

⁴⁷³ Vidi više: <https://www.iucn.org/news/marine-and-polar/202110/preferred-places-three-threatened-dolphin-and-porpoise-species-only-found-black-sea-named-important-marine-mammal-areas> (pristupljeno: 10. svibnja 2024.).

⁴⁷⁴ Sanderson, S., Czub, M., Jakacki, J., Koschinski, S., Tougaard, J., Sveegard, S., Frey, T., Fauser, P., Beldowski, J., Beck, A. J., Przyborska, A., Olejnik, A., Szturomski, B., Kicinski, R., Environmental Impact of the Explosion of the Nord Stream Pipelines, *Scientific Reports*, sv. 13, br. 19923 (2023), dostupno na poveznici: <https://www.nature.com/articles/s41598-023-47290-7#citeas> (pristupljeno: 10. svibnja 2024.).

⁴⁷⁵ Eholokacija je sustav orijentacije s pomoću odbijenih ultrazvučnih valova koji životinji omogućuje snalaženje u prostoru, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013-2025, dostupno na poveznici: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/eholokacija> (pristupljeno: 20. ožujka 2025.).

⁴⁷⁶ Komentar uz pravilo 143. Tallinnskog priručnika iz 2017., str. 537., par. 3.

štete okolišu, Tallinnski priručnik iz 2017. nije doprinio značajnim pomacima u rasvjetljavanju problematike koja prati istovjetno pravilo iz čl. 35., st. 3. i 55., st. 3. Dopunskog protokola I. U komentaru na st. 2. pravila 143. Tallinnskog priručnika iz 2017. navedeno je da su stručnjaci bili podijeljeni oko toga odražavaju li predmetni članci Dopunskog protokola I. običajno pravo. Stoga su oblikovali tekst predmetnog stavka na način da su u njemu istaknuli da se on odnosi samo na stranke Dopunskog protokola I. (na čijim se člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. temelji pravilo 143. Tallinnskog priručnika iz 2017.). Predmetno pravilo o zabrani uzrokovanja prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu zaista nije steklo običajnopravi status.⁴⁷⁷ Međutim, što se tiče definiranja triju sastavnih elemenata tog pravila te postavljanja uvjeta njihova kumulativnog ispunjenja, Tallinnski priručnik iz 2017. se nije pomaknuo s mrtve točke. U njemu se ponavljaju iste zastarjele teze s pregovora o usvajanju predmetnih članaka Dopunskog protokola I. (primjerice, da se pod pojmom "trajnija" smatra šteta koja traje desetljećima).⁴⁷⁸ Možda će se ovaj propust popraviti pri usvajanju sljedećeg izdanja Tallinnskog priručnika na kojemu stručnjaci već ustrajno rade.⁴⁷⁹ Unatoč tomu, ocjenjujemo pozitivnim već samo uključivanje izričitog pravila o zaštiti okoliša u predmetni priručnik. Osim toga, kao što smo istaknuli ranije, priznanje okolišu statusa civilnog objekta učinilo je mnogo više za njegovu zaštitu od bilo kojeg specijaliziranog pravila o zaštiti okoliša⁴⁸⁰ pa je u tom smislu pohvalno što se ovaj priručnik nedvosmisleno i jasno opredijelio za civilnu narav okoliša. Izmijenjeno treće izdanje Tallinnskog priručnika trebalo bi odražavati razvoj prakse država i uzeti u obzir rasprave koje se vode o zaštiti okoliša u međunarodnim oružanim sukobima na svim razinama, počevši od akademske zajednice pa do političkih razina odlučivanja, primjerice, o kriminalizaciji ekocida.⁴⁸¹

Možemo primijetiti da su instrumenti *soft law*-a posljednjih godina postali široko prihvaćeno sredstvo za utjecaj na praksu država, a time i na proces stvaranja običajnog prava, pogotovo u pravu oružanih sukoba na moru.⁴⁸² Uz ostvarene pomake, smatramo da je potrebno pristupiti daljnjoj reviziji Sanremskog i Tallinnskog priručnika. Iako to ne bi predstavljalo potpuno rješenje

⁴⁷⁷ *Infra* 3.1.2.

⁴⁷⁸ Komentar uz pravilo 143. Tallinnskog priručnika iz 2017., str. 538., par. 6. i str. 539., par. 7.

⁴⁷⁹ Vidi više: <https://ccdcoe.org/news/2020/ccdcoe-to-host-the-tallinn-manual-3-0-process/> (pristupljeno: 10. svibnja 2024.).

⁴⁸⁰ *Supra* 2.4.4.

⁴⁸¹ *Infra* 5.2.2.

⁴⁸² Haines, S., War at Sea: Nineteenth-century Laws for Twenty-first Century Wars?, *International Review of the Red Cross*, sv. 98, br. 2 (2016), dalje u tekstu: War at Sea, str. 447.; Roach, J. A., The Law of Naval Warfare at the Turn of Two Centuries, *American Journal of International Law*, sv. 94, br. 1 (2000), str. 77.

za uređenje zaštite morskog okoliša, ipak ga, među naprijed razmatranim rješenjima, smatramo najprikladnijim, odnosno najpraktičnijim. U postupku usvajanja nove verzije priručnika sudjelovali bi stručnjaci u osobnom svojstvu, ali i takva bi verzija mogla dovesti do progresivnog razvoja međunarodnog prava ako bi u njemu, barem neformalno, bile uključene najjače pomorske sile. Svakako je poželjno uključiti države u te procese kako bi se one potom aktivno uključile u popunjavanje pravnih praznina u svojim vojnim priručnicima. Osim toga, smatramo da bi ovdje bilo prostora za uspostavljanje mehanizama unutar UN-a na temelju kojih bi države podnosile izvješća o stanju svojeg nacionalnog zakonodavstva i sudskoj praksi o pitanju zaštite morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. UNEP bi mogao biti prikladno tijelo unutar UN-a za koordinaciju uređenja ove materije, na temelju svojeg dugogodišnjeg iskustva u suočavanju s različitim štetnim posljedicama onečišćenja okoliša. Uz ulogu UNEP-a, ne treba zanemariti i specifičnu ulogu međunarodnih i nevladinih organizacija koje su se specijalizirale za rješavanje problema iz područja zaštite morskog okoliša, kao i za unaprjeđenje pravila prava oružanih sukoba. Ovdje prvenstveno mislimo na Međunarodnu pomorsku organizaciju (eng. International Maritime Organization, dalje: IMO), ali i na MOCK koji posjeduju jedinstveno znanje i iskustvo koje je potrebno međusobno razmijeniti i time unaprijediti cjelokupni sustav zaštite morskog okoliša temeljen na pristupu sustavne integracije.

2.5.4. Smjernice MOCK-a iz 2020.

Ranije spomenuti oružani sukob u Perzijskom zaljevu (1990-1991) koji je uzrokovao posljedice za okoliš do tada neviđenih razmjera, potaknuo je usvajanje dokumenata koji se bave ovim osjetljivim pitanjem.⁴⁸³ Jedan od tih dokumenata su i smjernice usvojene u sklopu MOCK-a pod nazivom "Guidelines for Military Manuals and Instructions on the Protection of the Environment in Times of Armed Conflict".⁴⁸⁴ U samom uvodu Smjernica MOCK-a iz 1994. istaknuta je važnost praktične primjene pravila međunarodnog prava o zaštiti okoliša u oružanim sukobima, i to putem unutarnjeg zakonodavstva država i drugih mjera na nacionalnih razini, uključujući i vojne priručnike.⁴⁸⁵ U nastavku dokumenta navedena su ta pravila međunarodnog prava, pri

⁴⁸³ Vidi, primjerice, Rezoluciju o zaštiti okoliša iz 1992., *supra* bilj. 12.

⁴⁸⁴ ICRC, Guidelines for Military Manuals and Instructions on the Protection of the Environment in Times of Armed Conflict, Aneks uz: "United Nations Decade of International Law: Report of the Secretary-General", A/49/323, 19. kolovoza 1994., dalje u tekstu: Smjernice MOCK-a iz 1994.

⁴⁸⁵ *Ibid.*, str. 49, par. 2.-3.

čemu su istaknuti međunarodni ugovori u kojima su ona sadržana.⁴⁸⁶ Među njima su i čl. 35., st. 3 i 55., st. 1. Dopunskog protokola I.⁴⁸⁷

Smjernice MOCK-a nisu obvezujuće naravi, što je potvrđeno i rezolucijom Opće skupštine koja je samo pozvala države na njegovo što šire usvajanje te na razmatranje mogućnosti uvrštenja predmetnih smjernica u njihove vojne priručnike.⁴⁸⁸ Unatoč tomu, ovaj dokument smatramo važnim doprinosom daljnjem razvoju međunarodnog pravnog okvira za zaštitu okoliša u oružanim sukobima. U njemu je iznesen sustavan pregled mjerodavnih međunarodnih ugovora koji se bave uređenjem ovog pitanja što predstavlja važnu početnu točku za bavljenje ovom temom. Nakon njegova usvajanja, međunarodna zajednica susrela se s daljnjim izazovima oko uređenja zaštite okoliša u oružanim sukobima koji su bili potaknuti novim slučajevima onečišćenja okoliša. U suočavanju s tim izazovima, pojavili su se daljnji međunarodni ugovori, pravna tumačenja i ostali dokumenti spomenuti u ovom radu.⁴⁸⁹ Osim toga, 2020. godine usvojene su i dopunjene smjernice MOCK-a pod nazivom "Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict".⁴⁹⁰

Njihovo usvajanje govori u prilog jačanja svijesti o važnosti ulaganja dodatnih napora u pojašnjavanje i osnaživanje međunarodnog pravnog okvira za zaštitu okoliša u oružanim sukobima. Upravo je ta namjera i istaknuta u uvodu Smjernica MOCK-a iz 2020., uz naglasak na potrebu poduzimanja daljnjih iskoraka.⁴⁹¹ Naime, ranije smjernice su prvenstveno služile kao alat za implementaciju pravila prava oružanih sukoba u vojne priručnike, dok novije smjernice imaju šire polje primjene. One nisu namijenjene samo oružanim snagama, nego svima koji mogu utjecati na ponašanje stranaka u sukobu, uključujući i zakonodavna i sudbena tijela.⁴⁹² Stoga je i sadržaj novih smjernica znatno opsežniji, što je vidljivo već u samoj njihovoj strukturi.

Kao i ranije smjernice, tako ni Smjernice MOCK-a iz 2020., nisu obvezujuće naravi. Naime, MOCK u oba dokumenta samo nudi svoje pojašnjenje postojećih pravila prava oružanih sukoba,

⁴⁸⁶ *Ibid.*, str. 49-51, par. 4-15.

⁴⁸⁷ *Ibid.*, str. 51, par. 11.

⁴⁸⁸ A/RES 49/50, "United Nations Decade of International Law", 9. prosinca 1994., par. 11.

⁴⁸⁹ Primjerice, Savjetodavno mišljenje *Dopustivost prijetnje ili uporabe nuklearnog oružja*, *supra* bilj. 99; Ugovor o nuklearnom oružju, *supra* bilj. 360 i dr.

⁴⁹⁰ Smjernice MOCK-a iz 2020., *cit.* u bilj. 40.

⁴⁹¹ Smjernice MOCK-a iz 2020., *cit.* u bilj. 40, str. 13, par. 11.

⁴⁹² *Ibid.*, str. 13-14, par. 11.

oslanjajući se na svoja stajališta o naravi pojedinih pravila.⁴⁹³ Tako se u novijim smjernicama ponajviše oslanja na svoja stajališta iznesena u Studiji o običajnom pravu iz 2005.⁴⁹⁴ Pritom MOCK naglašava da se smjernice ne bi trebale tumačiti na način da ograniče ili dovedu u pitanje postojeće međunarodnopravne obveze niti da stvore ili razviju nove obveze.⁴⁹⁵

Neovisno o njihovoj pravnoj snazi, smatramo da su Smjernice MOCK-a iz 2020. nezaobilazan dokument u uređenju pitanja zaštite okoliša u oružanim sukobima jer na jednom mjestu detaljno prikazuju specifične probleme vezane uz zaštitu okoliša, izdvajaju mjerodavna pravna pravila i zalažu se za jačanje njihove primjene, uz navođenje recentne sudske prakse koja može usmjeriti daljnji razvoj međunarodnog prava. Primjerice, posebno važnim smatramo isticanje poveznice između zaštite ljudskih prava i zaštite okoliša pri sudovima za zaštitu ljudskih prava, u skladu s trendom sve prisutnijeg priznavanja ljudskog prava na siguran, čist, zdrav i održivi okoliš.⁴⁹⁶ Uz to, ovdje se posebno želimo osvrnuti na četvrti dio smjernica koji je posvećen, među ostalim, implementaciji pravila prava oružanih sukoba. Naime, kao što smo naprijed istaknuli, sam MOCK je u uvodu Smjernica iz 2020. naglasio da su one namijenjene i sudbenoj vlasti, a upravo ona igra značajnu ulogu u spomenutoj implementaciji. Tako se u navedenom četvrtom dijelu smjernica ističe važnost progona ratnih zločina koji su u vezi s okolišem. Ovdje je MOCK istaknuo povijesnu važnost čl. 8, st. 2, t. b (iv) Rimskog statuta kojim je zabranjeno "namjerno pokretanje napada sa znanjem da će takav napad uzgredno dovesti do smrti ili tjelesnih ozljeda civila ili štete na civilnim objektima ili do prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu koja bi bila očito prekomjerna u odnosu na predviđenu stvarnu i izravnu vojnu prednost."⁴⁹⁷ Uz to, istaknuo je i druge članke Rimskog statuta kojima se omogućuje proširenje progona.⁴⁹⁸ Međutim, smatramo da je MOCK ovdje propustio kritički se osvrnuti na nemogućnost praktične primjene spomenutog čl. 8, st. 2, t. b (iv) Rimskog statuta te ponuditi svoje stajalište o tom problemu. U petom poglavlju ćemo obrazložiti u čemu se sastoji taj nedostatak, a kao moguće rješenje tog

⁴⁹³ "It must be emphasized that, as was the case for the 1994 Guidelines, the present Guidelines are a restatement of the law as it stands in the eyes of the ICRC." (Smjernice MOCK-a iz 2020., *cit.* u bilj. 40, str. 14, par. 12).

⁴⁹⁴ *Supra* bilj. 435.

⁴⁹⁵ Smjernice MOCK-a iz 2020., *cit.* u bilj. 40, str. 14, par. 12.

⁴⁹⁶ *Ibid.*, str. 23-25, par. 37-40. Vidi više: *infra* 3.2.

⁴⁹⁷ Vidi više: *infra* 5.2.1.

⁴⁹⁸ Smjernice MOCK-a iz 2020., *cit.* u bilj. 40, str. 110, par. 315.

problema priklonit ćemo se već postojećem prijedlogu određenih pravnih stručnjaka koji je usmjeren na uvrštenje ekocida kao novog, petog kaznenog djela u tekst Rimskog statuta.⁴⁹⁹

2.5.5. *Nacrt načela Komisije UN-a za međunarodno pravo*

Među najrecentnijim dokumentima u kojima su iznesena pravna stajališta važna za uređenje ove materije svakako je Nacrt načela o zaštiti okoliša u vezi s oružanim sukobima iz 2022. godine.⁵⁰⁰ Na temelju njega je Opća skupština iste godine usvojila i rezoluciju "Zaštita okoliša u vezi s oružanim sukobima" iz 2022. godine.⁵⁰¹ Inače, Opća skupština već se bavila ovom temom,⁵⁰² a posebice u Rezoluciji o zaštiti okoliša iz 1992.⁵⁰³ U potonjoj Rezoluciji Opća skupština istaknula je da je "uništenje okoliša, koje nije opravdano vojnom potrebom te je bezobzirno poduzeto, protivno postojećem međunarodnom pravu".⁵⁰⁴ Navedeno pravilo o zabrani uništenja okoliša odražava običajno pravo.⁵⁰⁵ Ono je sadržano i u drugim naknadno usvojenim dokumentima, primjerice u Sanremskom priručniku.⁵⁰⁶

Treba imati na umu da rezolucije Opće skupštine nisu obvezujuće, pa ni za države članice UN-a, nego imaju samo karakter preporuke. Međutim, bilo bi pogrešno u potpunosti im osporiti pravni učinak.⁵⁰⁷ Međunarodni sud je u savjetodavnom mišljenju *Dopustivost prijetnje ili uporabe nuklearnog oružja* citirao Rezoluciju o zaštiti okoliša iz 1992. u dijelu u kojem se navodi da je uništenje okoliša protivno međunarodnom pravu.⁵⁰⁸ Istaknuo je da, iako rezolucije Opće

⁴⁹⁹ Vidi više: *infra* 5.2.2

⁵⁰⁰ *Supra* bilj. 41.

⁵⁰¹ A/RES/77/104, 7. prosinca 2022., dalje u tekstu: Rezolucija o zaštiti okoliša iz 2022.

⁵⁰² Opća skupština usvojila je mnoge rezolucije o zaštiti okoliša u vezi s oružanim sukobima. Doduše, u njima se većinom samo parcijalno dotaknula pojedinih aspekata zaštite okoliša. Primjerice, u vezi s prevencijom onečišćenja okoliša, utvrdila je 5. studenoga kao Međunarodni dan za sprječavanje iskorištavanja okoliša u ratu i oružanom sukobu, na temelju Rezolucije "Observance of the International Day for Preventing the Exploitation of the Environment in War and Armed Conflict", A/RES/56/4, 5. studenoga 2001. godine. Nadalje, u vezi s učincima ostataka rata koji mogu djelovati na ljudsko zdravlje usvojila je niz rezolucija pod nazivom "Cooperative Measures to Assess and Increase Awareness of Environmental Effects Related to Waste Originating from Chemical Munitions Dumped at Sea", A/RES/65/149 od 20. prosinca 2010., A/RES/68/208 od 20. prosinca 2013, A/RES/71/220 od 21. prosinca 2016, A/RES/74/213 od 19. prosinca 2019.

⁵⁰³ *Supra* bilj. 12.

⁵⁰⁴ *Ibid.*, al. 5.

⁵⁰⁵ Dinstein, *The Conduct of Hostilities*, cit. u bilj. 15, str. 284.

⁵⁰⁶ *Supra* bilj. 19, par. 44.

⁵⁰⁷ Degan, *Sources*, cit. u bilj. 95, str. 194.

⁵⁰⁸ *Supra* bilj. 99, str. 242, par. 32.

skupštine nisu pravno obvezujuće, one mogu "pružiti važne dokaze za utvrđenje postojanja pravila ili nastanka *opinio iuris*."⁵⁰⁹

U ovom odjeljku razmotrit ćemo Nacrt načela u kojem je Komisija za međunarodno pravo ponudila niz načela za uređenje zaštite okoliša te koje je potom Opća skupština primila na znanje, s vremenskim odmakom od trideset godina kada se zadnji put izravno bavila ovom temom u spomenutoj Rezoluciji o zaštiti okoliša iz 1992.⁵¹⁰ Doduše, Nacrt načela se izričito ne bavi različitim pitanjima zaštite morskog okoliša,⁵¹¹ ali mnoga načela mogu se primijeniti i na oružane sukobe na moru, prvenstveno 13. načelo o općoj zaštiti okoliša za vrijeme oružanog sukoba.⁵¹²

Za oblikovanje konačnog teksta Nacrta načela posebno su važni bili pisani komentari i opažanja vlada najvećih vojnih sila na Nacrt načela Komisije za međunarodno pravo.⁵¹³ Iscrpni komentari pokazuju velik interes za uređenje ove teme. Države su svjesne da, uslijed tehnološkog razvoja, postoji visoki rizik za okoliš zbog upotrebe oružja za masovno uništenje, jednako kao i zbog upotrebe konvencionalnih metoda i sredstava ratovanja. Međutim, stavovi izneseni o pojedinim pitanjima razlikovali su se među različitim vladama, međunarodnim i nevladinim organizacijama. Iako Komisija za međunarodno pravo namjerno nije uvrstila u svoj tekst kontroverzno pitanje dopustivosti upotrebe nuklearnog oružja,⁵¹⁴ najjače nuklearne sile odlučno su obrazlagale svoje stavove o tom pitanju. Te države osporavale su legitimitet onih načela koja bi potencijalno mogla neizravno zabraniti upotrebu nuklearnog oružja. Među tim načelima svakako je naprijed spomenuto 13. načelo.

⁵⁰⁹ *Ibid.*, str. 254-255, par. 70.

⁵¹⁰ Za razliku od kratkog teksta Rezolucije o zaštiti okoliša iz 1992., Nacrt načela sadrži 27 načela koja se, u skladu s načelom 1, primjenjuju u svrhu zaštite okoliša prije, za vrijeme ili nakon oružanog sukoba. Pritom se u Nacrtu načela ne čini razlika u primjeni između međunarodnih i nemeđunarodnih oružanih sukoba, što je izazvalo otpor mnogih država. Dakle, polje primjene *ratione temporis* i *ratione materiae* postavljeno je bez ograničenja.

⁵¹¹ Izuzev u načelu 27 "Ostaci rata u moru" u kojemu se navodi da bi države i međunarodne organizacije trebale surađivati kako bi osigurale da ostaci rata u moru ne dovedu okoliš u opasnost. Ovo načelo u vezi je s načelom 26. U njemu se općenito uređuje pitanje ostataka rata propisujući obvezu država da poduzmu mjere kako bi se uklonili ili učinili neškodljivima opasni ostaci rata pod njihovom jurisdikcijom ili kontrolom.

⁵¹² Načelo 13. "Opća zaštita okoliša za vrijeme oružanih sukoba" glasi:

"1. Okoliš će se se poštovati i štititi u skladu s primjenjivim međunarodnim pravom, a posebice s pravom oružanih sukoba.

2. Podložno primjenjivom međunarodnom pravu:

(a) Pazit će se da se okoliš zaštiti od prostorno znatne, trajnije i velike štete;

(b) Zabranjena je uporaba metoda ili sredstava ratovanja kojih je svrha, ili od kojih se to može očekivati, prouzročiti prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu.

3. Nijedan dio okoliša ne smije se napasti, osim ako je postao vojni cilj." (prijevod autorice).

⁵¹³ Komentari na Nacrt načela, supra *bilj.* 1.

⁵¹⁴ Jacobsson, Lehto, *cit.* u *bilj.* 117, str. 32.

U tom načelu ponavljaju se izrazi upotrijebljeni u mjerodavnim člancima Dopunskog protokola I. Primjerice, u 13. načelu, kao i u čl. 55., st. 1. Dopunskog protokola I., navodi se da treba "paziti" da se zaštiti okoliš. Dodatno, 13. načelo, po uzoru na čl. 35., st. 3. i čl. 55., st. 1. Dopunskog protokola I., zabranjuje uporabu metoda i sredstava ratovanja kojih je svrha, ili od kojih se to može očekivati, prouzročiti prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu. Uzimajući u obzir restriktivnost postavljenog standarda štete,⁵¹⁵ može se očekivati da bi takva šteta okolišu mogla biti uzrokovana jedino uporabom oružja za masovno uništenje u oružanom sukobu.⁵¹⁶ Upravo se na toj činjenici temelje negativni komentari vodećih nuklearnih sila na tekst 13. načela.⁵¹⁷

S druge strane, nije bilo sporno uvrštenje teksta 14. načela. U njemu se izričito navodi da će se, u svrhu zaštite okoliša, primjenjivati pravila i načela prava oružanih sukoba, uključujući obvezu razlikovanja, načelo proporcionalnosti i mjere opreza. U tom dijelu uređenje je u skladu s pravilima za zaštitu okoliša sadržanima u Dopunskom Protokolu I. i Sanremskom priručniku.

Možemo reći da je usvajanje Nacrta načela doprinijelo uređenju ove materije, kroz iznošenje recentnih pravnih stajališta država i pravne doktrine. Svrha njihova usvajanja bila je poboljšati uređenje zaštite okoliša u vezi s oružanim sukobima, kroz mjere sprječavanja, ublažavanja i naknade štete okolišu.⁵¹⁸ Dakle, naglašen je sveobuhvatni pristup uređenju zaštite okoliša. Iako je kao rezultat rada Komisije za međunarodno pravo došlo do usvajanja Rezolucije o zaštiti okoliša iz 2022., treba istaknuti da je ta Rezolucija imala samo formalnu narav. Naime, Nacrt načela samo je podnesen na znanje Općoj skupštini kako bi se osiguralo što šire upoznavanje s njegovim načelima među državama i međunarodnim organizacijama, ali bez namjere daljnjeg usvajanja odgovarajuće konvencije. Upravo je zbog ograničenog mandata Komisije za međunarodno pravo bilo jasno od početka da se Komisija neće moći baviti ovako sveobuhvatnom temom na odgovarajući način. U skladu sa Statutom Komisije, ona podnosi preporuke Općoj skupštini u svrhu promicanja progresivnog razvoja međunarodnog prava i njegove kodifikacije.⁵¹⁹ Zbog negativnih komentara najjačih vojnih sila na Nacrt načela i sa sviješću da države neće biti sklone

⁵¹⁵ *Infra* 3.1.3.

⁵¹⁶ Bothe *et al.*, New Rules, *cit.* u bilj. 15, str. 348.

⁵¹⁷ *Infra* 3.1.1.

⁵¹⁸ 2. načelo.

⁵¹⁹ Članci 1. i 23. Statuta Komisije za međunarodno pravo, usvojen Rezolucijom Opće skupštine, A/RES/174 (II), 21. studenoga 1947., str. 105-110., dopunjen rezolucijama 485 (V), 12. prosinca 1950., 984 (X), 3. prosinca 1955., 985 (X), 3. prosinca 1955. i 36/39 18. studenoga 1981., dostupan na poveznici: <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/statute/statute.pdf> (pristupljeno: 15. rujna 2023.).

usvajanju međunarodnog ugovora o ovoj temi, Komisija je zauzela razuman stav kada je preporučila Općoj skupštini da samo skrene pozornost o usvojenim načelima svima onima koji su zainteresirani za temu.

U usporedbi s pravilom o zabrani uništenja okoliša iznesenim u Rezoluciji o zaštiti okoliša iz 1992., Nacrt načela ne zabranjuje svaki slučaj uništenja ili štete okolišu, nego, pak, postavlja visok i restriktivan standard štete. Uz to, konstitutivne elemente tog standarda ostavlja bez definicije.⁵²⁰ To zapravo predstavlja najveći nedostatak Nacrta načela u kojima, unatoč pruženoj prilici, nije ponuđeno rješenje pitanja neodređenosti mjerodavnih pravnih pravila o zaštiti okoliša, prisutno još od usvajanja Dopunskog protokola I.

⁵²⁰ *Infra* 3.1.3.

3. PREVENCIJA ONEČIŠĆENJA MORSKOG OKOLIŠA U VEZI S MEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA

Prevenција onečišćenja morskog okoliša jedan je od triju aspekata zaštite morskog okoliša. Proizlazi iz običajnog načela prevencije razmatranog u prethodnom poglavlju.⁵²¹ Ovdje ćemo usporediti prednosti i nedostatke postojećih običajnih i ugovornih pravnih pravila u uređenju materije zaštite morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima, a onda još i što se tiče prevencije onečišćenja. Analizirat ćemo pravila namijenjena zaštiti morskog okoliša kao izravnog cilja napada, ali i ona namijenjena neizravnoj zaštiti morskog okoliša, i to zaštiti od uzrokovanja prekomjerne kolateralne štete okolišu. Na temelju historijske, leksičko-gramatičke, teleološke i komparativne metode analizirat ćemo pravilo o zabrani uzrokovanja prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu te njegovu primjenu u praksi država i međunarodnih organizacija kako bismo donijeli zaključak o tome je li ono steklo status općeg običajnog međunarodnog prava. Raspravljat ćemo i o nekim otvorenim pitanjima prevencije onečišćenja morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima, primjerice o pravnom uređenju onečišćenja podvodnom bukom koju proizvode ratni brodovi te o uklanjanju oružja i streljiva potopljenog u moru.

3.1. Zabrana uzrokovanja prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu

Riječ "okoliš" nije postojala ni u jednom pravilu prava oružanih sukoba sve do usvajanja Konvencije ENMOD i Dopunskog protokola I. Međutim, to ne znači da prije toga okoliš nije uživao nikakvu zaštitu u međunarodnim oružanim sukobima. Naprotiv, okoliš je uživao neizravnu zaštitu u skladu s četiri osnovna načela prava oružanih sukoba, i to načela vojne potrebe, razlikovanja, proporcionalnosti i čovječnosti. Ovdje ćemo, pak, analizirati pravila namijenjena njegovoj izravnoj zaštiti koja su sadržana u člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. U prethodnom poglavlju analizirali smo njihovo polje primjene,⁵²² a ovdje ćemo se osvrnuti na sporno pitanje običajnog pravne naravi predmetnih pravila te na problem njihove neodređenosti.

⁵²¹ *Supra* 2.3.2.1.

⁵²² *Supra* 2.4.2.

3.1.1. *Praksa posebno zainteresiranih država*

Uzimajući u obzir restriktivnost standarda sadržanog u pravilu o zabrani uzrokovanja štete okolišu, može se očekivati da bi u njemu opisana šteta nastupila samo u slučaju uporabe oružja za masovno uništenje u oružanom sukobu.⁵²³ Stoga je jasan interes nuklearnih država da onemoguće stvaranje običajnog pravila o zabrani uporabe metoda i sredstava koji su usmjereni ili mogu izazvati takvu štetu okolišu. Među nuklearnim silama koje prednjače u količini posjedovanog nuklearnog oružja,⁵²⁴ ovdje ćemo analizirati praksu Sjedinjenih Američkih Država, Ujedinjene Kraljevine, Francuske i Izraela glede pravila o zabrani uzrokovanja prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu u međunarodnim oružanim sukobima. Uz njih, spomenut ćemo i praksu drugih velikih država koje dijele njihova stajališta, poput Kanade koja je stranka Dopunskog protokola I.,⁵²⁵ i to bez stavljenih rezervi na predmetne članke. SAD i Izrael nisu stranke Dopunskog protokola I. (iako je SAD potpisnica). S druge strane, Ujedinjena Kraljevina i Francuska jesu, no treba primijetiti da su one, pri ratifikaciji tog međunarodnog ugovora, glede članaka koji su predmet naše analize, istaknule da ocjenu o tome potpada li šteta okolišu pod polje primjene ovog članka treba prosuđivati "objektivno na temelju informacija dostupnih u datom trenutku."⁵²⁶ Dakle, potonje države ograđuju se od izravnog upućivanja na standard štete koju je zabranjeno uzrokovati okolišu u skladu s predmetnim člancima.

Prije analize relevantne prakse, treba općenito istaknuti da je praksa država sadržana u činima ili propustima države te u njezinim izjavama, primjerice u komentarima vlada na nacрте Komisije za međunarodno pravo, u mišljenjima službenih pravnih savjetnika, kao i u međunarodnim i domaćim sudskim odlukama i sl.⁵²⁷ U pravu oružanih sukoba, posebnu ulogu u odražavanju prakse imaju i vojni priručnici. Opća praksa, kao objektivni element međunarodnog običaja, mora biti stalna, jednoobrazna i kontinuirana. U pravilu, države i međunarodne organizacije provode takvu praksu. Iznimno, u pravu oružanih sukoba može biti mjerodavna i praksa MOCK-a kao

⁵²³ Bothe, M. *et al.*, *New Rules*, *cit.* u bilj. 15, str. 348.

⁵²⁴ The International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN) 2022 Annual Report, str. 10, https://assets.nationbuilder.com/ican/pages/3180/attachments/original/1677846259/ICAN_2022_Annual_report_web.pdf?1677846259 (pristupljeno: 22. veljače 2024. godine).

⁵²⁵ Popis država stranaka Dopunskog protokola I., vidi: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/state-parties> (pristupljeno: 22. veljače 2024.).

⁵²⁶ *Supra* bilj. 396.

⁵²⁷ Brownlie, *cit.* u bilj. 142., str. 5.

nevladine organizacije.⁵²⁸ Međutim, ne zahtijeva se sudjelovanje baš svih država u praksi. Praksa treba biti generalna, a ne univerzalna. Najveće i najistaknutije države, kao i države koje su posebno zainteresirane za određeno područje prava, imaju prevladavajući doprinos u stvaranju običajnog prava.⁵²⁹ Naime, koliki god pritisak stvarale ostale države, ne može se stvoriti običajno pravilo bez suglasnosti posebno zainteresiranih država.⁵³⁰ Iako svi mogu sudjelovati u međunarodnom sustavu, stavovi najmoćnijih država imaju veću težinu.⁵³¹

Komentari na Nacrt načela o zaštiti okoliša u vezi s oružanim sukobima predstavljaju relevantnu praksu o predmetu analize. Naime, Nacrt načela usvojen je s ciljem poboljšanja zaštite okoliša, uzimajući u obzir da je za njegovu učinkovitu zaštitu potrebno da države i međunarodne organizacije usvoje mjere u svrhu prevencije, nadzora onečišćenja i naknade štete. Ovdje ćemo izdvojiti upravo komentare posebno zainteresiranih država kako bismo utvrdili je li pravilo sadržano u člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. steklo običajnopravni status.

Kanada,⁵³² Francuska,⁵³³ Izrael⁵³⁴ i SAD⁵³⁵ u svojim komentarima na Nacrt načela izričito ističu da navedeni članci nemaju običajnopravni status. Pritom se većina poziva na vlastitu kontinuiranu praksu u tom smjeru. SAD tako navodi da su predmetni članci "...preširoki, dvosmisleni te da nisu dio običajnog međunarodnog prava."⁵³⁶ Ujedinjena Kraljevina skreće pozornost da je pri ratifikaciji Dopunskog protokola I. istaknula glede predmetnih članaka da standard štete okolišu treba prosuđivati "...objektivno na temelju informacija dostupnih u datom

⁵²⁸ Degan, Sources, cit. u bilj. 95, str. 148. Suprotnog stava je Dinstein koji tvrdi da nevladine organizacije, pa ni ova najvažnija (MOCK), ne mogu nikad vlastitom praksom izravno doprinijeti stvaranju običajnih pravila, vidi: Dinstein, The ICRC Customary International Humanitarian Law Study, u: Helm, A., M. (ur.), The Law of War in the 21st Century: Weaponry and the Use of Force, US Naval War College, International Law Studies, Newport, sv. 82, 2006., str. 102, dalje u tekstu: The ICRC Study. O pravnoj osobnosti MOCK-a, zbog njegovog mandata i jedinstvene uloge uspostavljene "ženevskim" režimom, postoje različita mišljenja- neki ga smatraju međunarodnom organizacijom, a postoje i mišljenja o MOCK-u kao subjektu međunarodnog prava *sui generis*, vidi: Debuf, E., Tools To Do the Job: The ICRC's Legal Status, Privileges and Immunities, *International Review of the Red Cross*, sv. 97, br. 897/898 (2016), str. 321-329.

⁵²⁹ *North Sea Continental Shelf*, Judgment, I.C.J. Reports 1969, p. 3. (dalje u tekstu: *Epikontinentalni pojas*), str. 42, par. 73; Jennings, R., Watts, A.; Oppenheim's International Law, deveto izdanje, sv. 1, Longman, Harlow, 1992., str. 29.; Shaw, cit. u bilj. 178., str. 67.; Charney, J. I., Universal International Law, *American Journal of International Law*, sv. 87, br. 4 (1993), str. 537.

⁵³⁰ Shaw, cit. u bilj. 178, str. 67.

⁵³¹ *Ibid.*

⁵³² Komentari na Nacrt načela, *supra* bilj. 1, str. 68.

⁵³³ *Ibid.*, str. 70.

⁵³⁴ *Ibid.*, str. 72.

⁵³⁵ *Ibid.*, str. 77.

⁵³⁶ *Ibid.*

trenutku."⁵³⁷ Time se nastoji ostaviti pitanje utvrđivanja naravi i obujma ekološke štete otvorenim, ovisno o okolnostima slučaja. Osim toga, Ujedinjena Kraljevina ističe da je, u oblikovanju pravila o zaštiti okoliša u vezi s oružanim sukobima, važno uvažavanje cjelokupnog konteksta u kojemu je Međunarodni sud iznio svoje savjetodavno mišljenje *Dopustivost prijetnje ili uporabe nuklearnog oružja*.⁵³⁸ Tek na taj način može se shvatiti utjecaj tog savjetodavnog mišljenja na obveze država prema okolišu u vezi s oružanim sukobima.⁵³⁹ Kao što je i tvrdila Ujedinjena Kraljevina, Sud je zaista istaknuo da je pravo pitanje u predmetu *Dopustivost prijetnje ili uporabe nuklearnog oružja* bilo mogu li pravila o zaštiti okoliša zabraniti uporabu ili prijetnju uporabe nuklearnog oružja u izvršavanju prava na samoobranu te je Sud negirao takvu mogućnost potpune zabrane.⁵⁴⁰

3.1.2. Ustrajni prigovarači ili države koje su spriječile nastanak običajnog pravila?

Nakon analize prakse posebno zainteresiranih država, postavlja se pitanje jesu li te države spriječile uopće uspostavu običajnog pravila sadržanog u člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. ili su spriječile njegovu obveznu primjenu samo u odnosu na sebe?

Međutim, prije odgovora na to pitanje, potrebno je osvrnuti se na status tog pravila kada je ono tek bilo uvršteno u Dopunski protokol I.⁵⁴¹ Sličnom analizom bavio se i Međunarodni sud u presudi o *Epikontinentalnom pojasu*.⁵⁴² Važno je razlučiti je li pravilo sadržano u člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. stvoreno tek Dopunskim protokolom I. i eventualno se potom razvilo u pravilo običajnog prava ili je, pak, to pravilo uvršteno u Dopunski protokol I. tako da već odražava postojeće običajno pravo.

MOCK je u svojem komentaru na pravilo 45. Studije o običajnom međunarodnom humanitarnom pravu iz 2005. godine, koje se sadržajno poklapa s pravilom iz članaka 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I., utvrdio da je ono bilo novo pravilo kada je usvojeno u Dopunskom

⁵³⁷ *Supra* bilj. 526.

⁵³⁸ Komentari na Nacrt načela, *supra* bilj. 1, str. 76.

⁵³⁹ *Ibid.*

⁵⁴⁰ *Supra* 2.2.2.2.

⁵⁴¹ Jennings, Watts, *cit.* u bilj. 529, str. 34.

⁵⁴² *Supra* bilj. 529, str. 41-45, par. 70-78. Sudu je u tom predmetu bilo povjereno da presudi koja su načela i pravila međunarodnog prava primjenjiva na razgraničenje područja epikontinentalnog pojasa u Sjevernom moru koja pripadaju svakoj od triju stranaka u sporu. Kriteriji iz te presude za transformaciju normativnih propisa iz konvencija o kodifikaciji u opća običajna pravila, općenito se u znanosti i praksi uzimaju ispravnima, vidi više: Degan, V.Đ., O granicama na prostorima mora, morskog dna i podzemlja, *Uporedno pomorsko pravo*, sv. 33, br. 131/132 (3-4), (1991), str. 197.

protokolu I.⁵⁴³ Dakle, predmetni članci su od trenutka svojeg usvajanja predstavljali jedino ugovorno pravo. Ugovorna odredba može predstavljati temelj za stvaranje običajnog pravila. Štoviše, to je jedna od priznatih metoda stvaranja novih pravila običajnog prava.⁵⁴⁴

MOCK smatra da praksa posebno zainteresiranih država, i to SAD-a, Francuske i Ujedinjene Kraljevine, nije jednoobrazna budući da te države u određenim izjavama navode da članci 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. ne predstavljaju običajno pravo, a u drugim prigodama, ponajviše u svojim vojnim priručnicima,⁵⁴⁵ ističu da pravilo sadržano u člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. imaju običajnopравни status.⁵⁴⁶ Međutim, potvrđuje da je riječ o državama čiji su interesi posebno pogođeni kada je riječ o posjedovanju nuklearnog oružja te da su one neprestano prigovarale primjeni ovog pravila na tu vrstu oružja još od njegova usvajanja u Dopunskom protokolu I. 1977. godine. Zaključno, MOCK iznosi sljedeći stav u Studiji⁵⁴⁷ te ga ponavlja i u svojem komentaru na Nacrt načela:⁵⁴⁸ pravilo sadržano u člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. predstavlja običajno pravo, pri čemu je SAD ustrajni prigovarač⁵⁴⁹ u odnosu na običajnopравни status tog pravila općenito, a Francuska, Ujedinjena Kraljevina i SAD su ustrajni prigovarači u pogledu običajnopravne naravi ovog pravila u njenoj primjeni na uporabu nuklearnog oružja.

Međutim, MOCK pogrešno povezuje dva različita koncepta međunarodnog prava: ustrajnog prigovarača te države čiji su interesi posebno pogođeni.⁵⁵⁰ Na temelju doktrine ustrajnog prigovarača država može biti izuzeta od primjene pravila na sebe ako je kontinuirano prosvjedovala od početka pa do nastanka novog običajnog pravila. Običajno pravilo će nastati i obvezivati sve države, osim one koja mu je neprestano prigovarala. S druge strane, države čiji su

⁵⁴³ Studija MOCK-a iz 2005., *cit.* u bilj. 432, komentar uz pravilo 45., str. 152.

⁵⁴⁴ Degan, Sources, *cit.* u bilj. 94, str. 174-175.

⁵⁴⁵ Dinstein osporava autentičnost određenih vojnih priručnika citiranih u Studiji MOCK-a iz 2005., vidi: Dinstein, The ICRC Study, *cit.* u bilj. 528, str. 103-104.

⁵⁴⁶ Studija MOCK-a iz 2005., *cit.* u bilj. 435, komentar uz pravilo 45., str. 152-154.

⁵⁴⁷ *Ibid.*, str. 151.

⁵⁴⁸ Nacrt načela, *cit.* u bilj. 41, str. 174.

⁵⁴⁹ Jednom kad opće običajno pravilo nastane, obvezuje sve države svijeta. Važno je da u fazi nastajanja novog općeg običajnog pravila ono ne naiđe na otpor i prosvjede većeg broja država. Takvi prosvjedi mogu spriječiti nastanak običajnog pravila. S druge pak strane, moguće je da neko opće običajno pravilo nastane, ali da pojedina država, koja je prigovarala tom pravilu u početnom stadiju običajnopavnog procesa, bude izuzeta od njegove primjene, na temelju doktrine o tzv. ustrajnom prigovaraču (eng. *persistent objector*). O doktrini ustrajnog prigovarača, vidi više: Brownlie, *cit.* u bilj. 142, str. 10; Degan, Sources, *cit.* u bilj. 95, str. 182.

⁵⁵⁰ Dinstein, The ICRC Study, *cit.* u bilj. 528, str. 109.

interesi posebno pogođeni imaju prevladavajuću ulogu u stvaranju običajnog pravila te mogu spriječiti nastanak takvog pravila. U Studiji je pogrešno stavljen naglasak na ulogu triju država kao ustrajnih prigovarača. Ispravan zaključak, na temelju iznesenih činjenica, bio bi da tri nuklearne države nisu samo izuzele sebe od primjene običajnog pravila, nego su zapravo uspjele spriječiti uopće njegov nastanak (u najmanju ruku, u odnosu na uporabu nuklearnog oružja) odbacivanjem navodnog običajnog pravnog statusa predmetnog pravila o zaštiti okoliša.⁵⁵¹

Možemo zaključiti da pravilo sadržano u člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. općenito nema običajnopravnu narav. To je svakako otegotna okolnost ako promatramo pravilo sadržano u člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. kao ono koje je usvojeno s izravnim ciljem sprječavanja onečišćenja morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Pravilo usvojeno s takvim ciljem trebalo bi beskompromisno zaštititi morski okoliš i igrati ključnu ulogu u odvrćanju njegovih potencijalnih kršitelja. Budući da su upravo najjače vojne sile u poziciji da svojim postupanjem ugroze, odnosno uzrokuju štetu morskom okolišu u međunarodnim oružanim sukobima, trebalo bi oblikovati pravna pravila za zaštitu morskog okoliša koja bi bila obvezna za sve države. U pojedinim područjima, pravila međunarodnog prava teško mogu biti od koristi ako nemaju univerzalnu primjenu.⁵⁵² Upravo je zaštita morskog okoliša jedno od tih područja jer je more međusobno povezan sustav koji predstavlja cjelinu te je za njegovu zaštitu potrebno usvojiti jedinstvena pravila univerzalne primjene.⁵⁵³ Budući da najjače vojne sile osporavaju običajnopravni status pravila sadržanog u člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. tako što kontinuirano ističu njegovu dvosmislenost i nejasnoću, potrebno je osvrnuti se na iznesene kritike koje sprječavaju stjecanje običajnopravne naravi predmetnom pravilu. Nakon analize problema neodređenosti pravila sadržanog u člancima 35., st. 3. i 55., st. 1., cilj je utvrditi mogu li se i na koji način popuniti postojeće pravne praznine. Pritom će se napraviti usporedba između nekoliko mogućih rješenja za suočavanje s uočenim nedostacima postojećeg pravila. Među tim rješenjima, možemo izdvojiti ona koja nude poboljšanja unutar postojećeg pravnog okvira te ona koja predviđaju uvođenje potpuno novih pravila.

⁵⁵¹ *Ibid.*

⁵⁵² Degan, Sources, *cit.* u bilj. 95, str. 179.

⁵⁵³ *Ibid.*

3.1.3. Neodređenost predmetnog pravila

Neodređenost predmetnog pravila je posljedica visokog standarda štete koju je zabranjeno uzrokovati okolišu. Restriktivnost tog standarda proizlazi iz cjelokupne jezične formulacije pravila, a pogotovo zbog uporabe veznika "i" koji povezuje tri sastavna dijela standarda štete. Kada bismo izdvojeno promatrali prvi dio predmetnog pravila, bilo bi vidljivo da ono ne zabranjuje točno određenu vrstu oružja u svrhu zaštite okoliša. Naime, termin "metode ili sredstva ratovanja" obuhvaća oružje i način njegove uporabe u najširem smislu. Ipak, u nastavku pravila vidljivo je da ono zabranjuje metode ili sredstva ratovanja " ...kojih je svrha, ili od kojih se to može očekivati, prouzročiti prostorno znatne, trajnije i velike štete na prirodnom okolišu." Ovdje postaje vidljiv problem nepotpunosti predmetnog pravila. Umjesto da pruži zaštitu okolišu od svih vrsta oružja, kako konvencionalnog, tako i onog za masovno uništenje, predmetno pravilo je svojom formulacijom predvidjelo zaštitu okoliša samo od potonje vrste oružja. Naime, kao što smo već isticali,⁵⁵⁴ može se očekivati da bi naprijed opisana šteta nastupila samo u slučaju uporabe oružja za masovno uništenje u oružanom sukobu.

Jedan od osnovnih nedostataka propisanog standarda vezan je uz izostanak definicije njegovih sastavnih dijelova. U Dopunskom protokolu I. nije pojašnjeno što označavaju termini "prostorno znatna", "trajinja" i "velika" šteta. Iako se u pripremnim radovima za izradu teksta predmetnog pravila navodi da su se vodile rasprave oko značenja tih sastavnih elemenata, tamo je zapravo objašnjen samo termin "trajinja" šteta za koju se smatra da se treba mjeriti u desetljećima.⁵⁵⁵ Preostala dva elementa "prostorna znatna" i "velika" šteta okolišu ostala su bez definicije.

Kako bi se popunila ova pravna praznina, u praksi se činilo logičnim uputiti na definiciju tih elemenata kako su sadržana u tzv. Pojašnjenjima uz Konvenciju ENMOD⁵⁵⁶ koja je usvojena svega nekoliko mjeseci prije Dopunskog protokola I. te koja ima sličnu svrhu uređenja kao i čl. 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. Konvencija ENMOD propisuje isti standard štete, uz razliku što ne trebaju biti ispunjena sva tri njegova sastavna elementa, nego je dovoljno ispunjenje samo jednog.⁵⁵⁷ Element "trajnije" štete definiran je drugačije u usporedbi s istim terminom iz Dopunskog protokola I. U Konvenciji ENMOD dovoljno je da šteta traje nekoliko

⁵⁵⁴ Both *et al.*, New Rules, *cit.* u bilj. 15, str. 348.

⁵⁵⁵ Both *et al.*, New Rules, *cit.* u bilj. 15, str. 346.

⁵⁵⁶ *Supra* bilj. 330.

⁵⁵⁷ Čl. 1., st. 1. Konvencije ENMOD.

mjeseci ili otprilike jednu sezonu. Dakle, vidljivo je da Konvencija ENMOD koristi blažu definiciju istog termina. Što se tiče elementa "prostorno znatna", Konvencija ENMOD navodi da se on treba tumačiti na način da obuhvaća područje u razmjeru od nekoliko stotina kvadratnih kilometara, a element "velika" šteta bi uključivao ozbiljan ili značajan poremećaj ili štetu ljudskom životu, prirodnim, gospodarskim ili drugim resursima.

Navedene definicije svakako doprinose jasnijem tumačenju Konvencije ENMOD. Ipak, primjena tih definicija u svrhu tumačenja odredbi Dopunskog protokola I ne bi bila moguća. Navedeno proizlazi iz samog teksta tzv. Pojašnjenja u kojem izričito stoji da su te definicije namijenjene isključivo u svrhu tumačenja Konvencije ENMOD te da se ne mogu koristiti za tumačenje istih ili sličnih termina u drugim međunarodnim ugovorima.⁵⁵⁸ Pojedini termini imaju različito značenje u međunarodnim ugovorima zbog njihovog različitog predmeta i svrhe uređenja. U skladu s općim pravilom o tumačenju međunarodnih ugovora iz čl. 31., st. 1. Bečke konvencije iz 1969.,⁵⁵⁹ ugovor se mora tumačiti prema uobičajenom smislu izraza iz ugovora u njihovu kontekstu i u svjetlu predmeta i svrhe ugovora. Kada usporedimo kontekst i predmet uređenja Konvencije ENMOD i Dopunskog protokola I., primjerice, što se tiče oružja, možemo primijetiti da Konvencija ENMOD uređuje pitanje zaštite okoliša samo od uporabe sredstava za promjenu okoliša, odnosno zabranjuje određene uporabe okoliša kao oružja. S druge strane, polje primjene Dopunskog protokola I. je šire jer načelno pruža zaštitu okolišu od svih vrsta oružja ("metode ili sredstva ratovanja"). Odredbe tih dvaju instrumenata moraju se tumačiti u svjetlu njihove vlastite naravi te se koncepti jednog ugovora ne mogu upotrebljavati pri tumačenju odredaba drugog ugovora.⁵⁶⁰

Pravilo o zabrani uzrokovanja štete okolišu sadržano u Dopunskom protokolu I. je nepotpuno jer uređuje pitanje štete za koju nije izgledno da će se dogoditi u oružanom sukobu, a pritom zanemaruje mnoga druga ekološka razaranja.⁵⁶¹ Potrebno ga je pojasniti, i to počevši s definiranjem njegovih sastavnih dijelova. Na to je upozorio i UNEP kada je pozvao Komisiju za međunarodno pravo da prouči postojeće međunarodno pravo za zaštitu okolišu u oružanim

⁵⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁵⁹ *Supra* 2.2.2.2.

⁵⁶⁰ Sandoz *et al.*, *cit.* u bilj. 48, str. 418, par. 1456.

⁵⁶¹ Fleck, D., The Martens Clause and Environmental Protection in Relation to Armed Conflicts, *Goettingen Journal Of International Law*, sv. 10, br. 1 (2020), str. 252.

sukobima.⁵⁶² Pritom treba pažljivo oblikovati potrebne definicije. Kao što je slučaj i kod definicije morskog okoliša,⁵⁶³ tako bi i ovdje trebalo izbjegavati suviše uske definicije. Kod elementa "trajnije" štete treba imati na umu da nije moguće utvrditi sa sigurnošću trajanje štete okolišu. Trebalo bi izbjegavati uporabu izričite mjere trajanja, kao što su naprijed navedena "desetljeća" ili pak "godine" koje se spominju u izvješću odbora kojemu je bila povjerena analiza bombardiranja NATO-a protiv Savezne Republike Jugoslavije.⁵⁶⁴ Štetni učinci napada mogu se pojaviti nakon proteka mnogo vremena od kada je poduzet napad. Stoga bi trebalo težiti utvrđivanju trajanja razdoblja potrebnog za prirodni oporavak okoliša. Takvim bi se pristupom uvažile znanstvene spoznaje o djelovanju pojedinih tvari i aktivnosti na okoliš i u konačnici bi se olakšao postupak naknade štete nakon završetka oružanog sukoba.⁵⁶⁵ Nadalje, što se tiče elementa "prostorno znatne" štete, također bi trebalo izbjegavati nametanje suviše preciznih geografskih ograničenja jer bi se time mogao smanjiti doseg zaštite okoliša. U skladu sa suvremenim znanstvenim spoznajama, ovaj element bi trebalo tumačiti na način da se uvaži funkcioniranje cjelokupnog ekosustava. Trebalo bi uzeti u obzir da izumiranje neke vrste koja nastanjuje određeno područje može imati znatne posljedice i na pojedini ekosustav izvan tog područja.⁵⁶⁶ Na kraju, što se tiče elementa "velike" štete, naprijed navedena definicija tog elementa sadržana u Konvenciji ENMOD može poslužiti kao putokaz. U petom poglavlju detaljno ćemo analizirati definiciju ekocida koja sadrži iste elemente kao i analizirano pravilo iz Dopunskog protokola I. ("prostorno znatna, trajnija i velika šteta") kako bismo pronašli način za popunjavanje ove pravne praznine.⁵⁶⁷

Prilikom definiranja triju sastavnih dijelova standarda štete u Dopunskom protokolu I., potrebno je uzeti u obzir razvoj znanstvenih spoznaja o učincima štete na okoliš koji se dogodio u razdoblju od usvajanja Dopunskog protokola I. S vremenskim odmakom od gotovo pedeset godina možemo reći da danas posjedujemo više znanja o međusobnoj povezanosti različitih

⁵⁶² Izvješće UNEP-a iz 2009., *cit.* u bilj. 117, str. 53, par. 3.

⁵⁶³ *Supra* 2.1.1

⁵⁶⁴ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (dalje: ICTY), Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia, 2000., par. 15, dostupno na mrežnim stranicama: <https://www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal#IVA1> (pristupljeno: 4. veljače 2025.), dalje u tekstu: Izvješće o NATO bombardiranju iz 2000.

⁵⁶⁵ Vidi više: Smjernice MOCK-a iz 2020., *cit.* u bilj. 40, str. 34-35, par. 61-66.

⁵⁶⁶ *Ibid.*, str. 33, par. 58.

⁵⁶⁷ *Infra* 5.2.2.1.

dijelova okoliša i o međusobnoj ovisnosti ekoloških procesa.⁵⁶⁸ To se pogotovo odnosi na morski okoliš koji je integrirani sustav.⁵⁶⁹ Primjerice, šteta koja se inače ne bi mogla podvesti pod termin "trajnika" u skladu s Dopunskim protokolom I., mogla bi se ipak tako kvalificirati na temelju suvremenih znanstvenih spoznaja, posebice onih o kumulativnim i neizravnim učincima štete.⁵⁷⁰ Stoga se kod kvalifikacije štete trebaju uzeti u obzir čimbenici poput sposobnosti pojedinih tvari da se akumuliraju u stanice različitih organizama i tako opstanu u okolišu kroz dugo razdoblje uzrokujući štetu mnogim vrstama, uključujući čovjeka. Kada svemu navedenome dodamo i utjecaj klimatskih promjena, pogotovo u onim morskim područjima gdje je okoliš već degradiran, možemo očekivati da će se smanjivati sposobnost mora da apsorbira učinke pojedinih štetnih tvari i aktivnosti na njemu. Suvremene znanstvene spoznaje pokazuju da čak i naizgled ograničena, relativno kratkotrajna i neznatna šteta može naknadno izazvati ozbiljne ekološke poremećaje.⁵⁷¹ Tako se u skladu sa suvremenim znanstvenim spoznajama o učincima štete na okoliš, u procjenu štete, pod određenim uvjetima, uzimaju u obzir i neizravni učinci napada.⁵⁷² S daljnjim povećanjem spoznaja o prirodnim procesima i o učinku vođenja neprijateljstava na te procese, povećat će se i doseg pravila o zabrani uzrokovanja štete okolišu. Zato je važno razvijati dijalog između vojnih i ekoloških stručnjaka kako bi vojnim zapovjednicima bilo jasnije koja su očekivanja stavljena pred njih u planiranju i provedbi napada te kako bi se okolišu omogućila djelotvornija zaštita.

Potrebno je imati na umu da suvremeno međunarodno pravo okoliša koje se temelji, među ostalim, na načelu opreza, zabranjuje djelatnosti koje mogu imati štetni učinak na okoliš čak i kada nije dokazan nastanak točno određene štete nekom dijelu okoliša, za razliku od tradicionalnog međunarodnog prava okoliša primjenjivog u vrijeme usvajanja Dopunskog protokola I. koje se bavilo prvenstveno prekograničnim uzrokovanjem štete okolišu. Stoga Bothe zaključuje da formulacija predmetnog pravila Dopunskog protokola I. temeljena na uzrokovanju

⁵⁶⁸ Vidi više: Smjernice MOCK-a iz 2020., *cit.* u bilj. 40, str. 32, par. 54.

⁵⁶⁹ *Supra* 1.1.

⁵⁷⁰ Smjernice MOCK-a iz 2020., *cit.* u bilj. 40, str. 35., par. 65.

⁵⁷¹ Verwey, W. D., Protection of the Environment in Times of Armed Conflict: In Search of New Legal Perspective, *Leiden Journal of International Law*, sv. 8, br. 1 (1995), str. 12.

⁵⁷² *Infra* 3.5.1.

štete više ne bi bila prihvatljiva kada bi se pregovori oko njegova usvajanja vodili u današnjem kontekstu.⁵⁷³

U svakom slučaju, nedostatak definicije triju sastavnih dijelova predmetnog pravila i dalje predstavlja otvoreno pitanje. Njihovo tumačenje je posebno važno za vojne zapovjednike koji u donošenju odluka o napadu moraju ostvariti ravnotežu između načela razlikovanja i proporcionalnosti s jedne strane te vojne prednosti s druge strane. Međutim, neovisno o tome koje bi bilo značenje triju elemenata standarda štete, ovdje je posebno problematično što je polje primjene predmetnog pravila ograničeno. To je posljedica uporabe veznika "i" u predmetnom pravilu, odnosno postavljanja zahtjeva da sva tri elementa standarda štete budu ispunjena kako bi uporaba određenih metoda ili sredstava ratovanja bila zabranjena. Stoga je potrebna temeljita revizija predmetnog pravila kako bi ono bilo primjenjivo u skladu s trenutnim stupnjem razvoja međunarodnog prava zaštite okoliša.

Čak i kada bi se usvojilo stajalište o običajnopravnoj naravi predmetnog pravila, postavlja se pitanje je li standard opisane štete koji je sadržan u njemu i dalje važeći ili je prešao u *desuetudo*, imajući na umu sveprisutni trend uvažavanja okolišnih obzira.⁵⁷⁴ Standard opisane štete sadržan u predmetnom pravilu suviše je restriktivan i nejasan pa ne može praktično poslužiti zaštiti okoliša od štete koju može uzrokovati konvencionalno oružje. Na taj način oslabljena je zaštita okoliša. Stoga je, osim tog pravila, potrebno razmotriti i druge izvore međunarodnog prava, i to one već postojeće, ali i one koje bi tek trebalo usvojiti u svrhu prevencije onečišćenja morskog okoliša. Na temelju njihove međusobne usporedbe, trebalo bi potom utvrditi koji oblik i sadržaj pravnih pravila bi predstavljao najdjelotvorniji pristup prevenciji onečišćenja morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima.

⁵⁷³ Bothe, M., The Protection of the Environment in Times of Armed Conflict, *German Yearbook of International Law*, sv. 34 (1991), str. 56, dalje u tekstu: Protection of the Environment.

⁵⁷⁴ Bothe *et al.*, International Law Protecting the Environment, *cit.* u bilj. 117, str. 576. Pojam *desuetudo* definira se kao "utruće, prestanak važenja neke norme međunarodnog prava, običajne, ali i ugovorne, bilo time što se odnosna norma kroz jedno dulje razdoblje prestala primjenjivati, bilo time što se već u dužem razdoblju uobičajila primjena njoj suprotne norme (*consuetudo contraria*)", vidi: Ibler, V., Rječnik međunarodnog javnog prava, Informator, Zagreb, 1972., str. 56.

3.2. Martensova klauzula

Martensova klauzula se prvi put pojavila u preambuli II. haške konvencije iz 1899. i IV. haške konvencije iz 1907.⁵⁷⁵ te je ponovljena u nekoliko naknadno usvojenih međunarodnih ugovora, i to u Ženevskim konvencijama iz 1949.⁵⁷⁶ te u Dopunskom protokolu I.⁵⁷⁷ U vrijeme njezina prvog usvajanja, postojala je svijest sudionika Prve i Druge haške mirovne konferencije o tome kako su usvojene konvencije ostavile otvorenim niz pitanja.⁵⁷⁸ Stoga je ona i oblikovana na način da se istakne da u slučajevima koji nisu uređeni ugovornim pravom "stanovništvo i ratnici ostaju pod zaštitom i vladavinom načela međunarodnog prava koja proizlaze iz običaja ustanovljenih među civiliziranim narodima, iz zakona čovječnosti i zahtjeva javne savjesti." Dakle, u slučaju izostanka uređenja određene situacije ugovornim pravom, ali i običajnim pravom, sukobljene stranke se ne mogu ponašati samovoljno, nego se moraju ponašati u skladu sa zakonima čovječnosti i zahtjevima javne savjesti. Od vremena usvajanja ove klauzule unutar međunarodnih ugovora "haškog prava", pravo oružanih sukoba se dalje razvijalo. Smatralo se korisnim ponovno je uvrstiti u spomenute međunarodne ugovore "ženevskog prava" iz jednostavnog razloga što nije moguće da kodifikacija bilo kojeg područja međunarodnog prava bude potpuna u bilo kojem trenutku.⁵⁷⁹ Cilj ove klauzule jest istaknuti da objektima njezine zaštite, u slučajevima koji nisu uređeni ugovornim pravom, nije uskraćena zaštita. Naime, stranke oružanog sukoba nisu ovlaštene upotrebljavati određene metode i sredstva ratovanja *ipso facto* zato što te metode i sredstva nisu izričito zabranjena ugovornim ili običajnim pravilima prava oružanih sukoba. Osim toga, ova klauzula sadrži i dinamičan aspekt jer potvrđuje primjenu načela i pravila prava oružanih sukoba i na nove situacije te na razvoj tehnologije.⁵⁸⁰ Ta njezina uloga pogotovo dolazi do izražaja u području uređenja zaštite okoliša uzimajući u obzir da se znanstvene spoznaje o

⁵⁷⁵ Al. 9 preambule II. haške konvencije iz 1899., *supra* bilj. 311 i al. 9 preambule IV. haške konvencije iz 1907., *supra* bilj. 311. Nazvana je prema njezinom predlagatelju F. von Martensu, ruskom diplomatu na haškim mirovnim konferencijama iz 1899. i 1907., vidi više: Sandoz *et al.*, *cit.* u bilj. 48, str. 38-39, par. 52-56.

⁵⁷⁶ Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu, čl. 63., st. 4.; Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru, čl. 62., st. 4.; Konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima, čl. 142., st. 4.; Konvencija o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata, čl. 158., st. 4. Navedene ženevske konvencije usvojene su 12. kolovoza 1949., a stupile su na snagu 21. listopada 1950, vidi tekstove u: NNMU, br. 5/1994.

⁵⁷⁷ Čl. 1., st. 2. Dopunskog protokola I.

⁵⁷⁸ Sandoz *et al.*, *cit.* u bilj. 48, str. 38., par. 54.

⁵⁷⁹ *Ibid.*, str. 39-40, par. 55.

⁵⁸⁰ Smjernice MOCK-a iz 2020., *cit.* u bilj. 40, str. 80, par. 200.

učincima oružanih sukoba na okoliš neprestano dopunjuju u skladu s napretkom znanosti i tehnologije.⁵⁸¹

Neovisno o tomu je li Martensova klauzula uvrštena u neki međunarodni ugovor, ona se primjenjuje na sve slučajeve koji nisu uređeni ugovornim ili običajnim pravom. Međunarodni sud utvrdio je da je Martensova klauzula običajnopravne naravi te da su sve države njome vezane.⁵⁸²

Ta spoznaja je od velike važnosti za ovo istraživanje jer otvara put za popunjavanje utvrđenih pravnih praznina u uređenju ove materije. Uzimajući u obzir manjkavost postojećeg ugovornog pravila o zabrani uzrokovanja prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu u međunarodim oružanim sukobima,⁵⁸³ potrebno je usmjeriti se na ostala pravila međunarodnog prava.

Martensova klauzula može pružiti odgovarajući pravni standard i odigrati ključnu ulogu u zaštiti okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Ta njezina uloga je već prepoznata u pravnoj doktrini⁵⁸⁴ i dokumentima *soft law*-a.⁵⁸⁵ Među recentnim primjerima možemo istaknuti Nacrt načela u kojemu je u 12. načelu navedeno da:

"U slučajevima koji nisu uređeni međunarodnim ugovorima, okoliš ostaje pod zaštitom i vladavinom načela međunarodnog prava koja proizlaze iz ustanovljenog običaja, iz načela čovječnosti i zahtjeva javne savjesti."⁵⁸⁶

Tekst ovog načela uglavnom prati formulaciju izvorne Martensove klauzule,⁵⁸⁷ s time što je predmet zaštite ovdje okoliš. Umjesto zaštite isključivo stanovništva i ratnika, i to u kontekstu

⁵⁸¹ *Ibid.*

⁵⁸² *Dopustivost prijetnje ili uporabe nuklearnog oružja, cit. u bilj. 99, str. 259, par. 84.*

⁵⁸³ *Supra* 3.1.3.

⁵⁸⁴ Bothe *et al.*, *International Law Protecting the Environment, cit. u bilj. 117, str. 588-589; Droege et al., cit. u bilj. 370, str. 39-40; Fleck, cit. u bilj. 561.*

⁵⁸⁵ IUCN, *Resolutions and recommendations: World conservation congress, Amman, Jordan, 4.- 11. listopada 2000.*, Rezolucija 2.97 "Martensova klauzula za zaštitu okoliša", str. 105-106; Smjernice MOCK-a iz 2020., *cit. u bilj. 40, 16. pravilo "Martensova klauzula u odnosu na zaštitu prirodnog okoliša", str. 79-80; Nacrt načela, 12. načelo "Martensova klauzula u odnosu na zaštitu okoliša u vezi s oružanim sukobima", str. 94.*

⁵⁸⁶ U tekstu iznosimo naš neslužbeni prijevod 12. načela na hrvatski jezik, a izvorni tekst na engleskom jeziku glasi: "In cases not covered by international agreements, the environment remains under the protection and authority of the principles of international law derived from established custom, from the principles of humanity and from the dictates of public conscience."

⁵⁸⁷ Izvorni tekst Martensove klauzule iz preambule II. haške konvencije iz 1899. i IV. haške konvencije iz 1907. upotrebljava, primjerice, termin *laws of humanity*, dok je taj izraz izmijenjen u ženevskim konvencijama iz 1949. i u Dopunskom Protokolu I. te glasi: *principles of humanity*. O pozadini usvajanja Martensove klauzule u sklopu "ženevskog prava", vidi više: Sandoz *et al.*, *cit. u bilj. 48, str. 24, par. 13.* U službenom prijevodu Ženevskih konvencija iz 1949. i Dopunskog Protokola I. na hrvatski jezik nije vidljiva ta razlika u terminologiji te se ustalila

okolnosti u vrijeme njezina usvajanja, u pravu oružanih sukoba postoji trend proširenja polja primjene Martensove klauzule. Meron ističe da se Martensova klauzula danas primjenjuje na sve dijelove prava oružanih sukoba.⁵⁸⁸

U komentarima na Nacrt načela, velike vojne sile suprotstavile su se naprijed navedenom tumačenju, odnosno opsegu primjene koje je Komisija za međunarodno pravo dodijelila Martensovoj klauzuli. Njihove kritike su uglavnom usmjerene na ekstenzivno tumačenje primjene načela čovječnosti na zaštitu okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Time se, prema njihovu mišljenju, osporava pravu oružanih sukoba njegov *lex specialis* status.⁵⁸⁹ To dovodi do posljedice da se primjena njegovih načela podređuje primjeni drugih međunarodnih standarda koji nisu usvojeni s ciljem specifične primjene u okolnostima oružanih sukoba.⁵⁹⁰ Njemačka ističe da bi, primjenom načela čovječnosti na zaštitu okoliša, koncepti čovječnosti i prirode mogli postati nejasni.⁵⁹¹ Slično tomu, Izrael tvrdi da je takvo široko tumačenje u proturječnosti s povijesnim kontekstom u kojemu je usvojena Martensova klauzula i s njezinim uobičajenim značenjem.⁵⁹² Ističe da se standardi iz područja zaštite ljudskih prava ne mogu primijeniti u okolnostima oružanih sukoba.⁵⁹³ Francuska naglašava da ne postoji suglasnost oko tumačenja Martensove klauzule kako ga iznosi Komisija za međunarodno pravo.⁵⁹⁴ Smatra da bi stavovi Komisije i način na koji ih jezično oblikuje mogli dovesti do pogrešnog zaključka da Martensova klauzula predstavlja samostalan izvor prava koji može uspostavljati zabrane, pogotovo u vezi s određenim vrstama oružja, u odsustvu primjenjivih ugovornih ili običajnih pravila.⁵⁹⁵

Međutim, Komisija se u svojem komentaru na 12. načelo jasno ogradila od takvih zaključaka navodeći da njegovo uvrštenje u Nacrt načela "ne znači niti implicira da je Komisija zauzela stajalište o različitim stavovima u vezi s pravnim posljedicama Martensove klauzule."⁵⁹⁶

uporaba termina "zakoni čovječnosti", no mi smo se u prijevodu teksta 12. načela opredijelili za precizniji naziv termina.

⁵⁸⁸ Meron, T., The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience, *American Journal of International Law*, sv. 94, br. 1 (2000), str. 87.

⁵⁸⁹ Komentari na Nacrt načela, *supra* bilj. 1, Ujedinjena Kraljevina, str. 68.

⁵⁹⁰ *Ibid.*

⁵⁹¹ *Ibid.*, Njemačka, str. 65.

⁵⁹² *Ibid.*, Izrael, str. 66.

⁵⁹³ *Ibid.*

⁵⁹⁴ *Ibid.*, Francuska, str. 64-65.

⁵⁹⁵ *Ibid.*

⁵⁹⁶ Nacrt načela, *supra* bilj. 41, Komentar uz 12. načelo, par. 3.

Komisija je istaknula da je Martensova klauzula podsjetnik na ulogu običajnog međunarodnog prava u odsustvu primjenjivog ugovornog prava.⁵⁹⁷ Naglasila je i njezinu ulogu u pružanju dodatnih smjernica u tumačenju kada je pravno uređenje na temelju ugovornih ili običajnih pravila dvojbeno ili nejasno.⁵⁹⁸

Što se tiče samog značenja Martensove klauzule, ono jest podložno raspravi. Stoga je važno, među ostalim, utvrditi značenje njezinih sastavnih elemenata kako bi se izbjegla nesigurnost oko točnog opsega obveza sukobljenih strana.

Načela čovječnosti, kao sastavni element izvorne Martensove klauzule, povezani su sa zaštitom ljudskih prava.⁵⁹⁹ Uzimajući u obzir suprotno stajalište naprijed spomenutih država koje su u Komentarima na Nacrt načela tvrdile da se standardi zaštite iz prava zaštite ljudskih prava ne mogu transponirati na područje prava oružanih sukoba, moramo skrenuti pozornost na sudsku praksu koja se razvija u drugačijem smjeru. Međuamerički sud za ljudska prava u svom savjetodavnom mišljenju *Okoliš i ljudska prava* tvrdi da u međunarodnom pravu postoji široko priznanje međusobne povezanosti zaštite okoliša i zaštite ljudskih prava.⁶⁰⁰ S tim u vezi, poziva se, među ostalim, na praksu Europskog suda za ljudska prava koji je priznao da veliko onečišćenje okoliša može utjecati na dobrobit pojedinca i posljedično potaknuti kršenje ljudskih prava, poput prava na život, prava na poštovanje privatnog i obiteljskog života te na zaštitu imovine.⁶⁰¹

U odgovoru na pitanje postoji li poveznica između zaštite okoliša i poštovanja načela čovječnosti, vraćamo se na raspravu o razlici između biocentričnog i antropocentričnog pristupa zaštiti okoliša.⁶⁰² Martensova klauzula primjenjena u kontekstu zaštite okoliša polazila bi od antropocentričnog pristupa. U skladu s tim pristupom, okoliš ima instrumentalnu vrijednost jer opskrbljuje čovjeka živim i neživim prirodnim bogatstvima neophodnima za ljudski opstanak. S tim u vezi, možemo istaknuti recentno usvojenu Rezoluciju Opće skupštine o ljudskom pravu na

⁵⁹⁷ *Ibid.*

⁵⁹⁸ *Ibid.*

⁵⁹⁹ Meron, *cit.* u bilj. 588, str. 88: "[Martens clause] ... serves as a powerful vehicle for governments and especially NGOs to push the law ever more to reflect human rights concerns."

⁶⁰⁰ Međuamerički sud za ljudska prava (eng. Inter-American Court of Human Rights, dalje: IACtHR), *The Environment and Human Rights*, Advisory Opinion, OC-23/17, Novemember 15, 2017, str. 23, par. 52.

⁶⁰¹ Praksu Europskog suda za ljudska prava o kršenjima spomenutih ljudskih prava vidi: *ibid.*, str. 22, par. 50.

⁶⁰² *Supra* 2.1.2.

čist, zdrav i održivi okoliš⁶⁰³ u kojoj se priznaje da zaštita okoliša, uključujući i ekosustave, doprinosi i promiče dobrobit čovjeka te puno uživanje svih ljudskih prava za sadašnje i buduće generacije.⁶⁰⁴ Ova Rezolucija nastavlja se na Rezoluciju Vijeća za ljudska prava UN-a iz 2021. godine u kojoj je prvi puta priznato da je pristup zdravom i održivom okolišu univerzalno pravo.⁶⁰⁵

Iako ne postoji univerzalno usvojena definicija prava na zdrav okoliš, smatra se da se ono sastoji od materijalnih i proceduralnih elemenata. Materijalni elementi prava na zdrav okoliš uključivali bi čist zrak, sigurnu i stabilnu klimu, pristup vodi i odgovarajućim sanitarnim uređajima, hranu proizvedenu na zdrav i održiv način, netoksično okruženje te zdravu bioraznolikost i ekosustave.⁶⁰⁶ Proceduralni elementi prava na zdrav okoliš uključivali bi, pak, pravo na pristup informacijama, pravo na sudjelovanje u donošenju odluka te pravo na pristup poštenom suđenju.⁶⁰⁷ Sve je to plod dugogodišnjih nastojanja da se prizna poveznica između uživanja ljudskih prava i zaštite okoliša. Ta nastojanja bila su uglavnom prisutna u neobvezujućim dokumentima,⁶⁰⁸ ali ona su sada zastupljena i u pravno obvezujućim dokumentima. Primjerice, u preambuli Pariškog sporazuma iz 2015.⁶⁰⁹ priznaje se da bi, u suočavanju s klimatskim promjenama, države "trebale poštovati, promicati i uzeti u obzir svoje obveze u pogledu ljudskih prava."⁶¹⁰

U skladu s modernim definicijama okoliša sadržanima u pravnoj doktrini⁶¹¹ i sudskoj praksi,⁶¹² možemo povezano razmatrati ljudske i okolišne obzire. Ta tendencija u međunarodnom pravu je potaknula rasprave i o tome bi li Međunarodni kazneni sud trebao procesuirati zločine protiv

⁶⁰³ The human right to a clean, healthy and sustainable environment, A/RES/76/300, 28. srpnja 2022.

⁶⁰⁴ *Ibid.*, al. 8 preambule.

⁶⁰⁵ The UN Human Rights Council (dalje: UNHRC), The human right to a clean, healthy and sustainable environment, A/HRC/48/L.23/Rev.1, 5 October 2021.

⁶⁰⁶ The Office of the High Commissioner for Human Rights (dalje: OHCHR), UNEP, The United Nations Development Programme (dalje: UNDP), What is the Right to a Healthy Environment?, Information Note, vidi na mrežnim stranicama: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-01/UNDP-UNEP-UNHCHR-What-is-the-Right-to-a-Healthy-Environment.pdf> (pristupljeno: 24. travnja 2024.), str. 9.

⁶⁰⁷ *Ibid.*

⁶⁰⁸ Deklaracija iz Stockholma, 8. načelo; Deklaracija iz Rija, 1. i 4. načelo; Agenda održivog razvoja, preambula i par. 3, 8, 9, 10, 33, 35 i 67.

⁶⁰⁹ Usvojen je 12. prosinca 2015., a stupio je na snagu 4. studenoga 2016., NNMU, br. 3/2017.

⁶¹⁰ *Ibid.*, al. 11 preambule.

⁶¹¹ Sands, Principles, *cit.* u bilj. 10, str. 17: "...[the environment] encompasses both the features and products of the natural world and those of human civilisation."

⁶¹² *Dopustivost prijetnje ili uporabe nuklearnog oružja*, *supra* bilj. 99, str. 241, par. 29: "The environment is not an abstraction but represents the living space, the quality of life and the very health of human beings, including generations unborn."

okoliša koji predstavljaju kršenje ljudskih prava.⁶¹³ Naime, Ured tužitelja Međunarodnog kaznenog suda je među prioritetima za izbor slučajeva u 2016. godini istaknuo da se posebna pažnja treba obratiti na procesuiranje zločina prema Rimskom statutu "koji su počinjeni putem, ili rezultiraju, među ostalim, uništenjem okoliša, nezakonitom eksploatacijom prirodnih bogatstava ili nezakonitim oduzimanjem zemljišta."⁶¹⁴ Takav stav mogao bi omogućiti oslanjanje na zločine protiv čovječnosti i na genocid u procesuiranju uništenja okoliša kao sredstva za počinjenje navedenih kaznenih djela. Iako bi ovaj antropocentrični pristup mogao doprinijeti popunjavanju postojećih pravnih praznina u procesuiranju zločina protiv okoliša,⁶¹⁵ ovdje se otvaraju i praktični problemi zbog visokih standarda postavljenih za procesuiranje genocida i zločina protiv čovječnosti koji ne odgovaraju izoliranim slučajevima uništenja okoliša.⁶¹⁶ U svakom slučaju, Ured tužitelja Međunarodnog kaznenog suda je dosljedan u naglašavanju važnosti zaštite okoliša. Tako je recentno otvorio javnu raspravu o novoj političkoj inicijativi za unaprjeđenjem odgovornosti za zločine protiv okoliša ističući da "šteta okolišu predstavlja egzistencijalnu prijetnju svom životu na planetu".⁶¹⁷

Nastavljajući analizu značenja Martensove klauzule, dalje raspravljamo o definiranju zahtjeva javne savjesti. Ovdje je potrebno osvijestiti koje su danas prevladavajuće globalne zajedničke vrijednosti. Ranije smo istaknuli održivi razvoj i međugeneracijsku solidarnost kao primjere takvih zajedničkih vrijednosti čitave međunarodne zajednice u području zaštite okoliša.⁶¹⁸ Njih je potrebno poštovati u miru i u oružanim sukobima. U skladu s time bi se trebalo dati i odgovarajuće značenje zahtjevima javne savjesti. Taj element u primjeni Martensove klauzule trebao bi doprinijeti učinkovitijoj zaštiti morskog okoliša upravo zbog toga što uvažava odgovornost prema budućim generacijama. Spoznaje o učincima oružanih sukoba na okoliš

⁶¹³ Pereira, R., After the ICC Office of the Prosecutor's 2016 Policy Paper on Case Selection and Prioritisation: Towards an International Crime of Ecocide?, *Criminal Law Forum*, sv. 31 (2020), str. 203.

⁶¹⁴ International Criminal Court (dalje: ICC), The Office of the Prosecutor, Policy Paper on Case Selection and Prioritisation, 15. rujna 2016., https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf (pristupljeno: 24. travnja 2024.), str. 14, par. 41.

⁶¹⁵ *Infra* 5.2.1.

⁶¹⁶ Cusato, E. T., Beyond Symbolism, Problems and Prospects with Prosecuting Environmental Destruction before the ICC, *Journal of International Criminal Justice*, sv. 15 (2017), str. 498-500, 491-507. Cusato naglašava ograničavajuće čimbenike u primjeni zločina protiv čovječnosti u svrhu sankcioniranja štete okolišu, a to je ispunjenje elemenata navedenog kaznenog djela propisanih Rimskim statutom, i to: počinjenje kaznenog djela u sklopu širokog ili sustavnog napada usmjerenog protiv nekog civilnog stanovništva, uz znanje o tome napadu, a u slučaju procesuiranja genocida, još i dokazivanje genocidne namjere.

⁶¹⁷ ICC, The Office of the Prosecutor, 16. veljače 2024., <https://www.icc-cpi.int/news/office-prosecutor-launches-public-consultation-new-policy-initiative-advance-accountability-0> (pristupljeno: 24. travnja 2024.).

⁶¹⁸ *Supra* 2.2.1.

razvile su se od vremena kodifikacije prava oružanih sukoba. Te spoznaje potaknule su usvajanje različitih dokumenata *soft law*-a koji naglašavaju važnost zaštite okoliša u oružanim sukobima.⁶¹⁹ Prema modernom shvaćanju, zahtjevi javne savjesti nalažu ostvarenje tog cilja i u tome su jasniji i od načela čovječnosti jer zahtijevaju odgovornost prema budućim generacijama, a ta odgovornost uključuje uzimanje u obzir okoliša u oružanim sukobima.⁶²⁰

Na temelju iznesene analize značenja Martensove klauzule, smatramo da je njezina vrijednost u kontekstu zaštite okoliša u oružanim sukobima nesporna.⁶²¹ Unatoč iznesenim kritikama među komentarima najjačih vojnih sila na Nacrt načela, možemo se složiti s prijedlogom Njemačke o naglašavanju antropocentričnog pristupa zaštiti okoliša u primjeni Martensove klauzule. To bi se moglo ostvariti isticanjem činjenice da načela čovječnosti obuhvaćaju priznanje važnosti zaštite okoliša samo u mjeri u kojoj se odnose na antropocentrično stajalište, tj. poveznicu između preživljavanja stanovništva i ratnika te stanja okoliša u kojemu se oni nalaze.⁶²²

3.3. "Peta ženevska konvencija"

Pravo oružanih sukoba na moru temelji se na običajnim pravilima koja su se razvila u 19. stoljeću te su potom kodificirana nizom haških konvencija iz 1907. godine.⁶²³ Činilo se kako je Diplomatska konferencija o reafirmaciji i razvoju međunarodnog humanitarnog prava koja je održana od 1974. do 1977. godine predstavljala prikladan forum za reviziju i tog dijela prava oružanih sukoba. Međutim, odlučeno je da se tome neće pristupiti, i to prvenstveno kako se ne bi ugrozilo usvajanje samog Dopunskog protokola I.⁶²⁴ Navedenim Protokolom i njegovim popratnim tumačenjima unaprijeđeno je pravo oružanih sukoba, a uzgredno i pravo oružanih sukoba na moru. Ono je, pak, detaljnije analizirano tek u Sanremskom priručniku i Helsinškim načelima. To nas ne treba iznenaditi ako uzmemo u obzir da nakon Drugog svjetskog rata nije bilo mnogo oružanih sukoba na moru.⁶²⁵ S druge strane, to ne znači da to takvih sukoba neće doći. Broj mornarica se povećava, odnosno postojeće mornarice velikih pomorskih sila

⁶¹⁹ *Supra* 2.5.4., 2.5.5.

⁶²⁰ Fleck, *cit.* u bilj. 561, str. 251.

⁶²¹ Vidi: Tolentino, Jr., A.S., *The Law of Armed Conflict vis-à-vis Environment*, u: Vukas, Šošić (ur.), *cit.* u bilj. 289, str. 597.

⁶²² Komentari na Nacrt načela, *supra* bilj. 1, Njemačka, str. 65.

⁶²³ *Supra* 2.4.1.

⁶²⁴ Bothe *et al.*, *New Rules*, *cit.* u bilj. 15, str. 290.

⁶²⁵ Pregled tih sukoba vidi u: Haines, *War at Sea*, *cit.* u bilj. 482, str. 426-429.

neprestano unaprijeđuju svoju tehničku opremljenost te provode vojne vježbe na moru.⁶²⁶ Zbog tenzija između velikih svjetskih sila postoji rizik izbijanja oružanih sukoba na moru. Iako su se zbog razvoja tehnologije uvjeti ratovanja na moru izmijenili od vremena usvajanja pravila prava oružanih sukoba na moru, pravno uređenje nije se ozbiljnije i sustavno razvijalo. Posljedice modernih oružanih sukoba na moru, ponajprije njihovi učinci na morski okoliš, iziskuju odgovarajuće pravno uređenje. U tom je postupku potrebno izvršiti reviziju postojećih pravila kako bi se utvrdilo koja su od njih i dalje prikladna za uređenje ove materije, odnosno unaprijediti ona koja to nisu.

Među prijedlozima reforme pravnog uređenja ove materije, bili su i oni o usvajanju novog specijaliziranog međunarodnog ugovora koji bi uredio materiju zaštite okoliša u oružanim sukobima (tzv. Peta ženevska konvencija).⁶²⁷ Usporedno s time, pojavili su se i prijedlozi za osnivanjem Međunarodnog zelenog križa, kao ekvivalenta MOCK-u na čiju inicijativu je sazvana diplomatska konferencija na kojoj su usvojene četiri ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine. Međunarodni zeleni križ je zaista i osnovan te danas djeluje kao nevladina međunarodna organizacija s nacionalnim uredima prisutnima u gotovo trideset država.⁶²⁸ Misija Međunarodnog zelenog križa je pružiti odgovore u suočavanju s povezanim izazovima sigurnosti, siromaštva i uništenja okoliša kako bi se osigurala održiva i sigurna budućnost.⁶²⁹ U ostvarenju tih ciljeva, zalaže se za promjenu sustava vrijednosti putem obrazovanja i socijalnog dijaloga. Međutim, u svojih četrdeset godina postojanja nije se u svojem djelovanju usmjerio još i na aktivno zalaganje za usvajanje Pete ženevske konvencije. Njegov Upravni odbor čine istaknuti stručnjaci za različita pitanja iz područja ekološke sigurnosti i održivosti, ali nedostaju pravnici

⁶²⁶ O zajedničkim vojnim vježbama SAD-a i Filipina u Južnom kineskom moru, vidi: <https://www.theguardian.com/world/2024/apr/18/china-warning-balikatan-exercise-2024-philippines-us-military-drills> (pristupljeno: 29. travnja 2024.).

⁶²⁷ Međunarodne konferencije na kojima se raspravljalo o ovom prijedlogu uključuju: Konferenciju o Petoj ženevskoj konvenciji održanoj u lipnju 1991. u Londonu u su-organizaciji nevladine udruge Greenpeace International, London School of Economics i Centre for Defense Studies i Konferenciju stručnjaka o uporabi okoliša kao sredstva konvencionalnog ratovanja održanoj u srpnju 1991. u Ottawi u organizaciji kanadske vlade. Na konferencijama su sudjelovali stručnjaci u osobnom svojstvu, kao što su Glen Plant, Michael Bothe, Hans-Peter Gasser i brojni drugi. Vidi više: Plant, G., Responses to the London Conference and the Ottawa Conference of Experts on the Use of the Environment as a Tool of Conventional Warfare, 10-12 July 1991, u: Plant, G. (ur.), Environmental Protection and the Law of War: A Fifth Geneva Convention on the Protection of the Environment in the Time of Armed Conflict?, Belhaven Press, London i New York, 1992., str. 163-164.

⁶²⁸ Međunarodni zeleni križ (eng. Green Cross International, dalje: GCI) osnovan je na inicijativu bivšeg sovjetskog predsjednika Mihaila Gorbačova dana 18. travnja 1993. O povijesti i statusu ove organizacije vidi više na poveznici: <https://www.gcint.org/who-we-are#History> (pristupljeno: 2. svibnja 2024.).

⁶²⁹ O misiji ove organizacije vidi više na poveznici: <https://www.gcint.org/who-we-are#Mission> (pristupljeno: 2. svibnja 2024.).

specijalizirani za područje prava oružanih sukoba. Čini se da su i oni svjesni toga da nemaju kapacitet za sudjelovanje u eventualnoj pripremi takvog složenog međunarodnog ugovora, a uz to vjerojatno žele izbjeći nepotrebno rivalstvo s MOCK-om koji i dalje ima primarni položaj kao vodeća nevladina međunarodna organizacija za pravo oružanih sukoba. Međutim, neovisno o tome tko bi mogao potaknuti i organizirati eventualnu diplomatsku konferenciju na kojoj bi se usvojio taj međunarodni ugovor, pitanje je bi li to uopće bilo oportuno.

U pravnoj doktrini ne postoji čvrsto opredijeljenje oko tog pitanja, dok je među znanstvenicima iz drugih disciplina, poput ekologije i biologije, prisutno snažno zagovaranje usvajanja takvog međunarodnog ugovora.⁶³⁰ Vodeći znanstvenici iz cijelog svijeta izrazili su zabrinutost zbog oružanih sukoba koji nastavljaju uništavati životinjske vrste te uzrokuju njihovo istrebljenje.⁶³¹ Smatraju da bi Peta ženevska konvencija poboljšala zaštitu okoliša u oružanim sukobima na način što bi sadržavala izričite mjere za zaštitu bioraznolikosti te pravne instrumente za zaštitu ključnih prirodnih bogatstava.

Pravnici su, pak, suzdržaniji u razmišljanju o ponovnoj kodifikaciji prava oružanih sukoba na moru. Iako radovi u kojima oni obrazlažu takvo svoje suzdržano stajalište možda nisu recentnog datuma, ipak smatramo da ih je potrebno izložiti u ovoj raspravi. Riječ je o autorima koji su se upravo usko bavili pitanjem zaštite okoliša u oružanim sukobima te o autorima koji su vodeći autoriteti u području prava oružanih sukoba na moru. Svoja stajališta potkrepljuju sljedećim argumentima koja i mi dijelimo kao logična i realna. U pravnoj doktrini veća je naklonjenost ideji unapređenja postojećeg prava, nego usvajanju nove konvencije, neovisno bi li to bila ženevska konvencija, ili konvencija koja uopće nije povezana s postojećim ženevskim konvencijama ili, pak, novi dopunski protokol uz ženevske konvencije. Primjerice, Plant smatra da bi pregovori i

⁶³⁰ Proglas u kojem se pozivaju vlade na usvajanje Pete ženevske konvencije, objavljen u časopisu *Nature*, vidi: <https://www.nature.com/articles/d41586-019-02248-6>, kao i popratni popis potpisnika inicijative za prestankom uništavanja okoliša u oružanim sukobima: <https://media.nature.com/original/magazine-assets/d41586-019-02248-6/16964846> (pristupljeno: 2. svibnja 2024.).

⁶³¹ Brito, J. C. *et al.*, Armed Conflicts and Wildlife Decline: Challenges and Recommendations for Effective Conservation Policy in the Sahara-Sahel, *Conservation Letters*, sv. 11, br. 5 (2018); Weir, D., Durant, S. M., Schulte to Bühne, H., Hoffmann, M., Petrovych, O., Carvajal, B. S., Fernandes Elizalde, S., Conservation Policies Must Address an Overlooked Issue: how War Affects the Environment, *Nature*, 16. listopada 2024., dostupno na poveznici: <https://www.nature.com/articles/d41586-024-03341-1> (pristupljeno: 22. prosinca 2024.); Conflict and Environment Observatory and Zoë Environment Network, The Environmental Consequences of the War Against Ukraine, Preliminary Twelve-Month Assessment (February 2022 – February 2023), str. 34-37, dostupno na poveznici: https://zoinet.org/wp-content/uploads/2018/01/OSCE-Ukraine-env-cons_EN.pdf (pristupljeno: 22. prosinca 2024.).

stupanje na snagu takvog međunarodnog ugovora iziskivali previše vremena.⁶³² U bilo kakvom pokušaju sazivanja diplomatske konferencije koja bi se bavila revizijom prava oružanih sukoba na moru bila bi potrebna aktivna podrška i sudjelovanje najjačih pomorskih sila. Te države bi bile izravno zainteresirane za uređenje ove materije te bi na temelju svojeg iskustva mogle osigurati prihvatljiv ishod. Međutim, takva konferencija vjerojatno bi bila otvorena i za predstavnike drugih država i nevladinih organizacija koje ne bi bile posebno zainteresirane za odgovarajuće uređenje ove materije. Unatoč velikom broju obalnih država u svijetu, samo se mali broj njih ističe sposobnošću i iskustvom u vođenju oružanih sukoba na moru. Ako bi takve najjače pomorske sile bile nadglasane, dogodilo bi se to da se o pitanjima koja su za njih važna, odlučuje bez njihova pristanka.⁶³³

Nije sporno da je potrebna revizija pravila prava oružanih sukoba na moru, uključujući pravila o zaštiti morskog okoliša, od kojih su mnoga nastala prije više od stoljeća. Međutim, čini se da takva revizija u obliku novog međunarodnog ugovora nije prihvaćena u pravnoj doktrini. Sazivanje velike diplomatske konferencije s namjerom preispitivanja postojećih pravila bio bi diplomatski izazov koji bi teško privukao velike pomorske sile. Čak i kada bi konferencija bila sazvana, bilo bi zahtjevno pridobiti formalnu suglasnost za nova pravila koja bi svima bila prihvatljiva, a na kraju bi ti napori vjerojatno rezultirali samo sitnim pomacima.⁶³⁴ Tako neki autori zaključuju da države nisu spremne prihvatiti nove obveze u ovom području.⁶³⁵ Smatraju da bi novi međunarodni ugovor bio beskoristan u suočavanju sa složenim slučajevima i samo bi doveo do dvosmislenog pravnog tumačenja.⁶³⁶

Osim toga, protivnici usvajanja novog međunarodnog ugovora navode, među ostalim, da su bilo kakva poboljšanja u uređenju zaštite okoliša moguća samo ako su temeljena na pouzdanim i konačnim znanstvenim rezultatima o relevantnim pitanjima za uređenje ove materije.⁶³⁷ Naglašavaju da i dalje ne postoji suglasnost oko nekoliko važnih pravnih pitanja. Primjerice,

⁶³² Plant, G., Legal Aspects of Marine Pollution during the Gulf War, *International Journal of Estuarine and Coastal Law*, sv. 7, br. 3 (1992), str. 229, dalje u tekstu: Legal Aspects.

⁶³³ Roach, *cit. u bilj.* 482, str. 77.

⁶³⁴ Haines, War at Sea, *cit. u bilj.* 482, str. 447.

⁶³⁵ Szasz, P. C., Comment: The Existing Legal Framework, Protecting the Environment During International Armed Conflict, u: Grunawalt *et al.* (ur.), *cit. u bilj.* 31, str. 280.; Dinstein, Y., Protection of the Environment, *cit. u bilj.* 316, str. 549.

⁶³⁶ *Ibid.*, Szasz, str. 280.

⁶³⁷ Richards, P. J., Schmitt, M. N., Mars Meets Mother Nature: Protecting the Environment During Armed Conflict, *Stetson Law Review*, sv. 28, br. 4 (1999), str. 1090.

ističu probleme oko razlikovanja namjerne, kolateralne ili potpuno neočekivane štete okolišu, kao i pitanje bi li određene vrste uništenja okoliša mogle biti dopuštene u određenim uvjetima.⁶³⁸

Prednost ugovornog prava, koje je fiksirano u pisanom obliku kao *lex scripta*, jest ta što doprinosi pravnoj sigurnosti te je precizno i jasno. Ipak, na temelju iznesene analize stajališta u pravnoj doktrini, zaključujemo da usvajanje novog međunarodnog ugovora u ovom području prava ne bi bio jednostavan zadatak. Stoga bi trebalo razmotriti daljnja rješenja koja bi bila prihvatljivija i lakše izvediva za države.

3.4. Vojni priručnici

Najnovije znanstvene spoznaje o ekološkim procesima i ubrzani razvoj tehnologije zahtijevaju brze i snažne odgovore na probleme vezane uz zaštitu okoliša u oružanim sukobima. Ovdje ćemo razmotriti ulogu vojnih priručnika. Iako su akti unutarnjeg prava, oni bi mogli predstavljati znatno učinkovitije rješenje u usporedbi s usvajanjem novog međunarodnog ugovora. Uključivanje u vojne priručnike definicije ranije spomenutih triju sastavnih elemenata iz pravila o zabrani uzrokovanja štete okolišu mogao bi biti lakše izvediv put za ostvarenje svrhe učinkovitije zaštite morskog okoliša. Time bi se vojnim zapovjednicima olakšalo planiranje i odlučivanje o napadu. Uz to, na taj način bi se moglo doprinijeti stvaranju običajnog prava u slučaju da praksa država bude praćena uz *opinio iuris*.

Kao što je naprijed istaknuto,⁶³⁹ velik broj međunarodnih ugovora koji uređuju zaštitu okoliša često dovodi i do neželjenih rezultata, poput neujednačenosti i pravnih praznina. Doduše, postoji i rizik stvaranja većeg broja vojnih priručnika unutar iste države zbog čega se mogu razviti različita tumačenja oko toga koje je pravilo mjerodavno.⁶⁴⁰ Vojni priručnici su pravno obvezujući instrumenti za pripadnike oružanih snaga države koja je usvojili konkretni vojni priručnik, no važno je utvrditi koji je od tih instrumenata koji nose naziv "priručnik" zaista autentičan i obvezujuće naravi, za razliku od pojedinih instrumenata koji su samo instruktivne naravi.⁶⁴¹ U

⁶³⁸ Roberts, A., *Environmental Issues in International Armed Conflict: The Experience of the 1991 Gulf War*, u: Grunawalt *et al.*, cit. u bilj. 31, str. 268.

⁶³⁹ *Supra* 2.3.1.

⁶⁴⁰ Dinstein, *The ICRC Study*, cit. u bilj. 528, str. 103-104.

⁶⁴¹ *Ibid.*

tom smislu, potrebno je izbjeći rizik pozivanja na priručnik koji je povoljniji za neku državu u određenoj situaciji.

Poznato je da vojni priručnici snažno utječu na postupanje vojnih zapovjednika, neovisno o nazivu tih pravnih instrumenata. Kinder u analizi predmeta "Vukovarska bolnica" koji se vodio pred Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju⁶⁴² ističe da je u optužnici protiv Mile Mrkšića, vojnog zapovjednika bivše JNA-a, navedeno da je optuženik bio obvezan propisima JNA-a, među kojima su i "Strategija oružanog sukoba (1983)", "Pravila službe (1985)" i "Propisi o primjeni međunarodnog ratnog prava u Oružanim snagama SFRJ (1988)".⁶⁴³ U optužnici je istaknuto da su upravo tim i ostalim propisima navedenima u optužnici bile uređene uloge i odgovornosti časnika JNA, kao i njihov položaj u zapovjednom lancu.⁶⁴⁴ Jasno je navedeno da su ti propisi obvezivali njih i njihove podređene na poštovanje međunarodnog ratnog prava.⁶⁴⁵

Vojni priručnici predstavljaju put kojim pravna doktrina može znatno doprinijeti progresivnom razvoju prava. Ranije smo već istaknuli ulogu posebno zainteresiranih država u određenom području prava, kao što je pravo oružanih sukoba,⁶⁴⁶ te ovdje ističemo važnost proučavanja vojnih priručnika najjačih vojnih sila. Oni mogu biti prikladno sredstvo za suočavanje sa izazovima uređenja zaštite okoliša u međunarodnim oružanim sukobima zbog više razloga. Kao prvo, oni mogu poslužiti kao sredstvo za popunjavanje pravnih praznina u postojećim pravilima te omogućiti daljnji razvoj prava. Upravo se nedostatak definicije triju ključnih elemenata iz pravila o zabrani uzrokovanja štete okolišu u međunarodnim oružanim sukobima pokazao kao jedna od najvećih pravnih praznina u uređenju ove materije. Pozivanje na definicije uključene u vojne priručnike može utjecati na razvoj prakse država. Ovdje dolazimo do sljedećeg argumenta u prilog važnosti vojnih priručnika. Oni su ključno sredstvo u postupku stvaranja prava budući da praksa država praćena sviješću o obvezujućoj naravi pravila može pridonijeti nastanku običajnog prava. Upravo je običajno pravo ono koje, barem u usporedi s ugovornim pravom, može učinkovitije doprinijeti zaštiti okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Naime, problemi

⁶⁴² Kinder, I., The Violations of International Humanitarian Law Against the Persons Forcibly Taken from the Vukovar Hospital and Murdered at Ovčara, *Strategos: Znanstveni časopis Hrvatskog vojnog učilišta "Dr. Franjo Tuđman"*, sv. 7, br. 2 (2023), str. 98.

⁶⁴³ ICTY, Mrksic (IT-95-13/1), Druga izmijenjena optužnica, 28. kolovoza 2002., par. 14.

⁶⁴⁴ *Ibid.*

⁶⁴⁵ *Ibid.*

⁶⁴⁶ *Supra* 3.1.1.

vezani uz zaštitu okoliša zahtijevaju fleksibilna rješenja koja uvažavaju nove znanstvene spoznaje, nove tehnologije, političke prioritete te različite okolnosti u državama.⁶⁴⁷ Ugovorno pravo, koje je statično i teže se prilagođava izmijenjenim okolnostima, ovdje nema presudnu važnost, pogotovo uzimajući u obzir da neki od ključnih aktera u međunarodnim oružanim sukobima, prvenstveno SAD, nisu stranke relevantnih međunarodnih ugovora iz područja međunarodnog prava oružanih sukoba. To se očituje na primjeru ugovornog pravila o izravnoj zaštiti okoliša u međunarodnim oružanim sukobima sadržanom u Dopunskom protokolu I. koji, kao što smo vidjeli, i dalje nema običajnopравни status.⁶⁴⁸ Stoga su vojni priručnici od posebne važnosti, premda su akti nacionalnog prava, jer mogu odigrati ključnu ulogu u postupku stvaranja običajnog prava koje može unaprijediti sva tri aspekta zaštite morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima.

Argumenti u prilog prikladnosti vojnih priručnika za uređenje ove materije međusobno se nadopunjuju. Naime, vojni priručnici su neizostavno sredstvo za implementaciju te širenje pravila prava oružanih sukoba namijenjenih vojnim zapovjednicima kao njihovim primarnim adresatima. Pozivanje na vojne priručnike pokazuje jesu li pravila sadržana u njima zaživjela u praksi, a preduvjet tome je odgovarajuća implementacija tih pravila.⁶⁴⁹ Upravo njihova preciznost omogućuje uspostavljanje standarda i jasnoće u komunikaciji između pripadnika oružanih snaga različitog hijerarhijskog ranga.⁶⁵⁰

Na kraju ovog odjeljka, želimo naglasiti ulogu vojnih priručnika u vezi s obvezom država da osiguraju izvršenje svojih obveza na temelju međunarodnog prava. Osim pripadnika oružanih snaga, implementaciju pravila prava oružanih sukoba, uključujući i pravila o zaštiti okoliša, provode i zakonodavna i sudska tijela. Ti državni organi nadležni su za usvajanje odgovarajućeg nacionalnog zakonodavstva, prvenstveno kaznenog, te za učinkovitu provedbu tih pravila u njihovu procesuiranju pred domaćim sudovima. Smjernice MOCK-a iz 2020. sadrže pravilo prema kojemu su države dužne pružiti upute svojim oružanim snagama o pravu oružanih sukoba,

⁶⁴⁷ Birnie *et al.*, *cit.* u bilj. 125, str. 17.

⁶⁴⁸ *Supra* 3.1.2.

⁶⁴⁹ Reisman, W. M., Leitzau, W. K., *Moving International Law from Theory to Practice: the Role of Military Manuals in Effectuating the Law of Armed Conflict*, u: Robertson, Jr., H. B. (ur.), *The Law of Naval Operations*, International Law Studies, sv. 64, Naval War College Press, Newport, Rhode Island, 1991., str. 1.

⁶⁵⁰ *Ibid.*, str. 6.

uključujući o pravilima o zaštiti okoliša.⁶⁵¹ Kao što je istaknuto i u komentaru na ovo pravilo, ono odražava običajno pravilo prema kojemu su države dužne poštovati te osigurati poštovanje prava oružanih sukoba.⁶⁵² Iako se ovim pravilom ne definira na koji način i kojim bi mjerama države trebale izvršiti tu obvezu, u praksi se pokazalo da države u tu svrhu biraju vojne priručnike.⁶⁵³ Oni su se pokazali kao najprikladnije sredstvo koje ostavlja dovoljno prostora i za implementaciju i za tumačenje prava oružanog sukoba. To je prepoznala i Opća skupština UN-a kada je u svojoj Rezoluciji o zaštiti okoliša iz 1992. pozvala države da poduzmu korake kako bi upravo u vojne priručnike uvrstile pravila međunarodnog prava koja su primjenjiva na zaštitu okoliša.⁶⁵⁴

3.5. Zaštita morskog okoliša kao kolateralne žrtve napada

U ovome odjeljku razmatrat ćemo neizravnu zaštitu morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, i to zaštitu od prekomjerne kolateralne štete. Potrebno je osvrnuti se na zaštitu od uzrokovanja kolateralne štete morskom okolišu u međunarodnim oružanim sukobima te utvrditi jesu li postojeća pravila međunarodnog prava oružanih sukoba koja pružaju takvu neizravnu zaštitu morskom okolišu dostatna za ostvarenje njegove učinkovite zaštite. Kao što je navedeno *supra*,⁶⁵⁵ na temelju kvalifikacije morskog okoliša kao civilnog objekta, pružena mu je neizravna zaštita zajamčena običajnim pravilima, među ostalim, o obvezi razlikovanja i proporcionalnosti.

Međutim, kao što smo izložili, postoje oprečna mišljenja prema kojima se okoliš ne smatra civilnim objektom. Stoga će se uvodno razmotriti i drugi pravni temelji za zaštitu okoliša od prekomjerne kolateralne štete. Koppe takav temelj pronalazi u tzv. načelu ambituiteta (eng. *ambituity*).⁶⁵⁶ Ono se razvilo na temelju zajedničke svijesti država o potrebi zaštite okoliša u oružanim sukobima. Koppe smatra da se pravila o zaštiti okoliša u oružanim sukobima ne mogu temeljiti na dosadašnja četiri osnovna načela prava oružanih sukoba (načela vojne potrebe,

⁶⁵¹ Smjernice MOCK-a iz 2020., *cit.* u bilj. 40, str. 111, pravilo 29.

⁶⁵² *Ibid.*, par. 319.

⁶⁵³ Vidi vojne priručnike najjačih vojnih sila citirane *supra* 3.1.1.

⁶⁵⁴ *Supra* bilj. 12, str. 2., par. 3.

⁶⁵⁵ *Supra* 2.4.4.

⁶⁵⁶ Koppe, E. V., The Principle of Ambituity and the Prohibition Against Excessive Collateral Damage to the Environment During Armed Conflict, *Nordic Journal of International Law*, sv. 82, br. 1 (2013), str. 59-60., dalje u tekstu: The Principle of Ambituity. Riječ je o načelu zaštite okoliša koje je dobilo ime prema latinskoj riječi *ambitus* koja, među ostalim, znači okoliš.

razlikovanja, proporcionalnosti i čovječnosti).⁶⁵⁷ Stoga se zalaže za priznanje načela ambituiteta, i to kao općeg načela prava u skladu s čl. 38., st. 1., t. c. Statuta Međunarodnog suda.⁶⁵⁸ Kao takvo, načelo ambituiteta predstavlja autonomni izvor međunarodnog prava te može pružiti pravni temelj za ugovorna i običajna pravila za zaštitu okoliša u oružanim sukobima.⁶⁵⁹ Jedno od tih običajnih pravila je ono o zabrani uzrokovanja prekomjerne kolateralne štete okolišu u oružanim sukobima.⁶⁶⁰ Ono je, prema njegovu mišljenju, nastalo kao svojevrsni kompromis između načela ambituiteta i proporcionalnosti.⁶⁶¹

Za razliku od članaka 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. koji pružaju apsolutnu zaštitu okolišu, običajno pravilo o zabrani uzrokovanja prekomjerne kolateralne štete okolišu pruža mu samo relativnu zaštitu. Ono nadopunjuje navedene članke Dopunskog protokola I. kada je riječ o ocjeni zakonitosti napada koji uzrokuje štetu okolišu. Koppe priznaje da bi rezultati takve procjene bili slični onima koji bi nastali primjenom metode koja je svojstvena kvalifikaciji okoliša kao civilnog objekta. Međutim, Koppe naglašava razliku u metodologiji i pristupu.⁶⁶² Ako se okolišu ne pristupi kao zaštićenom civilnom objektu, onda će se, u procjeni zakonitosti napada na njega, prvo primijeniti običajno pravilo o zabrani uzrokovanja prekomjerne kolateralne štete okolišu. Ako se i ne utvrdi povreda tog pravila, napad ipak može biti proglašen nezakonitim, i to na temelju alternativne primjene pravila iz Dopunskog protokola I. To bi se dogodilo u slučaju da je napad uzrokovao štetu koja nije prekomjerna u odnosu na predviđenu stvarnu i izravnu vojnu prednost, ali je ta šteta prostorno znatna, trajnija i velika te time ugrožava zdravlje ili preživljavanje stanovništva, a uz to je napad poduzet upravo s tom namjerom ili se to moglo

⁶⁵⁷ *Ibid.*

⁶⁵⁸ Prema tradicionalnom shvaćanju, opća načela prava proizašla su iz načela unutarnjeg prava koja su zajednička svim pravnim sustavima. Međutim, Koppe ističe da se u doktrini i praksi priznaje da opća načela prava uključuju i opća načela međunarodnog prava, pa tako i načela pojedinih područja međunarodnog prava. Stoga zaključuje da opća načela prava oružanih sukoba, kao što je načelo ambituiteta, također predstavljaju opća načela prava, vidi: *ibid.*, str. 60-61.

⁶⁵⁹ Načelo ambituiteta moglo bi se, prema njegovu mišljenju, koristiti za tumačenje postojećih ugovornih i običajnih pravila namijenjenih zaštiti okoliša u oružanim sukobima, zatim za popunjavanje postojećih pravnih praznina, a u iznimnim okolnostima čak i za ukidanje ili izmjenu postojećih ugovornih i običajnih pravila prava oružanih sukoba, vidi: *ibid.*, str. 64-66.

⁶⁶⁰ Osim tog pravila, Koppe navodi da su se usporedno, nakon iračko-kuvajtskog oružanog sukoba u Perzijskom zaljevu, razvila još dva običajna pravila o zaštiti okoliša. To su pravilo o zabrani bezobzirnog uništenja okoliša te opća obveza da se pazi na okoliš u oružanim sukobima, vidi više: Koppe, E. V., *The Use of Nuclear Weapons and the Protection of the Environment during International Armed Conflict*, u: Nystuen, G., Casey-Maslen, S., Bersagel, A.G. (ur.), *Nuclear Weapons Under International Law*, Cambridge University Press, 2014., str. 247-268.

⁶⁶¹ Koppe navodi primjere u prilog tvrdnji da je to običajno pravilo prihvaćeno u doktrini i praksi, vidi: Koppe, *The Principle of Ambiguity*, *cit.* u bilj. 656, str. 73, bilj. 78-83.

⁶⁶² *Ibid.*, str. 75

očekivati.⁶⁶³ S druge strane, ako se prihvati stajalište o kvalifikaciji okoliša kao civilnog objekta, onda je u provedbi procjene zakonitosti napada na okoliš prvo potrebno utvrditi je li okoliš u konkretnom slučaju zaista smatran civilnim objektom ili je pretvoren u vojni cilj. U potonjem slučaju napad bi bio zakonit ako je bio usmjeren prema legitimnom vojnom cilju, no i u tom slučaju može biti proglašen nezakonitim na temelju čl. 55., st. 1. Dopunskog protokola I. Ako je, pak, okoliš kvalificiran kao civilni objekt u konkretnom slučaju, napad bi bio nezakonit. Međutim, ako bi šteta uzrokovana napadom bila samo kolateralna te ne bi bila prekomjerna, takav napad bio bi zakonit. Ipak, i ovdje bi Dopunski protokol I. mogao izmijeniti ishod procjene te ocijeniti takav napad nezakonitim pod uvjetima iz čl. 55., st. 1.⁶⁶⁴

Koppe je u pravu kada tvrdi da postoji običajno pravilo o zabrani uzrokovanja prekomjerne kolateralne štete okolišu u oružanim sukobima. Međutim, pogrešno tumači da se to običajno pravilo, kao i druga pravila o zaštiti okoliša u oružanim sukobima, ne može temeljiti na postojećim osnovnim načelima prava oružanih sukoba. Kao što smo objasnili,⁶⁶⁵ zaštita okolišu pruža se u skladu s antropocentričnim pristupom, dakle na temelju načela čovječnosti. Međutim, Koppe je isključio njegovu primjenu i zamijenio ga načelom ambituiteta. Za time nema potrebe jer već postoji pravni okvir za zaštitu okoliša u oružanim sukobima, koji, doduše, nije savršen. Sam Koppe priznaje da bi članci 51. i 52. Dopunskog protokola I., čija primjena se temelji na kvalifikaciji okoliša kao civilnog objekta, predstavljali učinkovitiji temelj za zaštitu okoliša u oružanim sukobima u usporedbi s člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I.⁶⁶⁶ Potonje članke Koppe smatra jedinim primjenjivim pravilima Dopunskog protokola I. za zaštitu okoliša. Ta tvrdnja proizlazi iz njegovog osnovnog stava da se okoliš ne može smatrati civilnim objektom. U tom dijelu nadahnut je stajalištem Heintschel von Heinegg i Donnera koji ističu da se prilikom izrade teksta Dopunskog protokola I. jednostavno moglo navesti da pojam "civilni objekt" uključuje i okoliš, ali je to propušteno učiniti.⁶⁶⁷ Međutim, oni nemaju na umu da svrha pravnog uređenja ne bi trebala biti taksativno nabrojanje dopuštenih radnji, uvjeta i sl. Naprotiv, pravna pravila trebaju pružiti širi pravni okvir koji će odgovarajućim tumačenjem omogućiti pronalaženje rješenja i za novonastale pravne situacije, bez potrebe za uvođenjem daljnje

⁶⁶³ *Ibid.*

⁶⁶⁴ *Ibid.*, str. 68.

⁶⁶⁵ *Supra* 2.1.2.

⁶⁶⁶ Koppe, *The Principle of Ambiguity*, cit. u bilj. 656, str. 70.

⁶⁶⁷ Heintschel von Heinegg, Donner, *New Developments*, cit. u bilj. 155, str. 289.

regulacije. Pravo ne može sve do kraja predvidjeti i urediti.⁶⁶⁸ Stoga se kao odgovor Heintschel von Heinegg i Donneru jednostavno može ponuditi objašnjenje da u vrijeme izrade Dopunskog protokola I., unatoč razvijenoj svijesti o potrebi zaštite okoliša u oružanim sukobima, još nisu bile dovoljno razvijene spoznaje o opsegu i procjeni štetnih učinaka oružanih sukoba na okoliš u usporedbi s drugim (civilnim) objektima. Na temelju prevladavajućeg tumačenja o okolišu kao civilnom objektu, koje se postupno razvijalo u doktrini, okoliš uživa zaštitu na temelju običajnih načela proporcionalnosti i razlikovanja sadržanih u člancima 51. i 52. Dopunskog protokola I. Stoga se običajno pravilo o zabrani uzrokovanja prekomjerne kolateralne štete okolišu u oružanim sukobima, o kojemu Koppe piše, upravo uklapa u tumačenje koje govori u prilog kvalifikacije okoliša kao civilnog objekta.

Morski okoliš kao civilni objekt uživa zaštitu na temelju načela proporcionalnosti i razlikovanja. Za razliku od pravila namijenjenih kopnenom ratovanju sadržanima u Dopunskom protokolu I., načela proporcionalnosti i razlikovanja nisu kodificirana u pravu oružanih sukoba na moru. Primjena navedenih načela, kao uostalom i mnogih drugih načela u pravu oružanih sukoba na moru, proizlazi iz običajnog prava. U prilog njihove primjene u pravu oružanih sukoba na moru govori, primjerice, Sanremski priručnik. Međutim, provedba tih načela razlikuje se u kopnenom i morskom ratovanju zbog različite povijesne pozadine razvoja tih vrsta oružanih sukoba te njihove operativne stvarnosti.⁶⁶⁹

Iako pisani ugovori, poput Dopunskog protokola I., u usporedbi s običajnim pravom, inače mogu pružiti veću jasnoću i preciznost u tumačenju prava, tome nije slučaj s načelom proporcionalnosti. Naime, unatoč tomu što predstavlja jedno od temeljnih načela prava oružanih sukoba, ključni elementi načela proporcionalnosti nisu definirani u Dopunskom protokolu I.⁶⁷⁰ U

⁶⁶⁸ Arlović, M., Ustavni okvir djelovanja Ustavnog suda Republike Hrvatske za ispitivanje i ocjenjivanje ustavnosti pravnih praznina, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, sv. 54, br. 1 (2017), str. 256. Arlović ističe da je ta situacija posljedica činjenice da se realni životni odnosi brzo razvijaju i mijenjaju, a pravni sustav ih zbog njihove složenosti ne može jednako brzo pratiti. Autorova razmatranja u radu o određenju pojma pravne praznine iznesena su u kontekstu ustavnopravnog poretka, no primjenjiva su i na međunarodno pravo kao zasebnu granu prava.

⁶⁶⁹ Lee, D. T., The Principle of Proportionality in Maritime Armed Conflict: A Comparative Analysis of The Law of Naval Warfare and Modern International Humanitarian Law, *Southwestern Journal of International Law*, sv. 27, br. 1 (2020), str. 144.

⁶⁷⁰ Henderson, I., Reece, K., Proportionality under International Humanitarian Law: The "Reasonable Military Commander" Standard and Reverberating Effects, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, sv. 51, br. 3 (2021), str. 835-855. Autori naglašavaju nejasnoću elementa sadržanog u čl. 51, st. 5, t. b); čl. 57., st. 2, t. a) i t. b) Dopunskog protokola I. koji glasi "od kojeg se može očekivati" te analiziraju standard tzv. razumnog vojnog zapovjednika i utjecaj neizravnih učinaka napada u procjeni štete.

svrhu ostvarenja jasnoće u primjeni načela proporcionalnosti, potrebno je utvrditi, među ostalim, standard kolateralne štete koji se uzima u obzir pri provedbi testa proporcionalnosti.

3.5.1. *Standard kolateralne štete*

Oni koji planiraju ili odlučuju o napadu moraju postići ravnotežu između očekivane štete, među ostalim, okolišu te predviđene vojne prednosti. Pritom treba imati na umu da se vrijednosni sud o stupnju prihvatljive štete okolišu može razlikovati među vojnim zapovjednicima različitih država.⁶⁷¹ Taj čimbenik bi mogao utjecati na način na koji se provodi test proporcionalnosti. Vojni zapovjednici slabije razvijenih država, u kojima je niži stupanj obrazovanja i osjetljivosti prema okolišnim pitanjima, dodjeljuju manju vrijednost okolišu. U svrhu ujednačene primjene ovog testa, predlaže se primijeniti standard tzv. razumnog vojnog zapovjednika (eng. *reasonable military commander*).⁶⁷² Vojni zapovjednici su, na temelju svojeg obrazovanja, iskustva i razumijevanja vojnih operacija, u najboljem položaju provoditi test proporcionalnosti u planiranju, odlučivanju ili provedbi napada. Budući da je riječ o pravnom testu, vojni zapovjednici pritom ne razmatraju političke ili diplomatske posljedice napada, iako se one mogu uzeti u obzir.⁶⁷³ Cilj primjene ovog standarda u provedbi testa proporcionalnosti jest da se u sličnim slučajevima usvoje dosljedni zaključci o zakonitosti napada, bez obzira na različit stupanj vojnog iskustva vojnih zapovjednika. Iako se okolnosti svakog napada razlikuju, ipak treba utvrditi jasne kriterije u provedbi testa proporcionalnosti. Ostvarenje cilja zaštite morskog okoliša treba pažljivo razmotriti prije i za vrijeme poduzimanja napada. Uloga vojnih zapovjednika je ključna u procjeni odnosa između suprotstavljenih vrijednosti kako bi se ponudili konkretni odgovori na pitanja koja proizlaze iz apstraktnog koncepta testa proporcionalnosti.⁶⁷⁴

Jedno od tih pitanja jest što je obuhvaćeno pojmom kolateralne štete. U tom smislu, potrebno je utvrditi jesu li vojni zapovjednici pravno obvezani uvrstiti i neizravne učinke napada u svoju procjenu očekivane kolateralne štete. Naime, napad na vojni cilj može prouzročiti uzgredne izravne i neizravne učinke. Kolateralna šteta može se sastojati od nekoliko razina. Izravni učinci napada predstavljali bi kolateralnu štetu prve razine. Oni su očekivana posljedica napada i

⁶⁷¹ Schmitt, *Humanitarian Law*, cit. u bilj. 313, str. 317.

⁶⁷² Henderson, Reece, cit. u bilj. 670, str. 839-846. Termin razumni vojni zapovjednik ne spominje se u Dopunskom protokolu I., nego je prvi put spomenut u Izvješću o NATO bombardiranju iz 2000., cit. u bilj. 564, par. 49-50.

⁶⁷³ *Ibid.*, Henderson, Reece, str. 846.

⁶⁷⁴ Vidi više: *ibid.*, str. 840.

pojavljaju se odmah nakon njega. Neizravni učinci napada predstavljali bi, pak, sljedeće razine kolateralne štete. Oni ne nastupaju odmah nakon napada, nego s odgodom od nekoliko sati, dana, tjedana ili godina nakon napada te mogu biti prostorno rašireni.⁶⁷⁵ Stoga se postavlja pitanje treba li uopće uzeti u obzir neizravne učinke napada pri provedbi testa proporcionalnosti. Ako da, do koje razine ih treba uzeti u obzir?

Kako bismo pokušali rasvijetliti ovu problematiku, navest ćemo vlastiti hipotetski primjer u kojemu treba izvršiti test proporcionalnosti napada na industrijsko postrojenje, smješteno uz morsku obalu, pored kojega se nalazi ribogojilište. U slučaju napada na industrijsko postrojenje uz morsku obalu, izravan učinak napada, odnosno prva razina kolateralne štete, bila bi uništenje samog industrijskog postojenja te pokrajnjeg ribogojilišta (kako infrastrukture tako i samih uzgojenih riba). Druga razina kolateralne štete može biti gubitak pristupa izvoru hrane (ribe iz ribogojilišta) za druge vrste morskih organizama iz okruženja, kao i ljude. Treća razina kolateralne štete može biti uginuće od posljedica gladi morskih organizama koja su se hranila ribama iz ribogojilišta, kao i rizik od bolesti civilnog stanovništva uslijed nestanka bitnog (ili možda jedinog) izvora bjelančevina (ili hrane uopće).

Djelomično ili potpuno uništenje ribogojilišta predstavljalo bi, dakle, očekivani izravni učinak napada. U provedbi testa proporcionalnosti, prvo bi trebalo razmotriti je li moguće izbjeći opisani izravni učinak. Pogotovo ako je riječ o ugroženim vrstama uzgajanih riba, kao i u slučaju nedostatnih preostalih gojilišta te riblje vrste. Stoga bi, za početak, prilikom planiranja napada na industrijsko postrojenje u čijoj blizini se nalazi ribogojilište, trebalo razmotriti alternativne metode i sredstva ratovanja kojima bi se svela na minimum šteta ribogojilištu kao civilnom objektu. U svrhu učinkovite zaštite morskog okoliša, a pogotovo kada je riječ o njegovim mogućim ugroženim sastavnicama, potrebno je razmotriti i doseg neizravnih učinaka napada. Na temelju ranijih znanstvenih rezultata istraživanja konkretnog morskog područja, trebalo bi, primjerice, razmotriti vjerojatnost promjene lokacije morskih organizama koji bi uništenjem ribogojilišta ostali bez izvora hrane. Na taj način bi se izbjegao rizik uginuća tih morskih bića koja bi promjenom svoje lokacije pronašla drugi izvor hrane. Dakako, pretpostavka je da riječ o migratornim morskim vrstama te da su na drugim lokacijama dostupni dostatni izvori hrane. Ovdje je važno, koliko god je moguće, temeljiti procjenu na znanstveno utemeljenim

⁶⁷⁵ *Ibid*, str. 847.

projekcijama, a ne na pukim predviđanjima. Naime, u provedbi testa proporcionalnosti uračunava se samo ona kolateralna šteta koja se može očekivati, koja je sigurna ili barem vjerojatna, a ne ona o kojoj se samo nagađa.⁶⁷⁶

Iako nije moguće precizno odrediti opseg kolateralne štete, treba imati na umu da će se neizravni učinci napada uzimati u obzir u procjeni štete,⁶⁷⁷ i to do one mjere do koje se mogu predvidjeti⁶⁷⁸ kao posljedica napada. Pritom treba istaknuti da se gospodarska šteta ili gubitak posla ne smatraju kolateralnom štetom u pravu oružanih sukoba.⁶⁷⁹ U opisanom primjeru, ne bi se mogli smatrati kolateralnom štetom (bilo koje razine) gospodarski gubici zbog izostanka prodaje ribe iz ribogojilišta ni gubitak posla u ribogojilištu. Takvi neizravni učinci napada na industrijsko postrojenje ne bi se trebali uzeti u obzir pri provedbi testa proporcionalnosti. U usporedbi sa zaštitom morskog okoliša u miru, prvenstveno na temelju Konvencije UN-a o pravu mora iz 1982., opseg onečišćenja morskog okoliša koji se uzima u obzir u miru je širi. Obuhvaća razne škodljive učinke uzrokovane čovjekovim izravnim ili neizravnim unošenjem tvari ili energije u morski okoliš, poput štete bićima, opasnosti za zdravlje ljudi, ometanja pomorskih djelatnosti uključujući ribolov, pogoršavanja uporabe kakvoće morske vode i smanjenja privlačnosti obalnog i morskog ambijenta. Dakle, u procjeni štete uzrokovane okolišu u miru, uzimaju se u obzir gospodarski gubici. U praksi međunarodnog sustava odgovornosti za onečišćenja mora naftom, priznaje se, primjerice, naknada izmakle dobiti onim osobama koje se bave djelatnostima u neposrednoj vezi s morem kao posljedica pretrpljene stvarne štete.⁶⁸⁰

Na kraju, kada napravimo usporedbu između pravila o izravnoj zaštiti morskog okoliša⁶⁸¹ te ovdje iznesenih pravila koji pružaju neizravnu zaštitu morskom okolišu u međunarodnim oružanim sukobima, možemo zaključiti sljedeće. Jednom kada je dosegnut standard štete iz čl.

⁶⁷⁶ Henderson, Reece, *cit.* u bilj. 670, str. 852.

⁶⁷⁷ Nohle, E., Robinson, I., War in Cities: The 'Reverberating Effects' of Explosive Weapons, 2. ožujka 2017., <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2017/03/02/war-in-cities-the-reverberating-effects-of-explosive-weapons/> (pristupljeno: 12. veljače 2024.).

⁶⁷⁸ Schmitt, M. N., Ukraine Symposium – Attacking Power Infrastructure under International Humanitarian Law, Lieber Institute West Point, Articles of War, 20. listopada 2022., <https://lieber.westpoint.edu/attacking-power-infrastructure-under-international-humanitarian-law/> (pristupljeno: 12. veljače 2024.).

⁶⁷⁹ Henderson, Reece, *cit.* u bilj. 670, str. 851.

⁶⁸⁰ Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8, str. 175.; Ćorić, D., Međunarodni sustav odgovornosti za onečišćenje mora uljem - najnovije izmjene, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, sv. 27, br. 2 (2006), str. 906.

⁶⁸¹ *Supra* 3.1.

35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I., napad koji bi uzrokovao takvu prostorno znatnu, trajniju i veliku štetu okolišu, više se ne bi mogao opravdati, čak ni u slučaju vojne potrebe te čak i ako bi napad bio proporcionalan.⁶⁸² Unatoč tom zaključku, i dalje smatramo da prema trenutnom stupnju razvoja međunarodnog prava u odnosu na zaštitu morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, veći doprinos njegovoj zaštiti mogu dati postojeća pravila međunarodnog prava oružanih sukoba koja mu pružaju neizravnu zaštitu. Naime, kao što smo naprijed istaknuli, zbog problema neodređenosti predmetnog pravila o izravnoj zaštiti morskog okoliša, ostaju nejasnoće u njegovoj primjeni. Stoga nije izgledno da bi se u oružanim sukobima u kojima se primjenjuje konvencionalno oružje uopće mogao dosegnuti standard štete propisan tim pravilom, odnosno nije izgledno da bi se stranke mogle pozvati na kršenje tog pravila namijenjenog zaštiti okoliša.

3.6. Neka otvorena pitanja prevencije onečišćenja morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima

3.6.1. Zaštita morskog okoliša od onečišćenja podvodnom bukom s ratnih brodova

Onečišćenje bukom se smatra jednim od najvećih ekoloških rizika za ljudsko zdravlje.⁶⁸³ Buka je prostorno ekstenzivan izvor onečišćenja sa štetnim učincima ne samo za ljude, nego i za životinje.⁶⁸⁴ Za razliku od drugih oblika energije, zvuk se vrlo učinkovito prenosi kroz vodu i može prijeći veliku udaljenost od svojeg izvora.

Štetni učinci podvodne buke, kao oblika onečišćenja morskog okoliša, mogu potjecati s ratnih brodova ne samo za vrijeme oružanih sukoba, nego i u mirnodopskim uvjetima. Kao što smo istaknuli,⁶⁸⁵ veza između onečišćenja okoliša i vojnih aktivnosti postoji već u vrijeme mira jer šteta može nastati, primjerice, u vezi s vojnim vježbama. U ovom odjeljku analizirat ćemo što je do sada postignuto u smislu pravnog uređenja negativnih učinaka podvodne buke na morski okoliš.

⁶⁸² Cohan, J. A., Modes of Warfare and Evolving Standards of Environmental Protection Under the International Law of War, *Florida Journal of International Law*, sv. 15, br. 4 (2003), str. 505; Benvenuti, P., The ICTY Prosecutor and the Review of the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia, *European Journal of International Law*, sv. 12, br. 3 (2001), str. 510.

⁶⁸³ UNEP, "Frontiers 2022: Noise, Blazes and Mismatches", 17. veljače 2022., dostupno na poveznici: <https://www.unep.org/resources/frontiers-2022-noise-blazes-and-mismatches> (pristupljeno: 20. ožujka 2025.), str. 8.

⁶⁸⁴ Francis, C. D., Barber, J. R., A Framework for Understanding Noise Impacts on Wildlife: An Urgent Conservation Priority, *Frontiers in Ecology and the Environment*, sv. 11, br. 6 (2013), str. 305.

⁶⁸⁵ *Supra* 1.1.

Izloženost podvodnoj buci može imati i pozitivne i negativne učinke na morske organizme. Primjerice, mnogi morski organizmi koriste eholokaciju u svrhu snalaženja u prostoru, potrage za hranom, izbjegavanja predatora ili pak koriste zvuk za komunikaciju. S druge strane, izloženost visokoj razini podvodne buke može uzrokovati promjene u njihovu ponašanju, fizička oštećenja, pa čak i uginuće. Različite ljudske aktivnosti uzrokuju podvodnu buku. Među njima su i one vezane uz vođenje neprijateljstava na moru, poput uporabe sonara, mina, torpeda i drugih eksplozivnih sredstava. Međutim, već sama pojačana prisutnost ratnih brodova uzrokuje onečišćenje bukom. Razina buke koju uzrokuju brodovi ovisit će o veličini broda, njegovu teretu, brzini kretanja, vrsti motora i načinu rada.⁶⁸⁶

Teško je sa sigurnošću utvrditi dugoročne negativne učinke podvodne buke na morske organizme.⁶⁸⁷ Stoga se postavlja pitanje je li opravdano primjenjivati skupe i operativno zahtjevne mjere za smanjenje buke na sve brodove.⁶⁸⁸ Okolnosti slučaja određuju ima li buka štetne učinke.⁶⁸⁹ Utvrđivanje stvarnog učinka podvodne buke na morske organizme je složen proces. On će ovisiti ne samo o slušnoj sposobnosti i osjetljivosti morskih organizama, nego i o uvjetima okoliša u konkretnom morskom području, udaljenosti između morskih organizama i izvora buke ili aktivnostima kojima se bave ti organizmi.⁶⁹⁰ Što se, pak, tiče morskih sisavaca, i to onih iz reda kitova, već postoji dovoljno dokaza u prilog zaključku da izloženost visokoj razini podvodne buke može imati štetne, a katkad i fatalne posljedice za njih.⁶⁹¹

Na početku rusko-ukrajinskog oružanog sukoba u Crnom moru 2022. godine, postavilo se pitanje uzroka uginuća dupina obzirom na iznadprosječan broj strvina otkrivenih na crnomorskoj obali.⁶⁹² Iako je i ranije bilo slučajeva uginulih dupina, i to uglavnom zbog njihova zaplitanja u

⁶⁸⁶ Dotinga, H. M., Oude Elferink, A. G., Acoustic Pollution in the Oceans: The Search for Legal Standards, *Ocean Development & International Law*, sv. 31 (2000), str. 153.

⁶⁸⁷ Office of Naval Research, Final Workshop Proceedings for Effects of Stress on Marine Mammals Exposed to Sound, 2009., str. 6.; University of California- Santa Cruz, "Report on the Current Status and Future Directions of Marine Mammal Diving Physiology: Considerations for the Effect of Military Sonar on Deep-Diving Cetaceans", 2017., str. 22 i 70.

⁶⁸⁸ Richardson, W. J., Greene Jr., C. R., Malme, C. I., Thomson, D. H., Marine Mammals and Noise, Academic Press, San Diego, 1995., str. 418.

⁶⁸⁹ Churchill, *et al.*, *cit.* u bilj. 10, str. 622.

⁶⁹⁰ Dotinga, Oude Elferink, *cit.* u bilj. 686, str. 155.

⁶⁹¹ Hildebrand, J., A., Impacts of Anthropogenic Sound, u: Reynolds III, J. E.; Perrin, W. F.; Reeves, R. R.; Montgomery, S.; Ragen, T. J. (ur.), Marine Mammal Research: Conservation beyond Crisis, The John Hopkins University Press, Baltimore, 2005., str. 102.

⁶⁹² Vidi: [\(21\) Black Sea dolphins are being killed by military sonars, researchers say \(cnn.com\)](https://www.cnn.com/2024/01/14/black-sea-dolphins-killed-military-sonars/index.html) (pristupljeno: 14 veljače 2024.).

ribarske mreže, ovdje se sumnjalo da je uzrok uginuća (ili barem jedan od povezanih uzroka) akustična trauma. Budući da su prve strvine isplivale uskoro nakon početka oružanog sukoba, znanstvenici su sumnjali da je upravo intenzivna pojava ratnih brodova uzrokovala uginuće tih morskih sisavaca.⁶⁹³ Zbog uloge dupina kao predatora važnih za cjelokupni ekosustav Crnog mora, nastavljaju se istraživanja uzroka i mogućih dugoročnih posljedica za morski ekosustav. Preciznije znanstvene procjene stvarne štete bit će moguće tek nakon završetka neprijateljstava kada more prestane biti ratište te postane dostupno znanstvenicima za njihova istraživanja.

Kako bi se ublažili negativni učinci podvodne buke, znanstvenici su predložili četiri vrste mjera.⁶⁹⁴ Među njima treba istaknuti onu skupinu mjera koja obuhvaća standarde konstrukcije, dizajna i opreme brodova usmjerene na manju proizvodnju buke.⁶⁹⁵ Ovdje možemo izdvojiti NATO, kao jednu od najjačih vojnih sila, koja se deklarativno zalaže za zeleni pristup oružanim snagama.⁶⁹⁶ NATO je u sklopu svog Centra za podvodno istraživanje, ponudio smjernice za ublažavanje štetnih učinaka bučnih vojnih vježbi koje uključuju i uporabu sonara.⁶⁹⁷ Ovaj pozitivan primjer pokazuje spremnost najjačih vojnih sila za suočavanje s negativnim učincima ljudskih aktivnosti na morske ekosustave. Njihovo postupanje može utjecati i na stav drugih država o tome što se smatra dopuštenim u vođenju neprijateljstava na moru. Kako bi usvajanje i provedba ovih mjera stekli obvezni karakter, potrebno je utvrditi mogućnost njihove implementacije u međunarodno pravo.

Konvencija UN-a o pravu mora je jedini pravno obvezujući akt koji se na svjetskoj razini⁶⁹⁸ dotaknuo pitanja podvodne buke kao oblika onečišćenja morskog okoliša.⁶⁹⁹ Naime, čovjekovo

⁶⁹³ Vidi: <https://uwecworkgroup.info/mass-dolphin-mortality-in-the-black-sea-a-military-perspective/> (pristupljeno: 14. veljače 2024.).

⁶⁹⁴ Richardson, W. J. *et al.*, *cit.* u bilj. 688, str. 417-423. Predložene mjere su redom: 1) mjere koje obuhvaćaju standarde konstrukcije, dizajna i opreme brodova usmjerene na manju proizvodnju buke, 2) prilagođavanje vremena provedbe bučnih aktivnosti na određeno razdoblje u godini ili danu, 3) promjena rute brodova te biranje položaja za provedbu aktivnosti (kako bi se izbjegla osjetljiva morska područja), 4) operativne mjere (provedba monitoring-a prije započinjanja aktivnosti kako bi se utvrdila potencijalna prisutnost osjetljivih vrsta u blizini, ograničenje brzine, uporaba upozoravajućih signala itd.). Vidi i: Churchill, R. *et al.*, *cit.* u bilj. 10, str. 643.

⁶⁹⁵ O važnosti poštovanja propisanih standarda usmjerenih na fizičko stanje trupa i strojeva broda u svrhu ostvarenja prevencije onečišćenja morskog okoliša općenito, vidi: Padovan, A. V., Uloga pomorskog osiguranja u zaštiti morskog okoliša od onečišćenja s brodova, HAZU, Jadranski zavod, Zagreb, 2012., str. 54-58.

⁶⁹⁶ Glavni tajnik NATO-a, Izjava na panelu o klimi i sigurnosti, 21. lipnja 2023., https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_216227.htm?selectedLocale=en (pristupljeno: 30. travnja 2024.).

⁶⁹⁷ NATO Undersea Research Centre, Human Diver and Marine Mammal Risk Mitigation Rules and Procedures, NURC-SP-2006-008, 2006.

⁶⁹⁸ Na regionalnoj razini treba spomenuti čl. 3., st. 8. Direktive 2008/56/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 17. lipnja 2008. o uspostavljanju okvira za djelovanje Zajednice u području politike morskog okoliša, SL L 164/19, 25.

izravno ili neizravno unošenje energije u morski okoliš obuhvaćeno je definicijom onečišćenja morskog okoliša sadržanoj u Konvenciji.⁷⁰⁰ Kvalifikacija podvodne buke kao oblika onečišćenja omogućuje primjenu međunarodnih pravila i standarda o zaštiti i očuvanju morskog okoliša. Kako bi se učinkovito ograničio utjecaj podvodne buke, potrebno je usvojiti opće prihvaćene tehničke standarde primjenjive na sve vrste brodova. Jačanje međunarodne suradnje u ovom području je posebno važno jer štetni učinci s brodova, koji plove različitim morima, mogu imati prekogranični učinak. IMO predstavlja odgovarajući forum za raspravu o pitanjima vezanim uz onečišćenje mora s brodova. Iako pravila i standardi usvojeni unutar IMO-a u svrhu smanjenja podvodne buke imaju karakter *soft law*-a, oni odražavaju razvijenu svijest o važnosti zaštite morskog okoliša od onečišćenja s brodova koji su jedan od najvećih uzročnika podvodne buke.⁷⁰¹ IMO je u srpnju 2023. godine usvojio izmijenjene Smjernice za smanjenje podvodne buke u pomorskom prometu u svrhu suočavanja sa štetnim utjecajima na morski život.⁷⁰² One su izmijenile i dopunile prijašnje Smjernice iz 2014. godine⁷⁰³ u skladu s novim tehnološkim rješenjima i znanstvenim spoznajama o utjecaju podvodne buke na morski okoliš. Smjernice za smanjenje podvodne buke namijenjene su relevantnim sudionicima u pomorskom prometu, počevši od brodograditelja pa do operatera broda, kako bi se uspostavili mehanizmi i programi za smanjenje podvodne buke. Sadrže preporuke o standardima konstrukcije, dizajna i opreme brodova, kao i preporuke o operativnim mjerama, poput ograničenja brzine broda i sl.

Međutim, kao što je slučaj i kod odredaba o zaštiti i očuvanju morskog okoliša sadržanima u Konvenciji UN-a o pravu mora,⁷⁰⁴ tako je i primjena Smjernica za smanjenje podvodne buke isključena za ratne brodove.⁷⁰⁵ Ipak, već je usvajanje međunarodnih standarda za zaštitu morskog okoliša od podvodne buke s brodova samo po sebi pozitivan pomak. Unatoč svom neobvezatnom

lipnja 2008. te Direktivu Komisije (EU) 2017/845 od 17. svibnja 2017. o izmjeni Direktive 2008/56/EZ Europskog parlamenta i Vijeća u pogledu okvirnog popisa elemenata koje treba uzeti u obzir pri pripremi pomorskih strategija, SL L 125/27, 18. svibnja 2017.

⁶⁹⁹ Konvencija MARPOL nije primjenjiva na pitanje sprječavanja onečišćenja mora podvodnom bukom s brodova jer se njezini standardi ispuštanja, na temelju čl. 2., st. 2. i 3., jedino primjenjuju na štetne tvari, a ne i na energiju.

⁷⁰⁰ *Supra* bilj. 9.

⁷⁰¹ Vidi: [WhatsNewNews \(imo.org\)](https://www.imo.org/News/PressReleases/Pages/2023/07/23-07-2023.aspx) (pristupljeno: 30. travnja 2024.).

⁷⁰² IMO, Revised Guidelines for the Reduction of Underwater Radiated Noise from Shipping to Address Adverse Impacts on Marine Life, MEPC.1/Circ.906, 22. kolovoza 2023., dalje u tekstu: Smjernice za smanjenje podvodne buke.

⁷⁰³ IMO, Guidelines for the Reduction of Underwater Noise from Commercial Shipping to Address Adverse Impacts on Marine Life, MEPC.1/Circ.833, 7. travnja 2014.

⁷⁰⁴ Čl. 236. Konvencije UN-a o pravu mora.

⁷⁰⁵ Smjernice za smanjenje podvodne buke, *cit.* u bilj. 702, str. 1, par. 2.2.

karakteru, Smjernice za smanjenje podvodne buke ponudile su jasne i precizne preporuke utemeljene na najnovijim znanstvenim spoznajama. Takav pristup problemu podvodne buke doprinosi ostvarenju održivog razvoja, i to posebice cilja 14 ("Podvodni život").⁷⁰⁶ Potrebni su dodatni naponi kako bi se proširila primjena tih standarda i na ratne brodove, unutar okvira postavljenog člankom 236. Konvencije UN-a o pravu mora. Može se reći da je, na temelju te odredbe, ratnim brodovima zajamčen suvereni imunitet u zamjenu za obvezu države zastave da strogo primjenjuje okolišne standarde. O tim standardima za ratne brodove trebaju se dalje voditi rasprave unutar IMO-a, u skladu s čl. 211., st. 1. Konvencije UN-a o pravu mora. Naime, međunarodna pravila i standardi radi sprječavanja, smanjivanja i nadziranja onečišćenja morskog okoliša s brodova trebaju se povremeno preispitivati. Porast znanstvenih spoznaja o štetnim učincima podvodne buke na morski okoliš mogla bi pozitivno utjecati na sadržaj odgovarajućih standarda za ratne brodove. Praksa država zastava trebala bi pokazati spremnost na usvajanje propisa za sprječavanje, smanjivanja i nadziranja onečišćenja s ratnih brodova u skladu s međunarodnim pravilima i standardima. Za sada je takva praksa prisutna samo što se tiče vojnih vježbi koje predstavljaju mirnodopske aktivnosti. Što se, pak, tiče aktivnosti ratnih brodova u oružanim sukobima, potrebno je razmotriti mogućnost dopune postojećih pravila prava oružanih sukoba.

3.6.2. *Uklanjanje oružja i streljiva potopljenog u moru*

Većina potopljenog oružja i streljiva potječe iz vremena dvaju svjetskih ratova kada se vjerovalo da je odlaganje u more sigurno i dugoročno rješenje. Naime, smatralo se da je more ogromno spremište koje je sposobno apsorbirati beskrajne količine onečišćujućih tvari. Prema podacima Europske mreže za promatranje i podatke o moru (EMODnet), samo u hrvatskom dijelu Jadrana postoji 21 područje sa odbačenim neiskorištenim oružjem i streljivom iz razdoblja od Prvog svjetskog rata pa do Domovinskog rata i NATO-ovih operacija u Srbiji, ukupne površine veće od 386.000 ha.⁷⁰⁷ Međutim, danas je razvijena svijest o štetnim posljedicama odlaganja oružja i

⁷⁰⁶ *Supra* 2.3.2.4.

⁷⁰⁷ Fakultet strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu, OIKON – Institut za primijenjenu ekologiju, udruga „Pokret otoka“, Gospodarsko-interesno udruženje „Obnovljivi izvori energije Hrvatske“ i European Bank for Reconstruction and Development, "Akcijski plan za obnovljive izvore energije na moru u Hrvatskoj", dostupno na: <https://oie.hr/wp-content/uploads/2023/05/Akcijski-plan-za-obnovljive-izvore-web71.pdf> (pristupljeno: 25. srpnja 2024.), str. 41-43.

streljiva u more jer ono sadrži organske eksplozivne spojeve i razne metale, te predstavlja izvor onečišćenja morskog okoliša koji nije zanemariv.

Metalna spremišta za streljivo su pod utjecajem opsežne korozije zbog čega se povećava rizik ispuštanja u more kontaminanata povezanih sa streljivom.⁷⁰⁸ Zbog sve veće opasnosti od tih ratnih ostataka za provođenje aktivnosti jaružanja, izgradnje vjetroelektrana, podmorskih kabela i cjevovoda, kao i uopće za pomorski promet te u konačnici štetnih učinaka za morski okoliš, raste interes za uklanjanjem iz mora potopljenog oružja i streljiva. Ovo pitanje obrađujemo u sklopu poglavlja o prevenciji onečišćenja morskog okoliša jer smatramo da bi se uklanjanjem ovih ratnih ostataka spriječila veća i dugotrajnija šteta morskom okolišu koja mu za sada samo prijeti mogućnošću eksplozije te ispuštanja toksičnih i kancerogenih kemijskih tvari iz oružja i streljiva u more. Međutim, na nekim drugim mjestima, poput Nacrta načela Komisije za međunarodno pravo,⁷⁰⁹ ovo pitanje je postavljeno u kontekst problema koji su specifični za razdoblje koje slijedi nakon završetka oružanih sukoba, poput problema naknade štete. Iako razumijemo da za takvu strukturu teksta Nacrta načela postoji vremenski uvjetovana logika, mi ćemo se, ipak, baviti ovim pitanjem unutar aspekta prevencije onečišćenja, kako bismo utvrdili na koji način je moguće spriječiti štetu morskom okolišu koja, iako ima svoje korijene prije nekoliko desetljeća, ona tek danas, protekom vremena, predstavlja sve veću ugrozu za okoliš.

Na početku naše analize, iznijet ćemo problematiku onečišćenja morskog okoliša potapanjem. Među odredbama Konvencije UN-a o pravu mora koje su mjerodavne za uređenje ove materije, započet ćemo analizu s prikazom njezine odredbe o onečišćenju potapanjem sadržanom u njezinom čl. 210. Temeljna svrha pravnoga uređenja potapanja je zabrana i reguliranje odlaganja u more opasnih, štetnih i škodljivih tvari, nastalih pretežito na kopnu, a zatim ukrcanih u prijevozna sredstva u svrhu odlaganja.⁷¹⁰ U skladu s čl. 210., st. 1. i 2. Konvencije UN-a o pravu mora, države donose zakone i druge propise te poduzimaju druge potrebne mjere za sprječavanje, smanjivanje i nadziranje onečišćenja morskog okoliša potapanjem. Tako je ovom konvencijom pružen osnovni pravni okvir za postupanje država glede onečišćenja potapanjem, dok su detaljnija pravila razrađena u daljnim međunarodnim ugovorima usvojenima u skladu s tom

⁷⁰⁸ Beck, A. J., Gledhill, M., Schlosser, C., Stamer, B., Böttcher, C., Sternheim, J., Greinert, J., Achterberg, E.P., Spread, Behavior, and Ecosystem Consequences of Conventional Munitions Compounds in Coastal Marine Waters, *Frontiers in Marine Science*, sv. 5 (2018), str. 1.

⁷⁰⁹ Nacrt načela, *cit.* u bilj. 41, načela 26 i 27; vidi i *supra* tekst u bilj. 511.

⁷¹⁰ Rudolf, Enciklopedijski rječnik, *cit.* u bilj. 6, str. 513.

konvencijom. Ovdje prvenstveno ističemo Londonski protokol iz 1996. Tim protokolom napušten je dotadašnji sustav potapanja predviđen Londonskom konvencijom iz 1972. koji se temeljio na sustavu tzv. "crnih" i "sivih" lista na kojima su bile navedene tvari čije je potapanje zabranjeno, dok je potapanje ostalih tvari bilo dopušteno. Sve tvari koje nisu bile pobrojane na spomenutim listama mogle su se potapati na temelju prethodnog općeg dopuštenja (eng. *a prior general permit*) države zastave broda.⁷¹¹ Suprotno tomu, Londonski protokol iz 1996. napušta uređenje temeljeno na asimilacijskoj sposobnosti mora da apsorbira štetne tvari te usvaja sustav tzv. obrnutih lista kojim se primjenjuje novi pristup temeljen na načelima prevencije i opreza.⁷¹² U skladu s tim pristupom, zabranjuje se potapanje svih otpadaka i drugih štetnih tvari, a tvari čije se potapanje dopušta nabrojane su u Prilogu I.⁷¹³ Među njima nisu uključeni oružje i streljivo. Ipak, skrećemo pozornost na otegotnu okolnost u kontekstu međunarodnih oružanih sukoba, a ona je vezana uz činjenicu da se načelna zabrana potapanja ne primjenjuje na brodove i zrakoplove koji uživaju suvereni imunitet.⁷¹⁴ To bi značilo da ratni materijal koji se odlaže s ratnih brodova i zrakoplova, a koji bi inače bilo zabranjeno potapati na temelju Londonskog protokola I., ipak ne bi potpadao pod zabranu potapanja. Doduše, kao što je i inače slučaj s klauzulom suverenog imuniteta prisutnom u ostalim međunarodnim ugovorima, tako je i ovdje propisano da će svaka država stranka osigurati, usvajanjem prikladnih mjera, da se ti brodovi i zrakoplovi ponašaju u skladu s predmetom i svrhom ovog protokola, uz dodatak da će o svemu obavještavati IMO. Uz to, predviđena je i mogućnost da države stranke izjave da će primjenjivati odredbe Londonskog protokola iz 1996. i na ratne brodove i zrakoplove, zadržavajući isključivo za sebe prisilnu provedbu.⁷¹⁵

U nastavku analize bavimo se pitanjem mogu li se obveze iz Konvencije UN-a o pravu mora koje se odnose na zaštitu i očuvanje morskog okoliša, s naglaskom na zaštitu od onečišćenja potapanjem, tumačiti na način da se njima zahtijeva od država da zaštite morski okoliš od štete koja je uzrokovana potapanjem oružja i streljiva u prošlosti, ali koja proizvodi štetni učinak tek u sadašnjosti. U tom smislu, bavimo se pitanjem jesu li države obvezne, na temelju važećeg pravnog okvira, ukloniti oružje i streljivo potopljeno u moru?

⁷¹¹ Čl. 4., st. 1., t. c) Londonske konvencije iz 1972.

⁷¹² Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8, str. 105.

⁷¹³ Međutim, u skladu s čl. 4., st. 1., t. 2) Londonskog protokola iz 1996., za to je potrebno dopuštenje države zastave broda (eng. *permit*).

⁷¹⁴ Čl. 10., st. 4. Londonskog protokola iz 1996.

⁷¹⁵ Čl. 10., st. 5. Londonskog protokola iz 1996.

Za sada ne postoji međunarodni pravni režim koji bi sveobuhvatno uredio pitanje uklanjanja ratnih ostataka iz mora. Ranije smo spomenuli ulogu koju u tome ima Konvencija o kemijskom oružju.⁷¹⁶ Ovdje ćemo usporediti relevantne odredbe Konvencije o kemijskom oružju sa odredabama Konvencije UN-a o pravu mora koje se odnose na zaštitu i očuvanje morskog okoliša, s naglaskom na zaštitu od onečišćenja potapanjem.

S tim u vezi, prethodno se postavlja pitanje može li potopljeno oružje i streljivo zaista uzrokovati štetne učinke za ljudsko zdravlje i morski okoliš koji su tolikog razmjera da je nužno njihovo uklanjanje, kao i pitanje bi li uklanjanje potopljenog oružja i streljiva zapravo proizvelo veću štetu morskome okolišu nego njihovo ostavljanje na dnu mora. Što se tiče prvog pitanja, ističemo da su na temelju rezultata različitih znanstvenih istraživanja provedenih na nekoliko mora u kojima se nalaze potopljene ratne ostaci, i to prvenstveno kemijsko oružje, vidljive izrazito nepovoljne posljedice na morski okoliš i ljudsko zdravlje, odnosno zabilježeni su brojni slučajevi gubitaka ljudskih života među ribarima i ostalom populacijom zbog kontakta s kontaminiranim ratnim ostacima.⁷¹⁷ O štetnim učincima potopljenog konvencionalnog oružja još uvijek nema dovoljno razvijenih znanstvenih spoznaja.⁷¹⁸ Iako dosadašnja znanstvena istraživanja ne mogu sa sigurnošću potvrditi nastupanje i sam razmjer štetnih posljedica koje različito potopljeno oružje i streljivo može uzrokovati morskome okolišu, smatramo da postojeći znanstveni dokazi koji su već učinili uvjerljivim nastupanje velike i dugotrajne štete opravdavaju poduzimanje potrebnih mjera u svrhu prevencije onečišćenja. Budući da je riječ o različitim štetnim tvarima sadržanim u potopljenom ratnom materijalu, smatramo da je ovdje potrebno voditi se temeljnim načelima zaštite morskog okoliša, i to načelom opreza.

Odgovor na drugo pitanje je još složeniji. Naime, upravo zbog spomenute korozije materijala u kojemu je skladišteno potopljeno oružje i streljivo, moguće je da se njihovo uklanjanje pokaže kontraproduktivnim zbog mogućnosti izazivanja iznenadnog i raširenog ispuštanja kemijskih tvari prilikom uklanjanja iz mora. U tom slučaju, postoji rizik izazivanja značajne prekogranične štete čime bi se prekršilo ranije spomenuto običajno pravilo o zabrani uzrokovanja prekogranične

⁷¹⁶ *Supra* 2.4.3.

⁷¹⁷ Dawson, G., *International Law and Sea-Dumped Chemical Weapons*, Oxford University Press, Oxford, 2023., str. 21-23.

⁷¹⁸ Souchen, A., *Something Fishy? Underwater Munitions and Unexplained Die Offs in Marine Environments*, *The International Journal of Maritime History*, sv. 30, br. 2 (2018), str. 359.

štete.⁷¹⁹ Kako bi se spriječila takva šteta, potrebno je primijeniti jedno drugo običajno pravilo, i to ono koje proizlazi iz jednog od temeljnih načela zaštite morskog okoliša - načela prevencije. Riječ je o obvezi provedbe procjene utjecaja predmetne aktivnosti na okoliš. Tek tada kada se poduzmu sve prikladne i učinkovite mjere kojima bi se spriječio, smanjio i nadzirao štetni utjecaj predmetnih aktivnosti na okoliš, možemo nastaviti daljnju raspravu o načinu uklanjanja ratnih ostataka. Lott predlaže da se u tu svrhu primijeni metoda tzv. sarkofaga (eng. *sarcophaging*) prema kojoj bi se oružje izoliralo od morskog okoliša te bi ostalo *in situ*, čime bi se doprinijelo njegovoj učinkovitijoj zaštiti u usporedbi s pukim podizanjem korodiranih spremnika iz mora.⁷²⁰

Već u analizi prethodnih pitanja koja se pojavljuju prije samog prelaska na utvrđenje mjerodavnog pravnog okvira za uređenje pitanja uklanjanja ratnih ostataka iz mora, dotakli smo se primjene nekih od temeljnih načela zaštite morskog okoliša. Smatramo da bi upravo načelo prevencije, ali i načelo opreza, bili od važnosti za stvaranje pravnih obveza država što se tiče uklanjanja ratnih ostataka iz mora. Pritom treba imati na umu da je načelo prevencije običajne naravi, dok o takvom statusu načela opreza još ne postoji suglasnost u međunarodnom pravu. Unatoč tomu, smatramo da načelo opreza može odigrati važnu ulogu u uređenju ovog pitanja ako ga se stavi u kontekst mjerodavnih odredbi Konvencije UN-a o pravu mora. Naime, u skladu s čl. 194., st. 1. Konvencije UN-a o pravu mora, države su dužne poduzeti sve potrebne mjere u svrhu sprječavanja, smanjenja i nadziranja onečišćenja morskog okoliša iz bilo kojeg izvora. Ta obveza ublažena je dodatkom iz nastavka te odredbe u kojoj se navodi da države u tu svrhu koriste najprikladnija sredstva kojima raspolažu u skladu sa svojim mogućnostima. Naprijed smo istaknuli jednu od tih mjera za sprječavanje onečišćenja morskog okoliša u vidu primjene metode tzv. sarkofaga prilikom uklanjanja ratnih ostataka iz mora. Ta mjera bitno se oslanja na načelo opreza jer se njome uvažava činjenica da je, iako ne postoje konačni znanstveni rezultati koji bi ukazivali na štetne posljedice potopljenog oružja i streljiva na okoliš, ipak potrebno djelovati kako bi se spriječile moguće štetne posljedice za koje postoje uvjerljivi znanstveni dokazi. Pritom treba imati na umu da unatoč prednostima za ostvarenje zaštite morskog okoliša, ta konkretna mjera iziskuje visoke financijske troškove,⁷²¹ zbog čega bi obveza država koje ne raspolažu

⁷¹⁹ *Supra* bilj. 34.

⁷²⁰ Lott, *cit.* u bilj. 352, str. 68.

⁷²¹ *Ibid.*

takvim mogućnostima bila ublažena temeljem spomenutog čl. 194., st. 1. Konvencije UN-a o pravu mora.

Spomenute odredbe Konvencije UN-a o pravu mora, i to posebice odredbu iz čl. 194. st. 1., treba uzeti u obzir i pri tumačenju odredbi Konvencije o kemijskom oružju koje uređuju postupak uništenja kemijskog oružja položenog u more. Unatoč tomu što je potonja konvencija usvojena nakon Konvencije UN-a o pravu mora, objasniti ćemo zašto smatramo da se ovdje ne može primijeniti načelo *lex posterior derogat legi priori*. Naime, treba imati na umu da, iako Konvencija o kemijskom oružju prvenstveno predstavlja ugovor o razoružanju, a ne ugovor o zaštiti i očuvanju morskog okoliša, njome se ipak uvažava potreba zaštite okoliša, i to na nekoliko mjesta u tekstu. Primjerice, u čl. 7., st. 3. Konvencije o kemijskom oružju, propisuje se da će svaka država stranka "... tijekom provedbe svojih obveza po Konvenciji, dati najviši stupanj prioriteta osiguravanju zaštite ljudi i okoliša..." Upravo kada je riječ o zaštiti i očuvanju morskog okoliša, naknadno usvojene posebne konvencije, kao što je Konvencija o kemijskom oružju, moraju sadržavati obveze koje se izvršavaju u skladu s općim načelima i ciljevima Konvencije UN-a o pravu mora. To proizlazi iz čl. 237., st. 2. Konvencije UN-a o pravu mora.

Osim toga, podsjećamo i na pravilo o tumačenju međunarodnih ugovora iz već spomenutog čl. 31., st. 3., t. c) Bečke konvencije iz 1969. Unatoč prednostima ugovornog uređenja obveze uništenja kemijskog oružja i samog uređenja provedbe tog postupka, i to na temelju ugovora kojim su danas vezane čak 193 države stranke, moramo se osvrnuti na uočeni nedostatak u tom pravnom uređenju. Naime, u skladu s čl. 4., st. 17. Konvencije o kemijskom oružju, njezine odredbe o uništenju kemijskog oružja potopljenog u more ne primjenjuju se na kemijsko oružje potopljeno prije 1. siječnja 1985. godine. Naprotiv, Konvencija UN-a o pravu mora ne čini nikakvu takvu iznimku kada u svom čl. 194., st. 1. propisuje obvezu država da poduzmu sve potrebne mjere da bi se spriječilo, smanjilo i nadziralo onečišćenje morskog okoliša iz bilo kojeg izvora, i to bez obzira na vrijeme nastanka onečišćenja. Tu obvezu potvrdio je i Odjel UN-a za morske poslove i pravo mora (eng. *Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea*) kada je istaknuo da te mjere uključuju i one koje su u najvećem mogućem opsegu namijenjene smanjenju

ispuštanja otrovnih ili štetnih tvari, posebice onih koje potječu iz kopnenih izvora onečišćenja, iz zraka ili iz mora uslijed onečišćenja potapanjem.⁷²²

Države članice Konvencije UN-a o pravu mora su obvezane njezinim odredbama o zaštiti morskog okoliša, kao što su obvezane pridržavati se odredbi o zaštiti morskog okoliša i kada pristupaju drugim međunarodnim ugovorima u vezi sa zaštitom i očuvanjem morskog okoliša, primjerice naknadno usvojenoj Konvenciji o kemijskom oružju.⁷²³ Čini se da propisivanjem iznimke od obveze uklanjanja kemijskog oružja potopljenog prije 1985., naknadno usvojena Konvencija o kemijskom oružju nije u skladu s Konvencijom UN-a o pravu mora.⁷²⁴ Neovisno o izvoru onečišćenja, dakle i kada je riječ o onečišćenju potapanjem, uključujući i potapanje kemijskog oružja, i to bez obzira na vrijeme njegova potapanja, države su obvezne na temelju čl. 194., st. 1. Konvencije UN-a o pravu mora poduzeti sve mjere potrebne da bi se zaštitio morski okoliš od štetnih učinaka ispuštanja štetnih tvari u morski okoliš. Te mjere uključuju i uklanjanje oružja i streljiva potopljenog u more. Dawson na primjeru *Arbitraže o Južnom kineskom moru*⁷²⁵ pokazuje da čl. 194., st. 1. Konvencije UN-a o pravu mora nije samo teoretska i pravna floskula, nego zaista obvezujuća ugovorna odredba.⁷²⁶ Na temelju te odredbe, država koja je obvezana i Konvencijom UN-a o pravu mora i Konvencijom o kemijskom oružju, morala bi ukloniti oružje i streljivo, uključujući i ono potopljeno prije 1985. godine, u skladu s postupkom propisanim u potonjoj konvenciji, uvažavajući opća načela i ciljeve Konvencije UN-a o pravu mora. Među tim načelima već smo istaknuli načelo prevencije i načelo opreza koji svakako predstavljaju pravni temelj za uređenje pitanja uklanjanja ratnih ostataka iz mora.

Pri uređenju ove materije, važno je istaknuti i ulogu međusobne suradnje država radi zaštite i očuvanja morskog okoliša, na temelju čl. 197. Konvencije UN-a o pravu mora te u duhu načela 7. i 22. Deklaracije iz Stockholma.⁷²⁷ Ta se obveza očituje u vidu razmjene informacija o morskim

⁷²² Cooperative Measures to Assess and Increase Awareness of Environmental Effects Related to Waste Originating from Chemical Munitions Dumped at Sea, Report of the Secretary-General, A/71/190, 25. srpnja 2016., str. 5, par. 13.

⁷²³ Dawson, *cit.* u bilj. 717, str. 93.

⁷²⁴ *Ibid.*, str. 97.

⁷²⁵ *Supra* bilj. 126.

⁷²⁶ Dawson, *cit.* u bilj. 717, str. 90.

⁷²⁷ Načelo 7. glasi: "Države će poduzeti sve moguće mjere za sprječavanje onečišćenja mora tvarima koje mogu dovesti do opasnosti za ljudsko zdravlje, štete prirodnim bogatstvima i životu u moru, naškoditi privlačnosti ili ometati druge zakonite uporabe mora." Načelo 22. glasi: "Države će surađivati u svrhu daljnjeg razvoja međunarodnog prava u vezi s odgovornošću i naknadom štete žrtvama onečišćenja i druge vrste štete okolišu uzrokovane aktivnostima pod jurisdikcijom ili kontrolom tih država na području izvan njihove jurisdikcije."

područjima u kojima se nalazi potopljeno oružje, o vremenu njegova potapanja i sl. Pritom napominjemo da u skladu s čl. 3., st. 2. Konvencije o kemijskom oružju, države stranke nisu dužne davati obavijesti o kemijskom oružju potopljenom prije 1985. godine. Međutim, u skladu s naprijed provedenom analizom odnosa dvaju relevantnih međunarodnih ugovora, smatramo da ne bi trebalo primjenjivati ovu iznimku, nego dati prednost ostvarenju općih načela i ciljeva Konvencije UN-a o pravu mora.

4. NADZOR NAD ŠTETNIM POSLJEDICAMA ONEČIŠĆENJA MORSKOG OKOLIŠA U MEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA

U ovom poglavlju, u kojem se obrađuje aspekt intervencije, odnosno nadzora nad štetnim posljedicama onečišćenja morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, polazimo od zaključaka prethodnog poglavlja o usporedbi prikladnosti pojedinih izvora međunarodnog prava za uređenje ove materije, ali ovdje s naglaskom na prikladnost u svrhu intervencije. Razmatramo ulogu pravila dvaju podsustava međunarodnog prava koja mogu biti mjerodavna za uređenje pitanja intervencije. S jedne strane, analiziramo ulogu pravila međunarodnog prava zaštite okoliša u svrhu ublažavanja štetnih posljedica onečišćenja morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. U tom pogledu, analiziramo praksu država i međunarodnih organizacija u suočavanju sa štetnim posljedicama onečišćenja morskog okoliša u određenim međunarodnim oružanim sukobima koji su odjeknuli u međunarodnoj zajednici uzimajući u obzir opseg tada nastalog onečišćenja morskog okoliša. U tu analizu uvrstit ćemo odredbe najistaknutijih međunarodnih ugovora iz područja prava zaštite morskog okoliša koji su usmjereni na aspekt intervencije, od kojih je jedan usvojen na svjetskoj razini, a drugi na regionalnoj razini. S druge strane, analiziramo postojeća pravila međunarodnog prava oružanih sukoba, i to poznati institut pomorskog ratnog prava - blokadu. Na temelju analize instituta blokade utvrdit ćemo jesu li postojeća pravna pravila dostatna za promptnu reakciju koja je nužna za umanjjenje štete u uvjetima ekološke katastrofe.

4.1. Primjena međunarodnog prava zaštite morskog okoliša

4.1.1. Konvencija OPRC

Osim obveze prevencije onečišćenja, međunarodno pravo obvezuje države i na obavještanje drugih država i nadležnih međunarodnih organizacija o prijetećoj, kao i o stvarnoj šteti morskom okolišu⁷²⁸ te na suradnju radi uklanjanja učinaka onečišćenja općenito i sprječavanja ili umanjivanja štete, i to na temelju planova hitnih mjera.⁷²⁹ Važnost djelotvorne pripreme za suprostavljanje nezgodama onečišćenja, i to onog uzrokovanog izljevanjem nafte,⁷³⁰ kao i

⁷²⁸ Čl. 198. Konvencije UN-a o pravu mora

⁷²⁹ Čl. 199. Konvencije UN-a o pravu mora

⁷³⁰ Umjesto termina "ulje" koji se upotrebljava u službenom prijevodu teksta Konvencije OPRC na hrvatski jezik, pri čemu se u čl. 2., st. 1. konvencije navodi da ulje označuje naftu u bilo kojem obliku uključujući sirovu naftu, gorivo, kaljužu, uljni otpad i derivate, mi smo se opredijelili za termin "nafta" koji je uvriježen u hrvatskoj pravnoj doktrini.

važnost uzajamnog pomaganja i međunarodne suradnje priznata je i u preambuli Konvencije OPRC.⁷³¹ Navedena konvencija usvojena je na svjetskoj razini nedugo nakon nesreće tankera Exxon Valdez koja je uzrokovala onečišćenje mora naftom dotad neviđenih razmjera.⁷³² Njezine odredbe razrađuju naprijed spomenute obveze obavještanja,⁷³³ suradnje⁷³⁴ te izrade i posjedovanja planova hitnih mjera.⁷³⁵ Osim tog svjetskog ugovora, usvojeni su i regionalni međunarodni ugovori o suradnji u borbi protiv onečišćenja u hitnim slučajevima.⁷³⁶ Konvencija OPRC ih sve zajedno povezuje u jedinstvenu svjetsku mrežu obilježenu duhom međusobne suradnje, kako u tehničkom smislu, tako i u svakom drugom podupirućem smislu.⁷³⁷

Posebnost ove konvencije leži u činjenici što se primjenjuje na sve nezgode onečišćenja naftom bez obzira na njihov izvor, dakle ne samo na onečišćenje s brodova.⁷³⁸ Dok polje primjene Konvencije OPRC obuhvaća samo nezgode onečišćenja naftom, Protokol HNS proširuje njezinu primjenu i na druge opasne i štetne tvari.⁷³⁹ Kada bismo izdvojeno od ostalih odredbi promatrali definiciju nezgode onečišćenja naftom iz čl. 2., st. 2. Konvencije OPRC, ona bi se teoretski mogla primjenjivati i na onečišćenje naftom uzrokovano u oružanim sukobima. Naime, takvom nezgodom smatra se "... događaj ili slijed događaja istoga podrijetla, koji rezultira ili bi mogao rezultirati izljevom nafte, što ugrožava ili bi mogao ugroziti morski okoliš, obalu i uz njih vezane interese jedne ili više država...". Međunarodna zajednica je tijekom iračko-kuvajtskog sukoba (1990-1991) svjedočila događaju koji bi odgovarao opisu iz navedene definicije. U tom sukobu

⁷³¹ Međunarodna konvencija o pripravnosti, akciji i suradnji za slučaj onečišćenja uljem, *cit.* u bilj. 135, al. preambule 5. i 6.

⁷³² Edwards, D. T., Pascoe, D. B., Outcome of the IMO Conference on International Co-Operation on Oil Pollution Preparedness and Response, *International Oil Spill Conference Proceedings*, sv. 1991, br. 1 (1991), str. 357-360.

⁷³³ Primjerice, čl. 4., st. 1., t. b Konvencije OPRC konvencije glasi: "Svaka je stranka dužna zahtijevati od zapovjednika ili drugih osoba odgovornih za brodove pod svojom zastavom i od osoba odgovornih za pučinske jedinice pod njihovom vlašću da bez odgode izvijeste o svakom zapaženom događaju na moru, pri kojemu je došlo do izljeva ulja ili prisutnosti ulja..."

⁷³⁴ Primjerice, čl. 7., st. 1. Konvencije OPRC glasi: "Na zahtjev svake stranke koja je ugrožena ili bi mogla biti ugrožena, a kada ozbiljnost takve nezgode to zahtijeva, stranke su suglasne da će prema svojim mogućnostima i raspoloživim sredstvima surađivati i pružati savjetodavne usluge, tehničku i materijalnu potporu, kako bi se ostvarila akcija u slučaju nezgode onečišćenja uljem."

⁷³⁵ Primjerice, čl. 3., st. 1., t. a. Konvencije OPRC glasi: "Svaka stranka dužna je zahtijevati da brodovi ovlašteni isticati njezinu zastavu posjeduju brodski plan za akciju u nuždi u slučaju onečišćenja uljem..."

⁷³⁶ Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8, str. 144-147. Među njima možemo istaknuti Protokol II. uz Barcelonsku konvenciju, *infra* 4.1.2.

⁷³⁷ Stanković, G., OPRC konvencija - Novo područje IMO-ve aktivnosti u borbi protiv zagađivanja naftom, *Uporedno pomorsko pravo*, sv. 32, br. 127-128 (1990), str. 236.

⁷³⁸ Navedeno proizlazi iz al. 2 preambule i čl. 2., st. 3.-5. Konvencije OPRC. Vidi i: O'Neil, W. A., The International Convention on Oil Pollution Preparedness, Response and Co-operation 1990, (OPRC), u: De La Rue, C. M. (ur.), Liability for Damage to the Marine Environment, Lloyd's of London Press Ltd., London, 1993., str. 26.

⁷³⁹ *Supra* bilj. 135.

Irak je, među ostalim, namjerno otvorio ventile okupiranih kuvajtskih naftnih terminala što je rezultiralo izlivanjem velike količine nafte u Perzijski zaljev i time je ugrozio morski okoliš i obalu Kuvajta i Saudijske Arabije.⁷⁴⁰ Treba primijetiti da se to onečišćenje naftom dogodilo tek nekoliko tjedana nakon usvajanja Konvencije OPRC, koja u to vrijeme još nije ni stupila na snagu. Međutim, to nije spriječilo IMO da se pozove na tu konvenciju u suočavanju sa štetnim posljedicama onečišćenja mora.⁷⁴¹ IMO-u je, među ostalim, povjerena služba izvješćivanja, kao i zaprimanja te odašiljanja obavijesti država stranaka, "kada ozbiljnost nezgode onečišćenja uljem to zahtijeva",⁷⁴² o opsegu opasnosti te o poduzetim ili namjeravanim aktivnostima za suočavanje sa onečišćenjem. IMO je kvalificirao nezgodu onečišćenja naftom u Perzijskom zaljevu ozbiljnom te je odlučio postupiti u skladu s Konvencijom OPRC i prije njezinog stupanja na snagu iako ne postoji obveza primjene međunarodnog ugovora koji nije na snazi.⁷⁴³ IMO je na zahtjev Saudijske Arabije i ostalih vlada u području Perzijskog zaljeva, poduzeo žurne aktivnosti u svrhu koordinacije međunarodne pomoći za suočavanje s posljedicama izlivena nafte. Ustanovio je Koordinacijski centar u Londonu koji je povezivao aktivnosti regionalnog centra Saudijske Arabije i ostalih regionalnih centara.⁷⁴⁴

Ovaj primjer iz prakse ne može biti dostatan za ukupnu ocjenu mogućnosti primjene u oružanim sukobima međunarodnih ugovora iz prava okoliša koji uređuju pitanja nadzora nad štetnim posljedicama onečišćenja mora. U analizi takvog međunarodnog ugovora usvojenog na svjetskoj razini, konkretno Konvencije OPRC, uključit ćemo cjelovit tekst konvencije, i to poglavito klauzulu suverenog imuniteta ratnih brodova uvrštenu u čl. 1, st. 3. Konvencije OPRC po uzoru na klauzulu iz Konvencije MARPOL.⁷⁴⁵

Što se tiče obveze suradnje, kao što je naprijed istaknuto, IMO može na temelju Konvencije OPRC pružiti međunarodnu pomoć u provedbi međunarodne suradnje u mjerama protiv

⁷⁴⁰ Plant, *Legal Aspects*, cit. u bilj. 632, str. 217-218.

⁷⁴¹ Joint Group of Experts on the Scientific Aspects of Marine pollution (GESAMP), *Reports and Studies*, No. 44, 1991 - Report of the Twenty-first Session, 18-22. veljače 1991., str. 3., dostupno na poveznici: <http://www.gesamp.org/publications/report-of-the-21st-session> (pristupljeno: 25. ožujka 2025.), dalje u tekstu: GESAMP Report 1991.

⁷⁴² Čl. 5, st. 2. i 3., u vezi s čl. 12., st. 1., t. a), (i) Konvencije OPRC.

⁷⁴³ Crnić-Grotić, V., *Object and Purpose of Treaties in the Vienna Convention on the Law of Treaties*, *Asian Yearbook of International Law*, sv. 7 (1997), str. 152-155. Crnić-Grotić ističe da u razdoblju do stupanja ugovora na snagu postoji samo obveza postupanja u skladu s načelom dobre vjere te suzdržavanja, u skladu s čl. 18. Bečke konvencije iz 1969., od čina kojima bi se osujetili predmet i svrha ugovora.

⁷⁴⁴ GESAMP Report 1991., cit. u bilj. 741.

⁷⁴⁵ *Supra* bilj. 162.

onečišćenja, i to samo na zahtjev stranke koja je ugrožena ili može biti ugrožena. Na zahtjev te stranke, ostale države stranke su dužne surađivati i pružati savjetodavne usluge kako bi se ostvarile potrebne akcije. Slijedom navedenog, provedba ovog međunarodnog ugovora u okolnostima oružanog sukoba mogla bi biti problematična iz očitih razloga. Budući da Konvencija OPRC obvezuje samo njezine stranke, onda sukobljena stranka koja je uzrokovala onečišćenje, a koja nije stranka tog ugovora, ne bi bila spremna surađivati. IMO ovdje ne bi imao odriježene ruke jer je njegova intervencija moguća samo na zahtjev pogođene stranke. Po zaprimanju tog zahtjeva, nije izgledno da bi IMO mogao započeti svoje aktivnosti u okolnostima oružanog sukoba, nego bi njegova tehnička pomoć bila izvediva tek nakon završetka oružanog sukoba, što bi moglo biti kasno za smanjenje štetnih posljedica onečišćenja.

U tom smislu, Bothe skreće pozornost da organizacije poput IMO-a, koje posjeduju potrebnu opremu i vještine za suočavanje sa štetnim posljedicama onečišćenja okoliša, nisu naviknute, niti se to od njih može očekivati, na djelovanje u situacijama oružanih sukoba. One nemaju iskustva u vođenju pregovora oko završetka oružanog sukoba kako bi mogle obaviti svoju zadaću. Iz tog razloga, predlaže zajedničko djelovanje MOCK-a i međunarodnih organizacija poput IMO-a u svrhu učinkovite provedbe zaštite okoliša u međunarodnim oružanim sukobima.⁷⁴⁶ To pogotovo vrijedi za rad regionalnih međunarodnih organizacija koje već djeluju u određenom geografskom području. Uz pomoć MOCK-a one bi mogle nastaviti svoj uspješan rad i u međunarodnim oružanim sukobima.

Što se, pak, tiče primjene obveze obavješćavanja te posjedovanja brodskih planova za akciju u nuždi u slučaju onečišćenja naftom, ona je onemogućena u međunarodnim oružanim sukobima na moru zbog klauzule suverenog imuniteta ratnih brodova. Zbog te klauzule, sukobljena stranka ne bi bila dužna na temelju čl. 3., st. 1., t. a. Konvencije OPRC zahtijevati da brodovi koji vijore njezinu zastavu posjeduju brodski plan za akciju u nuždi usklađen sa zahtjevima i odredbama IMO-a. Također, ti brodovi ne bi mogli ni na temelju čl. 3., st. 1., t. b. Konvencije OPRC biti podvrgnuti nadzoru ovlaštenih službenika stranke u čijoj se luci nalaze. Nadalje, sukobljena stranka ne bi, na temelju čl. 4., st. 1., t. b. Konvencije OPRC, bila dužna zahtijevati od zapovjednika svojih ratnih brodova da bez odgode izvijeste o svakom zapaženom događaju na moru pri kojemu je došlo do izljeva nafte. Kao što je slučaj i kod Konvencije MARPOL, i ovdje

⁷⁴⁶ Bothe, *Protection of the Environment*, cit. u bilj. 573, str. 62.

je klauzula suverenog imuniteta usvojena iz sigurnosnih razloga. Države nisu sklone dopustiti drugim državama pristup svojim ratnim brodovima, niti ih podvrgavati sigurnosnim zahtjevima drugih nadležnih tijela. O pitanju opravdanosti izuzimanja ratnih brodova od primjene materijalnih odredaba međunarodnih ugovora iz područja prava zaštite morskog okoliša već je bilo riječi.⁷⁴⁷ Ovdje možemo dodati da onim državama kojima je u interesu poštovati međunarodno pravo, ili se barem žele takvima prikazati, izuzeće ratnih brodova, odnosno njihov suvereni imunitet, ne bi trebao predstavljati prepreku u poštovanju obveze obavješćavanja o svakom zapaženom događaju na moru pri kojemu je došlo do izljeva nafte. Činjenica što je stranka sukoba pružila te obavijesti ne znači da bi se tu državu nužno dovelo u vezu sa uzrokovanjem izljevanja nafte. Ako je i odgovorna za taj događaj, to se ionako ne bi moglo prikriti. U suprotnom, ako nije odgovorna ili se to ne može sa sigurnošću utvrditi, ona bi pružanjem navedenih obavijesti pokazala spremnost za poštovanjem međunarodnog prava. Naime, u skladu s klauzulom suverenog imuniteta sadržanoj u čl. 1., st. 3. Konvencije OPRC, država stranka će osigurati da se njezini ratni brodovi ponašaju u skladu s tom konvencijom, pa tako i s obvezom obavješćavanja, ali pod dvama uvjetima. To bi bio uvjet zabrane ometanja djelatnosti i operativne sposobnosti tih brodova te uvjet razboritosti i mogućnosti provedbe. Ti uvjeti postavljeni su široko pa ostavljaju prostora ratnim brodovima za izbjegavanje podvrgavanja obvezama iz Konvencije. Teško je definirati te uvjete, što primjećujemo i u samom komentaru na istovjetno pravilo o suverenom imunitetu ratnih brodova sadržanom u Konvenciji UN-a o pravu mora.⁷⁴⁸ Naime, ni u predmetnom članku pa ni u njegovom komentaru nisu definirani ti uvjeti (za razliku od nekih drugih termina iz istog članka Konvencije koji su dobili pojašnjenje), što dodatno olakšava državama zastave izbjegavanje ispunjavanja odredbi o zaštiti morskog okoliša. Iako države zastave ratnog broda zbog različitih *razboritih* vojno-sigurnosnih razloga izbjegavaju provedbu obveza o zaštiti morskog okoliša, pa tako i obvezu pružanja navedenih obavijesti, ipak bi trebale imati na umu okolišne standarde i nužnost brzog djelovanja u slučaju onečišćenja mora. O tome ćemo dalje raspraviti u kontekstu još jednog međunarodnog ugovora iz područja prava zaštite morskog okoliša, i to Protokola II. uz Barcelonsku konvenciju, usvojenog na regionalnoj razini u svrhu intervencije u slučaju onečišćenja okoliša Sredozemnog mora.

⁷⁴⁷ *Supra* 2.3.1.

⁷⁴⁸ Nordquist, M. H. (ur.), *United Nations Convention on the Law of the Sea 1982, Vol. 4., A Commentary*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1991., str. 416-421, dalje u tekstu: Komentar Nordquist, sv. 4.

4.1.2. *Protokol II. uz Barcelonsku konvenciju*

Sredozemno more je zatvorena i osjetljiva površina koja se zbog svog položaja i oceanografskih svojstava vrlo sporo obnavlja.⁷⁴⁹ U svrhu učinkovite zaštite njegova okoliša, usvojena je Barcelonska konvencija kao okvirna konvencija s općim načelima i odredbama te je postupno usvojeno i sedam protokola uz nju koji sadrže detaljnije obveze stranaka.⁷⁵⁰ Odnos Barcelonske konvencije i protokola uz nju je takav da stranke Barcelonske konvencije ne trebaju prihvatiti sve protokole uz nju, nego je dovoljno da prihvate jedan.⁷⁵¹ Međutim, s druge strane, protokoli su čvrsto vezani uz Barcelonsku konvenciju, a to se ogleda u činjenici što nijedna država ne može postati strankom protokola ako ujedno nije i stranka Barcelonske konvencije.⁷⁵² Među spomenutim protokolima izdvojiti ćemo Protokol II. uz Barcelonsku konvenciju koji uređuje pitanje suradnje država stranaka prije nastanka onečišćenja, kao i u slučaju već nastalog onečišćenja kako bi se u hitnim situacijama smanjile štetne posljedice za morski okoliš.⁷⁵³

Skrećemo pozornost da Barcelonska konvencija, kao i naprijed analizirana Konvencija OPRC, sadrži odredbu o suverenom imunitetu ratnih brodova.⁷⁵⁴ U prvoj rečenici te odredbe navedeno je da "ništa iz ove Konvencije i uz nju vezanih Protokola ni na koji način neće utjecati na suvereni imunitet ratnih brodova...." Međutim, u drugoj rečenici se navodi: "...sve će se ugovorne stranke pobrinuti da njihovi brodovi i letjelice koje, sukladno međunarodnom pravu, imaju pravo na suvereni imunitet, djeluju sukladno odredbama Protokola." U skladu s naprijed opisanim odnosom Barcelonske konvencije i njezinih protokola, odredba o suverenom imunitetu ratnih brodova proteže se i na primjenu Protokola II. uz Barcelonsku konvenciju.

Protokol II. uz Barcelonsku konvenciju detaljno razrađuje obvezu uzajamnog obavještanja država o prijetećoj ili stvarnoj šteti od onečišćenja morskog okoliša. Pritom posebno treba istaknuti ulogu Regionalnog centra za žurne intervencije u slučaju onečišćenja Sredozemnog

⁷⁴⁹ Barić-Punda, V., Brkić, Z., *Zaštita i očuvanje Sredozemnog mora s posebnim osvrtom na obalne države članice Europske unije, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, sv. 44, br. 1 (2007), str. 60.

⁷⁵⁰ *Supra* bilj. 46.

⁷⁵¹ Čl. 23. Barcelonske konvencije.

⁷⁵² Seršić, *Međunarodnopravna zaštita*, cit. u bilj. 8, str. 64.

⁷⁵³ Protokol II. uz Barcelonsku konvenciju na snazi je u gotovo svim sredozemnim državama (konkretno u njih 16), a Europska unija također je stranka, vidi: <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/contracting-parties/emergency-protocol-prevention-and-emergency-protocol> (pristupljeno: 26. ožujka 2025.).

⁷⁵⁴ Čl. 3., st. 5. Barcelonske konvencije.

mora (dalje u tekstu: REMPEC) smještenog na Malti.⁷⁵⁵ Njemu se stranke mogu obratiti za pomoć prilikom izvješćivanja drugih država o prijeteloj ili stvarnoj šteti od onečišćenja naftom ili opasnim i štetnim tvarima. U suočavanju s iznenadnim onečišćenjima mora, država stranka dužna je napraviti procjenu posljedica onečišćenja, poduzeti sve mjere kako bi se uklonili negativni učinci onečišćenja te o tome obavijestiti druge države i REMPEC.⁷⁵⁶ Kada je toj stranci potrebna pomoć pri postupanju, poput savjeta i stavljanja na raspolaganje specijaliziranog osoblja, proizvoda, opreme i nautičkih uređaja, ona ju može zatražiti od drugih stranaka, bilo izravno ili preko REMPEC-a.⁷⁵⁷ Pritom REMPEC može koordinirati djelovanje uređaja kojima se koriste stranke angažirane u operaciji za suzbijanje onečišćenja.⁷⁵⁸ Spomenutim, ali i preostalim odredbama Protokola II. uz Barcelonsku konvenciju prepoznata je važnost suradnje u promicanju sprječavanja, smanjenja i nadzora onečišćenja morskog okoliša s brodova.

O mogućnosti primjene Protokola II. uz Barcelonsku konvenciju u međunarodnim oružanim sukobima, raspraviti ćemo na primjeru izraelsko-libanonskog oružanog sukoba iz 2006. godine. Već na početku tog sukoba koji je trajao 33 dana, izraelske zračne snage uništile su spremnike nafte u blizini termoelektrane Jiyeh smještene uz libanonsku obalu. Ti napadi doveli su do požara i popuštanja potpornog zida te je kao krajnji rezultat ispušteno između 10 do 15 000 tona nafte u Sredozemno more. Naftna mrlja širine 10 kilometara pokrivala je dvije trećine libanonske obale i proširila se i na susjedne države.⁷⁵⁹

Stoga je Vijeće za ljudska prava UN-a već za vrijeme trajanja oružanog sukoba ustanovilo Istražnu komisiju za Libanon⁷⁶⁰ sa zadaćom da, među ostalim, procijeni opseg i učinak izraelskih napada na okoliš. Zaključci i preporuke Istražne komisije za Libanon temelje se na načelima i pravilima međunarodnog prava, posebice prava oružanih sukoba i zaštite ljudskih prava. Treba primijetiti da je Istražna komisija za Libanon izdala preporuku da se aktivira sustav ustanovljen

⁷⁵⁵ Seršić ga posebno ističe kao primjer operativne suradnje dvaju najznačajnijih međunarodnih organizacija na području zaštite morskog okoliša UNEP-a i IMO-a, vidi: Seršić, *Međunarodnopravna zaštita*, cit. u bilj. 8, bilj. 429, str. 146.

⁷⁵⁶ Čl. 10., st. 1. Protokola II. uz Barcelonsku konvenciju.

⁷⁵⁷ Čl. 12., st. 1. Protokola II. uz Barcelonsku konvenciju.

⁷⁵⁸ Čl. 12., st. 2. Protokola II. uz Barcelonsku konvenciju.

⁷⁵⁹ Detaljniji tijek i posljedice izraelskih zračnih napada vidi u: UNHRC, Report of the Commission of Inquiry on Lebanon pursuant to Human Rights Council resolution S-2/1, A/HRC/3/2, 23. studenoga 2006., par. 209-215, str. 51-52., dalje u tekstu: Izvješće Istražne komisije za Libanon. Vidi i: Pavić, I., Mišković, J., *Pomorska blokada tijekom izraelsko-libanonskog sukoba 2006.*, *Adrias*, sv. 17 (2010), str. 239.

⁷⁶⁰ UNHRC, The grave situation of human rights in Lebanon caused by Israeli military operations, A/HRC/RES/S-2/1, 11. kolovoza 2006.

Barcelonskom konvencijom te da se pruži pomoć putem REMPEC-a.⁷⁶¹ Iz Izvješća UN-a o žurnom odgovoru na ekološku krizu u Libanonu⁷⁶² vidljivo je da je nekoliko međusobno koordiniranih tijela na svjetskoj razini bilo uključeno u akciju zaštite okoliša. Među njima je REMPEC imao ključnu ulogu u operativnoj provedbi akcije.⁷⁶³

REMPEC ima potrebno znanje i iskustvo za pružanje pomoći pri određivanju prioriteta u postupanju kako bi se pružio odgovarajući odgovor na neposredne, kao i na dugotrajne učinke onečišćenja morskog okoliša. To može biti od posebne važnosti kod iznenadnih situacija onečišćenja mora u međunarodnim oružanim sukobima. Primjerice, REMPEC može pomoći u brzom procjeni štetnih učinaka onečišćenja te potom rasporediti međunarodne stručnjake koji će pružiti stručne savjete i pomoć u provedbi mjera čišćenja. Protokol II. uz Barcelonsku konvenciju usvojen je imajući na umu da je za sprječavanje onečišćenja s brodova i za reagiranje na iznenadna onečišćenja potrebna suradnja država. Država koja je izravno pogođena onečišćenjem uglavnom nije u mogućnosti sama odgovoriti na iznenadno onečišćenje mora.⁷⁶⁴ Kada tome dodamo i okolnost međunarodnog oružanog sukoba koji se vodi na prostoru te države i(li) drugih država koje su također izravno pogođene ili ugrožene, onda još više raste svijest o važnosti trenutnog reagiranja na onečišćenje, temeljenom na međunarodno koordiniranoj pomoći.

Reagiranje na onečišćenje mora je u suštini tehnički zadatak koji zahtijeva specijalizirano znanje i stručnost, kao i namjensku opremu i alate. Pravni okvir za pripravnost i akciju na međunarodnoj i regionalnoj razini već postoji. Uz to, važna je i uloga pravne regulative na nacionalnoj razini kako bi se osim implementacije postojećih propisa, osigurale i detaljnije tehničke smjernice. Osim nacionalnog zakonodavstva, posebnu ulogu ovdje mogu imati i vojni priručnici. Uvrštenjem praktičnih tehničkih smjernica za suočavanje sa štetnim posljedicama onečišćenja u vojne priručnike, usmjerio bi se razvoj prakse država prema priznanju važnosti međunarodnih ugovora iz područja prava zaštite morskog okoliša i na situacije međunarodnih oružanih sukoba. Odgovornost države zastave ratnog broda za provedbu obveza iz tih međunarodnih instrumenata

⁷⁶¹ Izvješće Istražne Komisije za Libanon, *cit.* u bilj. 759, str. 7, par. 31 (d).

⁷⁶² UNEP/United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (dalje u tekstu: OCHA), Environmental Emergency Response to the Lebanon Crisis, Consolidated Report on Activities Undertaken through the Joint UNEP/OCHA Environment Unit, studeni 2006.

⁷⁶³ *Ibid.*, str.7.

⁷⁶⁴ U skladu s čl. 1., b. Protokola II. uz Barcelonsku konvenciju, iznenadno onečišćenje znači "događaj ili niz događaja istog podrijetla koji izaziva ili može izazvati ispuštanje nafte i/ili opasnih i štetnih tvari i koji predstavlja ili može predstavljati opasnost za morski okoliš ili obalu, ili s time povezane interese jedne ili više država, te koji zahtijeva djelovanje u slučaju opasnosti ili drugo trenutačno reagiranje".

ipak nije u potpunosti isključena. U skladu s drugom rečenicom iz klauzule suverenog imuniteta ratnih brodova sadržane u Konvenciji OPRC i u Barcelonskoj konvenciji, kao i u Konvenciji UN-a o pravu mora, država zastave bi ipak trebala usvojiti odgovarajuće mjere za zaštitu morskog okoliša. Doduše, ovdje ostaje pitanje praktične primjene uzimajući u obzir neodređenost ovog pravila koje se zbog toga pokazalo neučinkovitim i nepotpunim. Stoga, umjesto mukotrpnih izmjena i dopuna spomenutih međunarodnih ugovora iz područja zaštite morskog okoliša, i to u dijelu o klauzuli suverenog imuniteta ratnih brodova, smatramo da bi vojni priručnici⁷⁶⁵ bili praktičnije sredstvo kojima bi se proširila primjena postojećih međunarodnih pravila za ublažavanje štetnih posljedica onečišćenja i na situacije međunarodnih oružanih sukoba.

Vraćajući se na analizu izraelsko-libanonskog sukoba iz 2006. godine, dalje u tekstu ćemo se osvrnuti na izraelsku blokadu s mora i iz zraka koja je predstavljala posebno nepovoljnu okolnost za morski okoliš u tom oružanom sukobu. Stoga ćemo napraviti analizu instituta blokade kako bismo utvrdili postoji li potreba poboljšanja uređenja položaja neutralnih brodova u prostoru ratišta u svrhu ublažavanja štetnih posljedica onečišćenja morskog okoliša.

4.2. Blokada

Blokada je međunarodnopravno dopuštena mjera kojom jedna strana u oružanome sukobu zatvara luku, ušće rijeke, kanal ili dio obale (ili čitavu obalu) neprijateljske države.⁷⁶⁶ Ona je uvijek imala veliko strateško značenje jer bi zaraćena država blokirala protivnika kako bi neutralizirala operativno djelovanje njegove flote i time omogućila svojoj floti potpunu slobodu akcije i iskorištavanja pomorskih komunikacija.⁷⁶⁷ Svrha blokade je onemogućiti neprijatelja u opskrbi i time mu nanijeti gospodarsku štetu. Osim prema neprijatelju, blokada nepovoljno djeluje i na neutralne države. Stoga je bilo potrebno međunarodnim pravom postaviti stroge uvjete za provedbu blokade uvažavajući interese neutralnih država koje također ostvaruju trgovačke veze s neprijateljem ili se služe njegovim lukama. Riječ je o tri uvjeta koja moraju biti ispunjena prema međunarodnom pravu kako bi blokada valjana: efektivnost, deklaracija i notifikacija blokade. Efektivnost blokade podrazumijeva uporabu sredstava (brodova,

⁷⁶⁵ *Supra* 2.3.1.

⁷⁶⁶ Rudolf, Enciklopedijski rječnik, *cit.* u bilj. 6., str. 63. Vidi i: Andrassy *et al.*, Međunarodno pravo 3, *cit.* u bilj. 15, str. 196-201.

⁷⁶⁷ Ujević, M. (ur.), Pomorska enciklopedija, sv. 1, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1954., str. 492.

podmornica, zrakoplova, čak i mina, no ne isključivo samo uporabu mina⁷⁶⁸) kojima će se pomorski promet stvarno spriječiti. Deklaracija blokade znači naznaku granica blokiranog područja i vrijeme njezina započinjanja. Notifikacija blokade je priopćenje neutralnim državama i vlastima blokiranog područja o određenoj blokadi. Ovdje treba spomenuti i tzv. specijalnu notifikaciju kojom se blokada priopćuje brodovima koji se približe blokiranom području ako postoji pretpostavka da ne znaju za blokadu te se ona mora upisati u brodske knjige.⁷⁶⁹ S vremenom su se razvile i iznimke od pravila o sprječavanju prolaska brodova u/iz blokiranog područja. Tako se mora dopustiti uplovljavanje neutralnim ratnim i trgovačkim brodovima u blokirano područje zbog više sile, kao i prolazak brodova koji prevoze pošiljke pomoći civilnom stanovništvu okupiranog područja koje je nedostavno opskrbljeno zalihama bitnim za preživljavanje.⁷⁷⁰ Dalje u tekstu ovog odjeljka razmotrit ćemo mogućnost uvođenja dodatnih iznimki od provedbe blokade uzimajući u obzir vrstu tereta koju brodovi prevoze, i to tereta koji je namijenjen za ublažavanje štetnih posljedica onečišćenja morskog okoliša uzrokovanog u oružanom sukobu. U suprotnom, kada ne postoji osnova za pozivanje na iznimku od provedbe blokade, posljedica kršenja valjano proglašene blokade je zapljena svakog broda uhvaćenog pri pokušaju probijanja blokade, zajedno s cijelim teretom.⁷⁷¹

Istražna komisija o Libanonu je u svojoj istrazi uzela u obzir izraelsku blokadu s mora i iz zraka kao važan čimbenik za pogoršanje štetnih posljedica za okoliš. Naime, naftna mrlja brzo se širila, ali zbog zračne blokade nije ju bilo moguće nadzirati niti izvršiti daljnje procjene njezina širenja.⁷⁷² Jedina preostala mogućnost bila je upotrijebiti satelitske snimke na daljinu. Što se tiče konkretnih mjera čišćenja naftne mrlje, one su poduzete tek nekoliko dana prije završetka oružanog sukoba.⁷⁷³ Zbog blokade nije bio moguć pristup libanonskim lukama za brodove namijenjene pružanju pomoći u slučajevima onečišćenja mora odmah po nastupanju štetnih

⁷⁶⁸ Heintschel-Heinegg, W., *Naval Blockade*, u: Schmitt, M. N., Green, L. C. (ur.), *International Law Across the Spectrum of Conflict: Essays in Honour of Professor L.C. Green on the Occasion of His Eightieth Birthday*, International Law Studies Series, US Naval War College Press, sv. 75, 2001., str. 215, dalje u tekstu: *Naval Blockade*.

⁷⁶⁹ Andrassy *et al.*, *Međunarodno pravo* 3, *cit.* u bilj. 15, str. 197-198. Ova tri uvjeta propisana su čl. 2. i 8. Londonske deklaracije. Uvjet efektivnosti spominjao se već u t. 4. Pariške pomorske deklaracije.

⁷⁷⁰ Rudolf, *Enciklopedijski rječnik*, *cit.* u bilj. 6., str. 63. Vidi i: Andrassy *et al.*, *Međunarodno pravo* 3, *cit.* u bilj. 15, str. 197. Ovom iznimkom uvažavaju se čl. 23., 59. i 61. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata iz 1949. te čl. 69. i 70. Dopunskog protokola I.

⁷⁷¹ Andrassy *et al.*, *Međunarodno pravo* 3, *cit.* u bilj. 15, str. 198. Vidi i čl. 21. Londonske deklaracije.

⁷⁷² Izvješće Istražne komisije za Libanon, *cit.* u bilj. 759, str. 52, par. 212.

⁷⁷³ *Ibid.*

posljedica.⁷⁷⁴ Istražna komisija je, stoga, navela da je takva provedba blokade na nefleksibilan način, bez uvažavanja konkretnih okolnosti, uzrokovala "veliku patnju civilnom stanovništvu, štetu okolišu i znatne gospodarske gubitke".⁷⁷⁵ Prema mišljenju Istražne komisije za Libanon, bez obzira na svoju uključenost u oružani sukob, Izrael nije mogao biti izuzet od svoje opće obveze da zaštiti okoliš.⁷⁷⁶

Izvešće Istražne komisije za Libanon pretrpjelo je određene kritike, ali ostaje nesporna činjenica da je napad na termoelektranu u čijoj blizini su se nalazila spremišta nafte (koja se posljedično izlila u Sredozemno more) uzrokovao katastrofalne posljedice za okoliš.⁷⁷⁷ Ono što može biti sporno jest je li Izrael u tom slučaju bio pravno obvezan proglasiti prestanak blokade kako bi se omogućila brza procjena štetnih učinaka te čišćenje naftne mrlje.⁷⁷⁸ U suprotnom, ako nije postojala takva obveza, postavlja se pitanje bi li ju onda međunarodno pravo trebalo uvesti, uzimajući u obzir rastuću svijest o važnosti zaštite okoliša.⁷⁷⁹

Odredbe Sanremskog priručnika dotiču se tog pitanja. Odredbom iz st. 47, t. h) izuzimaju se od napada, a odredbom iz st. 136, t. g) od uzapćenja, ona plovila koja su namijenjena ili prilagođena isključivo za intervenciju u slučaju onečišćenja morskog okoliša, kada se stvarno bave tim aktivnostima. Čini nam se očitim da se tim odredbama uzima u obzir nužnost brzog djelovanja kako bi se propustili brodovi namijenjeni intervenciji u slučaju onečišćenja morskog okoliša. Smatramo da navedene odredbe Sanremskog priručnika predstavljaju progresivan razvoj u području zaštite morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Međutim, potrebna je njihova dopuna dodatnim odredbama o pravima i obvezama države koja je proglasila blokadu. U tom smislu, skrećemo pozornost na odredbe st. 102., t. a) i st. 103. Sanremskog priručnika kojima je propisana iznimka od sprječavanja prolaska brodova koji prevoze pošiljke pomoći civilnom stanovništvu. Da bi se to učinilo nedvojbenim, bilo bi svrsishodno ovlastiti blokirajuću državu i da propiše tehničke uvjete pod kojima se dopušta prolazak brodova koji su namijenjeni ili

⁷⁷⁴ *Ibid.*, str. 46, par. 185.

⁷⁷⁵ *Ibid.*, str. 64, par. 275.

⁷⁷⁶ *Ibid.*, str. 63, par. 273.

⁷⁷⁷ Tucker, M. L., Mitigating Collateral Damage to the Natural Environment in Naval Warfare: An Examination of the Israeli Naval Blockade of 2006, *Naval Law Review*, sv. 57 (2009), str. 193. Pritom naglašavamo da se ovdje radilo o zračnom napadu koji pravno nije bio dio blokade. Izraelsko-libanonski sukob je u svojih osam tjedana trajanja uključivao različite metode ratovanja, od kopnenih i zračnih napada pa do blokade, vidi više: *ibid.*, str. 165-166.

⁷⁷⁸ *Ibid.*, str. 193.

⁷⁷⁹ *Ibid.*

prilagođeni isključivo za intervenciju u slučaju onečišćenja morskog okoliša, kao i o pravu da to dopuštenje uvjetuje provedbom mjera čišćenja pod nadzorom, primjerice, MOCK-a. Što se tiče obveza te države tijekom provedbe mjera čišćenja, trebalo bi u Sanremskom priručniku istaknuti da ta država ne smije ometati ili otežavati provedbu mjera čišćenja, nego olakšati djelotvornu međunarodnu koordinaciju akcije pomoći morskog okolišu.

Prema sadašnjem stupnju razvoja međunarodnog prava, čini se da ne postoji pravna obveza proglašenja prestanka valjane blokade u svrhu dopuštenja provedbe mjera čišćenja morskog okoliša. Mjerodavne odredbe Sanremskog priručnika su *soft law* naravi. Unatoč razvoju svijesti o važnosti zaštite morskog okoliša, poražavajuća je činjenica da institut blokade nije pratio taj trend. Često se ističe da je tradicionalna blokada postala zastarjela, ponajprije zbog razvoja moderne tehnologije oružja što državama otežava pridržavanje strogih pravila o blokadi.⁷⁸⁰ Jedno od pravila kojih se države trebaju pridržavati je vezano uz efektivnost blokade, a to je, pak, činjenično pitanje. Kao što smo naprijed spomenuli, država koja provodi blokadu može u tu svrhu upotrijebiti različita sredstva, pri čemu je bitno da se njima doista spriječi pomorski promet. Budući da se u modernim oružanim sukobima na moru sve više koriste autonomni oružani sustavi, blokadu bi, prema tome, mogli provoditi brodovi, zrakoplovi i podmornice bez posade.⁷⁸¹ Ipak, nužno je osigurati prisustvo jedinica s posadom u slučaju propuštanja one vrste brodova i zrakoplova kojima se ne može zabraniti promet s blokiranom lukom ili područjem.⁷⁸² To bi posebno trebalo imati na umu pri reviziji instituta blokade u kontekstu zaštite morskog okoliša. Uloga posade bila bi ključna za državu koja je proglasila blokadu u izvršavanju njezinih prava i obveza koja proizlaze iz iznimke o sprječavanju prolaska brodova.

Blokada je zamišljena kao metoda oružanih sukoba na moru koja nije izravno usmjerena protiv gospodarstva neprijateljske države, nego protiv njezinih oružanih snaga. Njome se nastoji oslabjeti gospodarstvo neprijatelja čime bi se ujedno oslabjela i njegova vojna moć otpora.⁷⁸³ Pravila koja uređuju gospodarski rat na moru, uključujući pravila o pravnim posljedicama kršenja

⁷⁸⁰ Heintschel-Heinegg, W., *Naval Blockade*, cit. u bilj. 768, str. 213.

⁷⁸¹ Uz to, zbog moderne ratne tehnike, razvila se i tzv. blokada s udaljenosti koja je odstupila od tradicionalnih pravila o blokadi. Države koje su provodile takvu blokadu služile su se brodovima iz svojih luka, zrakoplovima i minama. Iako su je neki autori smatrali novim oblikom blokade, to stajalište nije općeprihvaćeno te se smatra da praksa proglašavanja blokade s udaljenosti nije dovela do stvaranja novih običajnopравnih pravila. Vidi više: Andrassy *et al.*, *Međunarodno pravo* 3, cit. u bilj. 15, str. 199-200.

⁷⁸² Heintschel von Heinegg, W., *Naval Blockade*, cit. u bilj. 768, str. 215.

⁷⁸³ *Ibid.*, str. 204.

blokade, danas su također zastarjela. Uzimajući u obzir da je pravo oružanih sukoba na moru pod velikim utjecajem pravila koja uređuju gospodarski rat na moru, postoji opasnost, koliko god se ona činila dalekom, da se potpuno slomi taj pravni okvir jer ga je teško poštovati u suvremenim uvjetima u kojima se odvija međunarodni pomorski promet.⁷⁸⁴ Međunarodni prijevoz robe morem, kao najučinkovitiji i najjeftiniji način međunarodnog prijevoza robe, čini više od 80 % svjetske trgovine.⁷⁸⁵ Međutim, broj ratnih brodova svjetskih pomorskih sila ne prati neprestani rast međunarodnog pomorskog prometa.⁷⁸⁶ Postavlja se pitanje kako onda osigurati dovoljan broj ratnih brodova i ostalu administrativnu podršku potrebnu za provedbu pravila gospodarskog rata na moru.⁷⁸⁷ To su strateška pitanja kod kojih se zahtijeva da se uzme u obzir vojna sposobnost države da provodi gospodarski rat na moru, uključujući i blokadu, kao i zapljenu svakog broda (i njegova tereta) koji bi bio uhvaćen pri pokušaju probijanja blokade.

Na to je ukazala i tzv. Turkelova komisija koju je imenovala izraelska vlada kako bi ispitala različite aspekte djelatnosti koje je Izrael poduzeo u provedbi blokade pojasa Gaze 2010. godine.⁷⁸⁸ Naime, oružane snage Izraela su preuzele kontrolu nad brodom koji je pokušao probiti blokadu, a kada je uslijedio nasilni otpor članova posade i putnika s druge strane, smrtno je stradalo devet osoba te ih je još više ranjeno.

Proglašenje ove blokade u kontekstu međunarodnog oružanog sukoba između Izraela i Hamasa⁷⁸⁹ bilo je potaknuto raketnim i minobacačkim napadima Hamasa protiv Izraela. Uspostavljena je

⁷⁸⁴ Haines, *War at Sea*, cit. u bilj. 482, str. 440.

⁷⁸⁵ Vidi: <https://www.imo.org/en/About/Pages/Default.aspx> (pristupljeno: 27. svibnja 2024.).

⁷⁸⁶ Haines, *War at Sea*, cit. u bilj. 482, str. 439.

⁷⁸⁷ Farrant, J., *Modern Maritime Neutrality Law*, *International Law Studies*, U.S. Naval War College, sv. 90 (2014), str. 248.

⁷⁸⁸ Riječ je o neovisnoj javnoj komisiji na čelu sa sućem Vrhovnog suda Izraela Jacobom Turkelom po kojemu je dobila svoj naziv. U rad komisije bili su uključeni i strani stručnjaci te konzultanti s velikim znanjem iz područja međunarodnog prava, poput Wolffa Heintschel von Heinegg i Michaela Schmitta. Komisija je na temelju analize ovog slučaja izradila izvješće iz kojeg je vidljivo da je blokada uspostavljena 3. siječnja 2009. godine deklaracijom izraelskog ministra obrane te je valjano notificirana, vidi: *The Public Commission to Examine the Maritime Incident of 31 May 2010, Part One: Report on the Maritime Incident of May 31st 2010*, str. 13-15 (dalje u tekstu: *Izvješće Turkelove komisije*).

⁷⁸⁹ Iako postoje različite klasifikacije oružanog sukoba između Izraela i Hamasa, Komisija je, svjesna složenosti tog pitanja, zauzela stav da se ovdje radilo o međunarodnom oružanom sukobu. Komisija je istaknula da je to prevladavajući stav koji se u najvećem dijelu temelji na činjenici da je pojas Gaze područje koje je pod okupacijom Izraela. U skladu s tim, ovdje se primjenjuju odredbe Četvrte ženevske konvencije o zaštiti civilnih osoba koje se nalaze na području pod okupacijom. Budući da okupacija može postojati samo u kontekstu međunarodnog oružanog sukoba, Komisija je zaključila da sukob Izraela i Hamasa nužno ima međunarodni karakter. S druge strane, čak i kada bi se ovaj sukob klasificirao kao nemeđunarodni oružani sukob, Komisija je istaknula da se čini da bi i tada bila primjenjiva pravila međunarodnog prava oružanih sukoba o blokadi uzimajući u obzir, primjerice, stav o primjeni

upravo zbog vojno-sigurnosnih razloga kako bi se spriječio ulazak oružja, vojne opreme, terorista i novca u pojas Gaze, kao i izlazak terorista te brodova koji prevoze eksplozive iz pojasa Gaze. Turkelova komisija se, među ostalim, bavila pitanjima jesu li sama blokada, kao i naprijed navedeni čini Izraela poduzeti u provedbi blokade, bili u skladu s pravilima međunarodnog prava. Pritom je utvrdila je da je Izrael prije proglašenja blokade, iako međunarodno pravo ne propisuje tu obvezu, razmatrao postoje li alternativne metode kojima bi mogao postići istu svrhu. Radilo se o sljedećim metodama: zaustavljanje i pregled brodova uz pristanak, proglašenje zona u kojima bi se ograničio pristup pojasu Gaze te pravo pregleda brodskih isprava i tereta.⁷⁹⁰ Turkelova komisija je utvrdila da nijedna od ovih alternativnih metoda ne bi mogla sveobuhvatno ostvariti svrhu zbog koje se Izrael u konačnici odlučio za blokadu. Primjerice, što se tiče prava pregleda, istaknula je da je to složen proces uzimajući u obzir veličinu trgovačkih brodova, praktične poteškoće pri pretrazi tereta, vremenske prilike, ograničene pomorske resurse te postojanje ostalih aktivnosti koje ratni brodovi trebaju obavljati.⁷⁹¹ U današnjim uvjetima kontejnerskog prijevoza robe, obavljanje pregleda predstavlja značajan izazov za ratne brodove. Često ni sam zapovjednik ogromnog kontejnerskog broda ne zna što se sve nalazi u kontejnerima koji su ukrcani na njegov brod. Uz to, takvi veliki kontejnerski brodovi neće moći pristati u bilo kojoj luci kako bi se obavio njihov pregled. Prihvatljivije rješenje bilo bi pregledati računalno dostupne informacije o teretu broda, nego fizički uputiti časnika ratnog broda na zaustavljeni brod da obavi pregled.⁷⁹² Sve to govori u prilog neprikladnosti pravila o gospodarskom ratu na moru u uvjetima sve veće raširenosti kontejnerskog prijevoza tereta morem.⁷⁹³

Blokada je bila i ostala jedna od temeljnih metoda ratovanja u oružanim sukobima na moru. Raznolikost primjera i konteksta u kojima su uspostavljane blokade kroz povijest pokazuju raspon vojnih aktivnosti koje su bile uključene u pojam blokade.⁷⁹⁴ Osnovna svrha blokade je sprječavanje neprijatelja u pristupu morskom području za koje je proglašena blokada, odnosno sprječavanje neprijatelja u opskrbi robom i drugom pomoći. Njezina prednost jest ta što je

običajnopravnih pravila u nemeđunarodnim oružanim sukobima koji se sve više razvija u praksi, vidi više: *ibid.*, str. 47-49, par. 41-43.

⁷⁹⁰ *Ibid.*, str. 58-60.

⁷⁹¹ *Ibid.*, str. 60.

⁷⁹² Haines, *War at Sea*, cit. u bilj. 482, str. 440.

⁷⁹³ Prijevoz tereta u kontejnerima bilježi stalni rast te je tako u 2023. godini dosegao iznos od 2,2 milijardi tona tereta ukrcanog u kontejnerske brodove, vidi: <https://www.statista.com/statistics/253987/international-seaborne-trade-carried-by-containers/> (pristupljeno: 29. svibnja 2024.).

⁷⁹⁴ Izvješće Turkelove komisije, cit. u bilj. 788, str. 39.

geografski ograničena na područje za koje je proglašena te, stoga, manje zadire u neutralnu trgovinu i promet morem u usporedbi s pravom pregleda. Iako predstavlja zakonitu metodu ratovanja, potrebno je napraviti reviziju tog instituta kako bi se uspostavila ravnoteža između vojne prednosti koja bi se njome stekla s jedne strane te ublažavanja štetnih posljedica onečišćenja morskog okoliša s druge strane. Budući da većina pravila koja uređuju institut blokade imaju običajnopravni status, smatramo da bi se tim putem trebalo pristupiti i reviziji tog instituta. U tu svrhu, smatramo da nacionalni vojni priručnici predstavljaju najprikladniji put za stvaranje novih običajnopравnih pravila. Kao što smo već istaknuli,⁷⁹⁵ oni mogu poslužiti kao sredstvo za popunjavanje postojećih pravnih praznina te kao ključno sredstvo u postupku stvaranja prava uzimajući u obzir da praksa država praćena sviješću o obvezujućoj naravi pravila može pridonijeti nastanku običajnog prava. Stoga bi se države trebale u svojim nacionalnim vojnim priručnicima, po uzoru na Sanremski priručnik, uključiti u popunjavanje pravnih praznina o pitanju zaštite morskog okoliša. Propuštanje brodova koji su namijenjeni ili prilagođeni za intervenciju u slučaju onečišćenja morskog okoliša ključna je mjera za zaštitu morskog okoliša u uvjetima ekološke katastrofe.

⁷⁹⁵ *Supra* 3.4.

5. NAKNADA ŠTETE UZROKOVANE ONEČIŠĆENJEM MORSKOG OKOLIŠA U MEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA

U ovom se poglavlju istražuje uređenje pitanja naknade štete uzrokovane onečišćenjem morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima, i to s aspekta međunarodnopravne odgovornosti države, kao i odgovornosti pojedinca. Na temelju usporedbe trenutnog teksta Rimskog statuta Međunarodnog kaznenog suda te recentno oblikovane definicije ekocida, utvrđuje se je li potrebno uvesti ekocid kao novo, peto kazneno djelo u Rimski statut kako bi se poboljšala zaštita morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima. U tu svrhu, analizira se doprinos koji bi mogla donijeti kriminalizacija ekocida, i to prvenstveno kroz uloga Fonda u korist žrtava kaznenih djela koji je već predviđen odredbama Rimskog statuta. Uz to, analizira se i praksa sudskih i izvansudskih tijela pri izboru metoda za procjenu štete koje bi mogle poslužiti kao smjernice Međunarodnom kaznenom sudu u dosudi naknade štete. Na temelju takve analize, donose se zaključci o faktorima koje treba uzeti u obzir pri naknadi štete, posebice u skladu s najnovijim znanstvenim spoznajama o održivom razvoju.

5.1. Međunarodnopravna odgovornost država za štetu uzrokovanu onečišćenjem morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima

Odredbe Dopunskog protokola I. su dio podsustava međunarodnog prava oružanih sukoba koji štiti zajedničke interese, a ne interese država *inter se*. U zajedničkom je interesu svih država zaštititi žrtve međunarodnih oružanih sukoba od kršenja spomenutih odredbi. Među tim odredbama posebno smo istaknuli one koje služe zaštiti okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. U ovom poglavlju bavimo se pitanjem odgovornosti za onečišćenje morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, uzimajući u obzir opće načelo prava da svako protupravno djelo povlači odgovornost pravnog subjekta i obvezu popravljivanja štete. Budući da u međunarodnom pravu države u prvom redu predstavljaju pravne subjekte koji odgovaraju za kršenje međunarodnog prava, u ovom odjeljku analizirat ćemo odgovornost za štetu kroz aspekt odgovornosti države stranke sukoba, a potom ćemo se baviti pitanjem odgovornosti pojedinca kao pripadnika oružanih snaga države. Što se tiče obveze popravljivanja štete, bavit ćemo se samo naknadom štete (kompenzacijom) kao jednim od oblika ove obveze. Naime, naknada štete duguje se kada preostali oblici popravljivanja štete,

poput povrata u prijašnje stanje (*restitutio in integrum*), nisu mogući.⁷⁹⁶ Upravo je u kontekstu međunarodnih oružanih sukoba, u kojima dolazi do štete okolišu koja je prostorno znatna, trajnija i velika, naknada štete jedini mogući oblik popravljjanja štete. Obzirom na razmjere štete koja nastane okolišu u međunarodnim oružanim sukobima, prirodni oporavak nije dovoljan za povrat okoliša u stanje u kojemu je bio prije uzrokovanja štete te je, stoga, potrebno naknaditi štetu, u pravilu u novcu.⁷⁹⁷

Kada govorimo o odgovornosti države, neizbježno ćemo se osvrnuti i na Nacrt članaka o odgovornosti država za međunarodno protupravne čine.⁷⁹⁸ Ona su primjenjiva za predmet naše analize jer, kao što je istaknuto u općem komentaru na Nacrt članaka o odgovornosti država, predmetni članci se odnose na čitavo polje odgovornosti država, odnosno na čitavo područje međunarodnih obveza država, uključujući i obveze prema međunarodnoj zajednici kao cjelini.⁷⁹⁹ U skladu s Nacrtom članaka o odgovornosti država, međunarodnopravna odgovornost države za djelovanje (čine ili propuste) suprotno međunarodnom pravu postoji ako se to djelovanje može pripisati toj državi i ako takvo djelovanje predstavlja povredu međunarodne obveze.⁸⁰⁰ Tu povredu bit će jednostavnije utvrditi u slučaju postojanja ugovornih odredbi kojima su detaljno utvrđene i razrađene obveze stranaka. Dopunski protokol I. sadrži ugovorne odredbe koje izravno ili neizravno utvrđuju dužnost država stranaka sukoba da zaštite okoliš u međunarodnim oružanim sukobima. Međutim, kao što smo istaknuli u prethodnim poglavljima, tim odredbama nedostaje jasnoće i preciznosti. Zbog toga njihovi adresati ostaju bez detaljnijih smjernica i objašnjenja o tome kakvo se ponašanje zahtijeva od njih u slučaju planiranja i provedbe napada kojemu je okoliš izravan ili neizravan cilj napada. Postojanje tih pravnih praznina utječe na ostvarenje sva tri aspekta zaštite morskog okoliša. U ovom poglavlju predložiti ćemo konkretne korake kako premostiti

⁷⁹⁶ Sandoz *et al.*, *cit.* u bilj. 48, str. 1056-1057, par. 3655 i 3659.

⁷⁹⁷ O obvezi naknade štete kada prirodni oporavak okoliša nije moguć, vidi više: *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area* (Costa Rica v. Nicaragua), Compensation, Judgment, I.C.J. Reports 2018, dalje u tekstu: *Kostarika protiv Nikaragve*, str. 28-29, par. 43.

⁷⁹⁸ ILC, Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two, Report on the work of its fifty-third session (2001), A/56/10, Chapter IV, Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 23. travnja - 1. lipnja, 2. srpnja - 10. kolovoza 2001, dalje u tekstu: Nacrt članaka o odgovornosti država. Vidi više: Crawford, J., Pellet, A., Olleson, S., *The Law of International Responsibility*, Oxford University Press, 2010; Caron, D. D., *The ILC Articles on State Responsibility: The Paradoxical Relationship between Form and Authority*, *The American Journal of International Law*, sv. 96, br. 4 (2002).

⁷⁹⁹ *Ibid.*, Nacrt članaka o odgovornosti država, str. 32, par. 5.

⁸⁰⁰ *Ibid.*, čl. 2.

te praznine u svrhu ostvarenja naknade štete, uzimajući u obzir i već ranije kroz tekst predložena poboljšanja postojećeg pravnog okvira.

Dopunski protokol I. u svom članku 91. sadrži pravilo o odgovornosti. U skladu s njim, stranka sukoba koja krši odredbe Ženevskih konvencija ili Dopunskog protokola I. dužna je, ako je to slučaj, platiti odštetu. Drugom rečenicom istog članka propisana je odgovornost te države za sve čine što ih počine osobe u sastavu njezinih oružanih snaga. U komentaru na taj članak navedeno je da je pravilo sadržano u njemu običajne naravi te da ono odgovara općim načelima prava međunarodne odgovornosti.⁸⁰¹

Ovdje ćemo se kratko zadržati na pitanju pripisivosti djelovanja državi, kao naprijed spomenutom elementu međunarodnopravne odgovornosti države. Opće je pravilo da se državi po međunarodnom pravu mogu pripisati samo djela njenih organa ili agenata.⁸⁰² S tim u vezi, skrećemo pozornost na članak 7. Nacrta članaka o odgovornosti država koji uređuje *ultra vires* djelovanje na način da određuje da će se djelovanje državnog organa ili osobe ili tijela ovlaštenog da obavlja elemente nadležnosti vlade smatrati činom države po međunarodnom pravu, ako organ, osoba ili tijelo djeluju u tom svojstvu, čak ako ono prelazi ovlaštenja ili je u suprotnosti s uputama. Dakle, *ultra vires* djelovanje organa države, tj. djelovanje izvan okvira ovlaštenja ili suprotno instrukcijama, pripisuje se državi i aktivira međunarodnopravnu odgovornost. To znači da se država ne može pozivati na odredbe svojeg unutarnjeg prava ili na upute koje je dala svojim organima, kako joj se ne bi moglo pripisati konkretno djelovanje *ultra vires* tih organa, odnosno kako bi u konačnici izbjegla svoju odgovornost. Pritom Seršić naglašava da, kada je riječ o pripisivosti takvog djelovanja državi, treba postaviti središnje pitanje koje je usmjereno na utvrđenje činjenice je li čin izvršen u službenom svojstvu, iako izvan ovlaštenja ili suprotno instrukcijama, ili je, pak, toliko nespojiv sa službenim funkcijama da ne može dovesti do odgovornosti države, nego je riječ o činu privatne osobe.⁸⁰³ Predmetni članak 7. u vezi je s naprijed navedenom drugom rečenicom članka 91. Dopunskog protokola I.⁸⁰⁴ Stoga treba imati na umu da bi, prema članku 91. Dopunskog protokola I., država bila dužna platiti odštetu za utvrđeno kršenje međunarodnih pravila o zaštiti morskog

⁸⁰¹ Sandoz *et al.*, *cit.* u bilj. 48, str. 1053, par. 3645-3646.

⁸⁰² Seršić, Međunarodnopravna odgovornost države, *cit.* u bilj. 129, str. 6.

⁸⁰³ *Ibid.*, str. 8.

⁸⁰⁴ Nacrt članaka o odgovornosti država, *cit.* u bilj. 798, str. 46, komentar uz čl. 7., par. 4.

okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, čak i kada bi to kršenje počinila osoba u sastavu njezinih oružanih snaga u prekoračenju svojih ovlasti. Osim toga, također treba spomenuti da, unatoč tomu što čl. 91. Dopunskog protokola I. navodi odgovornost države samo za *čine* što ih počinje osobe u sastavu njezinih oružanih snaga, odgovornost države postoji čak i u slučaju propusta tih osoba.⁸⁰⁵ Dakle, čini ili propusti osoba u sastavu oružanih snaga države smatraju se djelovanjem koje je pripisivo državi, pri čemu te osobe trebaju djelovati u službenom svojstvu, što će se utvrđivati prema okolnostima slučaja.⁸⁰⁶

Međutim, još važnije, treba istaknuti da, u skladu s drugom rečenicom u čl. 91. Dopunskog protokola I., država odgovara za sve čine što ih počinje osobe u sastavu njezinih oružanih snaga, a ne samo za čine protivne ženevskim konvencijama i Dopunskom protokolu I. Ovdje se otvara prostor za primjenu načela odgovornosti država bez protupravnosti.⁸⁰⁷ O tome raspravljamo u nastavku teksta.

5.1.1. *Odgovornost država bez protupravnosti*

O primjeni režima odgovornosti bez protupravnosti postoje već brojne rasprave unutar međunarodnog prava zaštite okoliša.⁸⁰⁸ U središtu tih rasprava nalazilo se pitanje treba li i na koji način urediti obvezu naknade štete okolišu u slučajevima kada ta šteta nije uzrokovana protupravnim djelovanjem. Naime, na temelju primjene tog režima, država bi bila odgovorna unatoč nepostojanju protupravnosti, i to vezano uz obavljanje djelatnosti s povećanom opasnošću. Komisija za međunarodno pravo je još 1974. godine uvrstila u program svog rada pitanje međunarodne odgovornosti za štetne posljedice što proistječu iz čina koji nisu zabranjeni međunarodnim pravom, a od 1997. godine odvojeno raspravlja o materiji

⁸⁰⁵ *Supra* tekst u bilj. 800, članak 2. Nacrta članaka o odgovornosti država. To je potvrđeno i u sudskoj praksi, primjerice u predmetu *Krfski tjesnac*, *supra* bilj. 253, str. 22. kada je Međunarodni sud temeljio odgovornost tuženika na propustu da izvrši obvezu notificiranja postojanja morskog polja.

⁸⁰⁶ Seršić, Međunarodnopravna odgovornost države, *cit.* u bilj. 129, str. 8.

⁸⁰⁷ Sandoz *et al.*, *cit.* u bilj. 48, str. 1058, par. 3661.

⁸⁰⁸ Scovazzi, T., State Responsibility for Environmental Harm, *Yearbook of International Environmental Law*, sv. 12, br. 1 (2001), str. 43-67; Kiss, A., Shelton, D., Strict Liability in International Environmental Law, u: Ndiaye, T. M., Wolfrum, R. (ur.), *Law of the Sea, Environmental Law and Settlement of Disputes: Liber Amicorum Judge Thomas A. Mensah*, Brill Academic Publishers, 2007., str. 1131-1151; Sucharitkul, S., State Responsibility and International Liability under International Law, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, sv. 18, br. 4 (1996), str. 821-839; Sucharitkul, S., Responsibility and Liability for Environmental Damage Under International Law, *Golden Gate University, Digital Commons, Publications*, 1996., str. 1-31; Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8, str. 154-172.

prevencije i materiji naknade štete.⁸⁰⁹ Rezultat tog rada su Nacrt članaka o sprječavanju prekogranične štete od opasnih djelatnosti iz 2001. godine⁸¹⁰ u kojem se razrađuje obveza prevencije te Nacrt načela o podjeli gubitka u slučaju prekogranične štete od djelatnosti s povećanom opasnošću iz 2006. godine⁸¹¹ u kojem se razrađuje obveza naknade štete.

Djelatnosti s povećanom opasnošću su u Nacrtu načela o odgovornosti bez protupravnosti iz 2006. definirane kao djelatnosti koje uključuju rizik od uzrokovanja značajne štete.⁸¹² To su djelatnosti koje su dopuštene međunarodnim pravom, poput prijevoza nafte morem, ali koje, bez obzira na to što nisu protupravne, mogu proizvesti značajnu štetu. Ukratko, riječ je o djelatnostima kod kojih se rizik od štetnih posljedica ne može eliminirati ni uz poštovanje svih propisanih pravila i uz najveću pažnju i brižljivost.⁸¹³ U tom slučaju, kod primjene ovog režima odgovornosti, bilo bi dovoljno dokazati uzročnu vezu između štete i djelatnosti s povećanom opasnošću.⁸¹⁴

U pravnoj doktrini su podijeljena mišljenja oko postojanja odgovornosti bez protupravnosti u općem međunarodnom pravu, ali prevladava stav da taj temelj odgovornosti postoji jedino u međunarodnim ugovorima za one države koje ih prihvate.⁸¹⁵ Zadatak Komisije za međunarodno pravo bio je da uredi taj temelj odgovornosti država i sustav naknade štete u slučaju nepostojanja protupravnosti, no to nije uspjela zbog protivljenja država.⁸¹⁶ Konačni Nacrt načela o odgovornosti bez protupravnosti iz 2006. zapravo samo odražava već postojeću praksu država prema kojoj se odgovornost za prekogranične štete od djelatnosti s povećanom opasnošću prebacuje na privatne osobe. Međutim, uvidom u većinu konvencija o građanskopravnoj odgovornosti za štete od onečišćenja kojima je uređeno pitanje

⁸⁰⁹ *Ibid.*, Seršić, str. 162-172.

⁸¹⁰ *Supra* bilj. 178.

⁸¹¹ ILC, Yearbook of the International Law Commission, 2006, vol. II, Part Two, Report of the International Law Commission on the work of its fifty-eight session, A/61/10, Chapter V, International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law (International Liability in Case of Loss from Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities), 1. svibnja– 9. lipnja, 3. srpnja– 11. kolovoza 2006., dalje u tekstu: Nacrt načela o odgovornosti bez protupravnosti iz 2006.

⁸¹² Nacrt načela o odgovornosti bez protupravnosti iz 2006., str. 122, načelo 2., t. c).

⁸¹³ Seršić, M., Odgovornost za onečišćenje morskog okoliša: Međunarodnopravna odgovornost država i građanskopravna odgovornost, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 58, br. 1-2 (2008), dalje u tekstu: Odgovornost za onečišćenje, str. 263-264.

⁸¹⁴ *Ibid.*, str. 266.

⁸¹⁵ *Ibid.*, str. 162.

⁸¹⁶ Vidi više: Seršić, Odgovornost za onečišćenje, *cit.* u bilj. 813, str. 269-271.

odgovornosti tih privatnih osoba možemo uočiti da je ratna šteta isključena iz polja njihove primjene.⁸¹⁷ Budući da je šteta morskom okolišu jedna od neizbježnih posljedica oružanih sukoba koji predstavljaju iznimno opasnu djelatnost, potrebno je dalje razmotriti kako omogućiti naknadu štete u slučajevima kad šteta nije posljedica povrede međunarodne obveze.

Unatoč neuspjehu Nacrta načela o odgovornosti bez protupravnosti iz 2006. da popuni ovu pravnu prazninu, ipak treba skrenuti pozornost na načelo 4. U skladu s njim, država treba poduzeti sve potrebne mjere kako bi *osigurala* brzu i adekvatnu naknadu štete od djelatnosti s povećanom opasnošću na njezinom teritoriju ili pod njezinom jurisdikcijom ili kontrolom. Na temelju st. 5. tog načela, među potrebnim mjerama koje bi država trebala poduzeti, navedeno je osiguranje dodatnih financijskih sredstava kada naknada štete od osoba koje obavljaju opasnu djelatnost nije adekvatna. Stoga ćemo u nastavku ovog odjeljka razmotriti ulogu kompenzacijskih fondova u svrhu osiguranja naknade štete. Osnivanje kompenzacijskih fondova izričito se spominje u čl. 235., st. 3. Konvencije UN-a o pravu mora. Tim člankom, slično kao i u načelu 4. Nacrta načela o odgovornosti bez protupravnosti iz 2006., propisuje se da države surađuju kako bi se osigurala brza i adekvatna naknada štete ili drugi način njezina popravljjanja u slučaju onečišćenja morskog okoliša koje počine osobe pod njezinom jurisdikcijom.

Uloga kompenzacijskih fondova može biti od posebne važnosti i u hitnim slučajevima kada je potrebno ublažiti štetne posljedice nastalog onečišćenja. U takvim situacijama u kojima je potrebna brza akcija od neizmjerne je važnosti imati osigurana financijska sredstva koja su

⁸¹⁷ Čl. 3., st. 2., a) Konvencije CLC; čl. 8, t. a) Konvencije o građanskoj odgovornosti za štetu od djelatnosti opasnih po okoliš, usvojena je u sklopu Vijeća Europe 21. lipnja 1993. u Luganu, European Treaty Series, br. 150, dalje u tekstu: Luganska konvencija; čl. 3, t. a) Međunarodne konvencije o građanskoj odgovornosti za štetu od onečišćenja naftom iz brodskih spremnika za gorivo, usvojena je u sklopu IMO-a 23. ožujka 2001. u Londonu, stupila je na snagu 21. studenoga 2008., tekst na hrvatskom jeziku vidi u: Službeni list Europske unije L 256/9, dalje u tekstu: Bunker konvencija; čl. 4, st. 3., a) Međunarodne konvencije o odgovornosti i naknadi štete vezane uz prijevoz opasnih i štetnih tvari morem, usvojena je u sklopu IMO-a 3. svibnja 1996., izmijenjena je Protokolom iz 2010. te još nije stupila na snagu, Službeni list Europske unije L 337/57, dalje u tekstu: Konvencija HNS; čl. 3., st. 3. Konvencije o građanskoj odgovornosti za štetu od onečišćenja naftom prouzročenu istraživanjem i iskorištavanjem mineralnih bogatstava morskog dna, usvojena je 1. svibnja 1977. u Londonu, nije stupila na snagu, International Legal Materials, sv. 16, br. 6, 1977, str. 1451, dalje u tekstu: Konvencija CLEE; čl. 4., st. 5, t. a) Baselskog protokola o odgovornosti i naknadi štete prouzročene prekograničnim prometom opasnog otpada i njegovim odlaganjem, usvojen je 10. prosinca 1992. u Baselu, nije stupio na snagu, tekst dostupan na mrežnim stranicama: <https://www.basel.int/TheConvention/Overview/LiabilityProtocol/tabid/2399/Default.aspx> (pristupljeno: 4. svibnja 2025.), dalje u tekstu: Baselski protokol.

odmah raspoloživa, s time da se može osigurati i pravo regresa fonda prema onečišćivaču kada se on utvrdi. U tu svrhu treba razjasniti i pitanje trenutka od kojega bi financijska sredstva iz fonda bila dostupna za popravljjanje štete. Tako mogućnost njihovim raspolaganjem može biti ograničena samo na popravljjanje štete koja je nastupila nakon osnivanja fonda ili ta sredstva mogu biti dostupna i za popravljjanje štete koja je nastupila prije.

Uz navedene prednosti kompenzacijskih fondova, osvrnut ćemo se i na njihove nedostatke. Za početak, trebamo osvijestiti činjenicu da države često nisu voljne pristati na režim odgovornosti koji bi im nametnuo izuzetno visoke troškove za naknadu štete koja je ionako neizbježna u oružanim sukobima, pogotovo uzimajući u obzir da države nerijetko pronalaze socijalna opravdanja za sudjelovanje u oružanim sukobima koji im mogu predstavljati nužan uvjet za opstanak. Nadalje, države osiromašene vođenjem neprijateljstava nisu ni u mogućnosti doprinositi financiranju troškova popravljjanja štete okolišu. Konačno, ideja o osnivanju kompenzacijskih fondova trpi kritike jer se negativno odražava na provedbu načela "onečišćivač plaća",⁸¹⁸ te iz nje *de facto* proizlazi priznanje prava na onečišćavanje okoliša i uzrokovanja štete.⁸¹⁹

Iako ove argumente smatramo uvjerljivima, ipak nam se čini da je moguće pridobiti države da ojačaju svoju političku volju za prihvaćanjem sustava naknade štete putem kompenzacijskih fondova. U tom smislu, vratit ćemo se na prvobitnu svrhu koja leži iza ideje o njihovu osnivanju. Miller uspoređuje četiri moguće svrhe njihova osnivanja kako bi utvrdio koja od njih prevladava. To bi bila naknada štete, popravljjanje štete, sprječavanje štete okolišu te sprječavanje samog oružanog sukoba.⁸²⁰ Zaključuje da bi temeljna svrha fondova bila popravljjanje štete, zbog čega se i zalaže za uporabu naziva "popravni fondovi" (eng. *remediation funds*).⁸²¹ Naime, smatra da naknada štete može pružiti zaštitu okolišu samo ako je usmjerena na obnovu okoliša ili pružanje kompenzacijskih alternativnih poboljšanja okoliša, što zapravo doprinosi ostvarenju svrhe popravljjanja štete kao osnovne svrhe tih

⁸¹⁸ *Supra* 2.3.2.3.

⁸¹⁹ Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8, str. 194-196.

⁸²⁰ Miller, J. G., Civil Liability for War-Caused Environmental Damage, u: Austin; Bruch, *cit.* u bilj. 27, str. 264-265.

⁸²¹ *Ibid.*

fondova.⁸²² U nastavku odjeljka objasniti ćemo da ti fondovi mogu podjednako doprinijeti ostvarenju sva tri aspekta zaštite okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, pri čemu stavljamo naglasak na naknadu štete.

Što se tiče financiranja kompenzacijskih fondova, neki autori smatraju da međunarodna zajednica u cjelini treba financirati te fondove ili, pak, da bi to trebale biti one države koje snose najveću odgovornost za dosadašnje ratne štete okolišu.⁸²³ S druge strane, Miller smatra da bi najveći teret u doprinosu financiranja fondova trebale snositi one države za koje postoji najveća vjerojatnost da će uzrokovati štetu okolišu u oružanim sukobima.⁸²⁴ Navodi da bi tu vjerojatnost trebalo procijeniti na temelju veličine vojske države, veličine arsenala, vrste oružja u tom arsenalu itd. Čak nudi i alternativni prijedlog kako bi financiranje fondova učinio politički prihvatljivijim državama koje općenito nisu sklone preuzimanju takvih financijskih obveza. Naime, Miller predlaže da bi financiranje fondova mogle preuzeti ne države koje upotrebljavaju oružje i ostali ratni materijal, nego proizvođači ili prodavači tog oružja.⁸²⁵ Predloženi modeli financiranja kompenzacijskih fondova nastoje uravnotežiti interes između zaštite okoliša i vojne potrebe. Države koje namjeravaju upotrebljavati, odnosno proizvoditi ili prodavati oružje sa štetnim učincima za okoliš morale bi računati s tim da će unaprijed platiti visoku cijenu za štetu koju to oružje može uzrokovati.

Na kraju, što se tiče kritika na račun slabljenja načela "onečišćivač plaća" u slučaju primjene sustava naknade štete putem kompenzacijskih fondova, smatramo da one nisu u potpunosti opravdane. Ne smijemo smetnuti s uma da bi osnivanje takvih fondova moglo odigrati važnu ulogu u prevenciji onečišćenja okoliša. Naime, države bi bile motivirane razmotriti napuštanje uporabe, odnosno proizvodnje ili prodaje oružja koje ima štetne učinke za okoliš (u prvom redu oružja za masovno uništenje) kako ne bi trebale izdvajati toliko visoka financijska sredstva za njihovu uporabu, odnosno proizvodnju ili prodaju (ovisno o usvojenom naprijed opisanom modelu financiranja kompenzacijskih fondova). Rezultat toga bio bi okretanje uporabi, odnosno proizvodnji ili prodaji oružja koje je manje štetno za okoliš. Na taj način mogle bi se spriječiti ili barem umanjiti katastrofalne posljedice za

⁸²² *Ibid.*

⁸²³ Caron, D. D., *The Place of the Environment in International Tribunals*, u: Austin; Bruch, *cit.* u bilj. 27, str. 261.

⁸²⁴ Miller, *cit.* u bilj. 820, str. 292.

⁸²⁵ *Ibid.*

okoliš, zbog čega se ne bi nužno ni postavljalo pitanje utvrđenja odgovornog onečišćivača. Polazeći od načina razmišljanja da je cilj zaštite okoliša prvenstveno spriječiti njegovo onečišćenje, onda se nužno ne moramo isključivo usmjeriti na pitanje tko će u konačnici snositi trošak popravljivanja štete. Dakako, aspekt naknade štete je jednako važan kao i aspekt prevencije jer će oružani sukobi neminovno uzrokovati određenu štetu okolišu. U tom slučaju, ne možemo se zadovoljiti slijepim zagovaranjem primjene načela "onečišćivač plaća" zanemarujući pritom da bi takav stav mogao onemogućiti naknadu štete uzrokovane okolišu. U skladu s predloženim modelima financiranja kompenzacijskih fondova, naglasak se stavlja na povećanje troškova oružja štetnog za okoliš. U slučaju primjene modela financiranja prema kojemu države koje upotrebljavaju takvo oružje ujedno snose najveći teret financiranja kompenzacijskih fondova, onda se time u najvećoj mjeri i ostvaruje načelo "onečišćivač plaća".

Primjena odgovornosti bez protupravnosti unutar međunarodnog prava oružanih sukoba značila bi da odgovornost države za onečišćenje morskog okoliša može postojati neovisno o tome je li prekršeno pravilo sadržano u člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I.⁸²⁶ Kada je riječ o tim konkretnim pravilima, nalazimo se u nezavidnom pravnom položaju imajući na umu naprijed objašnjenu situaciju vezanu uz njihovu neodređenost. Pitanje zaštite okoliša u međunarodnim oružanim sukobima ionako je već dovoljno složeno u kontekstu problema utvrđenja kršenja međunarodne obveze koja je postavljena dvosmisleno i nejasno. Sada smo to pitanje dodatno otežali raspravom o primjeni režima odgovornosti bez protupravnosti. Ipak, takva dublja analiza rješenja problema je nužna kako bi se u konačnici uvažila sva tri aspekta zaštite okoliša. Međunarodni oružani sukobi su opasne djelatnosti koje predstavljaju rizik za okoliš i moramo utvrditi na koji način zajamčiti njegovu zaštitu. Smatramo da bi kompenzacijski fondovi predstavljali pravedan sustav naknade štete uzrokovane morskom okolišu u međunarodnim oružanim sukobima jer bi najjače pomorske sile kao najveći onečišćivači morale snositi financijski teret svojeg djelovanja na štetu morskog okoliša. U tom smislu, potrebno je ojačati političku volju za usvajanjem odgovarajućeg međunarodnog ugovora koji bi uredio osnivanje i djelovanje tih fondova sa osnovnim ciljem popravljivanja štete okolišu.

⁸²⁶ Sandoz *et al.*, *cit.* u bilj. 48, str. 1058, par. 3661.

5.1.2. Metode procjene štete uzrokovane onečišćenjem okoliša

5.1.2.1. Naknada štete za gubitak ekoloških dobara i usluga

Međunarodni sud je u svojoj recentnoj praksi ponudio važne smjernice za primjenu metoda procjene štete uzrokovane onečišćenjem okoliša. Iako u predmetu koji se razmatra u nastavku šteta nije uzrokovana u vezi s oružanim sukobom, stavovi koje je Sud iznio značajni su jer pokazuju na kojem se stupnju razvoja nalazi međunarodno pravo što se tiče naknade štete uzrokovane onečišćenjem okoliša.

Međunarodni sud se u presudi u predmetu *Kostarika protiv Nikaragve*⁸²⁷ bavio pitanjem utvrđenja iznosa naknade štete okolišu koju je Nikaragva uzrokovala svojim protupravnim činima na teritoriju nad kojim je Kostarika uživala suverenitet. Kostarika se obratila Sudu s navodima da je vojska Nikaragve okupirala i upotrebljavala njezin teritorij, i to na način da je protupravno jaružala rijeku San Juan uz granicu dviju država što je, među ostalim, predstavljalo ozbiljnu prijetnju okolišu. Nikaragva je, pak, tvrdila da je Kostarika svojim građevinskim radovima, i to izgradnjom ceste duž rijeke San Juan, uzrokovala štetu okolišu uz to pogranično područje.⁸²⁸ Nakon utvrđenja činjeničnog stanja, Međunarodni sud je usvojio stajalište Kostarike prema kojemu su aktivnosti Nikaragve, poput iskapanja triju kanala, tzv. *cañosa* i uspostave vojne prisutnosti u sjevernom dijelu Isla Portillos, predstavljale kršenje teritorijalnog suvereniteta Kostarike.⁸²⁹

Nakon što je Sud utvrdio povredu međunarodne obveze, razmatrao je pitanje popravljanja štete. Stranke u sporu predlagale su Sudu različite metode procjene štete. Kostarika je tražila odštetu za gubitak ekoloških dobara i usluga. Zalagala se za primjenu metode tzv. pristupa koji uvažava usluge ekosustava (eng. *ecosystem services approach*) koja naglašava cjelovit i potencijalno trajniji učinak štete okolišu.⁸³⁰ Kostarika se pozivala na Smjernice UNEP-a iz 2010.⁸³¹ u kojima se navodi da se šteta okolišu može izračunati na temelju čimbenika kao što

⁸²⁷ *Supra* bilj. 797.

⁸²⁸ *Kostarika protiv Nikaragve*, str. 19-23.

⁸²⁹ *Ibid.*, str. 20, par. 7.

⁸³⁰ *Ibid.*, str. 30., par. 48.

⁸³¹ UNEP, Report of the Governing Council, Eleventh special session (24-26 February 2010), A/65/25, The Guidelines for the Development of Domestic Legislation on Liability, Response Action and Compensation for Damage Caused by Activities Dangerous to the Environment.

su smanjenje ili gubitak sposobnosti okoliša da pruža dobra i usluge.⁸³² Metoda koju je zagovarala Kostarika upravo podiže svijest o važnosti okoliša za održavanje čovjekovih društvenih potreba i očuvanje čovjekovog zdravlja i dobrobiti.⁸³³ Važnost usluga ekosustava jasnije se očituje kada ih se raščlani u četiri kategorije: opskrbljujuće usluge (pružanje materijalnih dobara poput hrane, goriva), regulatorne usluge (regulacija klime, kontrola hrane, pročišćavanje vode), kulturne usluge (rekreacija, duhovnost) i podupiruće usluge (fotosinteza, formiranje tla i sl.).⁸³⁴ U tom smislu, Kostarika je pojasnila da se vrijednost okoliša sastoji od dobara i usluga kojima se može ili ne može trgovati. Pritom je za dobra i usluge kojima se može trgovati navela primjer drva koja predstavljaju dobra i usluge koji imaju izravnu uporabnu vrijednost, dok za primjer onih dobara i usluga kojima se ne može trgovati navodi prevenciju od poplava ili regulaciju plinova te je u tom slučaju riječ o neizravnoj uporabnoj vrijednosti dobara i usluga.⁸³⁵ Prema mišljenju Kostarike, pri procjeni naknade štete okolišu moraju se uzeti u obzir i izravna i neizravna uporabna vrijednost okolišnih dobara i usluga kako bi se ispravno odrazila vrijednost okoliša.⁸³⁶

Nikaragva je podržavala metodu tzv. troška zamjene usluga ekosustava (eng. *ecosystem service replacement cost*) primijenjenu i od strane Komisije UN-a za kompenzaciju 2005. godine.⁸³⁷ Smatrala je da je potrebno referirati se na cijenu koju bi trebalo platiti da se očuva usporedivo područje dok se ne oporave usluge koje je pružalo pogođeno područje.⁸³⁸ U skladu s tom metodom, zamjenska vrijednost ekološke štete u ovom bi se predmetu odnosila na naknadu troškova za ponovnu sadnju stabala koje je Nikaragva posjekla tijekom iskapanja kanala u pograničnom području.⁸³⁹

⁸³² *Kostarika protiv Nikaragve*, str. 29, par. 46.

⁸³³ Beaumont, N. J., Mongruel, R., Hooper, T., Practical Application of the Ecosystem Service Approach (ESA): Lessons Learned and Recommendations for the Future, *International Journal of Biodiversity Science, Ecosystem Services & Management*, sv. 13, br. 3 (2018), str. 68.

⁸³⁴ Millennium Ecosystem Assessment, *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*, Island Press, Washington, DC, 2005., dostupno na: <https://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf> (pristupljeno: 1. travnja 2025.), str. 39-45.

⁸³⁵ *Kostarika protiv Nikaragve*, str. 29-30, par. 47.

⁸³⁶ *Ibid.*

⁸³⁷ *Infra* 5.1.2.2.

⁸³⁸ *Kostarika protiv Nikaragve*, str. 30., par. 49.

⁸³⁹ Selivanov, E., Hlaváčková, P., Methods for Monetary Valuation of Ecosystem Services: A Scoping Review, *Journal of Forest Science*, sv. 67, br. 11 (2021), str. 503 (499-511).

Sud je uvažio da se predložene metode koriste na nacionalnoj i međunarodnoj razini te da mogu biti relevantne i za ovaj predmet. Naveo je da će uzeti u obzir elemente predloženih metoda ako pruže razumne osnove za procjenu štete, ali da neće primijeniti isključivo jednu od tih metoda za procjenu štete u ovom predmetu. Svoj stav temelji na dvije važne činjenice. Prva je činjenica da međunarodno pravo ne propisuje nijednu posebnu metodu procjene u svrhu utvrđivanja naknade ekološke štete, a druga jest da je nužno uzeti u obzir posebne okolnosti svakog slučaja.⁸⁴⁰

Sud je u ovom predmetu iznio važnu ocjenu o stupnju razvoja međunarodnog prava zaštite okoliša, i to u pogledu procjene štete uzrokovane onečišćenjem okoliša. Skloniji je elastičnijem pristupu procjene štete koji uvažava okolnosti konkretnog slučaja, nego opredjeljivanju za jednu metodu koja se neće moći primijeniti (na jednak način) u svakom slučaju. Ono što je najvažnije istaknuti jest to da je Sud uvažio da je šteta okolišu, kao i posljedično umanj enje ili gubitak sposobnosti okoliša da pruža dobra i usluge, nadoknadi va prema međunarodnom pravu.⁸⁴¹ Prema mišljenju Suda, potrebno je nadoknaditi štetu jer prirodni oporavak možda neće uvijek biti dovoljan za povrat okoliša u stanje u kojemu je bio prije uzrokovanja štete.⁸⁴² Tako je Sud utvrdio da su protupravni čini Nikaragve, i to prvenstveno sječa stabala, značajno utjecali na sposobnost okoliša da pruža dobra i usluge, poput opskrbe drvom i ostalim sirovinama, regulacije plinova i kvalitete zraka te očuvanja bioraznolikosti.⁸⁴³ Pritom je Sud utvrdio naknadu štete koristeći tzv. metodu sveukupne procjene (eng. *overall valuation method*), što bi značilo na temelju sveukupne procjene umanjenja ili gubitka okolišnih dobara i usluga, umjesto samo na temelju vrijednosti pojedinih kategorija okolišnih dobara i usluga te vremena koje je potrebno svakom od njih za oporavak.⁸⁴⁴ Razlog odabira ove metode leži, među ostalim, u posebnim okolnostima ovog slučaja, i to obilježjima pogođenog područja, konkretno zaštićenih močvarnih područja.⁸⁴⁵

⁸⁴⁰ *Kostarika protiv Nikaragve*, str. 31, par. 52.

⁸⁴¹ *Ibid.*, str. 28, par. 42.

⁸⁴² *Ibid.*, str. 28-29, par. 43.

⁸⁴³ *Ibid.*, str. 36, par. 75.

⁸⁴⁴ *Ibid.*, str. 37, par. 78.

⁸⁴⁵ *Ibid.*, str. 37-38, par. 79-81. Više o ovoj metodi i razlozima njezina odabira, vidi: Rudall, J. T. P., Certain Activities Carried out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua). Compensation Owed by the Republic of Nicaragua to the Republic of Costa Rica, *The American Journal of International Law*, sv. 112, br. 2 (2018), str. 289-290.

Ova presuda predstavlja pozitivan pomak u razvoju međunarodnog prava zaštite okoliša. Uvažavanjem nadoknadivosti štete za gubitak ekoloških dobara i usluga, Sud je utvrdio da je nadoknativa šteta okolišu *per se*. Možemo reći da je time posredno pojašnjen i sadržaj obveze sadržane u čl. 235. Konvencije UN-a o pravu mora iz 1982. Naime, kao što smo naveli ranije,⁸⁴⁶ na temelju te odredbe, države su odgovorne za ispunjavanje svojih međunarodnih obveza o zaštiti i očuvanju morskog okoliša te su dužne osigurati brzu i odgovarajuću naknadu ili drugi način popravljjanja štete prouzročene onečišćenjem morskog okoliša. Međutim, u Konvenciji se ne navodi koja bi vrsta štete bila obuhvaćena tom obvezom. Kada je riječ o popravljjanju štete, postoji suglasnost oko toga da je potrebno postići povrat okoliša u prijašnje stanje, odnosno u stanje prije njegova onečišćenja. Stoga se u međunarodnom pravu zaštite okoliša priznaju zahtjevi za naknadu štete koja obuhvaća troškove razumnih mjera koje su poduzete ili će se poduzeti u tu svrhu.⁸⁴⁷ Riječ je o mjerama primarnog otklanjanja. Međutim, tim mjerama nije uvijek moguće ostvariti svrhu povrata u prijašnje stanje, i to zbog toga što je povrat ponekad fizički nemoguć ili zbog toga što bi troškovi takvog popravljjanja štete bili nerazumni, odnosno u velikom nerazmjeru s obzirom na nastalu štetu. Stoga se postavilo pitanje mogu li se priznati zahtjevi za naknadu štete koja ostaje i nakon poduzetih mjera primarnog otklanjanja. To bi bili zahtjevi za naknadu štete morskom okolišu *per se*. Njima se potražuje naknada troškova za poduzete kompenzacijske mjere otklanjanja. Te mjere obuhvaćaju naknadu gubitaka koji su posljedica nemogućnosti pružanja usluga ekosustava zbog onečišćenog okoliša.

Međutim, problematičan je način utvrđivanja štete morskom okolišu, odnosno procjena vrijednosti pojedinih usluga. Kako bi se izbjegle suviše apstraktne procjene temeljene na teoretskim izračunima bez dokaza o stvarnim troškovima, međunarodnopravni sustav odgovornosti za onečišćenje mora naftom uspostavljen Konvencijom CLC i Konvencijom o Fondu, primjerice, ograničava popravljjanje štete morskom okolišu samo na troškove stvarno poduzetih, razumnih mjera koje su poduzete ili će se poduzeti u svrhu ponovne uspostave stanja okoliša prije nastale štete.⁸⁴⁸

⁸⁴⁶ *Supra* 5.1.1.

⁸⁴⁷ Vidi čl. 1., st. 6., t. a) Konvencije CLC iz 1992.

⁸⁴⁸ Ćorić, D., Tuhtan Grgić, I., Stanković, G., Naknada ekološke štete u slučaju onečišćenja mora s brodova - hrvatski pravni okvir, *Poredbeno pomorsko pravo*, sv. 61, br. 176 (2022), str. 112-113.

Procjena štete morskom okolišu zaista jest tehnički složeno pitanje. Potrebno je utvrditi stanje okoliša prije štetnog događaja, a potom i utvrditi nastale promjene u okolišu nakon uzrokovanja štete. Uz to, potrebno je procijeniti vrijednost usluga ekosustava i izraziti je, po mogućnosti, u novcu. Neke usluge imaju svoju tržišnu vrijednost, poput ribe, odnosno opskrbe ribom, dok neke druge nemaju takvu vrijednost. U tim slučajevima, potrebno je ponuditi odgovarajuće metode procjene štete koje će pružiti pouzdanu i razmjernu kvantifikaciju štete, bez pukih nagađanja. Budući da ni tržišna vrijednost usluga ne može obuhvatiti cijeli doseg vrijednosti koji javnost pridaje okolišu,⁸⁴⁹ tim više treba voditi računa o odgovarajućoj procjeni netržišnih vrijednosti usluga. Provedba te procjene možda se čini neoportunom, pogotovo uzimajući u obzir mogućnost prirodnog oporavka okoliša koja bi mogla cijeli postupak učiniti nerazumnim. Međutim, prirodni oporavak okoliša može dugo trajati i potrebno ga je ubrzati.⁸⁵⁰

Kako bi se omogućio potpuni oporavak okoliša kroz priznanje naknade štete zbog gubitka usluga ekosustava, razvijeno je nekoliko metoda procjene vrijednosti pojedinih usluga ekosustava.⁸⁵¹ Neke od njih ne izražavaju nužno vrijednost tih usluga u novcu. Primjerice, metoda analize istovjetnog staništa (eng. *habitat equivalency analysis*) procjenjuje ekološku vrijednost izgubljenih usluga koristeći mjernu jedinicu DSAY (eng. *discounted-service-acre-year*) koja predstavlja vrijednost svih usluga ekosustava koje pruža jedan hektar staništa u jednoj godini.⁸⁵² Pritom su usluge za buduće godine snižene, što daje nižu vrijednost koristima za koje će trebati više vremena da se steknu.⁸⁵³ Ova metodologija uspješno je primijenjena u brojnim predmetima za naknadu štete zbog izgubljenih usluga ekosustava u

⁸⁴⁹ Sands, P., Stewart, R. B., Valuation of Environmental Damage- US and International Law Approaches, *Review of European, Comparative and International Environmental Law*, sv. 5, br. 4 (1996), str. 290.

⁸⁵⁰ UNEP, Guidance Note on Recovery: Environment, 21. siječnja 2012., <https://www.undp.org/india/publications/guidance-note-recovery-environment> (pristupljeno: 26. ožujka 2024.), str. 51.

⁸⁵¹ Handl, G., Marine Environmental Damage: The Compensability of Ecosystem Service Loss in International Law, *The International Journal of Marine and Coastal Law*, sv. 34 (2019), str. 614-620. Autor navodi niz metoda, poput sovjetske "Metodike", zatim tzv. "norveškog rješenja", metode "Jeddah" i tzv. uvjetnog vrednovanja, koje su se pokazale nepouzdanima jer procjenjuju vrijednost okoliša na temelju namjere pojedinca, a ne stvarnog ponašanja.

⁸⁵² National Oceanic and Atmospheric Administration, U.S. Department of Commerce, <https://darrp.noaa.gov/economics/habitat-equivalency-analysis> (pristupljeno: 27. ožujka 2024.)

⁸⁵³ *Ibid.*

SAD-u.⁸⁵⁴ Ipak, treba biti svjestan i određenih poteškoća u primjeni ove metodologije koje su vezane prvenstveno uz potrebu posjedovanja posebnih stručnih znanja, kao i velike količine podataka koje je potrebno prikupiti.⁸⁵⁵ Iako ova konkretna metoda ne bi bila primjenjiva na morski okoliš, važno ju je spomenuti jer je ona doprinijela spoznaji o tome da je naknada čiste ekološke štete razumna i moguća, a ne tek spekulacija.⁸⁵⁶

Na kraju, treba istaknuti da se uvažavanjem naknade štete za gubitak ekoloških dobara i usluga doprinosi i ostvarenju načela održivog razvoja. Promicanjem održivog upravljanja prirodnim bogatstvima i ekosustavima, doprinosi se gospodarskim i socijalnim aspektima načela održivog razvoja, a istovremeno se olakšava očuvanje i obnova ekosustava.⁸⁵⁷ Zaštita i ponovna uspostava ekosustava i bioraznolikosti istaknuta je kao jedan od ciljeva radne skupine uspostavljene unutar UN-a u sklopu "Desetljeća znanosti o oceanima za održivi razvoj (2021.-2030.)".⁸⁵⁸ Za održivo upravljanje, zaštitu i obnovu morskih ekosustava ključno je prikupljanje najnovijih informacija o njihovim promjenama, raspodjeli i povezanosti.⁸⁵⁹

5.1.2.2. Komisija UN-a za kompenzaciju

Komisija UN-a za kompenzaciju ustanovljena je kao pomoćni organ Vijeća sigurnosti na temelju njegove rezolucije iz 1991. godine, usvojene u sklopu glave VII. Povelje Ujedinjenih naroda.⁸⁶⁰ Zadaća Komisije bila je obraditi zaprimljene zahtjeve i dodijeliti naknadu štete koja je izravno uzrokovana iračkom protupravnom invazijom i okupacijom Kuvajta 1990.-1991. Njezina organizacijska struktura bila je podijeljena u tri dijela: Upravno vijeće (*Governing Council*), sastavljen od predstavnika država koje su članice Vijeća sigurnosti,

⁸⁵⁴ Baker, M., Domanski, A., Hollweg, T., Murray, J., Lane, D., Skrabis, K., Taylor, R., Moore, T., DiPinto, L., Restoration Scaling Approaches to Addressing Ecological Injury: The Habitat-Based Resource Equivalency Method, *Environmental Management*, sv. 65 (2020), str. 162.

⁸⁵⁵ Handl, *cit.* u bilj. 851, str. 617-618.

⁸⁵⁶ *Ibid.*, str. 618.

⁸⁵⁷ The Future We Want, *cit.* u bilj. 236. U tekstu Rezolucije se navodi da se održivi razvoj može ostvariti, među ostalim, "...promicanjem integriranog i održivog upravljanja prirodnim bogatstvima i ekosustavima koje podupire, među ostalim, gospodarski, društveni i ljudski razvoj, a istovremeno olakšava očuvanje, oporavak i obnovu ekosustava...".

⁸⁵⁸ Vidi: <https://oceandecade.org/news/vision-2030-wg2-strengthen-protection-and-restoration-of-ocean-ecosystems/> (pristupljeno: 27. ožujka 2024.).

⁸⁵⁹ *Ibid.*

⁸⁶⁰ Security Council, Resolution, S/RES/687 (1991), 3 April 1991, par. 18-19.

zatim panela povjerenika (*Panels of Commissioners*) te Tajništva (*Secretariat*).⁸⁶¹ Što se tiče pravnog položaja Komisije UN-a za kompenzaciju, treba odmah istaknuti sljedeće:

"Komisija nije sud ili arbitražno tijelo pred kojim se pojavljuju stranke, nego je politički organ koji u biti izvršava dužnost utvrđivanja činjenica pri ispitivanju zahtjeva, utvrđuje njihovu valjanost, procjenjuje gubitke, utvrđuje visinu naknade i rješava sporne zahtjeve. Samo u ovom posljednjem pogledu može biti uključena njezina kvazi-sudska funkcija."⁸⁶²

Iako, dakle, Komisija UN-a za kompenzaciju nije "sud" u pravom smislu, ona je, neovisno o svome nazivu, imala ključnu ulogu u postupku naknade predmetne štete iskazujući pravna mišljenja o naravi i opsegu štete okolišu. Irak je pristao na njezinu nadležnost te je ispunio u cijelosti svoju međunarodnu obvezu da nadoknadi štetu svim podnositeljima kojima je Komisija dodijelila naknadu za gubitke i štetu pretrpljenu kao izravnu posljedicu invazije na Kuvajt.⁸⁶³

Komisija UN-a za kompenzaciju svoje je odluke donosila na temelju izvješća panela sastavljenih od tri povjerenika. Svaki panel, ukupno njih 19, bio je ustanovljen kako bi ispitao pojedinu kategoriju zahtjeva za naknadu štete. Povjerenici su se birali na temelju svojeg integriteta, iskustva i stručnosti, iz područja prava, računovodstva, procjene ekološke štete i inženjerstva, pritom uvažavajući geografsku zastupljenost svih dijelova svijeta.⁸⁶⁴

Među kategorijama štete koju je trebalo procijeniti bila je i šteta okolišu. Naime, u povlačenju iz okupiranog Kuvajta, pri kraju oružanog sukoba u Perzijskom zaljevu 1991. godine, Irak je zapalio oko 700 naftnih polja te otvorio ventile na naftnim bušotinama iz kojih je u Perzijski zaljev izlivena količina nafte dotad neviđena u ljudskoj povijesti.⁸⁶⁵ Stoga je

⁸⁶¹ Report of the Secretary-General pursuant to paragraph 19 of Security Resolution 687 (1991), S/22559, 2. svibnja 1991, u vezi s: Security Council, Resolution, 692 (1991), 20. svibnja 1991., dalje u tekstu: Izvješće Glavnog tajnika od 2. svibnja 1991., str. 3, par. 5-6.

⁸⁶² *Ibid.*, str. 6-7, par. 20. (prijevod autorice).

⁸⁶³ Komisija UN-a za kompenzaciju (eng. United Nations Compensation Commission, dalje: UNCC), Governing Council, S/AC.26/Dec.277 (2022), 9. veljače 2022.

⁸⁶⁴ Izvješće Glavnog tajnika od 2. svibnja 1991., *cit.* u bilj. 861, str. 3, par. 5.

⁸⁶⁵ UNCC, Governing Council, S/2022/104, 14. veljače 2022. (ponovno izdano zbog tehničkih razloga 1. ožujka 2022.), str. 13, par. 70.

Upravno vijeće uspostavilo Panel "F4", sastavljeno od tri povjerenika (Mensah, Allen i Sand), čije izvješće analiziramo u nastavku teksta.⁸⁶⁶

Za početak, potrebno je pojasniti pravni okvir djelovanja Panela "F4" unutar Komisije UN-a za kompenzaciju. Kao što je istaknuto u Izvješću Panela "F4", on je nadležan pregledati zahtjeve za naknadu štete okolišu podnesene od strane vlada i međunarodnih organizacija te, po potrebi, preporučiti naknadu štete.⁸⁶⁷ Nadalje, što se tiče prava koje je primijenjeno u procjeni štete, odmah ćemo skrenuti pozornost na vremenski kontekst u kojemu je usvojeno predmetno izvješće. Naime, Izvješće Panela "F4" usvojeno je iste godine kao i Studija MOCK-a o običajnom međunarodnom humanitarnom pravu iz 2005.⁸⁶⁸ koja je potvrdila običajnopравни status člancima 35., st. 3. i čl. 55. Dopunskog protokola I. u kojima je sadržan sporan standard štete okolišu. Potrebno je utvrditi je li Panel primijenio pravilo o zabrani uzrokovanja prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu koje je tada, prema mišljenju MOCK-a, odražavalo običajno pravo. Napominjemo da Irak u to vrijeme nije bio stranka Dopunskog protokola I. te nije bio ugovorno obavezan navedenim pravilom.

U Izvješću Panela "F4" je navedeno da će panel, u ispitivanju zahtjeva za naknadu štete, primjenjivati Rezoluciju Vijeća sigurnosti na temelju koje je ustanovljena Komisija UN-a za kompenzaciju te druge relevantne rezolucije Vijeća sigurnosti, zatim kriterije koje je ustanovilo Upravno vijeće za pojedine kategorije šteta, kao i sve važne odluke Upravnog vijeća. Dodatno, gdje to bude potrebno, povjerenici panela će primjenjivati i "druga relevantna pravila međunarodnog prava".⁸⁶⁹

Međutim, Panel "F4" nije primijenio druga relevantna pravila međunarodnog prava, navodeći da su mu rezolucije Vijeća sigurnosti i odluke Upravnog vijeća dale dostatne smjernice za ispitivanje zaprimljenih zahtjeva.⁸⁷⁰ Na temelju općeg načela, ustanovljenog od Vijeća sigurnosti i Upravnog vijeća, kojim se utvrđuje da je Irak odgovoran za svu štetu i gubitke koji su izravna posljedica njegove invazije i okupacije Kuvajta, panel je iznio mišljenje da se

⁸⁶⁶ Report and Recommendations made by the Panel of Commissioners Concerning the Fifth Instalment of "F4" Claims, S/AC.26/2005/10, 30. lipnja 2005., <https://digitallibrary.un.org/record/556443> (pristupljeno: 10. listopada 2022.), str. 8, par. 1, dalje u tekstu: Izvješće Panela "F4".

⁸⁶⁷ *Ibid.*, str. 11, par. 21.

⁸⁶⁸ *Supra* bilj. 435.

⁸⁶⁹ Izvješće Panela "F4", *cit.* u bilj. 866, str. 12, par 23.

⁸⁷⁰ *Ibid.*, str. 18, par. 54.

"bilo koji gubitak ili šteta" prirodnim bogatstvima za koje se može dokazati da su izravna posljedica iračke invazije i okupacije Kuvajta mora smatrati obuhvaćenim.⁸⁷¹

Ovdje prelazimo na stav Panela "F4" ključan za predmet naše analize, a taj je da trajanje štete nije odlučan kriterij pri dodjeljivanju naknade štete. Odgovarajući tekst iz izvješća navodimo u cijelosti:

"Štoviše, panel ne smatra da bi činjenica što bi gubici ili šteta prirodnim bogatstvima mogli biti privremenog trajanja trebali imati ikakvu važnost u odnosu na pitanje nadoknativosti štete ili gubitka, iako bi mogla utjecati na narav i opseg naknade štete koja bi bila prikladna. Prema mišljenju panela, nije razumno odbiti naknadu za gubitak koji je evidentiran i za koji je dokazano da je posljedica invazije i okupacije Kuvajta, isključivo iz razloga što učinci gubitka nisu bili trajni. Panel smatra da je ključno pitanje, koje treba utvrditi u svakom zahtjevu, jesu li izneseni dokazi dovoljni da se utvrde navodni gubici ili šteta prirodnim bogatstvima te jesu li ti gubici ili šteta posljedica iračke invazije i okupacije Kuvajta."⁸⁷²

U raspravama o primjeni standarda "prostorno znatne, trajnije i velike štete" okolišu, upravo ovaj uvjet "trajnije" štete izaziva najveće sumnje oko mogućnosti primjene standarda. Budući da se smatra da bi taj uvjet bio ispunjen tek kada bi šteta okolišu trajala desetljećima,⁸⁷³ predmetni standard bi teško mogao biti dosegnut. Stoga je važno istaknuti da je Panel "F4" u nastavku naveo da smatra da izneseni stav nije u neskladu s bilo kojim načelom ili pravilom općeg običajnog prava te da nema opravdanja za tvrdnju da opće međunarodno pravo sprječava naknadu čiste ekološke štete.⁸⁷⁴

Zaključno, standard "prostorno znatne, trajnije i velike štete" okolišu nije primijenjen unutar sustava Komisije UN-a za kompenzaciju jer nije smatran pravno obvezujućim, odnosno nije priznat njegov običajnopравни status. U svrhu zaštite okoliša, standard je u potpunosti pojednostavljen, priznajući da je već čista ekološka šteta nadoknativa. Ovakav fleksibilan

⁸⁷¹ *Ibid.*, str. 18, par. 55.

⁸⁷² *Ibid.*, str. 18-19, par. 56. (prijevod autorice).

⁸⁷³ *Supra* 3.1.3.

⁸⁷⁴ Izvješće Panela "F4", *cit.* u bilj. 866, str. 19, par. 58.

pristup, unatoč određenim kritikama koje je pretrpio,⁸⁷⁵ bio je preteča suvremenih stavova o opsegu naknade štete te može biti putokaz u daljnjem razvoju zaštite okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima.

5.1.3. *Uloga međunarodnih sudskih mehanizama*

Ranije smo se dotaknuli običajnog pravila prema kojemu su države dužne poštovati te osigurati poštovanje prava oružanih sukoba.⁸⁷⁶ Države su dužne implementirati međunarodno pravo u svoje nacionalno zakonodavstvo te osigurati njegovu provedbu i kroz nacionalne sudove. Ovdje ćemo se baviti upravo sudskom provedbom pravila o zaštiti okoliša u međunarodnim oružanim sukobima.

Zbog univerzalnog značaja zaštite morskog okoliša, ovdje ćemo prikazati djelovanje stalnih sudova opće nadležnosti koji tumače primjenu općeg međunarodnog prava te donose obvezujuće odluke. Tu u prvom redu treba istaknuti Međunarodni sud i Međunarodni sud za pravo mora, ali i ostale mehanizme rješavanja sporova ustanovljene Konvencijom UN-a o pravu mora, i to arbitražni sud i posebni arbitražni sud. Njihova uloga je značajna ne samo zbog tumačenja međunarodnog prava, nego i zbog doprinosa progresivnom razvoju prava. Uz to, ne manje važno, oni mogu utjecati i na oblikovanje javne svijesti o pitanjima od univerzalnog značenja, kao što je zaštita okoliša. Osim toga, otvorit ćemo raspravu i o potrebi osnivanja specijaliziranog suda za bavljenje okolišnim pitanjima, tzv. Međunarodnog okolišnog suda te analizirati koja bi sve materijalna i postupovna pitanja trebalo urediti u tu svrhu.

5.1.3.1. Međunarodni sud

Međunarodni sud se bavio određenim brojem predmeta vezanim uz zaštitu okoliša.⁸⁷⁷ Među njima, samo je savjetodavno mišljenje *Dopustivost prijetnje ili uporabe nuklearnog oružja* bilo povezano sa zaštitom okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, dok su preostali predmeti bili vezani uz mirnodopske aktivnosti. Možemo primijetiti da je u njima sud potvrdio neka običajna

⁸⁷⁵ Vidi npr. stajalište da se Komisija pogrešno oslanjala samo na pravni okvir *ius ad bellum* kako bi utvrdila odgovornost za ekološku štetu, pritom zanemarujući *ius in bello*, u: Cusato, E., Overcoming the “Logic of Exception”: A Critique of the UN Security Council’s Response to Environmental Damage from the 1990–91 Gulf War, *Asian Journal of International Law*, sv. 9, br. 1 (2019), str. 88-90.

⁸⁷⁶ *Supra* 3.4.

⁸⁷⁷ *Dopustivost prijetnje ili uporabe nuklearnog oružja*, *supra* bilj. 99; *Kostarika protiv Nikaragve*, *supra* bilj. 797; *Pulp Mills*, *supra* bilj. 34; *Gabčikovo-Nagymaros*, *supra* bilj. 194; *Whaling in the Antarctic* (Australia v. Japan: New Zealand intervening), Judgment, I.C.J. Reports 2014, p. 226., dalje u tekstu: *Kitolov*.

pravila prava zaštite okoliša, primjerice pravilo o zabrani uzrokovanja prekogranične štete,⁸⁷⁸ ali i da je zaobišao neka načela.⁸⁷⁹ Neka temeljna načela prava zaštite okoliša doživjela su progresivni razvoj zahvaljujući Međunarodnom sudu, poput načela održivog razvoja kroz priznanje nadoknativnosti štete za gubitak ekoloških dobara i usluga.⁸⁸⁰ Tamo gdje je bilo potrebno, Sud je saslušavao i stručnjake koji posjeduju specifična znanja iz područja zaštite okoliša.⁸⁸¹ To je bilo od posebne važnosti kako bi Sud mogao donijeti svoje pravne zaključke, bez ostavljanja sumnje oko mjerodavnih činjenica koje je trebalo utvrditi.

Iako se doprinos Međunarodnog suda razvoju međunarodnog prava okoliša čini skromnim u usporedbi s velikim brojem međunarodnih ugovora na kojima se temelji to područje prava, stavovi koje je Sud iznio u ovim predmetima svejedno pokazuju rastuću svijest o opasnostima koje prijete okolišu. Različiti problemi vezani uz zaštitu okoliša tako su dobili pažnju svjetske pozornice međunarodnog prava. Iako Međunarodni sud u svojim presudama i savjetodavnim mišljenjima prepoznaje važnost zaštite okoliša, šteta je što se dodatno nije iskoristio potencijal za bavljenje okolišnim pitanjima unutar specijaliziranih vijeća. Naime, još je davne 1993. godine unutar Međunarodnog suda osnovano Vijeće za okolišna pitanja, no ono je ukinuto 2006. godine, bez da je zaprimilo ijedan predmet u razmatranje.⁸⁸²

U svakom slučaju, Međunarodni sud ima važnu ulogu u rasvjetljavanju različitih pitanja iz međunarodnog prava zaštite okoliša. Međunarodni sud mora uzeti u obzir međunarodno pravo zaštite okoliša i kada odlučuje u predmetima iz drugih područja međunarodnog prava, poput prava oružanih sukoba. Stoga je uloga suda važna jer ima priliku utjecati na progresivan razvoj međunarodnog prava zaštite okoliša iznošenjem stajališta o aktualnim pitanjima, poput odnosa između običajnog i ugovornog prava u području međunarodnog prava zaštite okoliša, veze zaštite okoliša i zaštite prava čovjeka i sl.⁸⁸³

⁸⁷⁸ *Supra* bilj. 34.

⁸⁷⁹ *Supra* bilj. 194.

⁸⁸⁰ *Supra* 5.1.2.1.

⁸⁸¹ *Kitolov, supra* bilj. 877, str. 237, par. 19. Sud je u tom predmetu prvi puta primijenio unakrsno ispitivanje znanstvenih stručnjaka koje su predložile obje strane spora.

⁸⁸² *Shaw, cit. u bilj.* 178, str. 739., bilj. 2.

⁸⁸³ Više o doprinosu Međunarodnog suda razvoju međunarodnog prava zaštite okoliša, vidi: Viñuales, J. E., *The Contribution of the International Court of Justice to the Development of International Environmental Law: A Contemporary Assessment*, *Fordham International Law Journal*, sv. 32 (2008), str. 257-258.

5.1.3.2. Mehanizmi rješavanja sporova o tumačenju ili primjeni odredaba Konvencije UN-a o pravu mora iz 1982. o zaštiti morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima

Jedan od ciljeva Konvencije UN-a o pravu moru je zaštita i očuvanje morskog okoliša. Riječ je o općoj obvezi država izričito navedenoj u čl. 192. te konvencije. Taj članak predstavlja vrhunac procesa usvajanja sve širih mjera u različitim vrstama međunarodnih ugovora vezanih uz pitanja morskog okoliša.⁸⁸⁴ Ranije smo spomenuli da se, na temelju čl. 236. Konvencije UN-a o pravu mora, odredbe Konvencije o zaštiti morskog okoliša ne primjenjuju na ratne brodove, ali otvorili smo i raspravu u suprotnom smjeru.⁸⁸⁵ Ovdje ćemo se baviti pitanjem mogu li se mehanizmi rješavanja sporova predviđeni u dijelu XV. Konvencije primijeniti i na rješavanje sporova o tumačenju ili primjeni odredaba Konvencije UN-a o pravu mora o zaštiti morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima.

Konvencija UN-a o pravu mora obvezuje stranke na rješavanje sporova o tumačenju ili primjeni Konvencije mirnim sredstvima u skladu s Poveljom UN-a,⁸⁸⁶ pri čemu su stranke slobodne u izboru sredstva mirnog rješavanja sporova.⁸⁸⁷ Ako spor nije riješen primjenom tih sredstava, on će se riješiti presudom ili arbitražnom odlukom preferiranog foruma u skladu s čl. 287., st. 1. Konvencije UN-a o pravu mora.⁸⁸⁸ Naime, države u tom slučaju mogu birati između nadležnosti Međunarodnog suda za pravo mora, Međunarodnog suda, arbitražnog suda ili posebnog arbitražnog suda. Treba primijetiti da Konvencija UN-a o pravu mora omogućuje državama strankama izuzimanje određenih kategorija sporova od takvog prinudnog rješavanja ("fakultativni izuzeci").⁸⁸⁹ Među njima su i sporovi o tumačenju ili primjeni odredaba Konvencije UN-a o pravu mora koje se tiču vojnih djelatnosti.⁸⁹⁰

Ova odredba jedna je od rijetkih odredbi u kojima se Konvencija UN-a o pravu mora bavi pitanjima vezanim uz oružane sukobe. Zapravo je kroz čitav tekst Konvencije primjetno minimalno pravno uređenje oružanih sukoba na moru. To nas upućuje na zaključak da države nisu sklone povjeriti trećoj strani obvezatno rješavanje njihovih sporova o vojnim

⁸⁸⁴ Komentar Nordquist, sv. 4, *cit.* u bilj. 748, str. 36., par. 192.3.

⁸⁸⁵ *Supra* 2.3.1.

⁸⁸⁶ Čl. 279. Konvencije UN-a o pravu mora.

⁸⁸⁷ Čl. 280. Konvencije UN-a o pravu mora.

⁸⁸⁸ Više o sustavu rješavanja sporova o zaštiti i očuvanju morskog okoliša ustanovljenom Konvencijom UN-a o pravu mora vidi: Seršić, Međunarodnopravna zaštita, *cit.* u bilj. 8, str. 197-201.

⁸⁸⁹ Čl. 298. Konvencije UN-a o pravu mora.

⁸⁹⁰ Čl. 298., st. 1, t. b) Konvencije UN-a o pravu mora.

djelatnostima.⁸⁹¹ U suprotnom, u takvim sudskim postupcima mogle bi se otkriti njihove vojne tajne i njihovo vojno djelovanje bilo bi znatno ograničeno.

Međutim, postavlja se pitanje što je uopće obuhvaćeno pojmom "vojne djelatnosti" iz čl. 298., st. 1., t. b) Konvencije UN-a o pravu mora. Primjećujemo da Komentar Konvencije UN-a o pravu mora uz tu odredbu ne nudi potrebna pojašnjenja, no pravna doktrina je zato iznijela određena stajališta. Primjerice, Klein navodi da su pojmom "vojne djelatnosti" obuhvaćeni oružani sukobi na moru, kao što su to i vojne vježbe, postavljanje vojnih uređaja i naprava i sl.⁸⁹² Prema njezinu mišljenju, ako se bilo koja stranka sukoba izuzme od primjene obvezatnih postupaka glede sporova koji se tiču vojnih djelatnosti, to znači da će se na sporove koji proizlaze iz konteksta oružanih sukoba primjenjivati taj fakultativni izuzetak.⁸⁹³ U tom smjeru raspravlja i Mensah kada analizira jesu li odredbe Konvencije UN-a o pravu mora, odnosno mehanizmi rješavanja sporova koji su njome predviđeni, relevantni i za pitanje odgovornosti i naknade štete uzrokovane onečišćenjem okoliša u oružanim sukobima. Mensah ističe da pružanje diskrecijskih ovlasti državi da na temelju čl. 298., st. 1., t. b) Konvencije isključi vojne sporove iz režima obvezatnog rješavanja sporova zapravo govori u prilog stajalištu da sporovi koji se tiču vojnih djelatnosti upravo potpadaju pod primjenu obvezatnih postupaka koji dovode do obvezujućih odluka, u slučaju kada ih, dakle, država nije isključila od te primjene.⁸⁹⁴ To stajalište Mensah dodatno podupire činjenicom da Konvencija UN-a o pravu mora sadrži i čl. 297., st. 2. i 3. na temelju kojega su određene druge kategorije sporova apsolutno isključene od primjene obvezatnih postupaka, a među tim kategorijama, dakle, nisu sporovi koji se tiču vojnih djelatnosti. Stoga zaključuje da odredbe Konvencije UN-a o pravu mora, kao i režimi za naknadu štete koji su razvijeni u skladu s njezinim odredbama, mogu biti od važnosti za pitanje odgovornosti i naknade štete uzrokovane onečišćenjem okoliša u oružanim sukobima.⁸⁹⁵

Unatoč ovim pokušajima dovođenja u vezu vojnih djelatnosti u smislu Konvencije UN-a o pravu mora (koje se spominju samo na jednom mjestu, dakle u čl. 298., st. 1., t.b) Konvencije) s djelatnostima država za vrijeme oružanih sukoba, a samim time i dovođenja u vezu utvrđivanja

⁸⁹¹ Klein, N., *Dispute Settlement in the UN Convention on the Law of the Sea*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005., str. 291.

⁸⁹² *Ibid.*, str. 280.

⁸⁹³ *Ibid.*, str. 285.

⁸⁹⁴ Mensah, T. A., *Environmental Damages under the Law of the Sea Convention*, u: Austin, Bruch, *cit.* u bilj. 27, str. 249.

⁸⁹⁵ *Ibid.*

naknade štete (uzrokovane onečišćenjem okoliša u oružanim sukobima) u skladu s odredabama Konvencije UN-a o pravu mora, ipak smatramo da su takva stajališta pravno neutemeljena. Konvencija UN-a o pravu mora usvojena je kako bi uredila odnose među državama s obzirom na more u doba mira.⁸⁹⁶ Smatramo da stranke ne bi mogle na temelju Konvencije UN-a o pravu mora valjano uglaviti nadležnost naprijed spomenutih sudskih ili arbitražnih tijela za sporove o utvrđivanju naknade štete uzrokovane onečišćenjem morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Sporovi o zaštiti morskog okoliša već su sami po sebi složeni, i to, stoga, što je, među ostalim, katkad teško utvrditi uzročno-posljedičnu vezu onečišćenja. Što se tiče konteksta ovog rada, ponekad nije moguće sa sigurnošću utvrditi da je upravo vojna djelatnost uzrokovala onečišćenje. Štetni učinci onečišćenja ponekad ne nastupaju odmah nakon štetnog događaja. Moguće je da se štetni učinci onečišćenja pojave za vrijeme oružanog sukoba, s time da su uzrokovani još u miru. Pritom je, dakako, moguće i da su oružani sukobi doprinijeli pogoršanju štetnih učinaka. U cijelom tom uzročno-posljedičnom lancu, sud ili arbitražno tijelo kojemu je podnesen predmet morao bi utvrditi odnosi li se spor na tumačenje ili primjenu Konvencije UN-a o pravu mora ili pak nekog drugog instrumenta. Osim Međunarodnog suda, treba istaknuti i da se Međunarodni sud za pravo mora bavio predmetima koji su vezani uz zaštitu morskog okoliša,⁸⁹⁷ no oni nisu bili vezani uz međunarodne oružane sukobe. Smatramo da se za utvrđivanje odgovornosti država i naknade štete uzrokovane onečišćenjem morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima države svakako mogu obratiti Međunarodnom sudu, a što se tiče nadležnosti ostalih sudskih tijela, smatramo da, u skladu s iznesenim razmišljanjima, tu ne bi bilo mjesta nadležnosti Međunarodnog suda za pravo mora. O eventualnoj nadležnosti novog sudskog tijela specijaliziranog za sporove o zaštiti okoliša, i to svojevrsnog "Međunarodnog okolišnog suda" raspravljamo u nastavku.

5.1.3.3. "Međunarodni okolišni sud"

Ideja o uspostavljanju Međunarodnog okolišnog suda pojavljivala se s vremena na vrijeme nakon Drugog svjetskog rata na raznim konferencijama o poboljšanju međunarodnog prava zaštite okoliša. Jedan od danas najvećih zagovornika među pravnicima za osnivanje tog suda je britanski odvjetnik s velikim iskustvom u području prava zaštite okoliša Stephen Hockman. Također, treba

⁸⁹⁶ Primjerice, u preambuli Konvencije UN-a o pravu mora, al. 3., navedeno je da se priznaje da je poželjno ustanoviti pravni poredak za mora i oceane koji će "pridonositi miroljubivoj uporabi mora i oceana...".

⁸⁹⁷ *Djelatnosti u Zoni*, *supra* bilj. 125; *Southern Bluefin Tuna* (New Zealand v. Japan; Australia v. Japan), Provisional Measures, Order of 27 August 1999, ITLOS Reports 1999.

spomenuti i Savez za osnivanje Međunarodnog okolišnog suda (eng. *International Court for the Environment Coalition*) koji objavljuje razne tekstove i organizira javne rasprave kako bi se razvijale spoznaje o tome na koji način bi taj sud mogao utjecati na razvoj međunarodnog prava zaštite okoliša.⁸⁹⁸ Možemo primijetiti da se među tim idejama ne spominje eventualna nadležnost tog suda i za sporove o zaštiti okoliša u međunarodnim oružanim sukobima (niti ju se potiče, niti ju se isključuje), no mi ćemo u nastavku teksta proširiti analizu ideje o uspostavljanju tog suda i na taj aspekt.

Među prednostima specijaliziranih sudova općenito možemo istaknuti veću učinkovitost sudskih postupaka, višu kvalitetu sudskih odluka, i to posebice u složenim područjima prava, te ujednačavanje sudske prakse.⁸⁹⁹ Zbog pomanjkanja specifičnih znanja iz područja ekologije, biologije, medicine i ostalih "ne-pravnih" znanstvenih područja, suci nerijetko moraju saslušavati specijalizirane stručnjake i vještake koji posjeduju potrebna znanja za donošenje sudske odluke u ekološkim sporovima. Kada bi se sami suci specijalizirali u tom području prava, njihova stručnost i iskustvo bi doprinijeli povoljnijem ishodu i većem zadovoljstvu stranaka u sporu. Iako posjedovanje specijaliziranih znanja u određenom području prava ne mora nužno biti jamstvo kvalitetnije odluke u konkretnom predmetu u usporedbi s predmetom u kojemu je odlučivao sudac s manje iskustva, ipak su neka istraživanja pokazala da su stranke u sporu, ali i čitava javnost, naklonjeniji odlukama koje su donijeli suci koji suštinski poznaju određeno područje prava.⁹⁰⁰

S druge strane, postoje i nedostaci u funkcioniranju specijaliziranih sudova. Među njima možemo izdvojiti rizik od pristranosti sudaca pri specijaliziranim sudovima čime se povećava i rizik od korupcije.⁹⁰¹ Osim toga, uzimajući u obzir da odluke donosi uvijek isti ograničeni broj specijaliziranih sudaca, raste i rizik od gubitka fleksibilnosti u razvoju prava.⁹⁰² Nadalje, ono što sigurno predstavlja nedostatak u razmatranju osnivanja Međunarodnog okolišnog suda su velika

⁸⁹⁸ Vidi: <https://www.icecoalition.org/> (pristupljeno: 24. svibnja 2024.).

⁸⁹⁹ Gramckow, H., Walsh, B., *Developing Specialized Court Services, International Experiences and Lessons Learned, Justice and Development Working Paper Series*, The World Bank, Washington, 2013., str. 6. Iako citirana studija raspravlja o unaprjeđenju nacionalnih pravosudnih sustava, smatramo da argumenti izneseni u raspravi o prednostima i nedostacima specijaliziranih nacionalnih sudova glede sporova koji se tiču okolišnih pitanja, može imati primjenu i u sličnoj raspravi o međunarodnim sudovima, i to kada se stavi naglasak upravo na predmet spora pred tim sudovima, a to bi bili, dakle, okolišni sporovi koji zahtijevaju šira znanja i iskustvo.

⁹⁰⁰ *Ibid.*, str. 7.

⁹⁰¹ *Ibid.*, str. 8.

⁹⁰² *Ibid.*, str. 9.

novčana sredstva koja je potrebno izdvojiti za njegovo funkcioniranje. Hockman ovdje nudi prijelazno rješenje.⁹⁰³ Kao prvo, predlaže da se, prije uspostavljanja Međunarodnog okolišnog suda, prvo oblikuje prijelazni mehanizam, i to stručna skupina koja bi davala savjetodavna mišljenja o pitanjima iz međunarodnog prava okoliša.⁹⁰⁴ Nakon toga predlaže uspostavljanje dobrovoljnog suda koji ne bi donosio presude, nego također samo savjetodavna mišljenja.⁹⁰⁵ U ovoj početnoj fazi, taj sud ne bi trebao biti uspostavljen unutar UN-a, a svoj legitimitet bi stjecao kroz jačanje svijesti država i međunarodnih organizacija o važnosti njegove uloge.

Uz ranije nabrojane prednosti osnivanja specijaliziranih sudova općenito, možemo dodati i neke prednosti osnivanja Međunarodnog okolišnog suda kako ih je izdvojio Hockman. To bi bile, primjerice, uspostavljanje centraliziranog sustava za rješavanje sporova; poboljšanje međunarodnog prava zaštite okoliša kroz pojašnjenje obveza i harmonizaciju prava; poticanje uporabe preventivnih, a tamo gdje je potrebno, i privremenih mjera kako bi se ublažili štetni učinci onečišćenja.⁹⁰⁶ Ne preostaje drugo nego složiti se da su opisane prednosti poželjne za ostvarenje učinkovite zaštite okoliša. Međutim, ostaje pitanje je li potrebno u tu svrhu osnovati ovaj novi sud.

Hockman je svjestan da je politička volja najvažnija kako bi se osnovao ovaj sud, ali nedovoljno pažnje posvećuje pitanju financiranja potrebnog za njegovo funkcioniranje. Potrebna su izdašna sredstva kako bi se uspostavio taj sud, ali i kako bi se osiguralo da čitav sustav međunarodne sudbene vlasti funkcionira ispravno. Glavno pitanje je zapravo zašto bismo uopće povećavali broj međunarodnih sudova nadležnih za međudržavne sporove kada već imamo Međunarodni sud koji se pokazao spremnim doprinosti razvoju tog dijela međunarodnog prava?

Na ovom primjeru očituje se problem jedne pojave svojstvene za međunarodnopravni sustav (kao i za unutarnje pravne sustave). Riječ je o institucionalnoj fragmentaciji koju Lapaš prepoznaje, uz

⁹⁰³ Hockmanova motivacija za zagovaranje uspostavljanja Međunarodnog okolišnog suda proizlazi među ostalim, iz ideje o proširenju sudske nadležnosti i na druge subjekte međunarodnog prava, a ne samo na države, vidi: Hockman, S., *Why Do We Need a New International Environmental Court?*, predavanje održano u Ashley Building, Middle Temple, 29. ožujka 2017., dostupno na poveznici: <https://6pumpcourt.co.uk/wp-content/uploads/2017/03/Stephen-Hockman-QC-Why-do-we-need-a-new-environmental-court.pdf> (pristupljeno: 24. svibnja 2024.), str. 11. Unatoč tomu, smatramo da Hockmanova argumentirana promišljanja zaslužuju mjesto i u našoj raspravi o uspostavljanju Međunarodnog okolišnog suda nadležnog za sporove među državama.

⁹⁰⁴ *Ibid.*, str. 12.

⁹⁰⁵ *Ibid.*, str. 12-13.

⁹⁰⁶ Hockman, S., *An International Court for the Environment*, Opinion, *Environmental Law Review*, sv. 11, br. 1 (2009), str. 4.

materijalnu fragmentaciju, kao jedan od dva aspekata problema fragmentacije međunarodnog prava.⁹⁰⁷ Komisija za međunarodno pravo se u ranije spomenutom Izvješću o fragmentaciji bavila samo aspektom materijalne fragmentacije.⁹⁰⁸ Ona je, kao što je istaknuto u izvješću, vezana uz umnožavanje primarnih pravila namijenjenih uređenju novih odnosa u međunarodnoj zajednici, pa čak i sekundarnih pravila, što je dovelo do stvaranja novih podsustava međunarodnog prava.⁹⁰⁹ Kao rezultat toga, pojavila su se i nova međunarodna tijela nadležna za tumačenje i primjenu tih pravila, i to ponajprije sudska tijela. Lapaš tu pojavu analizira iz dva kuta gledišta. S jedne strane, navodi da postoje mišljenja kako umnožavanje međunarodnih pravosudnih tijela predstavlja pozitivnu pojavu jer se time doprinosi kompleksnosti sustava nadzora nad poštovanjem međunarodnopravnih normi, a s druge strane navodi mišljenja prema kojima postoji bojazan da takva proliferacija postane čimbenikom dezintegracije međunarodnopravnog sustava.⁹¹⁰ Analizirajući problem fragmentacije međunarodnog prava, pa tako i institucionalne fragmentacije, potrebno je osvrnuti se na pitanje samodostatnosti podsustava međunarodnog prava. U tom smislu, postavljamo pitanje jesu li podsustavi međunarodnog prava samostalni do te mjere da isključuju bilo kakvu mogućnost primjene sekundarnih pravila izvan onih vlastitih mehanizama koji su razvijeni kako bi se pružili odgovori na kršenje vlastitih primarnih pravila? Primjerice, može li se povreda primarnih pravila podsustava prava zaštite morskog okoliša te prava oružanih sukoba rješavati primjenom sekundarnih normi općeg međunarodnog prava ili nekog drugog podsustava pravila? Smatramo da nije opravdano promatrati podsustave međunarodnog prava izolirano od međunarodnopravnog sustava u cjelini. Često se upravo primjena sekundarnih normi razvijenih izvan konkretnog podsustava međunarodnog prava može pokazati učinkovitijom i potpunijom za osiguranje primjene primarnih pravila tog podustava. U izboru nadzornog mehanizma nad provedbom međunarodnih pravila o zaštiti morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima ne isključujemo mogućnost da to bude Međunarodni okolišni sud. Međutim, smatramo da prije odluke o izboru suda, treba raditi na sustavnoj povezanosti brojnih međunarodnih pravila o zaštiti morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Pitanje je samo funkcionalne naravi, odnosno treba li uopće međunarodnoj zajednici takav novi međunarodni sudski organ.

⁹⁰⁷ Lapaš, *cit.* u bilj. 68, str. 377.

⁹⁰⁸ *Supra* bilj. 87.

⁹⁰⁹ Vidi više *supra* 2.2.2.

⁹¹⁰ Lapaš, *cit.* u bilj. 68, str. 408.

Kada govorimo o specijaliziranom međunarodnom okolišnom sudu, potrebno je urediti niz materijalnih i postupovnih pitanja. Kada je riječ o zaštiti okoliša, posebno važnim smatramo pitanje ovlaštenika za podnošenje tužbe za naknadu štete okolišu. Stoga ovdje skrećemo pozornost na *erga omnes* status obveza o zaštiti okoliša⁹¹¹ zbog čega su sve države, u interesu međunarodne zajednice kao cjeline, ovlaštene pozivati se na povredu tih obveza. O tome bi trebalo voditi računa pri dodjeljivanju *ius standi in iudicio*.

Mnogo je otvorenih pitanja koja bi trebalo raspraviti kako bi se postigla suglasnost oko toga treba li nam uopće Međunarodni okolišni sud. Koliko god naprijed navedeni argumenti u prilog njegova osnivanja zvuče uvjerljivo svima onima koji su predani ostvarenju cilja poboljšanja zaštite okoliša, pa tako i u međunarodnim oružanim sukobima, čini nam se da njegovo osnivanje ne bi bilo oportuno. Smatramo da bi bilo potrebnije unaprijeđivati i povezivati postojeća pravila te djelovanje postojećih međunarodnih sudova. Stoga se ne možemo složiti ni sa stajalištem UNEP-a koji potiče osnivanje specijaliziranih sudova i na nacionalnoj razini. UNEP je u svojem Izvješću "Okolišni sudovi i tribunali - 2021: Vodič za donositelje odluka" istaknuo ulogu specijaliziranih sudova za zaštitu okoliša u ostvarenju ciljeva Agende održivog razvoja i Pariškog sporazuma navodeći da oni omogućuju pristup pravdi i pravnim lijekovima, jačaju pravosudni sustav te potiču pravne reforme.⁹¹² Prema našem mišljenju, postojeći međunarodni, pa i nacionalni sudovi, uz predložena unaprjeđenja materijalnih pravila o zaštiti okoliša u međunarodnom oružanim sukobima, mogu ostvariti navedene svrhe.

⁹¹¹ *Supra* 2.2.2.3.

⁹¹² UNEP, Environmental Courts And Tribunals – 2021: A Guide for Policymakers, Nairobi, 2022., str. 43., dostupno na poveznici: <https://www.unep.org/resources/publication/environmental-courts-and-tribunals-2021-guide-policy-makers> (pristupljeno: 5. travnja 2025.). U navedenom izvješću UNEP je analizirao pravosudne sustave država svijeta kako bi utvrdio na koji način se u njima sudski provodi zaštita okoliša. Cilj analize bio je predložiti model okolišnih sudova koji bi odgovarao pojedinim državama. Naglasio je da ne postoji jedan jedinstveni model koji bi se uklopio u svaki pravosudni sustav, uzimajući u obzir da svaki okolišni sud odražava nacionalne, kulturne i pravne pojedinosti te države. Na temelju provedene analize, UNEP je utvrdio da u svijetu postoji pet modela okolišnih sudova: operativno neovisni okolišni sudovi (odvojeni neovisni okolišni sudovi), okolišni sudovi neovisni u odlučivanju (uspostavljeni unutar općih sudova, ali odvojeni i slobodni samostalni usvajati vlastita pravila, procedure i odluke), okolišni sudovi u kojima suci odlučuju zajedno sa stručnjacima (također sucima) koji su stekli znanstvena ili tehnička znanja, opći sudovi unutar kojih su pojedinim sucima dodijeljeni okolišni predmeti te opći sudovi u kojima postoje suci koji su stekli znanja iz okolišnog prava (te im po potrebi mogu biti dodijeljeni u rad okolišni predmeti).

5.2. Kaznena odgovornost pojedinca za štetu uzrokovanu onečišćenjem morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima

Pravila o odgovornosti pojedinca počinitelja zločina te odgovornosti države u međunarodnom su pravu različita.⁹¹³ Odgovornost pojedinaca i država u međunarodnom se pravu općenito smatraju neovisnim sustavima.⁹¹⁴ Dok su pravila o odgovornosti država za međunarodno protupravna djela kodificirana u Nacrtu članaka o odgovornosti država za protupravne čine⁹¹⁵ te predstavljaju (uglavnom) običajno međunarodno pravo,⁹¹⁶ pravila o odgovornosti pojedinca imala su potpuno drugačiji povijesni razvoj. Naime, pojam odgovornosti pojedinca nije bio poznat u međunarodnom pravu sve do sredine 20. stoljeća te je do tada čovjek pojedinac odgovarao za svoja protupravna djela samo na temelju unutarnjeg zakonodavstva države te pred državnim sudovima.⁹¹⁷ S tim u vezi, Crawford i Watkins su u svojoj raspravi o međunarodnopravnoj odgovornosti propitkivali je li nepravedno obvezati isključivo državu na popravljavanje štete uzrokovane kršenjem međunarodne obveze s obzirom na učinak koji se time stavlja na stanovništvo odgovorne države.⁹¹⁸ Naime, u slučaju odgovornosti države, šteta bi se nadoknadila od poreznih obveznika te države, a ne od pojedinaca koji su bili uključeni u kršenje međunarodne obveze. Kao dodatni nedostatak zaobilaženja odgovornosti pojedinca, Crawford i Watkins ističu i pitanje učinkovitosti međunarodnog prava u promicanju međunarodno priznatih vrijednosti. U tom smislu skreću pozornost da bi odgovornost države predstavljala "vrlo slab instrument za odvlačenje od ponašanja koje se u međunarodnoj zajednici smatra nepoželjnim"⁹¹⁹ jer bi pojedinci koji su bili osobno uključeni u kršenje međunarodne obveze računali s time da neće snositi individualnu odgovornost.

Na tom tragu se posebno važnim pokazalo kažnjavanje ratnih zločina i zločina protiv mira i čovječnosti⁹²⁰ koje je provedeno nakon završetka Drugog svjetskog rata. Iako je to kažnjavanje

⁹¹³ Vidi više: Degan, V.Đ., Zločin genocida pred međunarodnim sudištima, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 58, br. 1-2 (2008), dalje u tekstu: Zločin genocida, str. 81-83.

⁹¹⁴ Weatherall, T., *Duality of Responsibility in International Law - The Individual, the State, and International Crimes*, Brill Nijhoff, Leiden, Boston, 2022., str. 1.

⁹¹⁵ *Supra* bilj. 798.

⁹¹⁶ Degan, Zločin genocida, *cit.* u bilj. 913, str. 81.

⁹¹⁷ Andrassy, J., Bakotić, B., Seršić, M., Vukas, B., *Međunarodno pravo*, 1. dio, drugo izmijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 2010., dalje u tekstu: *Međunarodno pravo* 1, str. 416.

⁹¹⁸ Crawford, J., Watkins, J., *International Responsibility*, u: Besson, S., Tasioulas, J. (ur.), *The Philosophy of International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2010., str. 289-293.

⁹¹⁹ *Ibid.*, str. 290.

⁹²⁰ Navedeni zločini opisani su u čl. 6. Statuta Međunarodnog vojnog suda u Nürnbergu te ih skupno nazivamo "međunarodni zločini". Toj skupini je 1948. godine dodan i zločin genocida nakon usvajanja Konvencije o

provedeno uglavnom pomoću unutarnjih državnih sudova, ipak je uloga međunarodnih vojnih sudova u Nürnbergu i Tokiju predstavljala "prvorazredno civilizacijsko postignuće" jer je prvi put primijenjeno načelo individualne kaznene odgovornosti počinitelja teških kršenja međunarodnog prava oružanih sukoba te je uz to osigurano i njihovo suđenje pred međunarodnim vojnim sudovima.⁹²¹

Nakon tih sudova, osnovana su još dva istaknuta *ad hoc* međunarodna kaznena suda za suđenje pojedincima, i to počiniteljima teških kršenja međunarodnog prava oružanih sukoba na području bivše Jugoslavije⁹²² te počiniteljima genocida i zločina protiv čovječnosti u Ruandi.⁹²³ U ovom istraživanju jedino bismo se mogli osvrnuti na djelovanje Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju jer je taj sud, za razliku od Međunarodnog kaznenog suda za Ruandu, bio nadležan za kršenje međunarodnog prava oružanih sukoba u međunarodnom oružanom sukobu. Statut Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju ne navodi izričito da je taj sud nadležan za suđenje pojedincima koji su uzrokovali štetu okolišu. Međutim, takva odgovornost bi se eventualno mogla posredno povezati s čl. 3. Statuta koji propisuje nadležnost Suda za kršenje zakona i običaja rata (pri čemu popis zabranjenih djela nije ograničen samo na ona navedena u tom članku), poput napada ili uništenja zdanja namijenjenih bogoslužju, umjetnosti, znanosti i dobrotvornim svrhama i povijesnih spomenika, kao što smo prikazali na ranijim primjerima neizravne zaštite morskog okoliša, i to na temelju zaštite zajamčene pojedinim civilnim

sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, vidi više: Andrassy *et al.*, Međunarodno pravo 1, *cit.* u bilj. 917, str. 415-430. Pojam "međunarodni zločin" (eng. *international crime*) postao je dijelom međunarodnog pravnog diskursa upravo u kontekstu progona kaznenih djela počinjenih tijekom Drugog svjetskog rata. Idejna podloga međunarodnih zločina je činjenica da oni predstavljaju napad na temeljne vrijednosti koje se tiču međunarodne zajednice kao cjeline, i to prvenstveno međunarodni mir, sigurnost i dobrobit. Međunarodnim zločinima danas se nedvojbeno smatraju ova četiri kaznena djela iz nadležnosti međunarodnih kaznenih sudova, i to prvenstveno Međunarodnog kaznenog suda (*infra* 5.2.1.): genocid, zločini protiv čovječnosti, ratni zločini i agresija, vidi više: Munivrana Vajda, M., Međunarodni zločini prema novom Kaznenom zakonu, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, sv. 19, br. 2 (2012), str. 819-822.

⁹²¹ Andrassy *et al.*, Međunarodno pravo 1, *cit.* u bilj. 917, str. 416.

⁹²² ICTY osnovan je Rezolucijom Vijeća sigurnosti, S/RES/808 (1993), 22. veljače 1993, te je njegova nadležnost *ratione materiae* pokrivala čitav niz međunarodnih zločina, počevši od teških povreda Ženevskih konvencija iz 1949. te povreda ratnog prava ustanovljenog IV. haškom konvencijom iz 1907. i Pravilnikom uz nju, pa do genocida i zločina protiv čovječnosti, vidi: Statut ICTY-a, Report of the Secretary General pursuant to paragraph 2 of Security Council Resolution 808, 3. svibnja 1993, Annex, str. 36-48. Pregled izmjena Statuta vidi na mrežnim stranicama suda: <https://www.icty.org/en/documents/statute-tribunal> (pristupljeno: 15. travnja 2025.).

⁹²³ Međunarodni kazneni sud za Ruandu (eng. International Criminal Tribunal for Rwanda, dalje: ICTR) osnovan je Rezolucijom Vijeća sigurnosti, S/RES/955 (1994), 8. listopada 1994, te je zbog nemeđunarodne naravi predmetnog oružanog sukoba bio nadležan samo za genocid i zločine protiv čovječnosti, vidi: Statut ICTR-a, usvojen u Aneksu navedene rezolucije.

objektima.⁹²⁴ Ipak, u svojoj praksi Sud nije bio u prilici suditi za eventualne takve međunarodne zločine kojima je uzrokovana šteta okolišu. Bilo kakva daljnja uloga tog Suda u razvoju instituta kaznene odgovornosti pojedinca za štetu uzrokovanu onečišćenjem morskog okoliša više ni neće biti moguća jer je prestao djelovati, kao i Međunarodni kazneni sud za Ruandu.⁹²⁵

Stoga ćemo se u analizi pitanja kaznene odgovornosti pojedinca usredotočiti samo na djelovanje Međunarodnog kaznenog suda, kao stalnog međunarodnog sudišta nadležnog za najteže međunarodne zločine, osnovanog Statutom prihvaćenim na diplomatskoj konferenciji u Rimu 1998.⁹²⁶ Posebnu pozornost obratit ćemo na odredbu Rimskog statuta u kojoj je sadržano pravilo namijenjeno izravnoj zaštiti okoliša.

5.2.1. *Rimski statut*

U skladu s čl. 5. Rimskog statuta, stvarna nadležnost Međunarodnog kaznenog suda ograničena je na četiri najteža kaznena djela, i to zločin genocida, zločine protiv čovječnosti, ratne zločine i zločin agresije. Među ratnim zločinima, čl. 8, st. 2, t. b (iv) Rimskog statuta navedeno je "namjerno pokretanje napada sa znanjem da će takav napad uzgredno dovesti do smrti ili tjelesnih ozljeda civila ili štete na civilnim objektima ili do prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu koja bi bila očito prekomjerna u odnosu na predviđenu stvarnu i izravnu vojnu prednost". Standard štete okolišu kojeg ovdje koristi Rimski statut (prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu) odgovara onom upotrijebljenom i u čl. 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. Nažalost, ni Rimski statut ne nudi definiciju ovih triju elemenata štete koji trebaju biti kumulativno ispunjeni kao i u slučaju Dopunskog protokola I. Ni sudska praksa nije doprinijela pojašnjenju značenja ovog standarda jer do sada nije pokrenut nijedan kazneni postupak zbog ovog ratnog zločina pred Međunarodnim kaznenim sudom.

⁹²⁴ *Supra* 2.4.5.1.

⁹²⁵ ICTY prestao je djelovati 21. prosinca 2017., vidi: <https://www.icty.org/en> (pristupljeno: 15. travnja 2025.), a ICTR 31. prosinca 2015., vidi: <https://unict.irmct.org/> (pristupljeno: 15. travnja 2025.). 2010. godine osnovan je Međunarodni rezidualni mehanizam za kaznene sudove u svrhu obavljanja određenih funkcija ovih sudova koje se moraju obavljati i nakon njihova zatvaranja (tzv. rezidualne funkcije), vidi više: Bonačić, M., Međunarodni rezidualni mehanizam za kaznene sudove: funkcije i odnos s hrvatskim pravosuđem, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 64, br. 5-6 (2014).

⁹²⁶ A/CONF.183/9, UNTS, sv. 2187, br. 38544, 17. srpnja 1998., stupio na snagu 1. srpnja 2002., NNMU, br. 5/2001. Na mrežnim stranicama Međunarodnog kaznenog suda dostupan je pregled izmjena Rimskog statuta: <https://asp.icc-cpi.int/RomeStatute> (pristupljeno: 15. travnja 2025.) te pročišćeni tekst Rimskog statuta: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (pristupljeno: 15. travnja 2025.).

Jedan od razloga tome zasigurno je neodređenost navedenog pravila Rimskog statuta. Naime, uz to što nisu definirani elementi sadržani u tom pravilu, njegova primjena je dodatno otežana zbog uvođenja testa proporcionalnosti. U skladu s njim, zahtijeva se postizanje ravnoteže između štete okolišu i vojne prednosti. To bi značilo da je uništenje okoliša dopušteno ako je poduzeto u svrhu stjecanja vojne prednosti i ako nije "očito prekomjerno", s time da ni taj pojam nije definiran. Ocjena o tome je li napad proporcionalan donosi se na temelju subjektivnog kriterija koji je rastezljiv jer se temelji na procjeni onih koji odlučuju o napadu u skladu s informacijama koje su im dostupne u vrijeme pokretanja napada. Na taj način otežava se dokazivanje da napad nije bio proporcionalan, a to u konačnici otežava samo procesuiranje ovog ratnog zločina.⁹²⁷ Nasuprot tomu, u Dopunskom protokolu I. koristi se objektivni kriterij za procjenu štete. To znači da ako je napad uzrokovao štetu okolišu koja je prostorno znatna, trajnija i velika, on se automatski smatra neproporcionalnim te, stoga, protupravnim, bez potrebe za provedbom subjektivnog testa proporcionalnosti.⁹²⁸ Međutim, i u slučaju primjene objektivnog kriterija, ostaje isti problem nejasnoće osnovnih elemenata pravila (prostorno znatne, trajnije i velike štete) koja nisu definirana ni u Dopunskom protokolu I. ni u Rimskom statutu.

Dodatan problem u primjeni predmetnog pravila predstavlja i *mens rea*, odnosno subjektivni element zločina. Potrebno je dokazati da je počinitelj postupao s namjerom da napad uzrokuje prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu koja bi bila očito prekomjerna i sa znanjem da će napad zaista dovesti do takve štete. Iz svega navedenog proizlazi da je predmetno pravilo neučinkovito te, stoga, ne doprinosi odgovarajućem uređenju zaštite okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Pravni stručnjaci tražili su učinkovitija rješenja, među kojima je i prijedlog uvrštenja ekocida kao novog, petog kaznenog djela u tekst Rimskog statuta.⁹²⁹

⁹²⁷ Henckaerts, J. M., International Legal Mechanisms for Determining Liability for Environmental Damage under International Humanitarian Law, u: Austin, Bruch, *cit.* u bilj. 27, str. 614.

⁹²⁸ *Ibid.*

⁹²⁹ Termin je oblikovao američki biolog Arthur W. Galston spajanjem grčke riječi *oikos* (kuća) i latinske riječi *caedere* (ubiti), a prvi se put počeo upotrebljavati tijekom Vijetnamskog rata u 70-im godinama prošlog stoljeća kako bi se opisale katastrofalne ekološke posljedice ljudskih radnji. Donedavno nije postojala njegova definicija u pravnoj doktrini niti ju pronalazimo u pravnim rječnicima, vidi: <https://ecocidelaw.com/history/> (pristupljeno: 15. travnja 2025.).

5.2.2. Ekocid

Ideja o uvođenju ekocida kao međunarodnog zločina nije novost u međunarodnom pravu. Američki profesor međunarodnog prava Richard A. Falk je 1973. godine predložio tekst Međunarodne konvencije o zločinu ekocida.⁹³⁰ O kriminalizaciji ekocida vodile su se od tada brojne rasprave. Primjerice, Komisija za međunarodno pravo je u članak 26. preliminarne verzije Nacrta kodeksa zločina protiv mira i sigurnosti čovječanstva (dalje u tekstu: Nacrt kodeksa),⁹³¹ kao prethodnika Rimskog statuta, uvrstila odredbu o kažnjavanju pojedinaca koji namjerno (eng. *wilfully*) uzrokuju ili naredbe uzrokovanje prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu. Na temelju zaprimljenih komentara vlada na Nacrt kodeksa,⁹³² vidljivo je da su kritike na tekst čl. 26. bile usmjerene na nedostatak definicije triju elemenata štete okolišu, kao i intelektualnog i voljnog elementa kaznenog djela.⁹³³ Čl. 26. je u zadnjoj verziji Nacrta kodeksa iz 1996. godine⁹³⁴ izostavljen, a u čl. 20. među pobrojanim ratnim zločinima navedena je uporaba metoda i sredstava ratovanja koja nije opravdana vojnom potrebom, s namjerom (eng. *with the intent*) uzrokovanja prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu u specifičnim okolnostima oružanih sukoba. Ovdje je Komisija za međunarodno pravo jasno istaknula da je tekst iznesene odredbe temeljen na člancima 35. i 55. Dopunskog protokola I.⁹³⁵ Pritom je podsjetila da se povreda potonjih članaka ne smatra teškim povredama Dopunskog protokola I., zbog čega ne bi došlo do primjene kaznene odgovornosti pojedinca u skladu s Dopunskim protokolom I. Međutim, kako bi se takva kršenja Dopunskog protokola I. ipak smatrala ratnim zločinom u skladu s Nacrtom kodeksa, potonjim dokumentom su propisani dodatni uvjeti koji se ne zahtijevaju na temelju Dopunskog protokola I.⁹³⁶ U konačnici, sadržaj teksta iz čl. 20. Nacrta kodeksa nije prenesen u čl. 8., st. 2., t. b, (iv) Rimskog statuta, osim u dijelu u kojem se zahtijeva namjera počinitelja te ispunjenje triju

⁹³⁰ Falk, R. A., *Environmental Warfare and Ecocide — Facts, Appraisal, and Proposals*, *Bulletin of Peace Proposals*, sv. 4, br. 1 (1973), str. 93-95.

⁹³¹ Yearbook of The International Law Commission, 1991, vol. II, Part Two, Report of the Commission to the General Assembly on the work of its forty-third session, A/CN.4/SER.A/1991/Add.I (Part 2), str. 107. Riječ je o preliminarnom nacrtu koji je dostavljen Općoj skupštini te ga je ona potom uputila državama članicama kako bi iznijele svoje komentare.

⁹³² Yearbook of The International Law Commission, 1993, vol. II, Part One, Comments and observations received from Governments, A/CN.4/448 and Add.I, str. 59-109.

⁹³³ Vidi, primjerice, komentar vlade SAD-a, *ibid.*, str. 105.

⁹³⁴ Yearbook of The International Law Commission, 1996, vol. II, Part Two, Report of the Commission to the General Assembly on the work of its forty-eighth session, A/CN.4/SER.A/1996/Add.I (Part 2), str. 17-56.

⁹³⁵ *Ibid.*, str. 56.

⁹³⁶ *Ibid.* Ti uvjeti vezani su uz vojnu potrebu, namjeru i nastanak štete kao posljedice zabranjenog ponašanja.

elementa standarda štete u skladu s terminologijom iz Dopunskog protokola I. U svakom slučaju, pokušaj uvrštenja ekocida kao međunarodnog zločina tada je propao, no rasprave o njegovoj kriminalizaciji su se nastavile.

Najrecentiji primjer na tom polju predstavljaju naponi Panela neovisnih stručnjaka za pravnu definiciju ekocida (dalje u tekstu: Panel)⁹³⁷ okupljenih u sklopu Zaklade za zaustavljanje ekocida (eng. *Stop Ecocide Foundation*).⁹³⁸ Cilj djelovanja Panela je oblikovanje pravne definicije ekocida koja bi poslužila kao osnova za razmatranje izmjena Rimskog statuta. U skladu s čl. 121. Rimskog statuta, svaka država stranka može predložiti njegovu izmjenu i dopunu, nakon čega sljedeća Skupština država stranaka donosi odluku, većinom prisutnih koji glasuju, o tome hoće li prijedlog izmjene uzeti u razmatranje. Za samo usvajanje izmjene potrebna je dvotrećinska većina država stranaka te onda još i ratifikacija od kvalificiranog broja država kako bi izmjena stupila na snagu. Budući da je Panel 2021. usvojio definiciju ekocida (koju analiziramo u nastavku), preostaje nam pratiti hoće li se novo kazneno djelo zaista uvrstiti u Rimski statut u skladu s navedenom procedurom. Rasprave o pitanju kriminalizacije ekocida u svakom slučaju dobivaju sve veću pažnju međunarodne zajednice, a taj trend potaknut je jačanjem svijesti o važnosti zaštite okoliša u svim njegovim aspektima, pa tako i očuvanja biološke raznolikosti. Budući da su države stranke u preambuli Rimskog statuta potvrdile da najteža kaznena djela koja se tiču međunarodne zajednice kao cjeline ne smiju ostati nekažnjena, u nastavku se upravo bavimo pitanjem uvrštenja ekocida u Rimski statut, uzimajući u obzir da je zaštita okoliša pitanje od međunarodnog značaja.⁹³⁹

⁹³⁷ Panel je sastavljen od dvanaest pravnika iz čitavog svijeta koji su stručnjaci iz područja međunarodnog prava zaštite okoliša i kaznenog prava, među kojima su, primjerice, Philippe Sands, Tuiloma Neroni Slade, Christina Voigt. Panel je u izradi nacrtu pravne definicije ekocida konzultirao i različite vanjske stručnjake iz područja prava, ekonomije, politike, religije i sl. Vidi više: Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide Commentary and Core Text, lipanj 2021., str. 4,

<https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf> (pristupljeno: 13. veljače 2024.), dalje u tekstu: Panel, Komentar.

⁹³⁸ Vidi: <https://www.stopecocide.earth/> (pristupljeno: 13. veljače 2024.).

⁹³⁹ Vidi tekst preambule Konvencije o biološkoj raznolikosti, *supra* bilj. 140, koja broji 196 države stranke, u kojem se potvrđuje da je očuvanje biološke raznolikosti zajednička briga čovječanstva.

5.2.2.1. Definicija ekocida

Ekocid je predviđen kao kazneno djelo u nacionalnim zakonodavstvima nekoliko država svijeta.⁹⁴⁰ Definicije ekocida u njihovom kaznenom zakonodavstvu uglavnom prate terminologiju članaka 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. što smatramo poželjnim i potrebnim zbog unifikacije prava. Među zadnjim državama koja je uvrstila ekocid u svoje kazneno zakonodavstvo bila je, primjerice, Belgija koja je to učinila 2024. godine.⁹⁴¹ Pri definiranju ekocida, Belgija je u većem dijelu pratila definiciju ekocida kako ju je oblikovao Panel te ju analiziramo u nastavku.⁹⁴²

U skladu s definicijom Panela iz 2021. godine, ekocid predstavljaju protupravna ili bezobzirna djela počinjena uz znanje da postoji znatna vjerojatnost da će ta djela prouzročiti velike te prostorno znatne ili trajnije štete okolišu.⁹⁴³ Uz tu definiciju, kao sastavni dio predloženog novog članka Rimskog statuta, Panel je ponudio i pojašnjenje njezinih elemenata. Budući da su kritike na standard štete okolišu propisan Dopunskim protokolom I. i Rimskim statutom bile usmjerene, među ostalim, na nedostatak definicije triju elemenata štete, doprinos Panela se ovdje pokazuje ključnim. Treba primijetiti i da se, u skladu s definicijom Panela, ne zahtijeva kumulativno ispunjenje triju elemenata štete kao što je slučaj u Dopunskom protokolu I. i Rimskom statutu, niti se zahtijeva alternativno ispunjenje triju elemenata kao u Konvenciji ENMOD. Panel nudi svojevrsnu kombinaciju toga. Uzima u obzir činjenicu da je standard iz Konvencije ENMOD suviše nizak i, stoga, naglašava da šteta okolišu koja bi bila obuhvaćena definicijom ekocida mora uvijek biti velika. S druge strane, uvažava činjenicu da je kumulativni standard, pak, previsok čime bi se isključilo kažnjavanje određenih djela koja bi mogla prouzročiti samo, primjerice, velike i trajnije, ali ne i prostorno

⁹⁴⁰ Pregled 12 država koje su uvrstile ekocid kao kazneno djelo u svoje nacionalno zakonodavstvo, vidi na: <https://www.context.news/nature/ecocide-should-destroying-nature-be-an-international-crime> (pristupljeno: 5. travnja 2025.).

⁹⁴¹ Vidi: <https://sustainablefutures.linklaters.com/post/102j15x/belgium-introduces-the-offence-of-ecocide> (pristupljeno: 5. travnja 2025.).

⁹⁴² Pristup Belgije u definiranju ekocida se razlikuje od onog koji je zauzeo Panel u dijelu u kojem Belgija zahtijeva da je počinitelj postupao uz znanje da će protupravni čini prouzročiti prostorno znatnu, trajniju i veliku štetu (*in the knowledge that this act causes such damage...*), dok je Panel usvojio pristup zasnovan na oprezu te ekocidom smatra ona djela koja su počinjena uz znanje da postoji znatna vjerojatnost da će nastupiti takva šteta (*with knowledge that there is a substantial likelihood of severe and either widespread or long-term damage...*). Definiciju Panela smatramo adekvatnijom jer uvažava načelo opreza koje se pokazuje sve važnijim načelom zaštite okoliša, pogotovo u vezi s mjerama opreza kao njegovim korelatom u pravu oružanih sukoba, vidi *supra* 2.4.1.

⁹⁴³ Panel, Komentar, *cit.* u bilj. 937, str. 5.

znatne štete. Stoga se, na temelju definicije ekocida kako ju je oblikovao Panel, u svakom slučaju zahtijeva uzrokovanje velike štete, koja je uz to još i prostorno znatna ili trajnija.⁹⁴⁴

Dodatno, za razliku od standarda štete iz naprijed spomenutih međunarodnih ugovora, u skladu s definicijom Panela, zahtijeva se da djela klasificirana kao ekocid budu protupravna ili bezobzirna. Termin "bezobzirno" (eng. *wantonly*) poduzetih djela upotrijebljen je i u običajnopravnom pravilu o zabrani uništenja okoliša sadržanom u Rezoluciji o zaštiti okoliša iz 1992.⁹⁴⁵ i u st. 44. Sanremskog priručnika. Panel pruža i definiciju tog termina navodeći da je to "nesmotreno zanemarivanje štete koja bi bila očito prekomjerna u odnosu na predviđene društvene i gospodarske koristi."⁹⁴⁶ Na taj način i ovdje se uvodi test proporcionalnosti, kao što je to učinjeno i u čl. 8, st. 2, t. b (iv) Rimskog statuta. Međutim, cilj testa proporcionalnosti u potonjem članku usmjeren je na ostvarenje ravnoteže između vojne potrebe i zaštite okoliša, dok je ovdje usmjeren na ravnotežu između društvenih i gospodarskih koristi te zaštite okoliša. Takav široko postavljen test proporcionalnosti odgovara polju primjene *ratione materiae* novog zločina ekocida koji je namijenjen pružanju zaštite okolišu na temelju međunarodnog kaznenog prava ne samo u oružanim sukobima, nego i u miru. Naime, Međunarodni kazneni sud trenutno nije nadležan za kažnjavanje uzrokovanja štete okolišu u miru, kao što je to slučaj s, primjerice, genocidom koji je zabranjen u svako doba. U svakom slučaju, uporabom termina "protupravna" i "bezobzirna" nastoji se izbjeći kažnjavanje onih djela koja su zakonita, društveno korisna i odgovorno poduzeta, no koja unatoč tomu uzrokuju ili postoji vjerojatnost uzrokovanja velike, prostorno znatne ili trajnije štete okolišu.⁹⁴⁷ Standard štete kako je postavljen u definiciji Panela u skladu je s načelom održivog razvoja jer uravnotežuje društvene i gospodarske koristi s jedne strane te zaštitu okoliša s druge strane.⁹⁴⁸

Dakle, kako bi se procesuirao ekocid, potrebno je dokazati ispunjenje dvostrukog standarda štete: znatnu vjerojatnost uzrokovanja velike te prostorno znatne ili trajnije štete okolišu, i to djelima (činima ili propustima) koja su protupravna ili bezobzirna. Možemo primijetiti da se, kao i u

⁹⁴⁴ *Ibid.*, str. 8.

⁹⁴⁵ *Supra* bilj. 12.

⁹⁴⁶ Panel, Komentar, *cit.* u bilj. 937, str. 5.

⁹⁴⁷ *Ibid.*, str. 7.

⁹⁴⁸ *Ibid.*

Rimskom statutu, odgovara već zbog ugrožavanja okoliša jer se traži ispunjenje uvjeta postojanja znatne vjerojatnosti uzrokovanja velike te prostorno znatne ili trajnije štete okolišu, a ne i materijalizacija (nastanak) takve štete.

Što se tiče elementa "velike" štete, Panel pojašnjava da on označava štetu koja "obuhvaća vrlo ozbiljne štetne promjene, poremećaj ili štetu bilo kojem dijelu okoliša, uključujući ozbiljne učinke na ljudski život ili prirodne, kulturne ili gospodarske resurse."⁹⁴⁹ Slična definicija koristi se i u pojašnjenjima uz Konvenciju ENMOD gdje se navodi da velika šteta uključuje "ozbiljan ili značajan poremećaj ili štetu ljudskom životu, prirodnim, gospodarskim ili drugim resursima."⁹⁵⁰ Panel je jedino umjesto pojma "drugi" upotrijebio pojam "kulturni" resursi kako bi posebno istaknuo kulturnu vrijednost dijelova okoliša. Ovdje se možemo osvrnuti i na definiciju okoliša koju je Panel također ponudio u tekstu predloženog novog članka Rimskog statuta, navodeći da "okoliš znači zemlju, njezinu biosferu, kriosferu, litosferu, hidrosferu i atmosferu, kao i svemir".⁹⁵¹ Panel je u definiciji velike štete istaknuo da je dovoljno da šteta obuhvati bilo koji dio okoliša. Time je nedvojbeno potvrđeno da je definicijom ekocida pokrivena i zaštita morskog okoliša, kao dijela okoliša iz naprijed navedene definije.

Nadalje, element "prostorno znatne" štete označava "štetu koja se proteže preko ograničenog geografskog područja, prelazi državne granice ili pogađa čitav ekosustav, vrste ili velik broj ljudi."⁹⁵² U Konvenciji ENMOD, ovaj bi termin pokrивao štetu području "u razmjeru od nekoliko stotina kvadratnih kilometara".⁹⁵³ Potonji apsolutni standard pretrpio je kritike jer ne uvažava činjenicu da pojedine vrste mogu nastanjivati vrlo ograničeno geografsko područje pa bi uništenje jedne cijele vrste moglo proći bez sankcija.⁹⁵⁴ Zbog toga smatramo da Panel koristi ispravniji pristup upućivanjem na relativni standard kojim se uzimaju u obzir i razlike u površini među državama. U suprotnom bi šteta morskom okolišu malih arhipelaških država mogla također ostati nekažnjena. Uz to, Panel potvrđuje primjenu običajnog načela o

⁹⁴⁹ *Ibid.*, str. 5.

⁹⁵⁰ *Supra* bilj. 330, str. 91.

⁹⁵¹ Panel, Komentar, *cit.* u bilj. 937, str. 5.

⁹⁵² *Ibid.*

⁹⁵³ *Supra* bilj. 330, str. 91.

⁹⁵⁴ *Supra* 3.1.3.

zabrani uzrokovanja prekogranične štete⁹⁵⁵ navodeći da prostorno znatna šteta prelazi državne granice.

Na kraju element "trajnije" štete označava štetu koja je "nepovratna ili koja se ne može popraviti prirodnim oporavkom u razumnom roku."⁹⁵⁶ Ovakvim pristupom šteta se ne ograničava na točno određeno trajanje, uvažavajući time vjerojatnost da i kratkotrajna šteta može uzrokovati štetne posljedice. Pritom treba primijetiti da nije potrebno čekati istek navedenog razumnog roka kako bi se mogao pokrenuti postupak zbog počinjenja ekocida. Također, samo značenje razumnog roka ovisit će o okolnostima konkretnog slučaja.⁹⁵⁷ Smatramo da se upravo ovakvim fleksibilnim pristupom može uvažiti složenost pitanja štetnih posljedica za okoliš.⁹⁵⁸ Takav pristup smatramo ispravnijim za učinkovitu zaštitu okoliša, za razliku od uvođenja kvantificiranih parametara, poput "desetljeća"⁹⁵⁹ koji su s razlogom kritizirani kao proizvoljni te kao oni koji neopravdano ograničavaju trajanje štete, ali i nameću gotovo nemoguć teret dokazivanja.⁹⁶⁰

5.2.2.2. Prednosti uvođenja ekocida u Rimski statut

Prije rasprave o prednostima kriminalizacije ekocida, kratko se osvrćemo na argumente protiv uvođenja ekocida u Rimski statut. Prije nego je oblikovana definicija ekocida iz 2021., moglo bi se reći da je jedan od glavnih argumenata protiv kriminalizacije ekocida predstavljala nejasnoća oko elemenata novog kaznenog djela.⁹⁶¹ Sada kada je Panel ponudio definiciju ekocida, uz popratna pojašnjenja koja bi zajedno bila uvrštena u Rimski statut, taj argument ne smatramo opravdanim. Stoga argumente protiv kriminalizacije ekocida možemo sažeti na proceduralne probleme oko izmjene Rimskog statuta te eventualno još i probleme dokazivanja uzročnosti i

⁹⁵⁵ *Supra* bilj. 34.

⁹⁵⁶ Panel, Komentar, *cit.* u bilj. 937, str. 5.

⁹⁵⁷ *Ibid.*, str. 9.

⁹⁵⁸ Minkova, L. G., The Fifth International Crime: Reflections on the Definition of "Ecocide", *Journal of Genocide Research*, sv. 25, br. 1 (2023), str. 73.

⁹⁵⁹ *Supra* 3.1.3.

⁹⁶⁰ Working Group on the National Criminalisation of Ecocide, Manual for a National Criminalisation of Ecocide, 2025., dostupno na poveznici:

https://law.ucla.edu/sites/default/files/PDFs/Promise_Europe/MANUAL_FOR_A_NATIONAL_CRIMINALISATION_OF_ECOCIDE-5.pdf (pristupljeno: 24. travnja 2025.), str. 23.

⁹⁶¹ Doduše, čak i nakon što je Panel oblikovao definiciju ekocida, postoje mišljenja da ta definicija nije odgovarajuća, prvenstveno iz razloga jer zauzima antropocentričan pristup pitanju zaštite okoliša, vidi više: Heller, K. J., Skeptical Thoughts on the Proposed Crime of "Ecocide" (That Isn't), *Opinio Iuris*, 23. lipnja 2021, dostupno na poveznici: <https://opiniojuris.org/2021/06/23/skeptical-thoughts-on-the-proposed-crime-of-ecocide-that-isnt/> (pristupljeno: 25. travnja 2025.).

namjere kod ekoloških šteta koje su često izazvane nenamjerno, kao dio niza povezanih događaja u kojima je teško odrediti vezu između uzroka i posljedica.⁹⁶² Čini nam se da je ovdje ključno pitanje ima li zapravo političke volje država da prihvate izmjene i dopune Rimskog statuta jer nije sporno da je zaštita okoliša pitanje od međunarodnog značaja koje sve više dobiva na važnosti pa se onda to pitanje ne bi trebalo politizirati.

Rimski statut predviđa individualnu kaznenu odgovornost,⁹⁶³ a ta činjenica je od posebne važnosti jer su upravo pojedinci kao pripadnici oružanih snaga, i to posebice vojni zapovjednici, primarni adresati pravila o zaštiti morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. U slučaju uvrštenja ekocida u Rimski statut, pojedinci bi izravno odgovarali za počinjenje tog međunarodnog zločina. Uz to, ovdje posebno želimo istaknuti, u kontekstu teme ovog poglavlja da, u skladu s čl. 75., st. 2. Rimskog statuta, Međunarodni kazneni sud "može optuženiku kojega je osudio izravno narediti da na prikladan način izvrši obeštećenje, uključujući restituciju, naknadu i rehabilitaciju", a ako je to prikladno "može narediti da se obeštećenje izvrši preko zakladnog fonda predviđenog člankom 79." Riječ je o Fondu u korist žrtava kaznenih djela (dalje: Fond) koji je utemeljen odlukom Skupštine država stranaka iz 2002. godine, na temelju čl. 79., st. 1. Rimskog statuta.⁹⁶⁴ Fond djeluje unutar sustava Rimskog statuta te se financira dobrovoljnim prilozima država i svih zainteresiranih pravnih i fizičkih osoba. Svrha mu je provoditi odluke Međunarodnog kaznenog suda o naknadi štete te pružiti rehabilitaciju i materijalnu pomoć žrtvama kaznenih djela.⁹⁶⁵ Međutim, postavlja se pitanje na kojem bi temelju Međunarodni kazneni sud mogao narediti pojedincu osuđenom za ekocid ili, pak Fondu, da izvrše obeštećenje, uzimajući u obzir da okoliš nije izravno priznat kao žrtva kaznenih djela u Rimskom statutu. Naime, u skladu s pravilom 85. Pravila o postupku i dokazima,⁹⁶⁶ žrtve su fizičke osobe koje su pretrpjele štetu kao rezultat počinjenja kaznenih djela koja su u nadležnosti Međunarodnog kaznenog suda, a uz njih to mogu biti i organizacije i ustanove koje su pretrpjele izravnu štetu na svojoj imovini koja je namijenjena

⁹⁶² Žganec-Brajša, L., Zločin ekocida- ideja koja se vraća, kolumna na portalu *Ius info*, 22. veljače 2024., dostupno na: <https://www.iusinfo.hr/aktualno/kolumne/zlocin-ekocida-ideja-koja-se-vraca-58898> (pristupljeno: 5. travnja 2025.).

⁹⁶³ Čl. 25. Rimskog statuta.

⁹⁶⁴ Vidi više na mrežnim stranicama Fonda: <https://www.trustfundforvictims.org/en/about/vision> (pristupljeno: 26. ožujka 2024.).

⁹⁶⁵ *Ibid.*

⁹⁶⁶ Pravila o postupku i dokazima su navedena u čl. 21. Rimskog statuta kao primjenjivo pravo, uz sam Statut i Obilježja kaznenih djela, vidi tekst na poveznici: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rules-of-Procedure-and-Evidence.pdf> (pristupljeno: 25. travnja 2025.).

u religijske, obrazovne, umjetničke, znanstvene ili dobrotvorne svrhe, kao i na njihovim povijesnim spomenicima, bolnicama te drugim mjestima i objektima za humanitarne svrhe. Moglo bi se činiti da bi onda u svrhu izvršenja obeštećenja okolišu trebalo dopuniti i potonje pravilo. Međutim, ovdje podsjećamo na međusobnu povezanost zaštite okoliša i zaštite ljudskih prava.⁹⁶⁷ Međunarodni kazneni sud bi se trebao voditi upravo ovim stajalištem.⁹⁶⁸ Naime, prema našem mišljenju, Međunarodni kazneni sud, unutar postojećeg pravnog okvira, može odrediti naknadu štete koja bi, iako primarno usmjerena na ublažavanje ljudske patnje, imala i pozitivan učinak na okoliš. U slučaju kriminalizacije ekocida upravo bi uništenje okoliša predstavljalo uzrok štete koju su pretrpjele fizičke ili pravne osobe koje su priznate kao žrtve kaznenih djela. Time bi, dakle, naknada štete koja bi se dodijelila fizičkim i pravnim osobama ujedno obuhvatila štetu okolišu.⁹⁶⁹ Primjerice, sanacijom vodotoka riješila bi se šteta uzrokovana ljudskom zdravljju zbog onečišćenja vodotoka, a ujedno bi se rješavala i šteta okolišu.⁹⁷⁰

Budući da je naknada štete jedna od osnovnih sastavnica načela vladavine prava i pristupa pravdi, Fond bi tako doprinosio ostvarenju osnovnih ciljeva iz Agende održivog razvoja, i to prvenstveno cilja 16. (mir, pravda i snažne institucije), a neizravno i prestanku gladi, siromaštva i gospodarskom rastu.⁹⁷¹ Osim toga, smatramo da bi uvođenje kaznenog djela ekocida te korištenje sredstava iz Fonda, doprinijelo i ostvarenju cilja 14. iz Agende održivog razvoja koji je izravno namijenjen zaštiti morskog okoliša. Tako bi kazne izrečene za ekocid mogle poslužiti obnovi okoliša, plaćanju troškova sanacije onečišćenja i dr.

Naknadu štete preko Fonda možemo promatrati i iz pozitivnog i iz negativnog gledišta. Budući da je šteta okolišu uzrokovana u međunarodnom oružanom sukobu obično tolikog

⁹⁶⁷ *Supra* 3.2.

⁹⁶⁸ U skladu s čl. 75., st. 1. Rimskog statuta, Sud će utvrditi načela koja se odnose na odštetu žrtvama kaznenih djela. Stoga bi Sud u svojoj odluci o opsegu i iznosu štete trebao navesti i načela zaštite okoliša prema kojima je odredio naknadu štete.

⁹⁶⁹ Killeen, R., *Reparation in the Aftermath of Ecocide*, Promise Institute Symposium 2023: "An International Crime of Ecocide: New Perspectives", dostupno na poveznici: <https://ecocidelaw.com/wp-content/uploads/2023/08/8-Killeen-Reparation-in-the-aftermath-of-ecocide.pdf> (pristupljeno: 25. travnja 2025.), str. 6.

⁹⁷⁰ *Ibid.*

⁹⁷¹ Fond u korist žrtava kaznenih djela, Strateški plan za 2023.-2025., <https://www.trustfundforvictims.org/sites/default/files/reports/TFV%20Strategic%20Plan%202023-2025%20ENG.pdf> (pristupljeno: 15. travnja 2025.), str. 4.

obujma da nije izgledno da bi se mogla naknaditi u cijelosti ni od najbogatijeg optuženika,⁹⁷² uloga Fonda bi se mogla pokazati ključnom u obnovi degradiranog okoliša. Međutim, kao što je slučaj i sa sustavom građanskopravne odgovornosti za štetu zbog onečišćenja mora naftom,⁹⁷³ tako bi se i u slučaju dosude štete okolišu uz primjenu kaznenopravne odgovornosti tek djelomično ostvarilo načelo onečišćivač plaća. Naime, kada bi se iz Fonda (kojega prvenstveno financiraju države⁹⁷⁴) isplatio dodatan iznos na ime naknade štete okolišu, onda ne bi bio optuženik, odnosno onečišćivač, taj koji bi platio naknadu štete. Ipak, imajući na umu cilj zaštite okoliša, i to kroz oporavak degradiranog morskog okoliša i njegovih ekosustava, onda je svako legitimno sredstvo u ostvarenju tog cilja dobrodošlo. Ovdje treba imati na umu i to da je, u slučaju osude istog optuženika i za druga kaznena djela, upitno u kojem bi se opsegu uspjela naknaditi šteta okolišu iz Fonda uzimajući u obzir da bi pomoć ljudskim žrtvama nesumnjivo imala prednost u usporedbi s obnovom okoliša.⁹⁷⁵

Europska unija recentno je doprinijela kriminalizaciji ekoloških zločina, i to Direktivom (EU) 2024/1203 o zaštiti okoliša putem kaznenog prava i zamjeni direktiva 2008/99/EZ i 2009/123/EZ⁹⁷⁶ (dalje u tekstu: Direktiva iz 2024.). Ta se Direktiva oslanja na preporuku Europske komisije⁹⁷⁷ koja je istaknula potrebu poboljšanja relevantnog zakonodavstva Europske unije. Ekološki zločini predstavljaju četvrtu najveću kriminalnu aktivnost u svijetu.⁹⁷⁸ Međutim, nedovoljan je broj uspješnih postupaka istrage i osude za počinjenje kaznenih djela protiv okoliša, propisane kazne su preniske da bi mogle odvratiti potencijalne počinitelje, a prekogranična suradnja se ne odvija na sustavan način.⁹⁷⁹ Nakon usvajanja

⁹⁷² Vidi *supra* 5.2.2.1. predloženu definiciju ekocida prema kojoj šteta okolišu mora biti velika.

⁹⁷³ Churchill *et al.*, *cit.* u bilj. 10, str. 667. Autori navode slučajeve ograničenja odgovornosti onečišćivača (brodovlasnika) kada on plaća samo djelomičan ili nikakav iznos naknade štete te tada nastupa Međunarodni fond za naknadu štete zbog onečišćenja mora naftom kojeg financira globalna naftna industrija. Vidi više: Čorić, D., Međunarodni sustav odgovornosti, *cit.* u bilj. 136.

⁹⁷⁴ Vidi recentne primjere država koje su dale svoj dobrovoljni prilog Fondu na internetskoj stranici Fonda: <https://www.trustfundforvictims.org/index.php/en/news> (pristupljeno: 5. svibnja 2024.).

⁹⁷⁵ Austin, J. E., Introduction to Part V, u: Austin, Bruch, *cit.* u bilj. 27, str. 565.

⁹⁷⁶ Direktiva (EU) 2024/1203 Europskog Parlamenta i Vijeća od 11. travnja 2024. o zaštiti okoliša putem kaznenog prava i zamjeni direktiva 2008/99/EZ i 2009/123/EZ, SL C, 2024/1203, 30. travnja 2024. Stupila je na snagu 20. svibnja 2024.

⁹⁷⁷ Europska komisija, Prijedlog Direktive Europskog Parlamenta i Vijeća o zaštiti okoliša putem kaznenog prava i o zamjeni Direktive 2008/99/EC, 2021/0422 (COD), 15. prosinca 2021., dalje u tekstu: Prijedlog Europske komisije.

⁹⁷⁸ Interpol, UNEP, Strategic Report: Environment, Peace and Security - A Convergence Of Threats, 2016., <https://www.unep.org/resources/report/strategic-report-environment-peace-and-security-convergence-threats> (pristupljeno: 28. lipnja 2025.), predgovor, str. 3.

⁹⁷⁹ Prijedlog Europske komisije, *cit.* u bilj. 977, str. 1.

Direktive iz 2024. u Europskom parlamentu, uslijedile su izjave o njezinoj revolucionarnosti, poput one da će se njome "stati na kraj ekološkoj nekažnjivosti u Europi" jer će se njome "štititi ekosustavi, a preko njih i zdravlje ljudi."⁹⁸⁰

Direktiva iz 2024. među kaznena djela protiv okoliša koja su poduzeta nezakonito i namjerno ubraja, primjerice, ispuštanje, emisiju ili uvođenje količine materijala ili tvari, energije ili ionizirajućeg zračenja u zrak, tlo ili vodu, povrede zakonodavstva Europske unije o opasnom otpadu, onečišćenje mora s brodova i dr.⁹⁸¹ U Direktivi se ističe da ta pobrojana djela mogu dovesti do katastrofalnih posljedica, kao što su "... rašireno onečišćenje, industrijske nesreće s ozbiljnim učincima na okoliš ili šumski požari velikih razmjera."⁹⁸² Stoga se navodi da bi se ta djela, u slučaju uzrokovanja katastrofalnih posljedica ("uništenje ili raširena i znatna šteta, koja je ili nepovratna ili dugotrajna...")⁹⁸³ trebala okarakterizirati kao kvalificirana kaznena djela i posljedično sankcionirati strožim kaznama. U Direktivi se utvrđuje da su ta kvalificirana djela usporediva s ekocidom, koje je već obuhvaćeno pravom određenih država članica i o kojem se raspravlja na međunarodnim forumima.⁹⁸⁴

Direktiva iz 2024., pri opisu štete okolišu, koristi terminologiju upotrijebljenu i za oblikovanje naprijed opisane pravne definicije ekocida iz 2021. Usvojena je na temelju Prijedloga Europske komisije koja je izdvojila uzrokovanje "... značajne i nepovratne ili trajnije štete čitavom ekosustavu..." kao otegotnu okolnost i pritom te slučajeve kaznenih djela protiv okoliša također usporedila s ekocidom.⁹⁸⁵ Skrećemo pozornost i na to da je Prijedlog Europske komisije usvojen svega nekoliko mjeseci nakon usvajanja pravne definicije ekocida. Države članice Europske unije, među kojima su i jake svjetske vojne sile, obvezne su implementirati u nacionalno zakonodavstvo predmetnu direktivu u roku od dvije

⁹⁸⁰ Rudež, T., Kraj ekološke nekažnjivosti?, Jutarnji list, 2. ožujka 2024., str. 12., izjava francuske odvjetnice Marie Toussaint, članice Europskog parlamenta.

⁹⁸¹ Čl. 3., st. 2. Direktive iz 2024.

⁹⁸² Službeni tekst preambule, al. 21. Direktive iz 2024. na hrvatskom jeziku upotrebljava citiranu terminologiju, no uvidom u službeni tekst na engleskom jeziku predlažemo prijevod koji je usklađen s istovjetnom terminologijom iz Dopunskog protokola I.: "*prostorno znatno* onečišćenje, industrijske nesreće s *velikim* učinkom na okoliš ili šumski požari širokih razmjera".

⁹⁸³ Službeni tekst čl. 3., st. 3. Direktive iz 2024. na hrvatskom jeziku upotrebljava citiranu terminologiju, no uvidom u službeni tekst na engleskom jeziku predlažemo prijevod koji je usklađen s istovjetnom terminologijom iz Dopunskog protokola I.: "uništenje ili *prostorno znatna* i značajna šteta, koja je nepovratna ili *trajnja*..." Vidi i preambulu, st. 21. Direktive iz 2024.

⁹⁸⁴ Preambula, al. 21. Direktive iz 2024.

⁹⁸⁵ Prijedlog Europske komisije, *cit.* u bilj. 977, str. 24, par. 16.

godine od njezina stupanja na snagu. Tako će kriminalizacija ekocida na nacionalnoj razini doprinijeti uspostavi sudske prakse, kako nacionalne, tako i one na razini Suda Europske unije. Naime, u određenim slučajevima, u svrhu ispravnog tumačenja nacionalnog prava (odnosno tumačenja nacionalnog prava u skladu s europskim pravom), nacionalni se sudovi, kroz tzv. prethodni postupak, moraju obratiti Sudu Europske unije.⁹⁸⁶ U tom smislu, bit će važno pratiti tumačenje sastavnih elemenata ekocida izraženo u stajalištima tih sudova.

Smatramo da će definicija ekocida kako ju je oblikovao Panel utjecati na daljnji razvoj prakse država i u vezi s primjenom članaka 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. Naime, kao što smo istaknuli ranije, potonjim člancima nedostaje jasnoća i usklađenost sa suvremenim znanstvenim spoznajama o zaštiti okoliša.⁹⁸⁷ Možemo očekivati da će tu pravnu prazninu popuniti definicija ekocida iz 2021. koja je već poslužila kao primjer pri definiranju ekocida u nacionalnim zakonodavstvima te pri usvajanju Direktive iz 2024. Sastavni elementi standarda štete koju je zabranjeno uzrokovati okolišu sada su dobili svoje značenje koje ujedno odgovara suvremenim znanstvenim spoznajama o međusobnoj povezanosti različitih dijelova okoliša i o međusobnoj ovisnosti ekoloških procesa. Prema našem mišljenju, kada bi Međunarodni sud došao u priliku odlučivati o odgovornosti za kršenje predmetnih članaka Dopunskog protokola I., ne bi mogao zaobići tumačenje sastavnih elemenata standarda štete prema definiciji ekocida kako ju je oblikovao Panel u svrhu uvrštenja u Rimski statut, uzimajući u obzir da su i Dopunski protokol I. i Rimski statut usvojeni u kontekstu međunarodnog prava oružanih sukoba.

Zaključno, o uvrštenju ekocida u Rimski statut raspravljali smo u ovom poglavlju ponajprije zbog rješavanja pitanja naknade štete kao najsloženijeg aspekta zaštite morskog okoliša. U tom smislu, naglasili smo ulogu Fonda prema Rimskom statutu, kojemu bi Međunarodni kazneni sud mogao, nakon osude pojedinca za ekocid, narediti i da izvrši obeštećenje, pri čemu bi se Sud u odluci o naknadi štete vodio, među ostalim, načelima zaštite okoliša.

⁹⁸⁶ Čapeta, T., Kazneni sudovi i suradnja sa Sudom EU-a u prethodnom postupku, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, sv. 22, br. 1 (2015), str. 56-59.

⁹⁸⁷ *Supra* 3.1.3.

6. ZAKLJUČAK

U ovom istraživanju bavili smo se analizom postojećih pravila o zaštiti morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima, i to kroz sva tri aspekta zaštite - prevenciju onečišćenja, nadzor nad štetnim posljedicama onečišćenja te naknadu štete, kako bismo donijeli zaključke o tome odgovaraju li ona suvremenim znanstvenim spoznajama o morskom okolišu te jesu li dostatna za učinkovitu pravnu zaštitu. Usmjerali smo se na pitanje zaštite morskog okoliša uvažavajući da morski ekosustavi imaju specifične značajke u usporedbi s kopnenim ekosustavima. Budući da je morski okoliš integrirani sustav, morski ekosustavi su osjetljiviji na štetne posljedice onečišćenja. Naime, zbog fluidnosti koja je svojstvena za more velika je vjerojatnost da će šteta uzrokovana na jednom morskom području utjecati i na drugo morsko područje. Osim toga, istraživanje smo dodatno suzili na onečišćenje morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima. Unatoč svijesti o tome da je veći broj aktivnih nemeđunarodnih oružanih sukoba u svijetu u usporedbi s međunarodnim oružanim sukobima, mi smo se bavili zaštitom morskog okoliša samo u kontekstu međunarodnih oružanih sukoba. Razlog tomu leži u činjenici što u brojnim nemeđunarodnim oružanim sukobima nije dolazilo do značajnih okršaja na moru, i to zbog toga što se radilo o državama bez morske obale, ili, pak, zato što pobunjenici nisu raspolagali ratnim brodovljem.

Zaštita okoliša, pa tako i morskog okoliša, danas predstavlja jedno od središnjih pitanja međunarodnog prava. Gotovo da ne postoji područje međunarodnog prava koje nije u nekoj vrsti doticaja s međunarodnim pravom zaštite okoliša. Ta pojava prisutna je u širokom rasponu međuljudskih odnosa. Primjerice, u trgovinskim sporovima su se donedavno isključivo primjenjivale norme razvijene unutar prava međunarodne trgovine, a danas se sve više uvažavaju okolišni obziri. Slično tomu, pri provedbi kibernetičkih napada također se uzima u obzir prevladavajući stav o pravnom statusu okoliša kao civilnog objekta zbog čega je zabranjen izravni napad na okoliš.

Svijest o potrebi zaštite okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima danas je na visokom stupnju, ali ona nije u dovoljnoj korelaciji s političkom voljom da se pristupi učinkovitom rješenju ovog globalnog problema. Trenutna geo-politička scena i otvoreni međunarodni oružani sukobi već su sami po sebi zabrinjavajući, a kada tome pridodamo učinak koji ostavljaju na

morski okoliš, moramo se zapitati kako zaustaviti daljnje eskalacije oružanih sukoba i popratnu degradaciju morskog okoliša.

Međunarodnopravno uređenje ove materije obuhvaća pravila dvaju različitih podsustava međunarodnog prava, i to međunarodnog prava oružanih sukoba i međunarodnog prava zaštite okoliša. Stoga smo se u istraživanju bavili pitanjem kako urediti odnos između tih pravila kako bi se pružila učinkovita zaštita morskom okolišu i pritom izbjegli mogući normativni sukobi. U tom smislu, postavili smo dvije hipoteze istraživanja. Prva hipoteza glasi: postojeći međunarodnopravni okvir o zaštiti morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima ne odgovara suvremenim znanstvenim spoznajama o morskom okolišu. Druga hipoteza glasi: istodobna primjena pravila međunarodnog prava oružanih sukoba i međunarodnog prava zaštite okoliša, temeljena na zajedničkim vrijednostima međunarodne zajednice, odnosno tzv. sustavna integracija, je najučinkovitiji pristup za zaštitu morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima.

Istraživanje smo podijelili, uz zaključak, u pet poglavlja u kojima smo proveli temeljitu analizu svih relevantnih pravila za uređenje ove materije, kao i znanstvene i stručne literature. U prvom, uvodnom poglavlju predstavili smo predmet istraživanja i pritom pojasnili posebnosti oružanih sukoba na moru koje utječu i na doseg primjene pojedinih pravila međunarodnog prava oružanih sukoba. To je bilo potrebno učiniti kako bi se utvrdilo koja pravila međunarodnog prava je potrebno analizirati u ovom istraživanju, odnosno kako bi se postavio okvir za potvrdu iznesenih hipoteza. S tim na umu, u drugom smo poglavlju analizirali relevantne izvore međunarodnog prava zaštite morskog okoliša te međunarodnog prava oružanih sukoba na moru. Riječ je o nizu međunarodnih ugovora, običajnih pravila, općih načela prava, stajališta iznesenih u pravnoj doktrini, ali i dokumenata *soft law*-a koji su specifični za uređenje zaštite morskog okoliša. Ovdje posebno želimo istaknuti Sanremski priručnik koji i nakon više od trideset godina od svog usvajanja predstavlja nadahnuće pravnim stručnjacima zauzetima u promicanju suvremenog uređenja međunarodnih oružanih sukoba na moru i uvažavanju zaštite morskog okoliša u tim sukobima. Uzevši u obzir uočene manjkavosti u kodifikaciji međunarodnog prava oružanih sukoba na moru, pri čemu su neka od tih pravila nastala još u 19. stoljeću, usmjerili smo se na utvrđivanje odgovarajućeg sadržaja i oblika međunarodnih pravila koja će moći pružiti učinkovitu zaštitu morskom okolišu u međunarodnim oružanim sukobima.

Pri analizi izvora međunarodnog prava oružanih sukoba na moru, stavili smo naglasak na ocjenu adekvatnosti tradicionalnih pravila o neutralnosti na moru u kontekstu suvremenih oružanih sukoba i rastućeg pomorskog prometa. Iako međunarodno pravo neutralnosti na moru teži ostvarenju slobode neutralne pomorske trgovine, ono ipak predviđa iznimke od zabrane provedbe prava plijena neutralne imovine. Stoga smo se osvrnuli na uređenje instituta blokade i kontrabande koje smatramo ključnima u osiguranju zaštite položaja neutralnih brodova u prostoru ratišta, a usporedno s time i u osiguranju zaštite morskog okoliša koji može biti ozbiljno ugrožen u slučaju provedbe krajnjih mjera pljenidbenog redarstva, i to napada i uništenja broda.

Suvremeni pomorski promet trpi posljedice zbog odvijanja neprijateljstava u svijetu. Nepovoljne gospodarske učinke oružanih sukoba prikazali smo na primjeru trenutnog oružanog sukoba između Izraela i Hamasa zbog kojega su brodarske tvrtke prisiljene izbjegavati plovidbu kroz plovne putove u blizini prostora ratišta te koristiti alternativne duže pravce. Osim gospodarskih posljedica, oružani sukobi uzrokuju i teške socijalne te okolišne posljedice. Riječ je o tri aspekta koji su međusobno povezani i koji čine okosnicu načela održivog razvoja. Potonje načelo smo, kao jedno od četiri temeljna načela zaštite morskog okoliša detaljno obrađena u ovom poglavlju, ponudili kao putokaz u rješavanju problema pravnog uređenja zaštite morskog okoliša. Održivi razvoj i oružani sukobi u međusobnoj su korelaciji jer nema održivog razvoja bez mira i sigurnosti, dok su mir i sigurnost izloženi riziku u slučaju izostanka održivog razvoja. Upravo smo to načelo postavili kao cilj kojega je potrebno ostvariti kada smo predlagali izmjene i dopune međunarodnopravnih normi za zaštitu morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. U skladu s tim načelom, stavlja se naglasak na zadovoljavanje potreba današnjice, pritom ne ugrožavajući potrebe budućih generacija.

Osim analize temeljnih načela međunarodnog prava zaštite morskog okoliša, bavili smo se i međunarodnim ugovorima iz tog područja međunarodnog prava, i to pitanjem nastavka njihove primjene u slučaju izbijanja oružanih sukoba. Pažljivom analizom relevantnih pravnih izvora, i to ponajviše odredbi Bečke konvencije iz 1969. te stajališta pravne doktrine, zaključili smo da u međunarodnom pravu postoji trend favoriziranja nastavka važenja međunarodnih ugovora iz područja zaštite morskog okoliša i u vrijeme oružanih sukoba. Pritom smo uočili dva čimbenika koji ograničavaju mjeru do koje se može primjenjivati takav stav *favor contracti*. Prvi je vezan uz odredbe pojedinih međunarodnih ugovora koji isključuju svoju primjenu na pitanje ratne odštete

te na odredbu o suverenom imunitetu ratnih brodova sadržanoj u Konvenciji UN-a o pravu mora, ali i u drugim konvencijama namijenjenima uređenju pojedinih aspekata zaštite morskog okoliša. Stoga smatramo da opseg primjene pojedinih ugovora iz područja međunarodnog prava zaštite morskog okoliša u vrijeme trajanja oružanih sukoba treba utvrđivati od slučaja do slučaja. Pritom treba voditi računa o postojećim izvorima i oblicima onečišćenja morskog okoliša, ali i o nekim novim oblicima, poput onečišćenja podvodnom bukom, pri čemu ratni brodovi također predstavljaju negativan utjecaj te je, stoga, potrebno i njihovo djelovanje podvesti pod odgovarajuće međunarodne standarde za zaštitu morskog okoliša. Klauzulu suverenog imuniteta ratnih brodova treba promatrati na način da ona ipak ostavlja određenu obvezu državi zastave ratnog broda da usvoji odgovarajuće mjere za zaštitu morskog okoliša. U tom smislu, tu klauzulu ne treba kruto tumačiti kao čimbenik koji bi u potpunosti isključio primjenu pravila i načela međunarodnog prava zaštite morskog okoliša. Na temelju te klauzule ratnim brodovima je zapravo zajamčen suvereni imunitet u zamjenu za obvezu države zastave da strogo primjenjuje okolišne standarde.

Tako smo u istraživanju ove teme dublje ušli u probleme koji pogađaju međunarodno pravo, a jedan od njih je svakako pitanje njegove fragmentacije. Prema nekim mišljenjima, fragmentacija nosi negativan predznak jer predstavlja prijetnju dezintegracije međunarodnopravnog sustava. Ipak, promatrajući zbilju razvoja društvenih odnosa, fragmentaciju međunarodnog prava bi trebalo promatrati kao prirodnu pojavu stvaranja novih međunarodnopravnih normi uslijed potreba novonostalih društvenih odnosa čijem uređenju te norme i služe. Dakako, te norme razvijene unutar različitih podsustava međunarodnog prava potrebno je sustavno povezati i urediti njihov odnos prema normama ostalih podsustava, kao i općeg međunarodnog prava u cjelini. Na taj način može se doskočiti problemu sukoba između različitih pravnih pravila koja bi propisivala međusobno nespojive pravne obveze. Konkretno, što se tiče obveze zaštite morskog okoliša, stajalište o tome što je dopušteno kada je riječ o uzrokovanju štete okolišu razlikuje se između međunarodnog prava oružanih sukoba i međunarodnog prava zaštite morskog okoliša. Potonji podsustav pravila međunarodnog prava nastao je i razvijao se s isključivim ciljem sveobuhvatne zaštite morskog okoliša. S druge strane, pravila prava oružanih sukoba prvenstveno su uspostavljena kako bi se ostvarila ravnoteža između humanizacije ratovanja i uvažavanja vojne potrebe. Ipak, tijekom svojeg razvoja, pravo oružanih sukoba počelo je uvažavati i okolišne obzire, što je pogotovo došlo do izražaja uvrštenjem termina "okoliš" u tekst Dopunskog

protokola I., odnosno usvajanjem njegovih odredbi u čl. 35., st. 3. i 55., st. 1. izravno namijenjenih zaštiti okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Pravila o zaštiti okoliša usvojena unutar tih dvaju podsustava međunarodnog prava razvijala su se neovisno jedna o drugima. Ipak, važno je istaknuti da pritom nije postojala namjera isključenja međusobne primjene tih pravila. Stručnjacima međunarodnog prava tako je preostalo utvrditi na koji način koordinirati primjenu primarnih i sekundarnih pravila različitih podsustava međunarodnog prava. Najjasniji odgovor pružila je Komisija za međunarodno pravo u svom Izvješću o fragmentaciji. Ponudila je pristup sustavne integracije međunarodnog prava koji omogućuje istodobnu primjenu pravila različitih podsustava međunarodnog prava uz njihovo međusobno prilagođavanje ili usklađivanje. Ovaj pristup temelji se na zajedničkim vrijednostima međunarodne zajednice. Održivi razvoj i međugeneracijska solidarnost su primjeri takvih zajedničkih vrijednosti čitave međunarodne zajednice u području zaštite okoliša. Stoga nije prihvatljivo dopustiti različite standarde u zaštiti okoliša unutar predmetna dva podsustava međunarodnog prava. Održivi razvoj potrebno je implementirati i u pravila međunarodnog prava oružanih sukoba, po uzoru na već razvijena pravila međunarodnog prava zaštite morskog okoliša koja široko promiču ostvarenje tog cilja. U interesu je svih država zaštititi morski okoliš jer more ima nezamjenjivu ulogu u oblikovanju klimatskih uvjeta za sve vrste organizama na našem planetu, uključujući ljude. Međunarodno pravo zaštite morskog okoliša predano je zaštiti i očuvanju morskog okoliša od onečišćenja, a u ostvarenju tog cilja sve države, a pogotovo najjače pomorske sile, moraju promijeniti praksu svojeg postupanja u oružanim sukobima kada su uglavnom zanemiravale okolišne obzire.

Stoga smo zaključili, u skladu s hipotezama istraživanja, da provedba međunarodnopravnih normi i standarda iz područja zaštite morskog okoliša u bogatoj praksi postojećih međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom morskog okoliša, poput IMO-a, može poslužiti i u prevenciji i suočavanju sa štetnim posljedicama onečišćenja morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Kao što je i istaknuto u Konvenciji UN-a o pravu mora glede onečišćenja morskog okoliša s brodova, međunarodna pravila i standardi radi sprječavanja, smanjivanja i nadziranja onečišćenja trebaju se povremeno preispitivati.⁹⁸⁸ Upravo bi porast suvremenih znanstvenih spoznaja o štetnim učincima oružanih sukoba na morski okoliš i o nemogućnosti njegova povrata u stanje prije oružanih sukoba trebao potaknuti preispitivanje uloge klauzule suverenog imuniteta

⁹⁸⁸ Čl. 211., st. 1. Konvencije UN-a o pravu mora, *supra* 3.6.1

ratnih brodova te utjecati na odgovarajuću primjenu standarda zaštite okoliša i na ratne brodove, pri čemu bi se rasprave o tome trebale voditi unutar IMO-a.

U trećem smo se poglavlju bavili pitanjem prevencije onečišćenja morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. U tu svrhu, proveli smo analizu pravila sadržanog u člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. Navedenim člancima zabranjuje se uporaba metoda ili sredstava ratovanja kojih je svrha, ili od kojih se to može očekivati, prouzročiti prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu. Riječ je o pravilu koje je predstavljalo pozitivan pomak u pravu oružanih sukoba u kojemu je tada prvi put upotrijebljen termin "okoliš" u kontekstu prava oružanih sukoba te mu je pružena izravna zaštita. Unatoč proklamiranoj zaštiti, izostala je učinkovita zaštita kao rezultat neodređenosti tog pravila. Istaknuli smo da predmetno pravilo propisuje visok standard štete za koji je izgledno da bi se ostvario samo u slučaju uporabe oružja za masovno uništenje u oružanim sukobima. Posljedica toga bila bi ostavljanje okoliša bez izravne zaštite u slučaju uporabe konvencionalnog oružja. Nakon tih i ostalih uočenih pravnih praznina vezanih uz ovo pravilo, predložili smo njegovu dopunu, i to prvenstveno definiranje njegovih sastavnih elemenata. Zaključili smo da predmetnom pravilu sadržanom u Dopunskom protokolu I. nedostaje jasnoća i usklađenost sa suvremenim znanstvenim spoznajama o okolišu. Stoga smo pri definiranju njegovih sastavnih elemenata, predložili izbjegavanje dodjeljivanja uskih definicija uzimajući u obzir spoznaje o međusobnoj povezanosti različitih dijelova okoliša i o međusobnoj ovisnosti ekoloških procesa.

Osim ovog pravila, istaknuli smo i ulogu ostalih izvora međunarodnog prava koji bi mogli pridonijeti ostvarenju cilja prevencije onečišćenja morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Tako smo u svrhu popunjavanja uočenih pravnih praznina, predložili proširenje polja primjene Martensove klauzule i na okoliš. Smatramo da ona zbog svoje običajnopravne naravi može pružiti dodatne smjernice u tumačenju spornih pravila prava oružanih sukoba. Njezinom primjenom dodatno bi se naglasio antropocentrični pristup zaštiti okoliša. Osim Martensove klauzule, raspravljali smo i o mogućnosti usvajanja novog specijaliziranog međunarodnog ugovora koji bi uredio materiju zaštite okoliša u oružanim sukobima. Na temelju analize stajališta iznesenih u pravnoj doktrini, zaključili smo da nije izgledno da bi pokušaji sazivanja konferencije, odnosno usvajanje i stupanje na snagu nove konvencije urodili plodom. Stoga smo se okrenuli analizi uloge vojnih priručnika koji, iako su akti nacionalnog prava, predstavljaju

prihvatljivije sredstvo za provedbu potrebnih izmjena i dopuna postojećih pravila prava oružanih sukoba namijenjenih zaštiti okoliša. Smatramo da bi upravo u vojne priručnike trebalo uvrstiti definicije spomenutih triju sastavnih elemenata pravila o zabrani uzrokovanja štete okolišu u oružanim sukobima. Vojni priručnici mogu poslužiti ne samo kao sredstvo za popunjavanje pravnih praznina u postojećim pravilima, nego mogu i omogućiti daljnji razvoj običajnog međunarodnog prava. Budući da pravila općeg običajnog međunarodnog prava imaju univerzalnu primjenu, smatramo da upravo ona mogu pružiti djelotvornu zaštitu morskom okolišu kao integriranom sustavu.

U nastavku trećeg poglavlja bavili smo se analizom pravila o neizravnoj zaštiti morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Istaknuli smo ulogu običajnopравnih načela prava oružanih sukoba u pružanju neizravne zaštite okolišu u oružanim sukobima, i to redom načela proporcionalnosti, načela razlikovanja između vojnih i civilnih ciljeva te obveze provedbi mjera opreza. Ta zaštita temelji se na stajalištu da okoliš ima pravni status civilnog objekta. Analizom nekih suprotnih stajališta u pravnoj doktrini, zaključili smo da se priklanjamo danas prevladavajućem stavu u međunarodnom pravu o tome da se okolišu priznaje status civilnog objekta te da je to priznanje više doprinijelo njegovoj zaštiti od bilo koje odredbe prava oružanih sukoba namijenjene njegovoj izravnoj zaštiti. Kako bi ta običajna pravila zaista pružila učinkovitu zaštitu morskom okolišu, bavili smo se pojašnjenjem njihova značenja, i to ponajprije značenjem standarda kolateralne štete sadržanom u načelu proporcionalnosti. U skladu s tim načelom, oni koji planiraju ili odlučuju o napadu moraju postići ravnotežu između očekivane štete, među ostalim, okolišu te predviđene vojne prednosti. Kako bi se izbjegle neujednačene procjene vojnih zapovjednika u provedbi testa proporcionalnosti, bavili smo se pitanjem jesu li vojni zapovjednici pravno obvezani uvrstiti i neizravne učinke napada u svoju procjenu očekivane kolateralne štete. Zaključili smo da se neizravni učinci napada trebaju uzimati u obzir u procjeni štete, i to do one mjere do koje se mogu predvidjeti kao posljedica napada. Do ovog zaključka došli smo na temelju analize suvremenih stajališta istaknutih autora iz područja prava oružanih sukoba koji se zalažu za primjenu standarda tzv. razumnog vojnog zapovjednika u provedbi testa proporcionalnosti. Navedeni standard smo primijenili na hipotetski primjer napada na industrijsko postrojenje smješteno uz morsku obalu pored kojega se nalazi ribogojilište i na taj način obrazložili svoje zaključke o opsegu kolateralne štete.

Na kraju trećeg poglavlja, bavili smo se nekim otvorenim pitanjima međunarodnog prava vezanih uz prevenciju onečišćenja morskog okoliša. Prvo smo se bavili pitanjem pravnog uređenja onečišćenja mora s ratnih brodova, i to podvodnom bukom. Istaknuli smo da bučne vojne djelatnosti mogu nepovoljno djelovati na morske ekosustave. Porast razine svijesti o važnosti zaštite morskog okoliša od onečišćenja podvodnom bukom s brodova očituje se ponajprije u djelovanju IMO-a. Unutar te organizacije usvojena su različita pravila i standardi namijenjeni smanjenju podvodne buke s brodova. Međutim, njihova primjena je isključena za ratne brodove. Unatoč tomu, zaključili smo da je već usvajanje preciznih i jasnih preporuka o smanjenju podvodne buke s brodova samo po sebi pozitivan iskorak, ali da su za njihovu širu primjenu na ratne brodove potrebni daljnji pregovori, i to unutar IMO-a. Kako bi ti pregovori doveli do usvajanja pravno obvezujućih pravila za pripadnike oružanih snaga, predložili smo da se pitanju dopune postojećih pravila pristupi u obliku vojnih priručnika, pozivajući se na ranije spomenute prednosti popunjavanja pravnih praznina u toj formi.

Među otvorenim pitanjima vezanim uz prevenciju onečišćenja morskog okoliša, obradili smo i pitanje uklanjanja oružja i streljiva potopljenog u moru. Za razliku od vremena kada je ono bilo potopljeno, danas je razvijena svijest o štetnim posljedicama odlaganja oružja i streljiva u more jer ono sadrži organske eksplozivne spojeve i razne metale te postoji rizik ispuštanja štetnih tvari u more, kao i rizik od uzrokovanja prekogranične štete. Stoga smo se bavili utvrđenjem odgovarajućeg pravnog okvira za uređenje ove materije kako bismo u konačnici odgovorili na pitanje postoji li obveza država da uklone te ratne ostatke. U tu svrhu, usporedili smo relevantne odredbe Konvencije o kemijskom oružju s odredbama Konvencije UN-a o pravu mora koje se odnose na zaštitu i očuvanje morskog okoliša, s naglaskom na zaštitu od onečišćenja potapanjem. Skrenuli smo pozornost na nedostatak postojećeg ugovornog uređenja prema kojemu se odredbe Konvencije o kemijskom oružju koje se tiču uništenja kemijskog oružja potopljenog u more ne primjenjuju na kemijsko oružje potopljeno prije 1. siječnja 1985. godine. S druge strane, istaknuli smo da Konvencija UN-a o pravu mora ne čini nikakvu takvu iznimku kada propisuje obvezu država da poduzmu sve potrebne mjere da bi se spriječilo, smanjilo i nadziralo onečišćenje morskog okoliša iz bilo kojeg izvora, i to bez obzira na vrijeme nastanka onečišćenja. Zaključili smo da bi država koja je obvezana i Konvencijom UN-a o pravu mora i Konvencijom o kemijskom oružju, morala ukloniti oružje i streljivo, uključujući i ono potopljeno prije 1985. godine, u skladu s postupkom propisanim u potonjoj konvenciji, uvažavajući opća načela i ciljeve

Konvencije UN-a o pravu mora. Među tim načelima posebno smo istaknuli načelo prevencije i načelo opreza koji predstavljaju pravni temelj za uređenje pitanja uklanjanja svih vrsta oružja i streljiva iz mora.

Na temelju detaljne analize relevantnih izvora međunarodnog prava obrađenih kroz čitavo treće poglavlje, i to ponajprije pravila sadržanog u čl. 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I., kao središnjeg pravila međunarodnog prava oružanih sukoba izravno namijenjenog pružanju zaštite okolišu, zaključili smo da postojeći međunarodnopravni okvir o zaštiti morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima, u skladu s prvom hipotezom istraživanja, ne odgovara suvremenim znanstvenim spoznajama o morskom okolišu. Istaknuli smo problem neodređenosti spomenutog pravila sadržanog u Dopunskom protokolu I. te naglasili da prilikom njegova tumačenja treba uzeti u obzir suvremene znanstvene spoznaje koje pokazuju da čak i naizgled ograničena, relativno kratkotrajna i neznatna šteta može naknadno izazvati ozbiljne ekološke poremećaje. Pri predlaganju odgovarajućih izmjena i dopuna spomenutog pravila željeli smo naglasiti važnost jačanja pravila i načela prevencije onečišćenja morskog okoliša čime bi se u najvećoj mjeri doprinijelo zaštiti morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Postojeća pravila međunarodnog prava zaštite morskog okoliša koja također stavljaju naglasak na prevenciju onečišćenja trebalo bi, u skladu s pristupom sustavne integracije sadržanom u drugoj hipotezi istraživanja, na odgovarajući način primijeniti i u svrhu zaštite morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima. To smo posebno naglasili na primjeru otvorenih pitanja vezanih uz prevenciju onečišćenja kojima smo se bavili u trećem poglavlju, konkretno u kontekstu pravnog uređenja onečišćenja mora podvodnom bukom s ratnih brodova. U tom smislu, kao i pri oblikovanju zaključka drugog poglavlja, i ovdje smo zaključili da bi međunarodne organizacije koje se bave zaštitom morskog okoliša trebale pregovarati oko usvajanja odgovarajućih međunarodnih standarda namijenjenih smanjenju podvodne buke koja bi bila primjenjiva na ratne brodove.

U četvrtom poglavlju bavili smo se pitanjem ublažavanja štetnih posljedica onečišćenja morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Trenutna i djelotvorna akcija je ključna u suočavanju sa štetnim posljedicama onečišćenja mora. Mjere čišćenja, kao i cjelokopna akcija intervencije, zahtijevaju specijalizirana znanja i stručnost te namjensku opremu i alate. Od presudne je važnosti intervenirati na izvoru onečišćenja, spriječiti širenje onečišćujuće tvari i

ukloniti onečišćujuću tvar. Stoga je važno pravovremeno omogućiti pristup brodovima koji prevoze stručno osoblje i odgovarajuća tehnička sredstva, poput prihvatnih uređaja za prikupljanje otpada iz mora, pumpi i ostalog.

Potreba međunarodne suradnje država u nadzoru nad štetnim posljedicama onečišćenja morskog okoliša prepoznata je u međunarodnim ugovorima iz područja prava zaštite morskog okoliša, poput Konvencije OPRC usvojene na svjetskoj razini te Protokola II. uz Barcelonsku konvenciju usvojenog na regionalnoj razini. Tako se, primjerice, u spomenutim ugovorima propisuje obveza obavješćavanja drugih država i nadležnih međunarodnih organizacija o prijetećoj, kao i o stvarnoj šteti morskom okolišu. Međutim, na temelju klauzule suverenog imuniteta ratnih brodova, države zastave ratnog broda izuzete su od ispunjenja tih obveza. Smatramo da katastrofalne posljedice onečišćenja morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima ne opravdavaju potpuno izuzeće država zastave ratnih brodova od ispunjenja obveza iz spomenutih međunarodnih ugovora. Pokazali smo da je to potvrđeno i u praksi suočavanja sa štetnim posljedicama onečišćenja u međunarodnim oružanim sukobima. Naime, u iračko-kuvajtskom sukobu (1990.-1991.) te u izraelsko-libanonskom sukobu (2006.) ispostavilo se da su države primijenile mehanizme koji su im bili na raspolaganju na temelju spomenutih međunarodnih ugovora iz područja međunarodnog prava zaštite morskog okoliša.

Osim mogućnosti primjene postojećih pravila iz područja prava zaštite morskog okoliša u svrhu smanjenja štetnih posljedica onečišćenja morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, osvrnuli smo se i na postojeća pravila iz područja prava oružanih sukoba na moru kojima bi se mogla ostvariti ista svrha. Na temelju analize instituta blokade utvrdili smo da pravila kojima je ona uređena ne predviđaju mogućnost propuštanja prolaska brodova koji bi bili opskrbljeni potrebnom opremom i na kojima bi se nalazili stručnjaci s iskustvom u intervenciji u slučaju onečišćenja mora. Proglašenje blokade i njezina provedba na temelju postojećih pravila pokazala se posebno otegotnom okolnosti u smanjenju štetnih posljedica onečišćenja morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, poput onog između Izraela i Libanona 2006. godine. Stoga smo predložili protezanje odredbi Sanremskog priručnika u dijelu u kojemu se spominje izuzeće od napada, odnosno uzapćenja određenih plovila, također na plovila koja su namijenjena ili prilagođena isključivo za intervenciju u slučaju onečišćenja morskog okoliša, kada se stvarno bave tim aktivnostima. Smatramo da bi taj pristup bio najprihvatljiviji za države kako bi one

zaista provodile ta pravila u praksi i tako utjecale na stvaranje novih običajnopравnih pravila o blokadi.

Time smo u četvrtom poglavlju također došli do zaključka koji potvrđuje postavljene hipoteze istraživanja. U skladu s prvom hipotezom, utvrdili smo da postojeći međunarodnopravni okvir o zaštiti morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima, konkretno tradicionalna pravila o blokadi ne odgovaraju suvremenim znanstvenim spoznajama o morskom okolišu. U postojećim pravilima o blokadi nije prepoznato da je nužno omogućiti pravovremeni pristup brodovima koji prevoze stručno osoblje i tehnička sredstva koja mogu smanjiti štetne posljedice nastalog onečišćenja morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima. Osim toga, u skladu s drugom hipotezom istraživanja, utvrdili smo da je potrebno odgovarajuće primijeniti i pravila međunarodnog prava zaštite morskog okoliša u suočavanju sa štetnim posljedicama onečišćenja morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. To bi značilo da bi u duhu sustavne integracije trebalo povezati iskustva MOCK-a i praksu međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom morskog okoliša, poput IMO-a. Naime, međunarodne organizacije koje se bave suočavanjem s ekološkim posljedicama nemaju iskustva u djelovanju za vrijeme trajanja neprijateljstava. MOCK, s druge strane, ima to iskustvo, ali nema, pak, potrebne vještine za provedbu ekoloških mjera. Stoga bi se njihovim zajedničkim djelovanjem mogla pružiti učinkovita zaštita morskom okolišu u slučaju već nastale štete u međunarodnim oružanim sukobima.

U petom smo poglavlju raspravljali o naknadi štete uzrokovane onečišćenjem morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Riječ je o vrlo složenom pitanju u pravnom i tehničkom smislu. Poteškoće se javljaju vezano uz otežano utvrđivanje obujma i visine naknade štete morskom okolišu. Dok će u slučaju naknade imovinke štete u nekom trgovačkom sporu biti moguće izračunati visinu nastale štete jer se ona može knjigovodstveno kvantificirati, u okolišnom sporu postoji rizik oslanjanja na suviše apstraktne procjene štete. Osim toga, otežavajuća okolnost je i problem utvrđivanja uzročno-posljedične veze onečišćenja morskog okoliša. Naime, ponekad nije moguće sa sigurnošću utvrditi koja je konkretna djelatnost ili stvar uzrokovala onečišćenje jer štetni učinci onečišćenja ne moraju nastupiti odmah nakon šetnog događaja. Tim problemima bavili smo se iz aspekta odgovornosti države za štetu, kao i odgovornosti pojedinca.

Što se tiče odgovornosti države, istaknuli smo da je, u skladu s običajnim pravilom, koje je sadržano i u Dopunskom protokolu I., stranka sukoba koja krši odredbe ženevskih konvencija ili Dopunskog protokola I. dužna platiti odštetu. Dodatno, ta država odgovorna je za sve čine što ih počinu osobe u sastavu njezinih oružanih snaga. Međutim, uzimajući u obzir neodređenost odredbi namijenjenih zaštiti morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, ne čini nam se izglednom mogućnost utvrđenja odgovornosti države za kršenje odredbi koje su već same po sebi nejasne i dvosmislene. Stoga smo se okrenuli raspravi o mogućnosti primjene režima odgovornosti države bez protupravnosti. Tim pitanjem već se bavila i pravna doktrina i Komisija za međunarodno pravo, i to u svom Nacrtu načela o podjeli gubitka u slučaju prekogranične štete od djelatnosti s povećanom opasnošću. Tamo je istaknuto da država treba poduzeti sve potrebne mjere kako bi osigurala brzu i adekvatnu naknadu štete od djelatnosti s povećanom opasnošću na njezinom teritoriju ili pod njezinom jurisdikcijom ili kontrolom. Međunarodni oružani sukobi svakako predstavljaju djelatnost s povećanom opasnošću. Budući da je naknada štete uzrokovane onečišćenjem morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima isključena iz polja primjene međunarodnih ugovora iz područja zaštite okoliša koji se bave upravo aspektom naknade štete, usmjerili smo se na analizu potrebnih mjera koje bi država trebala poduzeti u tom slučaju kako oštećenici ne bi ostali bez adekvatne naknade. Kao najprikladniju mjeru u tom smislu, koja bi ujedno doprinijela ostvarenju većine temeljnih načela zaštite morskog okoliša, predložili smo osnivanje kompenzacijskih fondova, i to u sklopu odgovarajućeg međunarodnog ugovora kojeg bi tek trebalo usvojiti s osnovnim ciljem popravljivanja štete okolišu. Ujedno smo predložili neke modele financiranja kompenzacijskih fondova kako bi u konačnici najjače pomorske sile kao najveći onečišćivači snosile trošak naknade štete uzrokovane onečišćenjem.

Osim toga, u raspravi o odgovornosti države, dotakli smo se i pitanja opsega štete koju se može potraživati u zahtjevima za naknadu štete. Ovdje smo posebno istaknuli pitanje naknade štete morskome okolišu *per se*. To pitanje je u središtu analize u recentnim radovima istaknutih stručnjaka međunarodnog prava koji se bave pitanjem zaštite morskog okoliša, i to pogotovo aspektom naknade štete. Ti autori zagovaraju priznanje zahtjeva za naknadu gubitaka koji su posljedica nemogućnosti pružanja usluga ekosustava zbog onečišćenog okoliša. Ovdje je riječ o metodi tzv. pristupa koji uvažava usluge ekosustava koja može pružiti važne smjernice u kvantifikaciji štete okolišu. Ova metoda dobiva sve više zagovornika u pravnoj doktrini. Na nju se pozivala i Kostarika pred Međunarodnim sudom u svojem sporu s Nikaragvom. U tom

predmetu Sud se bavio pitanjem utvrđenja iznosa naknade štete okolišu. Na temelju analize te presude, zaključili smo da u međunarodnom pravu zaista postoji trend uvažavanja nadoknativosti štete za gubitak ekoloških dobara i usluga. Smatramo da je to ispravan put prema ostvarenju cilja održivog razvoja. Zbog toga očekujemo da će stajališta iznesena u toj presudi utjecati na daljnji razvoj sudske prakse u smjeru priznanja čiste ekološke štete.

Uz prijedlog izmjena i dopuna pravnog uređenja naknade štete morskom okolišu u vezi s međunarodnim oružanim sukobima, osvrnuli smo se i na pitanje provedbe tih pravila. Nije dovoljno samo kritizirati postojeća pravila, pa ni predložiti njihova poboljšanja, nego i razmotriti kako osigurati njihovu implementaciju. Stoga smo se bavili i obvezom država da poštuju, ali i da osiguraju poštovanje prava oružanih sukoba. Istaknuli smo obvezu država da implementiraju međunarodno pravo u svoje nacionalno zakonodavstvo, kao i da osiguraju njegovu provedbu kroz nacionalne sudove. Uz to, skrenuli smo pozornost na pojavu proliferacije međunarodnih sudskih mehanizama. U tom smislu, vratili smo se na raniju raspravu o fragmentaciji međunarodnog prava. Naime, u drugom smo poglavlju analizirali problem materijalne fragmentacije međunarodnog prava koja je uzrokovana stvaranjem novih pravila međunarodnog prava namijenjenih uređenju specifičnih novonastalih društvenih odnosa. Kao posljedica toga pojavili su se novi podsustavi međunarodnog prava koji naizgled funkcioniraju samostalno unutar međunarodnopravnog sustava u cjelini. Uz već postojeće probleme koje uzrokuje materijalna fragmentacija, u tom smo se poglavlju, pak, osvrnuli na problem institucionalne fragmentacije međunarodnog prava. Riječ je o pojavi specijaliziranih međunarodnih tijela nadležnih za tumačenje i primjenu pravila podsustava međunarodnog prava. Stoga smo napravili usporedbu između djelovanja općih i specijaliziranih sudova općenito kako bismo utvrdene prednosti i nedostatke uvrstili u kontekst rasprave o potrebi za osnivanjem specijaliziranog međunarodnog suda koji bi bio nadležan za tumačenje i primjenu pravila međunarodnog prava zaštite okoliša. U pravnoj doktrini zapravo već traje rasprava o potrebi osnivanja tzv. Međunarodnog okolišnog suda. Argumenti zagovornika njegova osnivanja djeluju uvjerljivo, primjerice, u dijelu u kojem se naglašava mogući doprinos tog suda pojašnjenju obveza sadržanih u međunarodnom pravu zaštite okoliša i harmonizaciji prava. Možemo se složiti da pri izboru nadzornog mehanizma nad provedbom međunarodnih pravila o zaštiti morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima ne bi trebalo isključiti nadležnost Međunarodnog okolišnog suda. Međutim, smatramo da naglasak u ovoj raspravi treba prebaciti na rješenje materijalne fragmentacije međunarodnog

prava. Tek kada povežemo pravila različitih podsustava međunarodnog prava i pojasnimo njihov međusobni odnos, možemo se baviti i pitanjem odgovarajućeg međunarodnog pravosudnog tijela za rješavanje sporova.

Nadalje, raspravi o rješavanju pitanja naknade štete za onečišćenje morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima pristupili smo i s aspekta kaznene odgovornosti pojedinca. U analizi tog pitanja stavili smo naglasak na djelovanje Međunarodnog kaznenog suda, kao stalnog međunarodnog sudišta nadležnog za najteže međunarodne zločine, osnovanog Rimskim Statutom. U skladu s Rimskim statutom, među ratnim zločinima predviđena je i kaznena odgovornost pojedinca za uzrokovanje prostorno znatne, trajnije i velike štete okolišu. Međutim, postojeći pravni okvir ne odgovara potrebi učinkovite zaštite okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, što smo potvrdili i činjenicom da nijedan postupak nije pokrenut pred Međunarodnim kaznenim sudom zbog počinjenja ovog ratnog zločina. Jedan od razloga tomu podudara se s već spomenutim nedostatkom pravila namijenjenog izravnoj zaštiti okoliša u međunarodnim oružanim sukobima sadržanom u Dopunskom protokolu I. Kao što je i tamo slučaj, tako je i u Rimskom statutu propušteno definirati što označavaju sastavni elementi predmetnog ratnog zločina ("prostorno znatna, trajnija i velika šteta okolišu"). Zbog nedostataka trenutnog pravnog uređenja kaznene odgovornosti pojedinca za onečišćenje morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima, predložili smo da se uočene pravne praznine popune uvrštenjem ekocida kao novog kaznenog djela u Rimski statut. Uvođenje zločina ekocida je zahtjevan pravni pothvat u materijalnom i proceduralnom smislu, ali puno posla već je odrađeno zahvaljujući naporima Panela neovisnih stručnjaka za pravnu definiciju ekocida. To neovisno tijelo učinilo je važne pomake u definiranju triju sastavnih elemenata spornog standarda štete. Na temelju poredbene metode i u skladu s najnovijim znanstvenim spoznajama o morskom okolišu koje uvažavaju ostvarenje cilja održivog razvoja, detaljno smo analizirali definicije tih elemenata kako ih je predložio Panel. Zaključili smo da predložena pravna definicija ekocida predstavlja potpuno i učinkovito pravno rješenje za zaštitu morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Ono što smo posebno istaknuli kao prednost uvođenja ekocida u Rimski statut u kontekstu rasprave o naknadi štete jest uloga Fonda u korist žrtava kaznenih djela. Ta uloga bi došla do izražaja upravo u vezi s osudom pojedinca za kazneno djelo ekocida. Naime, Međunarodni kazneni sud bi, nakon utvrđenja odgovornosti pojedinca za počinjenje ekocida, mogao odrediti

naknadu štete koja bi, iako primarno usmjerena na ublažavanje ljudske patnje, imala i pozitivan učinak na okoliš. Sud bi se u tom slučaju, u skladu s drugom hipotezom istraživanja, vodio pristupom sustavne integracije te bi u svojoj odluci o opsegu i visine štete naveo i načela zaštite okoliša kojima se pritom vodio.

Na kraju ovog istraživanja, kada horizontalno povezujemo zaključke svakog pojedinog poglavlja, možemo donijeti ukupnu ocjenu o trenutnom stanju međunarodnog pravnog uređenja zaštite morskog okoliša u vezi s međunarodnim oružanim sukobima te se, s tim u vezi, možemo opredijeliti za najučinkovitiji pristup cjelokupnom pravnom uređenju ove materije. Što se tiče prve hipoteze, analizirali smo koje su to suvremene znanstvene spoznaje o morskom okolišu, s naglaskom na one koje ističu međusobnu povezanost različitih dijelova okoliša i međusobnu ovisnost ekoloških procesa. U skladu s tim spoznajama, moguće je da čak i naizgled ograničena, relativno kratkotrajna i neznatna šteta naknadno izazove ozbiljne poremećaje u morskom okolišu. Stoga se i pravno uređenje mora prilagoditi tim znanjima koja su rapidno napredovala od vremena usvajanja pravila podsustava prava oružanih sukoba. Uostalom, ta znanja se neprestano nadopunjuju s napretkom znanosti i tehnologije pa pravni okvir treba ostaviti dovoljno prilagodljivim za uređenje novih pravnih situacija. Pravila o zaštiti okoliša u međunarodnim oružanim sukobima koja smo analizirali u ovome radu daleko su od savršenih, ali kao što je to slučaj i sa svim pravilima, njihova pravna snaga počiva u njihovoj implementaciji, a ne na samom postojanju. Stoga smo skloniji stavu da, umjesto usvajanja potpuno novih pravila, zapravo treba poboljšati postojeća pravila, i to u sadržajnom i formalnom smislu. Pritom treba obratiti pozornost na važnost implementacije načela održivog razvoja pri bilo kakvim izmjenama i dopunama postojećih pravila. Kao što smo istaknuli, oružani sukobi i održivi razvoj su u međusobnoj korelaciji jer se održivi razvoj ne može ostvariti bez mira i sigurnosti, a i obratno. Na tom tragu, posebno smo istaknuli doprinos Panela u oblikovanju pravne definicije ekocida jer su pri pojašnjenju sastavnih elemenata ekocida uvažene i suvremene znanstvene spoznaje o morskom okolišu kao integriranom sustavu zbog čega postoji velika vjerojatnost da će šteta uzrokovana na jednom morskom području utjecati i na drugo morsko područje te tako ugroziti održivi razvoj.

Stoga smatramo da je, unatoč uočenim nedostacima trenutnog pravnog uređenja, koji su prvenstveno uzrokovani neodređenošću pravnog pravila o zabrani uzrokovanja prostorno znatne,

trajnije i velike štete okolišu u međunarodnim oružanim sukobima sadržanog u člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I., moguće ostvariti učinkovitu zaštitu morskog okoliša, i to u sva tri aspekta zaštite okoliša. Što se tiče prevencije onečišćenja morskog okoliša, suvremena definicija ekocida kako ju je oblikovao Panel, utjecat će u praksi i na tumačenje sastavnih elemenata spomenutog pravnog pravila sadržanog u člancima 35., st. 3. i 55., st. 1. Dopunskog protokola I. pa će time biti jasnije što se smatra protupravnim djelovanjem. Tek tada kada se ojača to postojeće pravilo, ono će moći ostvariti svoju preventivnu svrhu, odnosno spriječiti takva protupravna postupanja. S druge strane, u slučaju povrede tog pravnog pravila, olakšao bi se i postupak utvrđenja odgovornosti za štetu. U svakom slučaju, smatramo da je potrebno osnažiti postojeća pravna pravila kako bi se ostvarila sva tri aspekta zaštite morskog okoliša. Dodatno, što se tiče učinkovitije provedbe obveze naknade štete, kao najsloženijeg aspekta njegove zaštite, smatramo da je potrebno otići korak dalje i uvesti novo pravilo, i to ono o zabrani ekocida u Rimski statut. Time bi se omogućilo Međunarodnom kaznenom sudu da provede kazneni progon pojedinaca, a pritom bi, uz osudu pojedinca, mogao dosuditi i naknadu štete zbog počinjenja ekocida.

Što se tiče druge hipoteze, istaknuli smo da za tumačenje odredbi pojedinog podsustava međunarodnog prava koje je primjenjivo u konkretnoj situaciji, mogu biti relevantni i izvori drugih podsustava. Smatramo da izvori međunarodnog prava zaštite morskog okoliša, poput međunarodnih ugovora koji ne isključuju svoju primjenu u slučaju izbijanja neprijateljstava, a pogotovo temeljna načela međunarodnog prava zaštite morskog okoliša, mogu biti itekako relevantni u tumačenju pravila podsustava međunarodnog prava oružanih sukoba. Taj stav smo potkrijepili analizom stajališta iznesenih u pravnoj doktrini, i to pogotovo onih koja se temelje na naglašavanju zajedničkih vrijednosti čitave međunarodne zajednice. Održivi razvoj je jedna od tih zajedničkih vrijednosti koju je potrebno implementirati i u pravila o vođenju neprijateljstava. Za to smo se zalagali pri predlaganju izmjena i dopuna pravila namijenjenih svim trima aspektima zaštite morskog okoliša u međunarodnim oružanim sukobima. Taj pristup u skladu je s antropocentričnim stajalištem o svrsi zaštite okoliša. Države bi trebale biti odgovorne za osiguranje zaštite okoliša u međunarodnim oružanim sukobima kako njegovo uništenje ne bi ograničilo pristup sadašnjih i budućih generacija prirodnim bogatstvima potrebnim za život. Šteta uzrokovana onečišćenjem okoliša u međunarodnim oružanim sukobima ima štetne posljedice za buduće generacije, jednako kao i za generaciju trenutno pogođenu oružanim sukobom. Država

pogođena oružanim sukobom suočava se s brojnim negativnim posljedicama oružanih sukoba, od uništenja infrastrukture do nestabilnosti institucija, a sve to dodatno otežava ostvarenje sva tri aspekta održivog razvoja nakon završetka neprijateljstava. Stoga i pri analizi druge hipoteze, još jednom želimo izdvojiti ulogu Panela neovisnih stručnjaka za pravnu definiciju ekocida jer je pri oblikovanju pravne definicije ekocida implementirao načelo održivog razvoja i time omogućio ostvarenje sva tri aspekta zaštite okoliša u kontekstu međunarodnih oružanih sukoba. Njegov doprinos posebno je došao do izražaja u ostvarenju aspekta naknade štete uzimajući u obzir da se kriminalizacijom ekocida otvara prostor Međunarodnom kaznenom sudu ne samo za osudu pojedinca, nego i za dosudu naknade štete, i to u duhu sustavne integracije, dakle uvažavajući načela zaštite okoliša.

POPIS LITERATURE

KNJIGE:

1. Andrassy, J., Bakotić, B., Seršić, M., Vukas, B., Međunarodno pravo, 3. dio, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
2. Andrassy, J., Bakotić, B., Seršić, M., Vukas, B., Međunarodno pravo, 1. dio, drugo izmijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 2010.
3. Austin, J. E., Bruch, C. E., The Environmental Consequences of War- Legal, Economic, and Scientific Perspectives, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
4. Bailliet, C. M., Larsen, K. M. (ur.), Promoting Peace Through International Law, Oxford Academic, Oxford, 2015.
5. Besson, S., Tasioulas, J. (ur.), The Philosophy of International Law, Oxford University Press, Oxford, 2010.
6. Birnie, P. W., Boyle, A. E., Redgwell, C., International Law and the Environment, Oxford University Press, 2009.
7. Boelaert-Suominen, S. A. J., International Environmental Law and Naval War: the Effect of Marine Safety and Pollution Conventions during International Armed Conflict, Naval War College, Newport, Rhode Island, 2000.
8. Bothe, M., Partsch, K. J., Solf, W. A., New Rules for Victims of Armed Conflicts, Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949, Martinus Nijhoff Publishers, Hag, 1982.
9. Boulanin, V., Davison, N., Goussac, N., Peldán Carlsson, M., Limits on Autonomy in Weapon Systems, Identifying Practical Elements of Human Control, ICRC, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm, 2020.
10. Boyle, A., Freestone, D. (ur.), International Law and Sustainable Development, Past Achievements and Future Challenges, Oxford University Press, Oxford, 1999.
11. Brajković, V. (ur.), Pomorska enciklopedija, sv. 7, Jugoslavenski Leksikografski Zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1985.
12. Brownlie, I., Principles of Public International Law, četvrto izdanje, Oxford University Press, 1990.

13. Carty, A., *The Decay of International Law: A Reappraisal of the Limits of Legal Imagination in International Affairs*, Manchester University Press, Manchester, 2019.
14. Casey-Maslen, S., Haines, S., *Hague Law Interpreted: The Conduct of Hostilities under the Law of Armed Conflict*, Hart Publishing, Oxford, 2018.
15. Clapham, A., Gaeta, P. (ur.), *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*, Oxford University Press, Oxford, 2014.
16. Churchill, R., Lowe, V., Sander, A., *The Law of the Sea*, četvrto izdanje, Manchester University Press, Manchester, 2022.
17. Crawford, J., Pellet, A., Olleson, S., *The Law of International Responsibility*, Oxford University Press, 2010.
18. Ćorić, D., *Međunarodni sustav odgovornosti i naknade štete zbog onečišćenja mora uljem*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Jadranski zavod, Zagreb, 2002.
19. Dawson, G., *International Law and Sea-Dumped Chemical Weapons*, Oxford University Press, Oxford, 2023.
20. De La Rue, C. M. (ur.), *Liability for Damage to the Marine Environment*, Lloyd's of London Press Ltd., London, 1993.
21. Degan, V. Đ., *Sources of International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Hag, Boston, London, 1997.
22. Degan, V. Đ., *Međunarodno pravo mora u miru i u oružanim sukobima*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2002.
23. Degan, V. Đ., *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.
24. Dinstein, Y., *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, Cambridge University Press, četvrto izdanje, 2022.
25. Doswald-Beck, L. (ur.), *Sanremo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea*, Cambridge University Press, 2005.
26. Grunawalt, R. J., King, J. E., McClain, R. S., *Protection of the Environment during Armed Conflict*, US Naval War College, Newport, Rhode Island, sv. 69, 1996.
27. Helm, A., M. (ur.), *The Law of War in the 21st Century: Weaponry and the Use of Force*, US Naval War College, International Law Studies, Newport, sv. 82, 2006.
28. Henckaerts, J. M., Doswald-Beck, L., *Customary International Humanitarian Law*, sv. 1: Rules, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

29. Ibler, V., Rječnik međunarodnog javnog prava, Informator, Zagreb, 1972.
30. Jennings, R., Watts, A., Oppenheim's International Law, deveto izdanje, sv. 1, Longman, Harlow, 1992.
31. Kalshoven, F., Ograničenja vođenja rata, MOCK, Zagreb, 2001.
32. Klein, N., Dispute Settlement in the UN Convention on the Law of the Sea, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
33. Lillich R.B., Moore, J. N., The Use of Force, Human Rights, and General International Legal Issues, International Law Studies, U.S. Naval War College, sv. 62, 1980.
34. Luttenberger, A., Pomorsko ratno pravo, Pomorski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2008.
35. Marauhn, T., de Vries, B. (ur.), Legal Restraints on the Use of Military Force, Collected Essays by Michael Bothe, Brill, Nijhoff, Leiden, 2021.
36. Nanda, V. P. (ur.), Climate Change and Environmental Ethics, Transaction Publishers, New Brunswick i London, 2011.
37. Ndiaye, T. M., Wolfrum, R. (ur.), Law of the Sea, Environmental Law and Settlement of Disputes: Liber Amicorum Judge Thomas A. Mensah, Brill Academic Publishers, 2007.
38. Nordquist, M. H. (ur.), United Nations Convention on the Law of the Sea 1982, Vol. 4., A Commentary, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1991.
39. Nystuen, G., Casey-Maslen, S., Bersagel, A.G. (ur.), Nuclear Weapons Under International Law, Cambridge University Press, 2014.
40. Padovan, A. V., Uloga pomorskog osiguranja u zaštiti morskog okoliša od onečišćenja s brodova, HAZU, Jadranski zavod, Zagreb, 2012.
41. Plant, G. (ur.), Environmental Protection and the Law of War: A Fifth Geneva Convention on the Protection of the Environment in the Time of Armed Conflict?, Belhaven Press, London i New York, 1992.
42. Reynolds III, J. E., Perrin, W. F., Reeves, R. R., Montgomery, S.; Ragen, T. J. (ur.), Marine Mammal Research: Conservation beyond Crisis, The John Hopkins University Press, Baltimore, 2005.
43. Richardson, W. J., Greene Jr., C. R., Malme, C. I., Thomson, D. H.; Marine Mammals and Noise, Academic Press, San Diego, 1995.

44. Robertson, Jr., H. B. (ur.), The Law of Naval Operations, International Law Studies, sv. 64, Naval War College Press, Newport, Rhode Island, 1991
45. Rudolf, D., Enciklopedijski rječnik međunarodnoga prava mora, Matica hrvatska, Zagreb, 2012.
46. Sandoz, Y., Swinarski, C., Zimmerman, B. (ur.), Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, International Committee of the Red Cross, Martinus Nijhoff Publishers, Ženeva, 1987.
47. Sands, P., Principles of International Environmental Law – Frameworks, Standards and Implementation, Manchester University Press, Manchester i New York, 1995.
48. Schmitt, M. N. (ur.), Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare, Cambridge University Press, New York, 2013.
49. Schmitt, M. N., Green, L. C. (ur.), International Law Across the Spectrum of Conflict: Essays in Honour of Professor L.C. Green on the Occasion of His Eightieth Birthday, International Law Studies Series, US Naval War College Press, sv. 75, 2001.
50. Stahn, C., Iverson, J., Easterday, J. S. (ur.), Environmental Protection and Transitions from Conflict to Peace: Clarifying Norms, Principles, and Practices, Oxford University Press, Oxford, 2017.
51. Seršić, M., Međunarodnopravna zaštita morskog okoliša, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2003.
52. Seršić, M., Međunarodnopravna odgovornost države, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007.
53. Shaw, M. N., International Law, deveto izdanje, Cambridge University Press, Cambridge, 2021.
54. Ujević, M. (ur.), Pomorska enciklopedija, sv. 1, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1954.
55. Voigt, C., Sustainable Development as a Principle of International Law - Resolving Conflicts between Climate Measures and WTO Law, Martinus Nijhoff Publishers, The Hag, Boston, London, 2009.
56. Vukas, B., Šošić, T. M. (ur.), International Law: New Actors, New Concepts, Continuing Dilemmas, *Liber Amicorum* Božidar Bakotić, Martinus Nijhof Publishers, Leiden, Boston, 2010.

57. Weatherall, T., *Duality of Responsibility in International Law - The Individual, the State, and International Crimes*, Brill Nijhoff, Leiden, Boston, 2022.

ČLANCI:

1. Agazzi, E., The Issue of Anthropocentrism in Ethics, *Bioethics Update*, sv. 2, br. 2 (2016), str. 81-95.
2. Anderson, K., Reisner, D., Waxmanstr, M., Adapting the Law of Armed Conflict to Autonomous Weapon Systems, *International Law Studies*, sv. 90 (2014), str. 386-411.
3. Arlović, M., Ustavni okvir djelovanja Ustavnog suda Republike Hrvatske za ispitivanje i ocjenjivanje ustavnosti pravnih praznina, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, sv. 54, br. 1 (2017), str. 255-281.
4. Baker, B., Legal Protections for the Environment in Times of Armed Conflict, *Virginia Journal of International Law*, sv. 33 (1993), str. 351-383.
5. Baker, M., Domanski, A., Hollweg, T., Murray, J., Lane, D., Skrabis, K., Taylor, R., Moore, T., DiPinto, L., Restoration Scaling Approaches to Addressing Ecological Injury: The Habitat-Based Resource Equivalency Method, *Environmental Management*, sv. 65 (2020), str. 161–177.
6. Barić-Punda, V., Brkić, Z., Zaštita i očuvanje Sredozemnog mora s posebnim osvrtom na obalne države članice Europske unije, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, sv. 44, br. 1 (2007), str. 53-65.
7. Beaumont, N. J., Mongruel, R., Hooper, T., Practical application of the Ecosystem Service Approach (ESA): Lessons Learned and Recommendations for the Future, *International Journal of Biodiversity Science, Ecosystem Services & Management*, sv. 13, br. 3 (2018), str. 68-78.
8. Beck, A. J., Gledhill, M., Schlosser, C., Stamer, B., Böttcher, C.; Sternheim, J., Greinert, J., Achterberg, E.P., Spread, Behavior, and Ecosystem Consequences of Conventional Munitions Compounds in Coastal Marine Waters, *Frontiers in Marine Science*, sv. 5 (2018), str. 1-26.
9. Benvenuti, P., The ICTY Prosecutor and the Review of the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia, *European Journal of International Law*, sv. 12, br. 3 (2001), str. 503-529.

10. Best, E. P. H., Zappi, M. E., Fredrickson, H. L., Sprecher, S. L., Larson, S. L., Ochman, M., Screening of Aquatic and Wetland Plant Species for Phytoremediation of Explosives-contaminated Groundwater from the Iowa Army Ammunition Plant, *Annals of the New York Academy of Sciences*, sv. 829, br. 1 (1997), str. 179-194.
11. Bokan, S., Terorizam i biološko i toksinsko oružje, *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, sv. 54, br. 1 (2003), str. 29-43.
12. Bonačić, M., Međunarodni rezidualni mehanizam za kaznene sudove: funkcije i odnos s hrvatskim pravosuđem, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 64, br. 5-6 (2014), str. 1061-1089.
13. Bothe, M., The Protection of the Environment in Times of Armed Conflict, *German Yearbook of International Law*, sv. 34 (1991), str. 54-62.
14. Bothe, M., Bruch, C., Diamond, J., Jensen, D., International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities, *International Review of the Red Cross*, sv. 92, br. 879 (2010), str. 569-592.
15. Bothe, M., Precaution in International Environmental Law and Precautions in the Law of Armed Conflict, *Goettingen Journal of International Law*, sv. 10, br. 1 (2020), str. 267-281.
16. Boutillon, S., The Precautionary Principle: Development of an International Standard, *Michigan Journal of International Law*, sv. 23, br. 2 (2002), str. 429-469.
17. Bouvier, A., Protection of the Natural Environment in Time of Armed Conflict, *International Review of the Red Cross*, br. 285 (1991), str. 567-578.
18. Brito, J. C. *et al.*, Armed Conflicts and Wildlife Decline: Challenges and Recommendations for Effective Conservation Policy in the Sahara-Sahel, *Conservation Letters*, sv. 11, br. 5 (2018).
19. Carević, M., Rusan Novokmet, R., Challenges for the Contemporary International Legal Framework and the Rule of Law: Is the International Community Doing Its Best for the Protection of Climate Migrants?, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, sv. 42, br. 3 (2021), str. 591-609.
20. Caron, D. D., The ILC Articles on State Responsibility: The Paradoxical Relationship between Form and Authority, *The American Journal of International Law*, sv. 96, br. 4 (2002), 857-873.

21. Charney, J. I., Universal International Law, *American Journal of International Law*, sv. 87, br. 4 (1993), str. 529-551.
22. Cohan, J. A., Modes of Warfare and Evolving Standards of Environmental Protection Under the International Law of War, *Florida Journal of International Law*, sv. 15, br. 4 (2003), str. 481-540.
23. Crnić-Grotić, V., Object and Purpose of Treaties in the Vienna Convention on the Law of Treaties, *Asian Yearbook of International Law*, sv. 7 (1997), str. 141-174.
24. Cusato, E. T., Beyond Symbolism, Problems and Prospects with Prosecuting Environmental Destruction before the ICC, *Journal of International Criminal Justice*, sv. 15 (2017), str. 491-507.
25. Cusato, E., Overcoming the “Logic of Exception”: A Critique of the UN Security Council’s Response to Environmental Damage from the 1990–91 Gulf War; *Asian Journal of International Law*, sv. 9, br. 1 (2019), str. 75-97.
26. Čapeta, T., Kazneni sudovi i suradnja sa Sudom EU-a u prethodnom postupku, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, sv. 22, br. 1 (2015), str. 49-66.
27. Ćorić, D., Međunarodni sustav odgovornosti za onečišćenje mora uljem - najnovije izmjene, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, sv. 27, br. 2 (2006), str. 889-912.
28. Ćorić, D., Tuhtan Grgić, I., Stanković, G., Naknada ekološke štete u slučaju onečišćenja mora s brodova - hrvatski pravni okvir, *Poredbeno pomorsko pravo*, sv. 61, br. 176 (2022), str. 95–133.
29. Činčurak Erceg, B., Problemi pravne (ne)reguliranosti (mikro) plastike u morskom i riječnom okolišu, *Poredbeno pomorsko pravo*, sv. 61, br. 176 (2022), str. 135-175.
30. Das, O., Environmental Protection in Armed Conflict: Filling the Gaps with Sustainable Development, *Nordic Journal of International Law*, sv. 82 (2013), str. 103-128.
31. Davis, J. S., Hayes-Conroy, J. S., Jones, V. M., Military Pollution and Natural Purity: Seeing Nature and Knowing Contamination in Vieques, Puerto Rico, *GeoJournal*, sv. 69, br. 3 (2007), str. 165-179.
32. Debuf, E., Tools To Do the Job: The ICRC’s Legal Status, Privileges and Immunities, *International Review of the Red Cross*, sv. 97, br. 897/898 (2016), str. 319–344.
33. Degan, V. Đ., O granicama na prostorima mora, morskog dna i podzemlja, *Uporedno pomorsko pravo*, sv. 33, br. 131/132 (3-4), (1991), str. 175-214.

34. Degan, V. Đ., Zločin genocida pred međunarodnim sudištima, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 58, br. 1-2 (2008), str. 77-95.
35. Dinstein, Y., Protection of the Environment in International Armed Conflict, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, sv. 5 (2001), str. 523-549.
36. Doswald-Beck, L., The San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea, *American Journal of International Law*, sv. 89, br. 1 (1995), str. 192-208.
58. Dotinga, H. M., Oude Elferink, A. G., Acoustic Pollution in the Oceans: The Search for Legal Standards, *Ocean Development & International Law*, sv. 31 (2000), str. 151-182.
37. Droege, C., Tougas, M. L., The Protection of the Natural Environment in Armed Conflict – Existing Rules and Need for Further Legal Protection, *Nordic Journal of International Law*, sv. 82 (2013), str. 21–52.
38. Edwards, D. T., Pascoe, D. B., Outcome of the IMO Conference on International Co-Operation on Oil Pollution Preparedness and Response, *International Oil Spill Conference Proceedings*, sv. 1991, br. 1 (1991), str. 357-360.
39. Falk, R. A., Environmental Warfare and Ecocide — Facts, Appraisal, and Proposals, *Bulletin of Peace Proposals*, sv. 4, br. 1 (1973), str. 80-96.
40. Farrant, J., Modern Maritime Neutrality Law, *International Law Studies, U.S. Naval War College*, sv. 90 (2014), str. 200-307.
41. Feliciano, F. P., Marine Pollution and Spoliation of Natural Resources as War Measures: A Note on Some International Law Problems in the Gulf War, *Houston Journal of International Law*, sv. 14, br. 3 (1992), str. 483-520.
42. Fleck, D., The Martens Clause and Environmental Protection in Relation to Armed Conflicts, *Goettingen Journal Of International Law*, sv. 10, br. 1 (2020), str. 243-266.
43. Francis, C. D., Barber, J. R., A Framework for Understanding Noise Impacts on Wildlife: An Urgent Conservation Priority, *Frontiers in Ecology and the Environment*, sv. 11, br. 6 (2013), str. 305–313.
44. Freestone, D., International Governance, Responsibility and Management of Areas beyond National Jurisdiction, *The International Journal of Marine and Coastal Law*, sv. 27 (2012), str. 191–204.
45. Galić, M., *Hrvatski vojnik*, br. 686, srpanj 2023.

46. Gracin, D., Kinder, I., Status and Possible Further Development of the Prohibition of Starvation of Civilian Population in Armed Conflicts, *Policija i sigurnost*, sv. 33, br. 1 (2024), str. 22-41.
47. Hafner, G., Pros and Cons Ensuing from Fragmentation of International Law, *Michigan Journal of International Law*, sv. 25, br. 4 (2004), str. 849-863.
48. Haines, S., 1907 Hague Convention VIII Relative to the Laying of Automatic Submarine Contact Mines, *International Law Studies*, sv. 90 (2014), str. 412-445.
49. Haines, S., War at Sea: Nineteenth-century Laws for Twenty-first Century Wars?, *International Review of the Red Cross*, sv. 98, br. 2 (2016), str. 419-447.
50. Handl, G., Marine Environmental Damage: The Compensability of Ecosystem Service Loss in International Law, *The International Journal of Marine and Coastal Law*, sv. 34 (2019), str. 602-641.
51. Hanke, H. M., The 1923 Hague Rules of Air Warfare - A Contribution to the Development of International Law Protecting Civilians from Air Attack, *International Review of the Red Cross*, sv. 292 (1993), str.12-44.
52. Heintschel von Heinegg, W., The Current State of The Law of Naval Warfare: A Fresh Look at the San Remo Manual, *International Law Studies, U.S. Naval War College*, sv. 82 (2006), str. 269-296.
53. Heintschel von Heinegg, W., Visit, Search, Diversion, and Capture in Naval Warfare: Part II, Developments since 1945, *Canadian Yearbook of International Law*, sv. 30 (1992), str. 89-136.
54. Heintschel von Heinegg, W., Donner, M., New Developments in the Protection of the Natural Environment in Naval Armed Conflicts, *German Yearbook of International Law*, sv. 37 (1994), str. 281-314.
55. Henderson, I., Reece, K., Proportionality under International Humanitarian Law: The "Reasonable Military Commander" Standard and Reverberating Effects, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, sv. 51, br. 3 (2021), str. 835-855.
56. Hockman, S., An International Court for the Environment, Opinion, *Environmental Law Review*, sv. 11, br. 1 (2009), str. 1-4.
57. Hulme, K., Taking Care to Protect the Environment Against Damage: A Meaningless Obligation?, *International Review of the Red Cross*, sv. 92, br. 879 (2010), str. 675-691.

58. Jacobsson, M., Lehto, M., Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts – An Overview of the International Law Commission's Ongoing Work, *Goettingen Journal of International Law*, sv. 10, br. 1 (2020), str. 27-46.
59. Jenks, C. W., The Conflict of Law-Making Treaties, *British Year Book of International Law*, sv. 30 (1953), str. 401-453.
60. Jensen, E. T., The International Law of Environmental Warfare: Active and Passive Damage During Armed Conflict, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, sv. 38, br. 1 (2005), str. 145-185.
61. Jensen, E. T., The Tallinn Manual 2.0: Highlights and Insights, *Georgetown Journal of International Law*, sv. 48 (2017), str. 735-778.
62. Jensen, E. T., Autonomy and Precautions in the Law of Armed Conflict, *International Law Studies*, sv. 96 (2020), str. 577-602.
63. Kinder, I., The Violations of International Humanitarian Law Against the Persons Forcibly Taken from the Vukovar Hospital and Murdered at Ovčara, *Strategos: Znanstveni časopis Hrvatskog vojnog učilišta "Dr. Franjo Tuđman"*, sv. 7, br. 2 (2023), str. 79-115.
64. Koppe, E. V., The Principle of Ambiguity and the Prohibition Against Excessive Collateral Damage to the Environment During Armed Conflict, *Nordic Journal of International Law*, sv. 82, br. 1 (2013), str. 53-82.
65. Lapaš, D., "Fragmentacija međunarodnog prava" – degeneracija ili evolucija, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 55, br. 2 (2005), str. 375-417.
66. Lee, D. T., The Principle of Proportionality in Maritime Armed Conflict: A Comparative Analysis of The Law of Naval Warfare and Modern International Humanitarian Law, *Southwestern Journal of International Law*, sv. 27, br. 1 (2020), str. 119-145.
67. Leebaw, B., Scorched Earth: Environmental War Crimes and International Justice, *Perspectives on Politics*, sv. 12, br. 4 (2014), str. 770- 788.
68. Liivoja, R., Technological Change and the Evolution of the Law of War, *International Review of the Red Cross*, sv. 97 (2015), str. 1157-1177.
69. Lott, A., Pollution of the Marine Environment by Dumping: Legal Framework Applicable to Dumped Chemical Weapons and Nuclear Waste in the Arctic Ocean, *Nordic Environmental Law Journal*, sv. 1 (2015), str. 57-69.

70. Low, L., Hodgkinson, D., Compensation for Wartime Environmental Damage: Challenges to International Law After the Gulf War, *Virginia Journal of International Law*, sv. 35, br. 2 (1995), str. 405-483.
71. Ma, J., Sun, S., Restrictions on the Use of Force at Sea: An Environmental Protection Perspective, *International Review of the Red Cross*, sv. 98, br. 2 (2016), str. 515–541.
72. Machlis, G. E.; Hanson, T., Warfare Ecology, *BioScience*, sv. 58, br. 8 (2008), str. 729-736.
73. Martin-Bidou, P., Le principe de précaution en droit international de l'environnement, *Revue Générale de droit International Public*, sv. 103, br. 3 (1999), str. 631-667.
74. Matulić, T., Ideja antropocentrizma u ozračju biocentričke paradigme, *Socijalna ekologija*, sv. 15, br. 1-2 (2006), str. 23-41.
75. McIntyre, O., The Current State of Development of the No Significant Harm Principle: How Far Have We Come?, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, sv. 20 (2020), str. 601-618.
76. Meron, T., The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience, *American Journal of International Law*, sv. 94, br. 1 (2000), str. 78-89.
77. Minkova, L. G., The Fifth International Crime: Reflections on the Definition of "Ecocide", *Journal of Genocide Research*, sv. 25, br. 1 (2023), str. 62–83.
78. Munivrana Vajda, M., Međunarodni zločini prema novom Kaznenom zakonu, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, sv. 19, br. 2 (2012), str. 819-842.
79. Nahlik, S. E., International Law and the Protection of Cultural Property in Armed Conflicts, *Hastings Law Journal*, sv. 27, br. 5 (1976), str. 1069-1087.
80. Nišević, I., Plutajući terminal za ukapljeni prirodni plin na otoku Krku – pravni aspekti zaštite morskog okoliša s naglaskom na međunarodno pravo, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 70, br. 1 (2020), str. 137-165.
81. Nišević, I., Mjerodavno pravo za pomorske privilegije i države otvorenog upisnika, *Poredbeno pomorsko pravo*, sv. 61, br. 176 (2022), str. 477-502.
82. Pavić, I., Mišković, J., Pomorska blokada tijekom izraelsko-libanonskog sukoba 2006., *Adrias*, sv. 17 (2010), str.235-256.

83. Pavoni, R., Piselli, D., Armed Conflicts and the Environment: An Assessment of Principle 24 of the Rio Declaration Thirty Years on, *SSRN Electronic Journal* (1. ožujka 2022.), str. 1-21.
84. Pereira, R., After the ICC Office of the Prosecutor's 2016 Policy Paper on Case Selection and Prioritisation: Towards an International Crime of Ecocide?, *Criminal Law Forum*, sv. 31 (2020), str. 179–224
85. Perrez, F. X., The Relationship Between "Permanent Sovereignty" and the Obligation not to Cause Transboundary Environmental Damage, *Environmental Law*, sv. 26, br. 4 (1996), str. 1187-1212.
86. Peters, A., The Refinement of International Law: From Fragmentation to Regime Interaction and Politicization, *International Journal of Constitutional Law*, sv. 15, br. 3 (2017), str. 671-704.
87. Plant, G., Legal Aspects of Marine Pollution during the Gulf War, *International Journal of Estuarine and Coastal Law*, sv. 7, br. 3 (1992), str. 217-231.
88. Portela, C., The Eu's Arms Control Challenge, *Chaillot Papers*, br. 166 (2021), str. 1-51.
89. Richards, P. J., Schmitt, M. N., Mars Meets Mother Nature: Protecting the Environment During Armed Conflict, *Stetson Law Review*, sv. 28, br. 4 (1999), str. 1047-1092.
90. Roach, J. A., The Law of Naval Warfare at the Turn of Two Centuries, *American Journal of International Law*, sv. 94, br. 1 (2000), str. 64-77.
91. Roch, P., Perrez, F. X., International Environmental Governance: Striving for a Comprehensive, Coherent, Effective and Efficient International Environmental Regime, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, sv. 16, br. 1 (2005), str. 1-25.
92. Rottman, J., Breaking Down Biocentrism: Two Distinct Forms of Moral Concern for Nature, *Frontiers in Psychology*, sv. 5 (2014), str. 1-3.
93. Rubin, A., The Double-Edged Crisis: OPEC and the Outbreak of the Iran-Iraq War, *Middle East Review of International Affairs*, sv. 7, br. 4 (2003), str. 1-14.
94. Rudall, J. T. P., Certain Activities Carried out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua). Compensation Owed by the Republic of Nicaragua to the Republic of Costa Rica, *The American Journal of International Law*, sv. 112, br. 2 (2018), str. 288-294.

95. Rudolf, D., Međunarodni ugovori pomorskog ratnog prava, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, sv. 26, 1989.
96. Sands, P., Stewart, R. B., Valuation of Environmental Damage- US and International Law Approaches, *Review of European, Comparative and International Environmental Law*, sv. 5, br. 4 (1996), str. 290-296.
97. Schafer, B. K., The Relationship between the International Laws of Armed Conflict and Environmental Protection: The Need to Reevaluate What Types of Conduct Are Permissible During Hostilities, *California Western International Law Journal*, sv. 19, br. 2 (2015), str. 287-325.
98. Schmitt, M. N., Humanitarian Law and the Environment, *Denver Journal of International Law & Policy*, sv. 28, br. 3 (2000), str. 265-323.
99. Schubel, J. R.; Thompson, K., Farming the Sea: The Only Way to Meet Humanity's Future Food Needs, *GeoHealth*, br. 3 (2019), str. 238-244.
100. Scovazzi, T., State Responsibility for Environmental Harm, *Yearbook of International Environmental Law*, sv. 12, br. 1 (2001), str. 43-67.
101. Selivanov, E., Hlaváčková, P., Methods for Monetary Valuation of Ecosystem Services: A Scoping Review, *Journal of Forest Science*, sv. 67, br. 11 (2021), str. 499-511.
102. Seršić, M., Protection of Cultural Property in Time of Armed Conflict, *Netherlands Yearbook of International Law*, sv. 27, br. 3 (1996), str. 3-38.
103. Seršić, M., Pravo Europske zajednice - *Self Contained* režim?, *Adrias*, sv. 12 (2005), str. 65-72.
104. Seršić, M., Odgovornost za onečišćenje morskog okoliša: Međunarodnopravna odgovornost država i građanskopravna odgovornost, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 58, br. 1-2 (2008), str. 263-291.
105. Simma, B., Fragmentation in a Positive Light, *Michigan Journal of International Law*, sv. 25, br. 4 (2004), str. 845-847.
106. Simma, B., Pulkowski, D., Of Planets and the Universe: Self-contained Regimes in International Law, *The European Journal of International Law*, sv. 17, br. 3 (2006), str. 483-529.

107. Sivakumaran, S., Exclusion Zones in the Law of Armed Conflict at Sea: Evolution in Law and Practice, *International Law Studies, U.S. Naval War College*, sv. 92 (2016), str. 153-203.
108. Solf, W. A., Protection of Civilians Against the Effects of Hostilities Under Customary International Law and Under Protocol I, *American University International Law Review*, sv. 1, br. 1. (1986), str. 117-135.
109. Souchen, A., Something Fishy? Underwater Munitions and Unexplained Die Offs in Marine Environments, *The International Journal of Maritime History*, sv. 30, br. 2 (2018), str. 355-361.
110. Stanković, G., OPRC konvencija - Novo područje IMO-ve aktivnosti u borbi protiv zagađivanja naftom, *Uporedno pomorsko pravo*, sv. 32, br. 127-128 (1990), str. 225-237.
111. Stellman, J. M., Stellman, S. D., Agent Orange During the Vietnam War: The Lingering Issue of Its Civilian and Military Health Impact, *American Journal of Public Health*, sv. 108, br. 6 (2018), str. 726-728.
112. Sucharitkul, S., State Responsibility and International Liability under International Law, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, sv. 18, br. 4 (1996), str. 821-839.
113. Sucharitkul, S., Responsibility and Liability for Environmental Damage Under International Law, *Golden Gate University, Digital Commons, Publications*, 1996., str. 1-31.
114. Šošić, T. M., Pojam kulturne baštine – međunarodnopravni pogled, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, sv. 51, br. 4 (2014), str. 833- 860.
115. Tarasofsky, R. G., Legal Protection of the Environment During International Armed Conflict, *Netherlands Yearbook of International Law*, sv. 24 (1993), str. 17-79.
116. Tićac, I., Marinović, S., Eko-etika između biocentrizma i antropocentrizma, *Acta Iadertina*, sv. 9 (2012), str. 47-59.
117. Tucker, M. L., Mitigating Collateral Damage to the Natural Environment in Naval Warfare: An Examination of the Israeli Naval Blockade of 2006, *Naval Law Review*, sv. 57 (2009), str. 161-201.

118. Verwey, W. D., Protection of the Environment in Times of Armed Conflict: In Search of New Legal Perspective, *Leiden Journal of International Law*, sv. 8, br. 1 (1995), str. 7-40.
119. Viñuales, J. E., The Contribution of the International Court of Justice to the Development of International Environmental Law: A Contemporary Assessment, *Fordham International Law Journal*, sv. 32 (2008), str. 232-258.
120. Von Bogdandy, A., Constitutionalism in International Law: Comment on a Proposal from Germany, *Harvard International Law Journal*, sv. 47, br. 1 (2006), str. 223-242.
121. Wyatt, J., Law-Making at the Intersection of International Environmental, Humanitarian and Criminal law: the Issue of Damage to the Environment in International Armed Conflict, *International Review of the Red Cross*, sv. 92., br. 879 (2010), str. 593-646.
122. Zahar, A., The Polluter-Pays Principle and its Implications for Environmental Governance in China, *SSRN Electronic Journal*, 26. srpnja 2017., str. 1-22.

MEĐUNARODNI UGOVORI PRAVA OKOLIŠA:

1. Međunarodna konvencija o građanskoj odgovornosti za štetu zbog onečišćenja uljem, 29. studenoga 1969., prijevod konvencije na hrvatski jezik dostupan u: Grabovac, I., Hrvatsko pomorsko pravo i međunarodne konvencije, Književni krug, Split, 1995., str. 317-327.
2. Međunarodna konvencija o osnivanju Međunarodnog fonda za naknadu štete zbog onečišćenja uljem, 18. prosinca 1971., prijevod konvencije na hrvatski jezik dostupan u: Grabovac, I., Hrvatsko pomorsko pravo i međunarodne konvencije, Književni krug, Split, 1995., str. 327-347.
3. Konvencija o sprječavanju onečišćenja mora potapanjem otpadaka i drugih tvari, 29. prosinca 1972., UNTS, sv. 1046, 1977.
4. Međunarodna konvencija o sprječavanju onečišćenja mora s brodova, 2. studenoga 1973., UNTS, sv. 1340, 1983.
5. Konvencija o zaštiti morskoga okoliša i obalnoga područja Sredozemlja, NNMU, br. 17/1998.

6. Konvencija o građanskoj odgovornosti za štetu od onečišćenja naftom prouzročenu istraživanjem i iskorištavanjem mineralnih bogatstava morskog dna, International Legal Materials, sv. 16, br. 6, 1977, str. 1451.
7. Konvencija Ujedinjenih naroda o pravu mora, 10. prosinca 1982., NNMU, br. 9/2000.
8. Protokol o izmjenama Međunarodne konvencije o građanskoj odgovornosti za štetu zbog onečišćenja uljem, 25. svibnja 1984., prijevod Protokola na hrvatski jezik dostupan u: Grabovac, I., Hrvatsko pomorsko pravo i međunarodne konvencije, Književni krug, Split, 1995., str. 400-412.
9. Protokol o izmjenama Međunarodne konvencije o osnivanju Međunarodnog fonda za naknadu štete zbog onečišćenja uljem, 25. svibnja 1984., prijevod Protokola na hrvatski jezik dostupan u: Grabovac, I., Hrvatsko pomorsko pravo i međunarodne konvencije, Književni krug, Split, 1995., str 413-426.
10. Međunarodna konvencija o pripravnosti, akciji i suradnji za slučaj onečišćenja uljem, 30. studenog 1990., NNMU, br. 2/1997.
11. Okvirna konvencija Ujedinjenih naroda o promjeni klime, 9. svibnja 1992., NNMU, br. 2/1996.
12. Konvencija o biološkoj raznolikosti, 5. lipnja 1992., NNMU, br. 6/1996.
13. Konvencija o zaštiti i uporabi prekograničnih vodotoka i međunarodnih jezera, 17. ožujka 1992., NNMU, br. 4/1996.
14. Konvencija o zaštiti morskog okoliša sjeveroistočnog Atlantika, 22. rujna 1992., Službeni list Europske unije L 104/2.
15. Konvencija o zaštiti morskog okoliša Baltičkog mora iz 1992., Službeni list Europske unije L 73/20.
16. Protokol o izmjenama Međunarodne konvencije o građanskoj odgovornosti za štetu zbog onečišćenja uljem iz 1992., NNMU, br. 2/1997.
17. Protokol o izmjenama Međunarodne konvencije o osnivanju Međunarodnog fonda za naknadu štete zbog onečišćenja uljem iz 1992., NNMU, br. 2/1997.
18. Baselski protokol o odgovornosti i naknadi štete prouzročene prekograničnim prometom opasnog otpada i njegovim odlaganjem, 10. prosinca 1992., tekst dostupan na mrežnim stranicama:

<https://www.basel.int/TheConvention/Overview/LiabilityProtocol/tabid/2399/Default.aspx>

[x](#)

19. Konvencija o građanskoj odgovornosti za štetu od djelatnosti opasnih po okoliš, 21. lipnja 1993., European Treaty Series, br. 150.
20. Sporazum o primjeni odredaba Konvencije Ujedinjenih naroda o pravu mora od 10. prosinca 1982. koje se odnose na očuvanje i gospodarenje ribljim naseljima koja se nalaze u više različitih pojaseva i naselja vrlo migratornih vrsta riba, NNMU, br. 7/2013.
21. Međunarodna konvencija o odgovornosti i naknadi štete vezane uz prijevoz opasnih i štetnih tvari morem, 3. svibnja 1996., Službeni list Europske unije L 337/57.
22. Protokol uz Londonsku konvenciju iz 1972. o sprječavanju onečišćenja mora potapanjem otpadaka i drugih tvari, 17. studenoga 1996.,
<https://www.imo.org/en/OurWork/Environment/Pages/London-Convention-Protocol.aspx>
23. Protokol o pripravnosti, akciji i suradnji za slučajeve nezgode onečišćenja opasnim i štetnim tvarima, 15. ožujka 2000.,
<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No%20Volume/56797/Part/I-56797-0800000280589956.pdf>
24. Međunarodna konvencija o građanskoj odgovornosti za štetu od onečišćenja naftom iz brodskih spremnika za gorivo, 23. ožujka 2001., Službeni list Europske unije L 256/9.
25. Protokol o suradnji u sprječavanju onečišćavanja s brodova i, u slučajevima opasnosti, u suzbijanju onečišćavanja Sredozemnog mora, NNMU, br. 12/2003.
26. Pariški sporazum, 12. prosinca 2015., NNMU, br. 3/2017.

MEĐUNARODNI UGOVORI PRAVA ORUŽANIH SUKOBA:

1. Deklaracija o pomorskom pravu od 16. travnja 1856., tekst dostupan u: Bakotić, B.; Galli, T., Izbor međunarodnih ugovora o vođenju neprijateljstava, Odjel za promidžbu i suradnju Međunarodnog odbora Crvenog križa, Zagreb, 2001., str. 1.
2. Konvencija (IV.) o zakonima i običajima rata na kopnu od 18. listopada 1907., tekst dostupan u: Bakotić, B.; Galli, T., Izbor međunarodnih ugovora o vođenju neprijateljstava, Odjel za promidžbu i suradnju Međunarodnog odbora Crvenog križa, Zagreb, 2001., str. 5-8.

3. Konvencija (VIII.) o polaganju podmorskih automatskih kontaktnih mina od 18. listopada 1907., tekst dostupan u: Bakotić, B.; Galli, T., Izbor međunarodnih ugovora o vođenju neprijateljstava, Odjel za promidžbu i suradnju Međunarodnog odbora Crvenog križa, Zagreb, 2001., str. 36-40.
4. Konvencija (IX.) o bombardiranju od strane pomorskih snaga u vrijeme rata od 18. listopada 1907., tekst na engleskom jeziku na mrežnim stranicama Međunarodnog odbora Crvenog križa: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/220-IHL-24-EN.pdf>
5. Konvencija (XI.) o određenim ograničenjima vršenja prava plijena u pomorskom ratu od 18. listopada 1907., tekst dostupan u: Bakotić, B.; Galli, T., Izbor međunarodnih ugovora o vođenju neprijateljstava, Odjel za promidžbu i suradnju Međunarodnog odbora Crvenog križa, Zagreb, 2001., str. 41-45.
6. Konvencija (XIII.) o pravima i dužnostima neutralnih sila u slučaju pomorskog rata od 18. listopada 1907., tekst dostupan u: Bakotić, B.; Galli, T., Izbor međunarodnih ugovora o vođenju neprijateljstava, Odjel za promidžbu i suradnju Međunarodnog odbora Crvenog križa, Zagreb, 2001., str. 46-54.
7. Londonska deklaracija o načelima međunarodnoga pomorskog prava za vrijeme rata od 26. veljače 1909., tekst na engleskom jeziku dostupan na mrežnim stranicama Međunarodnog odbora Crvenog križa: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/london-decl-1909>
8. Protokol o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih, otrovnih ili sličnih plinova i bakterioloških sredstava od 17. lipnja 1925., tekst dostupan u: Bakotić, B.; Galli, T., Izbor međunarodnih ugovora o vođenju neprijateljstava, Odjel za promidžbu i suradnju Međunarodnog odbora Crvenog križa, Zagreb, 2001., str. 55.
9. Ugovor o zaštiti umjetničkih i znanstvenih ustanova i povijesnih spomenika iz 1935., tekst na engleskom jeziku dostupan na mrežnim stranicama Međunarodnog odbora Crvenog križa: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/roerich-pact-1935>
10. Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu, 12. kolovoza 1949., NNMU, br. 5/1994.
11. Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru, 12. kolovoza 1949., NNMU, br. 5/1994.

12. Konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima, 12. kolovoza 1949., NNMU, br. 5/1994.
13. Konvencija o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata, 12. kolovoza 1949., NNMU, br. 5/1994.
14. Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanoga sukoba, 14. svibnja 1954., NNMU, br. 6/2002.
15. Konvencija o zabrani usavršavanja, proizvodnje i stvaranja zaliha bakteriološkog (biološkog) i toksičnog oružja te o njihovu uništavanju od 16. prosinca 1971.
16. Konvencija o zabrani upotrebe sredstava za promjenu okoliša u vojne ili ostale neprijateljske svrhe, 10. prosinca 1976., UNTS, sv. 1108 (1978).
17. Dopunski Protokol Ženevskim konvencijama od 12. kolovoza 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba, 8. lipnja 1977., NNMU, br. 5/1994.
18. Konvencija o zabrani razvijanja, proizvodnje, gomilanja i korištenja kemijskog oružja i o njegovu uništenju, 13. siječnja 1993., NNMU, br. 4/1995.
19. Drugi Protokol uz Konvenciju za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanoga sukoba, 26. ožujka 1999., NNMU, br. 11/2005.
20. Ugovor o zabrani nuklearnog oružja, 7. srpnja 2017., UNTS, sv. 3370 (2021).

OSTALI MEĐUNARODNI UGOVORI:

1. Bečka konvencija o pravu međunarodnih ugovora, NNMU, br. 16/1993.
2. Konvencija Ujedinjenih naroda o o jurisdikcijskim imunitetima država i njihove imovine, 2. prosinca 2004., A/RES/59/38.
3. Rimski statut Međunarodnog kaznenog suda, 17. srpnja 1998., A/CONF.183/9, UNTS, sv. 2187, br. 38544, NNMU, br. 5/2001.
4. Minamatska konvencija o živi, NNMU, br. 8/2017.

PRAKSA MEĐUNARODNOG SUDA:

1. Permanent Court of International Justice, *S. S. Wimbledon*, Ser. A, br. 1, 17. kolovoza 1923.
2. *Corfu Channel case*, Judgment of April 9th, 1949: I.C.J. Reports 1949, str. 4
3. *North Sea Continental Shelf*, Judgment, I.C.J. Reports 1969, str. 3.

4. *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, Judgment*, I.C.J. Reports 1970, str. 3.
5. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua* (Nikaragva v. Sjedinjene Američke Države), 27. lipnja 1986., I.C.J. Reports 1986, str. 14.
6. *Request for Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests Case* (New Zealand v. France), 22. rujna 1995., I.C.J. Reports 1995, str. 288, Odvojeno mišljenje suca Weeramantrya, str. 317-362.
7. *Gabčíkovo-Nagymaros Project* (Hungary v. Slovakia), Judgment, 1. C. J. Reports 1997, str. 7.
8. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, str. 226
9. *Oil Platforms* (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Judgment, I. C. J. Reports 2003, str. 161.
10. *Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), Judgement, I.C.J. Reports 2010, str. 14.
11. *Whaling in the Antarctic* (Australija v. Japan, uz intervenciju Novog Zelanda), 31. ožujka 2014., I.C.J. Reports 2014, str. 226.

OSTALA SUDSKA I ARBITRAŽNA PRAKSA:

1. ICTY, Mrksic (IT-95-13/1), Druga izmijenjena optužnica, 28. kolovoza 2002.
2. ECtHR, *Al-Dulimi i Montana Management Inc. v. Švicarska*, 21. lipnja 2016., 5809/08.
3. *The South China Sea Arbitration* (Filipini v. NR Kina), 12. srpnja 2016., PCA Case br. 2013-19.
4. *Trail Smelter* (Sjedinjene Američke Države v. Kanada), 16. travnja 1938. i 11. ožujka 1941., Reports Of International Arbitral Awards, sv. 3.
5. ITLOS, *Southern Bluefin Tuna* (New Zealand v. Japan; Australia v. Japan), Provisional Measures, Order of 27 August 1999, ITLOS Reports 1999.
6. ITLOS, *Responsibilities and Obligations of States Sponsoring Persons and Entities with Respect to Activities in the Area*, Advisory Opinion, 1 February 2011, ITLOS Reports 2011, p. 10.

7. IACtHR, *The Environment and Human Rights*, Advisory Opinion, OC-23/17, November 15, 2017.

DOKUMENTI UJEDINJENIH NARODA:

1. Report of the United Nations Conference on the Human Environment, A/CONF.48/14/Rev.1, Stockholm, 5. - 16. lipnja 1972.
2. Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio Declaration on Environment and Development, A/CONF.151/26 (Vol. 1), Rio de Janeiro, 3.-14. lipnja 1992.
3. S/RES/687 (1991), 3. travnja 1991.
4. S/RES/692 (1991), 20. svibnja 1991.
5. S/RES/808 (1993), 22. veljače 1993.
6. S/RES/955 (1994), 8. studenoga 1994.
7. Protection of the Environment in Times of Armed Conflict, A/RES/47/37, 25. studenoga 1992.
8. Observance of the International Day for Preventing the Exploitation of the Environment in War and Armed Conflict, A/RES/56/4, 5. studenoga 2001.
9. Cooperative Measures to Assess and Increase Awareness of Environmental Effects Related to Waste Originating from Chemical Munitions Dumped at Sea, A/RES/65/149, 20. prosinca 2010.
10. The Future We Want, A/RES/66/288, 27. srpnja 2012.
11. Cooperative Measures to Assess and Increase Awareness of Environmental Effects Related to Waste Originating from Chemical Munitions Dumped at Sea, A/RES/68/208, 20. prosinca 2013.
12. Cooperative Measures to Assess and Increase Awareness of Environmental Effects Related to Waste Originating from Chemical Munitions Dumped at Sea, A/RES/71/220, 21. prosinca 2016.
13. Cooperative Measures to Assess and Increase Awareness of Environmental Effects Related to Waste Originating from Chemical Munitions Dumped at Sea, A/RES/74/213, 19. prosinca 2019.

14. Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1, 25. rujna 2015.
15. The human right to a clean, healthy and sustainable environment, A/RES/76/300, 28. srpnja 2022.
16. Oil Slick on Lebanese Shores, A/RES/77/157, 27. prosinca 2022.
17. Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, A/RES/77/104, 7. prosinca 2022.
18. Statut Komisije za međunarodno pravo, usvojen Rezolucijom Opće skupštine, A/RES/174 (II), 21. studenoga 1947., str. 105-110., dopunjen rezolucijama 485 (V), 12. prosinca 1950., 984 (X), 3. prosinca 1955., 985 (X), 3. prosinca 1955. i 36/39 18. studenoga 1981., dostupan na poveznici: <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/statute/statute.pdf>
19. Yearbook of The International Law Commission, 1991, vol. II, Part Two, Report of the International Law Commission to the General Assembly on the work of its forty-third session, A/CN.4/SER.A/1991/Add.I (Part 2).
20. Yearbook of The International Law Commission, 1993, vol. II, Part One, Comments and observations received from Governments, A/CN.4/448 and Add.I.
21. Yearbook of The International Law Commission, 1996, vol. II, Part Two, Report of the Commission to the General Assembly on the work of its forty-eighth session, A/CN.4/SER.A/1996/Add.I (Part 2).
22. Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two, Report of the International Law Commission on the work of its fifty-third session, A/56/10, Chapter IV, Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 23. travnja - 1. lipnja, 2. srpnja - 10. kolovoza 2001.
23. Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two, Report of the International Law Commission on the work of its fifty-third session, A/56/10, Chapter V, Draft Articles on International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law (Prevention Of Transboundary Harm From Hazardous Activities), 23. travnja- 1. lipnja, 2. srpnja – 10. kolovoza 2001.
24. Report of the Study Group of the International Law Commission, finalized by Martti Koskenniemi, Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, A/CN.4/L.682, 13. travnja 2006.

25. Report of the Study Group of the International Law Commission, Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, A/CN.4/L.702, 18. srpnja 2006.
26. Yearbook of the International Law Commission, 2006, vol. II, Part Two, Report of the International Law Commission on the work of its fifty-eight session, A/61/10, Chapter V, International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law (International Liability in Case of Loss from Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities), 1. svibnja– 9. lipnja, 3. srpnja– 11. kolovoza 2006.
27. Yearbook of the International Law Commission, 2011, vol. II, Part Two, Report of the International Law Commission on the work of the sixty-third session, A/66/10, Chapter VI, Draft Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties, with commentaries.
28. Report on the work of the seventy-third session (2022), A/77/10, Chapter V, Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, 18. travnja– 3. lipnja, 4. srpnja– 5. kolovoza 2022.
29. Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, Comments and Observations Received from Governments, International Organizations and Others, A/CN.4/749 (2022), 17. siječnja 2022.
30. Cooperative Measures to Assess and Increase Awareness of Environmental Effects Related to Waste Originating from Chemical Munitions Dumped at Sea, Report of the Secretary-General, A/71/190, 25. srpnja 2016.
31. Cooperative Measures to Assess and Increase Awareness of Environmental Effects Related to Waste Originating from Chemical Munitions Dumped at Sea, Report of the Secretary-General, A/71/190, 25. srpnja 2016.
32. Report of the Secretary-General pursuant to paragraph 19 of Security Resolution 687 (1991), S/22559, 2. svibnja 1991.
33. Report of the Secretary General pursuant to paragraph 2 of Security Council Resolution 808, 3. svibnja 1993.
34. UNCC, Governing Council, S/AC.26/Dec.277 (2022), 9. veljače 2022.
35. UNCC, Governing Council, S/2022/104, 14. veljače 2022.
36. UNHRC, Report of the Commission of Inquiry on Lebanon pursuant to Human Rights Council resolution S-2/1, A/HRC/3/2, 23. studenoga 2006.

37. UNHRC, The grave situation of human rights in Lebanon caused by Israeli military operations, A/HRC/RES/S-2/1, 11. kolovoza 2006.
38. UNHRC, The human right to a clean, healthy and sustainable environment, A/HRC/48/L.23/Rev.1, 5. listopada 2021.

VOJNI PRIRUČNICI:

1. Francuska, Ministère des armées, Manuel de droit des opérations militaires, 2022., <https://www.defense.gouv.fr/sites/default/files/ministere-armees/Manuel%20de%20droit%20des%20op%C3%A9rations%20militaires.pdf>
2. Kraska, J.; Pedrozo, R. P.; Schmitt, M. N., Annotated Supplement to the Commander's Handbook on the Law of Naval Operations, *International Law Studies*, sv. 102 (2024), <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3084&context=ils>
3. Njemačka, Federal Ministry of Defence, Law of Armed Conflict - Manual, Joint Service Regulation (ZDv) 15/2, DSK AV230100262, 1. svibnja 2013., <https://www.bmvg.de/resource/blob/93610/ae27428ce99dfa6bbd8897c269e7d214/b-02-02-10-download-manual-law-of-armed-conflict-data.pdf>
4. Ujedinjena Kraljevina: Ministry of Defence, LOAC Manual (2004), The Manual of the Law of Armed Conflict, 1. srpnja 2004., https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/27874/JSP3832004Edition.pdf
5. Kanada: Office of the Judge Advocate General, The Law of Armed Conflict at the Operational and Tactical Levels, 13. kolovoza 2001., https://www.fichl.org/fileadmin/_migrated/content_uploads/Canadian_LOAC_Manual_2001_English.pdf

OSTALO:

1. Direktiva 2008/56/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 17. lipnja 2008. o uspostavljanju okvira za djelovanje Zajednice u području politike morskog okoliša, SL L 164/19, 25. lipnja 2008.
2. Direktiva Komisije (EU) 2017/845 od 17. svibnja 2017. o izmjeni Direktive 2008/56/EZ Europskog parlamenta i Vijeća u pogledu okvirnog popisa elemenata koje treba uzeti u obzir pri pripremi pomorskih strategija, SL L 125/27, 18. svibnja 2017.

3. Direktiva (EU) 2024/1203 Europskog Parlamenta i Vijeća od 11. travnja 2024. o zaštiti okoliša putem kaznenog prava i zamjeni direktiva 2008/99/EZ i 2009/123/EZ, SL C, 2024/1203, 30. travnja 2024.
4. Europska komisija, Prijedlog Direktive Europskog Parlamenta i Vijeća o zaštiti okoliša putem kaznenog prava i o zamjeni Direktive 2008/99/EC, 2021/0422 (COD), 15. prosinca 2021.
5. Gramckow, H., Walsh, B., Developing Specialized Court Services, International Experiences and Lessons Learned, Justice and Development Working Paper Series, The World Bank, Washington, 2013.
6. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
7. ICRC, The Guidelines for Military Manuals and Instructions on the Protection of the Environment in Times of Armed Conflict, Aneks uz: "United Nations Decade of International Law: Report of the Secretary-General", A/49/323, 19. kolovoza 1994.
8. ICRC, Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict, 25. rujna 2020., <https://shop.icrc.org/guidelines-on-the-protection-of-the-natural-environment-in-armed-conflict-pdf-en.html>
9. IUCN, Resolutions and recommendations: World conservation congress, Amman, Jordan, 4.- 11. listopada 2000., Rezolucija 2.97 "Martensova klauzula za zaštitu okoliša".
10. IMO, Revised Guidelines for the Reduction of Underwater Radiated Noise from Shipping to Address Adverse Impacts on Marine Life, MEPC.1/Circ.906, 22. kolovoza 2023.
11. IMO, Guidelines for the Reduction of Underwater Noise from Commercial Shipping to Address Adverse Impacts on Marine Life, MEPC.1/Circ.833, 7. travnja 2014.
12. Rudež, T., Kraj ekološke nekažnjivosti?, Jutarnji list, 2. ožujka 2024.
13. ISA, The Council, Regulations on Prospecting and Exploration for Polymetallic Sulphides in the Area, ISA Doc. ISBA/16/A/12/Rev.1, 15. studenoga 2010.
14. ISA, The Council, Regulations on Prospecting and Exploration for Cobalt-Rich Ferromanganese Crusts, ISA Doc. ISBA/18/A/11, 22. listopada 2012.
15. ISA, The Council, Regulations on Prospecting and Exploration for Polymetallic Nodules in the Area, ISA Doc. ISBA/19/C/17, 22. srpnja 2013.
16. World Trade Organization, Appellate Body, Report of the Appellate Body, *United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products*, WT/DS58/AB/R, 12 October 1998

17. World Trade Organization, World Trade Report 2023: Re-globalization for a Secure, Inclusive and Sustainable Future, 12 September 2023
18. GESAMP, Reports and Studies, No. 44, 1991 - Report of the Twenty-first Session, 18-22. veljače 1991.
19. Institut za međunarodno pravo, Rezolucija "The Effects of Armed Conflicts on Treaties", Session of Helsinki – 1985, 28. kolovoza 1985.
20. ILA, Final Report: Helsinki Principles on Maritime Neutrality, Report of the 68th Taipei, Taiwan Conference, 24.–30. svibnja 1998.
21. Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons System, Non-exhaustive Compilation of Definitions and Characterizations, CCW/GGE.1/2023/CRP.1, 10. ožujka 2023.
22. NATO Undersea Research Centre, Human Diver and Marine Mammal Risk Mitigation Rules and Procedures, NURC-SP-2006-008, 2006.
23. World Commission on Environment and Development, Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, usvojen kao dodatak uz UN.Doc. A/42/427, 4. kolovoza 1987.
24. UNEP, Protecting the Environment During Armed Conflict - An Inventory and Analysis of International Law, 2009.
25. UNEP, Report of the Governing Council, Eleventh special session (24-26 February 2010), A/65/25, The Guidelines for the Development of Domestic Legislation on Liability, Response Action and Compensation for Damage Caused by Activities Dangerous to the Environment.
26. UNEP/OCHA, Environmental Emergency Response to the Lebanon Crisis, Consolidated Report on Activities Undertaken through the Joint UNEP/OCHA Environment Unit, studeni 2006.
27. Report of the Conference of the Committee on Disarmament, Volume 1, General Assembly Official Records: thirty-first session, Supplement, No. 27 (A/31/27), 1976, Annex I.
28. Konferencija država stranaka Konvencije o kemijskom oružju, izjava nevladine organizacije Biosecure Ltd., Twenty-Sixth Session of the Conference of the States Parties (CSP-26) to the CWC, 29. studenog- 3. prosinca 2021.

29. Office of Naval Research, Final Workshop Proceedings for Effects of Stress on Marine Mammals Exposed to Sound, 2009.
30. The Public Commission to Examine the Maritime Incident of 31 May 2010, Part One: Report on the Maritime Incident of May 31st 2010.
31. University of California- Santa Cruz, "Report on the Current Status and Future Directions of Marine Mammal Diving Physiology: Considerations for the Effect of Military Sonar on Deep-Diving Cetaceans", 2017.
32. Druga pregledna konferencija država stranaka Konvencije ENMOD, Završni akt, ENMOD/CONF. II/12, 22. rujna 1992.
33. Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement, FCCC/PA/CMA/2023/L.17, 13. prosinca 2023.

MREŽNI IZVORI:

1. Sveti Otac Franjo, Enciklika Laudato si- o brizi za zajednički dom, 2015., https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html
2. Zaštita prirode, <https://zastita-prirode.hr/clanci/morske-struje/>
3. Europska komisija, https://climate.ec.europa.eu/climate-change/consequences-climate-change_hr
4. Small Wars Journal, <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA549049.pdf>
5. Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/etika-zastite-okolisa>
6. Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/eholokacija>
7. ISA, <https://www.isa.org.jm/about-isa/>
8. ISA, Mining Code, <https://www.isa.org.jm/the-mining-code/exploration-regulations/>
9. Statista, <https://www.statista.com/statistics/253987/international-seaborne-trade-carried-by-containers/>
10. Statista, <https://www.statista.com/topics/12046/impact-of-the-israel-hamas-war-on-shipping-in-the-red-sea/#topicOverview>
11. Organizacija za zabranu kemijskog oružja, <https://www.opcw.org/changes-annex-chemicals>
12. Hrvatski vojnik, <https://hrvatski-vojnik.hr/abeceda-operacije-peruca-27-28-sijecnja-1993/>

13. Lieber Institute West Point, <https://lieber.westpoint.edu/maritime-neutrality-russia-ukraine-conflict/>
14. ILA, https://www.ila-hq.org/en_GB/about-us
15. Ecocide Law, <https://ecocidelaw.com/history>
16. Context, <https://www.context.news/nature/ecocide-should-destroying-nature-be-an-international-crime>
17. Linklaters, <https://sustainablefutures.linklaters.com/post/102j15x/belgium-introduces-the-offence-of-ecocide>
18. The Working Group on the National Criminalisation of Ecocide, [https://law.ucla.edu/sites/default/files/PDFs/Promise Europe/MANUAL FOR A NATIONAL CRIMINALISATION OF ECOCIDE-5.pdf](https://law.ucla.edu/sites/default/files/PDFs/Promise%20Europe/MANUAL%20FOR%20A%20NATIONAL%20CRIMINALISATION%20OF%20ECOCIDE-5.pdf)
19. Heller, K. J., Skeptical Thoughts on the Proposed Crime of "Ecocide" (That Isn't), *Opinio Iuris*, 23. lipnja 2021, <https://opiniojuris.org/2021/06/23/skeptical-thoughts-on-the-proposed-crime-of-ecocide-that-isnt/>
20. Killeen, R., Reparation in the Aftermath of Ecocide, Promise Institute Symposium 2023: "An International Crime of Ecocide: New Perspectives", <https://ecocidelaw.com/wp-content/uploads/2023/08/8-Killeen-Reparation-in-the-aftermath-of-ecocide.pdf>
21. Savez za osnivanje Međunarodnog okolišnog suda, <https://www.icecoalition.org/>
22. Zaklada za zaustavljanje ekocida, <https://www.stopecocide.earth/>
23. Croatia, Statement, Agenda item 83, Report of the International Law Commission (Part III), 70th Session of the General Assembly Sixth Committee, 10 November 2015, https://www.un.org/en/ga/sixth/70/pdfs/statements/ilc/croatia_3.pdf
24. Statement by the United States, 72nd General Assembly Sixth Committee, Report of the International Law Commission on the Work of its 69th Session, 1 November, 2017, <https://www.un.org/en/ga/sixth/72/ilc.shtml>
25. Fakultet strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu, OIKON – Institut za primijenjenu ekologiju, udruga „Pokret otoka“, Gospodarsko-interesno udruženje „Obnovljivi izvori energije Hrvatske“ i European Bank for Reconstruction and Development, "Akcijski plan za obnovljive izvore energije na moru u Hrvatskoj", <https://oie.hr/wp-content/uploads/2023/05/Akcijski-plan-za-obnovljive-izvore-web71.pdf>

26. Oxfordski priručnik iz 1913., <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/oxford-manual-1913>
27. Fond u korist žrtava kaznenih djela, <https://www.trustfundforvictims.org/>
28. Fond u korist žrtava kaznenih djela, Strateški plan za 2023.-2025., <https://www.trustfundforvictims.org/sites/default/files/reports/TFV%20Strategic%20Plan%202023-2025%20ENG.pdf>
29. Sanderson, S., Czub, M., Jakacki, J., Koschinski, S., Tougaard, J., Sveegard, S., Frey, T., Fauser, P., Beldowski, J., Beck, A. J., Przyborska, A., Olejnik, A., Szturomski, B., Kicinski, R., Environmental Impact of the Explosion of the Nord Stream Pipelines, *Scientific Reports*, sv. 13, br. 19923 (2023), <https://www.nature.com/articles/s41598-023-47290-7#citeas>
30. Bronk, C., Collins, G., Wallach, D. S., The Ukrainian Information and Cyber War, *The Cyber Defense Review*, 5. prosinca 2023., https://cyberdefensereview.army.mil/Portals/6/Documents/2023_Fall/CDR_V8N3_Fall_2023_03-Bronk.pdf?ver=U0B1Cl6qzBlZrFPxIjqOEg%3d%3d
31. ICRC, Position Paper, ICRC Engagement with Non-State Armed Groups, Why, How, for What Purpose, and Other Salient Issues, 2021., <https://www.icrc.org/en/document/why-engaging-non-state-armed-groups>
32. Microsoft, <https://nsarchive.gwu.edu/document/32116-11-microsoft-year-russian-hybrid-warfare-ukraine-ms-threat-intelligence>
33. The NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, <https://ccdcoe.org/about-us/>
34. The NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, <https://ccdcoe.org/news/2020/ccdcoe-to-host-the-tallinn-manual-3-0-process/>
35. UNEP, Akcijski plan za zaštitu i razvitak Sredozemnog bazena, https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/5251/75wg2_5_mapphasei_eng.pdf
36. UNEP, <https://www.unep.org/explore-topics/oceans-seas/what-we-do/addressing-land-based-pollution>
37. UNEP, <https://www.unep.org/explore-topics/disasters-conflicts/where-we-work/lebanon>
38. UNEP, <https://www.unep.org/resources/policy-and-strategy/oceans-marine-pollution>

39. UNEP, <https://www.undp.org/india/publications/guidance-note-recovery-environment>
40. UNEP, <https://www.unep.org/resources/frontiers-2022-noise-blazes-and-mismatches>
41. UNEP, Environmental Courts And Tribunals – 2021: A Guide for Policymakers, Nairobi, 2022., <https://www.unep.org/resources/publication/environmental-courts-and-tribunals-2021-guide-policy-makers>
42. Interpol, UNEP, Strategic Report: Environment, Peace and Security- A Convergence Of Threats, 2016., <https://www.unep.org/resources/report/strategic-report-environment-peace-and-security-convergence-threats>
43. Glavni tajnik Ujedinjenih naroda, Izjava od dana 6. studenoga 2014. u povodu obilježavanja Međunarodnog dana sprječavanja iskorištavanja okoliša u ratu i oružanom sukobu, <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2014-11-06/secretary-generals-message-international-day-preventing-exploitation>
44. Glavni tajnik Ujedinjenih naroda, <https://ukraine.un.org/en/235019-secretary-general%E2%80%99s-press-encounter-situation-ukraine>
45. Glavni tajnik Ujedinjenih naroda, "Our Common Agenda Policy Brief 9: A New Agenda for Peace", 20. srpnja 2023., <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/our-common-agenda-policy-brief-new-agenda-for-peace-en.pdf>
46. Hockman, S., <https://6pumpcourt.co.uk/wp-content/uploads/2017/03/Stephen-Hockman-QC-Why-do-we-need-a-new-environmental-court.pdf>
47. UN, <https://oceandecade.org/>
48. UN, <https://oceandecade.org/news/vision-2030-wg2-strengthen-protection-and-restoration-of-ocean-ecosystems/>
49. UN, <https://press.un.org/en/2023/sc15310.doc.htm>
50. UN, <https://press.un.org/en/2024/sc15844.doc.htm>
34. Millennium Ecosystem Assessment, Ecosystems and Human Well-being: Synthesis, Island Press, Washington, DC, 2005., <https://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf>
51. National Oceanic and Atmospheric Administration, U.S. Department of Commerce, <https://darrp.noaa.gov/economics/habitat-equivalency-analysis>
52. OECD, Environmental impacts of the war in Ukraine and prospects for a green reconstruction, 1. srpnja 2022., <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9e86d691->

- [en.pdf?expires=1704794802&id=id&accname=guest&checksum=DEFC2985F65DBEC7C42F29EFC41C6041](https://www.un.org/av/ls/Tams_IL_video_1.html)
53. Christian J. Tams on Obligations Erga Omnes in International Law, UN Audiovisual library of international law, 21. studenoga 2016., https://legal.un.org/avl/ls/Tams_IL_video_1.html
54. Kampanja "Stop Killer Robots", Key Elements of a Treaty on Fully Autonomous Weapons, Frequently Asked Questions, veljača 2020., <https://www.stopkillerrobots.org/wp-content/uploads/2020/04/FAQ-Treaty-ElementsvAccessible.pdf>
55. Kampanja "The International Campaign to Abolish Nuclear Weapons", ICAN 2022 Annual Report, https://assets.nationbuilder.com/ican/pages/3180/attachments/original/1677846259/ICAN_2022_Annual_report_web.pdf?1677846259
56. IUCN, https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/resrecfiles/WCC_2008_RES_97_EN.pdf
57. IUCN, <https://www.iucn.org/news/marine-and-polar/202110/preferred-places-three-threatened-dolphin-and-porpoise-species-only-found-black-sea-named-important-marine-mammal-areas>
58. IMO, [WhatsNewNews \(imo.org\)](https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/ListOfConventions.aspx)
59. IMO, <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/ListOfConventions.aspx>
60. IMO, <https://www.imo.org/en/About/Pages/Default.aspx>
61. Greenpeace, <https://media.greenpeace.org/archive/Jiyeh-Power-Station-Oil-Spill---Environmental-Consequences-of-the-Israel-Lebanon-War---2006-27MZIFLN8M73.html>
62. Konferencija Ujedinjenih naroda o okolišu i razvoju održana u Rio de Janeiru 1992., <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>
63. Status Dopunskog protokola I., <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/state-parties>
64. Status Konvencije ENMOD, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=en

65. Status Konvencije o kemijskom oružju, https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-3&chapter=26&clang=_en
66. Status Ugovora o nuklearnom oružju, <https://treaties.unoda.org/t/tpnw/participants>
67. Status Protokola II. uz Barcelonsku konvenciju, <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/contracting-parties/emergency-protocol-prevention-and-emergency-protocol>
68. Mrežni portal "Reaching Critical Will" o sastanku država stranaka Ugovora o nuklearnom oružju, <https://reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/nuclear-weapon-ban>
69. Francuska. Rezerve i deklaracije uz ratifikaciju Dopunskog protokola I, 11. travnja 2001., <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Notification.xsp?action=openDocument&documentId=D8041036B40EBC44C1256A34004897B2>
70. Ujedinjena Kraljevina, Rezerve i deklaracije uz ratifikaciju Dopunskog protokola I, 28. siječnja 1998., <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Notification.xsp?action=openDocument&documentId=0A9E03F0F2EE757CC1256402003FB6D2>
71. Glavni tajnik NATO-a, 21. lipnja 2023., https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_216227.htm?selectedLocale=en
72. Report and Recommendations made by the Panel of Commissioners Concerning the Fifth Instalment of "F4" Claims, S/AC.26/2005/10, 30. lipnja 2005., <https://digitallibrary.un.org/record/556443>
73. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, Commentary and Core Text, lipanj 2021, <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf>
74. FAO, Note on the impact of the war on food security in Ukraine, 20 July 2022, <https://www.fao.org/3/cc1025en/cc1025en.pdf>
75. FAO, Towards Blue Transformation, A Vision for Transforming Aquatic Food Systems, <https://www.fao.org/state-of-fisheries-aquaculture>

76. Forbes, <https://www.forbes.com/sites/nishandegnarain/2020/07/29/ocean-crops-is-this-the-next-frontier-for-agriculture/?sh=1ada04a05c95>
77. Nemo's garden, <http://www.nemosgarden.com/>
78. Japan, Ministry of the Environment, Lessons from Minamata Disease and Mercury Management in Japan, rujan 2013., <https://www.env.go.jp/content/900414989.pdf>
79. The Guardian, <https://www.theguardian.com/environment/2021/mar/23/us-stated-cloud-seeding-weather-modification>
80. The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2024/apr/18/china-warning-balikatan-exercise-2024-philippines-us-military-drills>
81. Le Monde, https://www.lemonde.fr/en/environment/article/2023/06/08/ukraine-fears-of-environmental-disaster-after-kakhovka-dam-destruction_6030502_114.html
82. CNN, <https://edition.cnn.com/2023/06/17/europe/ukraine-nova-kakhovka-dam-deaths/index.html>
83. CNN, (21) [Black Sea dolphins are being killed by military sonars, researchers say \(cnn.com\)](https://www.cnn.com/2023/06/17/europe/ukraine-nova-kakhovka-dam-deaths/index.html)
84. CNN, <https://edition.cnn.com/2023/06/07/europe/ukraine-nova-kakhovka-dam-environment-damage-intl-hnk/index.html>
85. UN, <https://press.un.org/en/2024/sc15844.doc.htm>
86. Ukraine War Environmental Consequences Work Group, <https://uwecworkgroup.info/mass-dolphin-mortality-in-the-black-sea-a-military-perspective/>
87. Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, <https://ecoza.gov.ua/en/news/120>
88. Nohle, E., Robinson, I., War in Cities: The ‘Reverberating Effects’ of Explosive Weapons, Blog MOCK-a, 2. ožujka 2017., <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2017/03/02/war-in-cities-the-reverberating-effects-of-explosive-weapons/>
89. OHCHR, UNEP, UNDP, What is the Right to a Healthy Environment?, Information note: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-01/UNDP-UNEP-UNHCHR-What-is-the-Right-to-a-Healthy-Environment.pdf>
90. GCI, <https://www.gcint.org/>

91. Proglas u kojem se pozivaju vlade na usvajanje Pete ženevske konvencije objavljen u časopisu *Nature*: <https://www.nature.com/articles/d41586-019-02248-6>
92. Popis potpisnika inicijative za prestankom uništavanja okoliša u oružanim sukobima objavljen u časopisu *Nature*: <https://media.nature.com/original/magazine-assets/d41586-019-02248-6/16964846>
93. Weir, D., Durant, S. M., Schulte to Bühne, H., Hoffmann, M., Petrovych, O., Carvajal, B. S., Fernandes Elizalde, S., Conservation Policies Must Address an Overlooked Issue: how War Affects the Environment, *Nature*, 16. listopada 2024., <https://www.nature.com/articles/d41586-024-03341-1>
94. Conflict and Environment Observatory and Zoë Environment Network, The Environmental Consequences of the War Against Ukraine, Preliminary Twelve-Month Assessment (February 2022 – February 2023), https://zoinet.org/wp-content/uploads/2018/01/OSCE-Ukraine-env-cons_EN.pdf
95. Schmitt, M. N., Ukraine Symposium – Attacking Power Infrastructure Under International Humanitarian Law, Lieber Institute West Point, Articles of War, 20. listopada 2022., <https://lieber.westpoint.edu/attacking-power-infrastructure-under-international-humanitarian-law/>
96. ICTY, <https://www.icty.org/en/documents/statute-tribunal>
97. ICTY, <https://www.icty.org/en>
98. ICTR, <https://unictr.irmct.org/>
99. ICC, <https://asp.icc-cpi.int/RomeStatute>
100. ICC, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>
101. ICC, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rules-of-Procedure-and-Evidence.pdf>
102. ICC, The Office of the Prosecutor, 16. veljače 2024., <https://www.icc-cpi.int/news/office-prosecutor-launches-public-consultation-new-policy-initiative-advance-accountability-0>
103. ICC, The Office of the Prosecutor, Policy Paper on Case Selection and Prioritisation, 15. rujna 2016., <https://www.icc->

[cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf](https://www.cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf)

104. ICTY, Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia, 2000., <https://www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal#IVA1>
105. Žganec-Brajša, L., Zločin ekocida- ideja koja se vraća, kolumna na portalu *Ius info*, 22. veljače 2024., <https://www.iusinfo.hr/aktualno/kolumne/zlocin-ekocida-ideja-koja-se-vraca-58898>

PODACI O AUTORICI

Irena Nišević diplomirala je na Pravnom fakultetu u Zagrebu 2012. godine *magna cum laude*, uz stečeni status iznimno uspješnog studenta (1% najboljih studenata u generaciji). Za vrijeme studija, usavršavala se u području međunarodnog prava, i to sudjelovanjem kao članica hrvatskog tima na najvećem i najstarijem studentskom natjecanju iz međunarodnog prava *Philip C. Jessup International Law Moot Court* održanom u Washingtonu D.C. 2012. godine. 2013. godine zaposlila se na radnom mjestu odvjetničke vježbenice u Odvjetničkom društvu Vukina & partneri u Zagrebu. Pravosudni ispit položila je 2015. godine. Potom se zaposlila na radnom mjestu voditeljice pravnog odjela na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu.

U Jadranskom zavodu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti zaposlena je na suradničkom radnom mjestu asistentice od 2019. godine. U središtu njezina znanstvenog i stručnog interesa su teme iz područja međunarodnog prava mora. Članica je Hrvatskog društva za pomorsko pravo.

Popis objavljenih radova:

Znanstveni članci

1. Barić Punda, V.; Nišević, I., The General Assembly Resolution "Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts" of 2022: Where We Stand 30 Years after, *Poredbeno pomorsko pravo = Comparative Maritime Law*, sv. 62, br. 177 (2023), str. 11-38.
2. Nišević, I., Mjerodavno pravo za pomorske privilegije i države otvorenog upisnika, *Poredbeno pomorsko pravo = Comparative Maritime Law*, sv. 61, br. 176 (2022), str. 477-502.
3. Nišević, I., Plutajući terminal za ukapljeni prirodni plin na otoku Krku - pravni aspekti zaštite morskog okoliša s naglaskom na međunarodno pravo, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 70, br. 1 (2020), str. 137-165.

Stručni članci

1. Nišević, I., Isključivi gospodarski pojas Republike Hrvatske – što (ni)smo dobili proglašenjem?, *Informator*, br. 6722, 14. ožujka 2022., str. 9-12.